

63.3 (4 тт. 3)
л. 77

Іван Монолатій

1772 *Ц. К.* 1918

Цісарська Коломия

Драма на три дії

*..Коли ж настав кінець цісарській
Коломії, вона ще належала до
західної цивілізації. Адже ще кілька
воєн тому звідси потягом ~~можна~~
було ~~заїхати~~ до Відня, Будапешта чи
Бухареста. Тут кожен начальник
станції носив кайзерсько-королівські
бакенбарди як знак того, що
габсбурзький світ тут ще не
закінчується. І це було вже не так
і великим перебільшенням...*

НБ ІНУС

800372

Іван Монолатій

1772 ЦІСАРСЬКА КОЛОМІЯ 1918

Драма на три дії

з життя другого міста Галичини габсбурзької доби

Шановному
Михайлу Васильовичу -
з найкращими побажаннями
і вдячністю за підтримку
вдачливого Галичини,
з повагою, І. Монолатій.
31. 03. 2010

видавництво

ЛІЛЕЯ НБ

2 0 1 0

У новій книжці Івана Монолатія представлено коломиезнавчі нариси з історії та культури другого після Львова міста в Галичині, Коломиї, в один з найцікавіших періодів його минулого, за доби австрійської займанщини (1772-1918 рр.). Саме цей історичний період столиці Покуття став епохою національного і духовного злету коломийських українців, добою короткочасної незалежності в освіті, культурі, видавничій справі, аматорському театрі.

Особливою в історії австрійської Коломиї була доба Великої війни 1914-1918 рр., яка стала своєрідним фіналом «царсько-королівського» урядування містом і початком формування образу нового міста і містян в умовах національно-визвольної боротьби.

Для коломийців, усіх небайдужих, хто цікавиться історією рідного краю.

Рецензенти:

Степан Андрійшин, коломиезнавець;

Мирослава Кочержук, науковий працівник музею історії міста Коломиї;

Микола Савчук, голова редакційно-видавничого комітету «Енциклопедія Коломиїщини».

Науковий редактор — *проф. Юрій Терещенко*

*Автор висловлює подяку адвокату Михайлу Петріву
за сприяння у реалізації видавничого проекту*

У видавничій справі використано матеріал з фонду музею історії міста Коломиї (МІМК), ілюстрації та фото МІМК з колекції Зеновія Жеребецького (ЗЖ), Валерія Ковтуна (ВК) та Колекція Савчука (ІМ).

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ІНВ. № 8003 2007 року Капітула Ордену «І»

нагородила автора відзнакою «За добру справу»

за відродження духу і образу Коломиї у серії історичних альбомів

Його Цісарсько-Королівській Високості

Францу Йосифу Отто Роберту Марії Антону Карлу Максиміану
Гайнріху Сиксту Ксаверу Феліксу Ренату Людвігу Гаєтану П'ю Ігнацію,
цісаревичу, ерцгерцогу Австрії, королевичу Угорщини

ОТТО ФОН ГАБСБУРГ – ЛЬОТРИНГЕНУ

синові цісаря Карла Австрійського, короля Угорщини (1887–1922)

і герцогині Зіти фон Бурбон-Парма (1892–1989)

присвячується

ДІЙОВІ ОСОБИ

«Мамуня» Австрія, пізніше **«бабця» Австро-Угорщина**, – середньоевропейська держава германської нації.

Цісарська Коломия – давнє місто Галичини з українським національним духом.

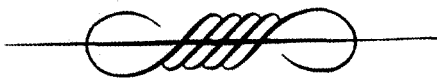
Габсбурги – правителі-германці, цісарі й королі слов'янських та інших захоплених народів.

Коломийські українці – корінне населення Коломиї.

Славні гості цісарської Коломиї – пророк галицьких українців Іван Франко, цісар Франц Йосиф I, слуга Божий митрополит Андрей Шептицький, архікнязь Карл I Габсбург і архікнягиня Зіта де Бурбон-Парма фон Габсбург, архікнязь Вільгельм-Франц Льотрінген Габсбург (Василь Вишиваний).

Коломийський хронограф – літописець офіційної, інколи неправдивої, статистики.

Інші: поляки, гебреї, німці, австрійці, вірмени – чужинці, співтворці цісарської Коломиї.

(Завіса відкривається)

ПРОЛОГ

ПРО КОЛОМИЙСЬКЕ МІСТО ГАБСБУРЗЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Червень 1772 р. для Коломиї [Коломия (укр.), Kołomyja (пол.), Kolotai (нім.), Kolotea (нім.), Kolotia (угор.), інші написання — Kolimeya, Kolimia, Kolotea, Koloteu] є початком габсбурзького, цісарського, або австрійського, періоду, який закінчився у листопаді 1918 р. Ця історична доба є неподібною на жодну із множини присутніх в історії міста над Прутом.

Серед популярних розповідей про центральну-східну Європу є анекдот про людину, якій випало жити в кількох різних державах, не покидаючи рідного міста. Ця історія добре пасує до Коломиї. У пам'яті містян закарбувалися зміни кількох політичних режимів та їхні криваві дарунки, зокрема в ХХ ст. А ті декілька десятків коломиїських українських сімей, яким пощастило, переживши світові війни, залишитися в місті, мешкаючи — що важливо — в тому самому помешканні, могли би додати до неї ще одну: як вони зуміли пожити на різних вулицях, не виїжджаючи зі своєї квартири. У Коломиї є лише кілька вулиць, що від ХІХ ст. зберегли початкові назви.

Інколи мої сучасники голосливо заявляють, що колись княже, королівське, а потім і цісарсько-королівське вільне місто Коломия, наприклад, за етнічно-просторовою характеристикою завжди (до новітньої української незалежності) було гебрійсько-польським. Це, як на мене, дуже спримітизована думка, яка ґрунтується лише на відомостях окупаційних статистик і небажанні осмислити власну історію. Насправді у тій Коломиї, якої вже немає, було дуже багато поляків, як, до речі, і гебрійів, українців, німців чи австрійців. У різні часи це співвідношення змінювалося. Тому-то Коломия як міське поселення не має ані гебрійських, польських, німецьких чи інших рис, хоча у певному сенсі можна дискутувати про певну прив'язку передусім культурних традицій до польської, австрійської чи іншої гілки.

А от візьмімо присутність багатьох архітектурних стилів у забудові сучасної Коломиї. Цей певний сплав є абсолютно самобутнім, бо прив'язаний до конкретної місцевості, до цього неповторного коломийського середовища. Якщо взяти середмістя, то тут 90 (а, може, й більше) зі 100 відсотків будинків збудовані в австрійський період, а не в польський. Але є нині й багато будинків, зведених у польський період, як і в інші періоди також (наприклад, советський). Наше місто не можна огульно називати чи австрійським, чи польським, чи навіть українським, це місто передусім є коломийським.

Ми повинні усвідомити давню істину, що міста — це продукти місця, *genius loci*, це щось надзвичайно самобутнє, і що його могли творити кілька творців різних за національністю, але основним творцем було власне це місце. І кожну з цих сторінок треба підкреслювати, а не затирати, і треба свідомо вивчати скажімо той же знаменний для українців-галичан австрійський період. Безперечно, це габсбурзька Коломия, і передусім у матеріальному масиві. Та чужинецька, спершу німецько-австрійська й згодом польсько-гебрейська адміністрація, прийшовши до міста 1772-го і покинувши його 1918-го року, найбільше спричинилася до формування рис столиці Покуття. Насамперед, це специфічна і неповторна архітектура, яка походить власне зі сфери габсбурзької цивілізації, із відповідними засадами містопланування та уявлення про те, як має виглядати місто. Але витворили його передусім місцеві українці, для яких австрійські часи були багато в чому сприятливими, а виходячи із статусу підневільної нації, й обнадійливими. Цей хронотоп, поза сумнівом, дав можливість виховати місцеву еліту, здобути короточасну незалежність у шкільництві, церковно-конфесійній і видавничій справах, власній культурі, громадських справах тощо.

Чимало коломийців ностальгують за австрійською Коломиєю, уважаючи «золотим» для міста саме цей період. І вже не на основі мітів, а на основі історичних реальних фактів, як автор книжки, яку Ви тримаєте у руках, намагатимуся це показати. Хоча, правду кажучи, стосовно ностальгії за цісарською Коломиєю, то вважаю, що це наслідок захоплення естетикою того часу. Наші сучасники, які цікавляться історією, та й я сам часто, почерпнувши відомості з давніх хронік, намагаємося уявити себе на місці коломийців кінця ХІХ — початку ХХ ст., які виходили на вулиці й бачили розкішні криноліни, шовкові циліндри, вичищені фіякри, а тому нам здається, що це був надзвичайно

гарний час. Очевидно, що й тоді існували серйозні суспільні й економічні проблеми, та й добре жилося не всім. Хоча це свята правда, що українці (особливо найстарше покоління галичан) опоетизовують «мамуню Австрію» ще й тому, що наступні часи польської, нацистської та советської окупації були особливо важкими, нелюдяними.

Коли говорять про міст австрійської Коломиї, то забувають, що вона виникла й існувала за певних умов, котрих — на добре, чи на зло — уже ніколи не вдасться повторити. Кажучи коротко і просто, чарівність Коломиї полягала у тогочасній відсталості й провінційності покутсько-гуцульського краю. Тому для декого ідеалом є ті часи, коли Коломия була єдиним великим містом поза Львовом на шляху до Чернівців із сецесійними будинками і кав'ярнями, де можна було читати свіжу львівську й віденську пресу, з театром, де гастролювали різні знаменитості, виставками, які відвідували перші особи велетенської держави Габсбургів.

Сьогодні при згадці про австрійських цісарів, а особливо Франца Йосифа, зазвичай виникає асоціація з містом. Зі старими коломиїськими будівлями, які нагадують єдину колісь центрально-європейську державу, клаптикову монархію Габсбургів. А ще пригадується музика Штрауса і щось далеке, хороше, яке вже не повернеться. Австро-Угорщини вже не існує, і народи імперії пішли кожен своїм шляхом... Проте у Коломиї і далі п'ють каву по-віденськи, кількох коломиїців кличуть «австрійським чоловіком» за їхню точність і педантичність, а у Львові, Станиславові або Чернівцях танцюють віденський вальс на костюмованих балах. Лишилися традиції та звичаї, які й сьогодні пов'язують частини колісь великої держави, де ніколи не сідало сонце.

Коли ж настав кінець цісарській Коломиї, вона ще належала до західної цивілізації. Адже ще кілька воєн тому звідси потягом можна було заїхати до Відня, Будапешта чи Бухареста. Тут кожен начальник станції носив кайзерсько-королівські бакенбарди як знак того, що габсбурзький світ тут ще не закінчується. І це було вже не таким і великим перебільшенням...

Мені було особливо цікаво і приємно написати популярно-наукову розвідку про цісарську Коломию — другий після Львова значний міський центр і осередок культури в Галичині, а також історичну епоху, в якій

було закладено певні підвалини загальноєвропейського порозуміння між різними народами за часів наддержави. Вона, на жаль, так і не зважилася на реформи і не використала історичного шансу, щоби стати передвісником сучасного Європейського Союзу.

Дякую усім, хто допомагав мені у цій праці, за їхні корисні поради та можливість наукових дискусій. Як автор сподіваюся, що нинішні коломиезнавчі тексти стануть початком, який пробудить додатковий інтерес до певних історичних подій або ж особистостей. Кожен текст — це лише невелика частинка велетенської мозаїки, скласти яку вже сьогодні дуже важко, але принципово необхідно відновити її найцікавіші елементи.

Все в цій широкій імперії міцно і непорушно стояло на своїх місцях, і понад усім — старий цісар; і всі знали (або сподівались): якщо йому судилося померти, то прийде инший, і нічого не зміниться в упорядженому устрої. Ніхто не вірив у війни, в революції, в переворот. Все радикальне, все насильницьке здавалося вже неможливим в еру здорового глузду. Це відчуття надійності було найбільшим бажаним надбанням мільйонів, загальним життєвим ідеалом. Які б катастрофи не ставалися поза Австрією, на околицях світу, жадна з них не проходила крізь міцно змуровану стіну надійного життя.

Стефан Цвайг

Імператор Франц Йосиф Перший належить до тих австрійських образів, яким радше пасує легенда, ніж історія. Легенда звеличила його так само, як історія недооцінила.

Він владарював над первісними народами. Власне, це вони перетворили його на справжню легенду і зробили з нього істинного достойника.

Цісарева рука сягала дуже далеко. Від Трієста, Сараєва, Моштара через Будапешт, Відень, Прагу, Краків, Лемберг до Тарнополя і Чернівців і ще далі. У найбідніших закутках святкували 18 серпня день народження цісаря. Nach cisar! Nasz cesarz! Наш цісар! Eljen Karalyj! Cesar ziwiot!

Перекладений всіма мовами усіх народів, жив він багатозначним життям, і від того особисте, неймовірне і вже неправдоподібне нещастя в очах простих людей, яких від цісаря віддаляли милі і милі, набувало ще більшої легендарності.

Йозеф Рот

Якщо комусь захочеться створити невеличкий образ Галичини, то нехай поїде на ярмарок до Коломиї. Там він опиниться на форумі давньої римської колонії. Серед штовханяни гендлярів, які пропонують, купують, сновигають туди й сюди, він побачить, як перед ним пропливає в розмаїтих обличчях дивовижна країна. Йому здаватиметься, що він то на багдадському базарі, то на церковній площі якогось села у Шварцвальді. Як і там, ударять по руках смаглявий вірменин з довгим чубуком та білявий шваб з короткою файкою в кутику уст, відчуття подібності проймає його, і він бачить, як Схід і Захід простягають один одному руки.

Леопольд фон Захер-Мазох

ДІЯ ПЕРША

**НАРОДЖЕННЯ НОВОГО МІСТА:
ПІД ВЛАДОЮ ГАБСБУРГІВ**

Історична довідка

Наприкінці XVIII ст. відбувся черговий перерозподіл українських етнічних земель. Внаслідок першого поділу Польщі 1772 р. Галичина увійшла до складу Австро-Угорської монархії. У 1774 р. імперія Габсбургів загарбала Буковину (північну частину Молдови) з містами Чернівці, Серет та Сучава, мотивуючи це тим, що даний край колись належав до Галицького князівства. Північну частину нового краю заселяли українці.

Упродовж XVI-XVII ст., раніше, ніж Галичина та Буковина, під владу Габсбургів потрапило Закарпаття, яке протягом багатьох віків не жило спільним життям з рештою українських земель, перебуваючи у складі Угорського королівства.

Західноукраїнські землі площею понад 60 000 кв.км. і з населенням 2 500 000 осіб, у т.ч. 2 000 000, українців, стали належати монархії Габсбургів. Окрім немилосердного визиску з боку абсолютистської держави, політики оніменення, в Галичині тривав процес колонізації, на Закарпатті – мадяризації, а на Буковині – румунізації українського населення.

Подвійний, а то й потрійний національний і соціальний гніт, багатокіткова роз'єднаність стали серйозним гальмом не лише економічного, а й духовного поступу українців. Східна Галичина разом з частиною польських земель входила до складу «Королівства Галіції та Льодомерії» з центром у Львові.

Адміністративно наш край поділявся на 19 округ. До Східної Галичини входили Золочівська, Тернопільська, Чортківська, Жовківська, Львівська, Бережанська, Коломійська, Станіславівська, Стрийська, Самбірська округи та частина Сяноцької і Перемишльської. На чолі Галичини був губернатор, якого призначав Відень.

Буковиною певний час управляла військова влада, а 1786 р. її приєднано до Галичини, разом з якою вона перебувала до 1849 р., а потім була перетворена на окрему провінцію.

*Герб королівства Галичини
і Володимирії періоду цесарщини.
Історичний рисунок (ІМ).*

Згідно з переписом 1843 р., в Галичині й на Буковині налічувалося 4 980 208 осіб, у тому числі 2 300 000 українців, 2 146 640 поляків, 130 000 німців. Закарпаття, у зв'язку з тим, що підпорядкування Угорщини Відню було дуже умовним, фактично управлялося з Будапешта. Отже, навіть перебуваючи у складі однієї держави, західноукраїнські землі були розчленовані на три частини.

Галичина, Буковина, Закарпаття вважалися найвідсталішими австрійськими провінціями, їхня промисловість залишалася на мануфактурній стадії. Так, перші дві парові машини в Галичині з'явилися лише 1843 р. На західноукраїнських землях розвивалися винокуріння, пивоваріння, металообробна, парцеляно-фаянсова, цукрова, лісова, видобувна (сіль, нафта, залізна руда, кам'яне вугілля) галузі промисловости, виробництво грубого сукна. Панівне становище посідало ремісництво.

Найбільшою перешкодою для розвитку сільського господарства, яке відіграло головну роль в економіці західноукраїнських земель, залишалася панщина. Позаекономічний примус і насильство перестали діяти як економічний чинник розвитку панщинного господарства і тільки загострювали суперечности цієї системи виробництва.

Розмір земельного наділу залежав від функцій, що їх виконувало селянське господарство в панському маєтку. Селянство поділялося на повнонадільних, загородників, огородників, халупників, тяглових, піших. Вони змушені були відробляти панщину, сплачувати чинші. Тягарем на плечі селянина лягли додаткова панщина (праця влітку, шарварки), право пропінації (примушування брати за гроші або за відробок панську горілку), монополія на млини, військова служба.

Вартість лише повинностей, що облікувалися, становила 84,7% річного доходу селянських господарств. Чи не найгіршим становище селян було в Галичині, де під час літніх сільськогосподарських робіт панщина досягала шести днів на тиждень.

В історії цісарської Коломії можна виокремити п'ять різних, але взаємопов'язаних, часових періодів історії Австрії:

Перший: час великих змін – від приєднання Галичини до Австрії аж до Віденського конгресу (1772-1815 рр.). Він охоплює в першій фазі час до 1790 р., великі реформи цісареві Марії Терези й цісаря Йосифа II, а після 1790 р. – фазу великих європейських війн, що остаточно закінчилися Віденським конгресом 1815 р.

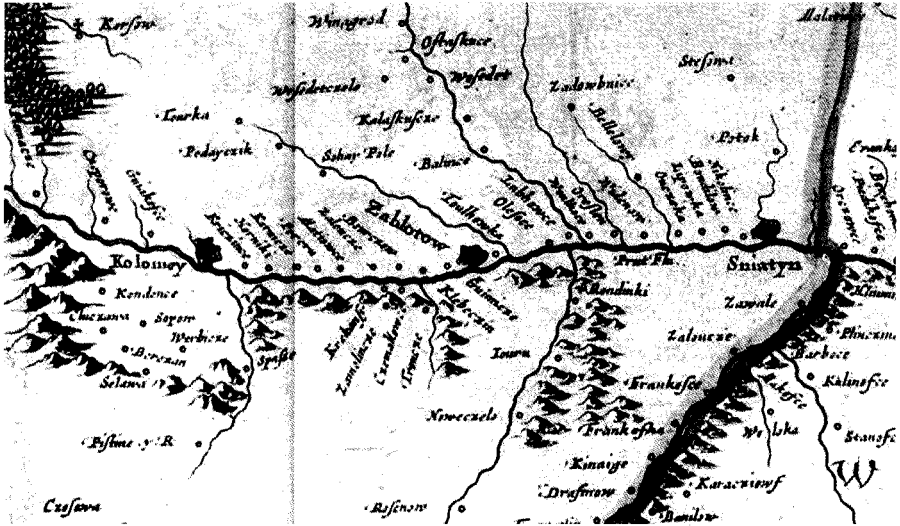
Другий: час поліційного режиму (1816-1848 рр.), що характерний застоєм суспільних, політичних і господарських відносин.

Третій: час великих перемін (1848-1866 рр.), що почався революцією 1848 р., так званою «Весною народів», згодом після деяких суспільних і політичних реформ та фази реакції, яка закінчилася проголошенням Конституції 1866 р.

Четвертий: час поступової розбудови конституційного життя в Австрії (Австро-Угорщині) (1866-1914 рр.) – він характерний довготривалим миром.

П'ятий: час Європейської, Великої (Першої світової) війни (1914-1918 рр.) аж до розпаду Австро-Угорщини.

Політичний і адміністративний устрій

Фрагмент мапи Г. А. де Боплана «Покуття». Архівна світлина (ІМ).

З другої половини XVII ст. більшість галицьких міст занепадала. Це було зумовлено тривалими війнами на території Польщі та зміною напрямків головних торгових шляхів. У цей період виникло дуже мало нових міст, а в багатьох із тих, що існували раніше, різко зменшилася кількість населення. В окремих найменших містах залишилося всього декілька десятків осіб. Лише в 40-х роках XVIII ст. політична ситуація у Польщі поліпшується й розпочинається певне піднесення в економіці краю. Суттєво змінюється роль різних міст у господарстві Галичини. Дещо сповільнюється розвиток Львова та деяких інших найбільших міст: Дрогобича, Коломиї, Перемишля. А до міст, що у другій половині XVIII ст. зростали найшвидше, належали Станіславів, Тернопіль і, особливо, Броди, які у другій половині XVIII ст. стали найбільшим торговим містом краю й другим за кількістю населення після Львова.

В часи переходу Галичини під Австрію Коломия, подібно до інших міст тодішньої Речі Посполитої, занепадала. Для того, щоб уявити собі цю ситуацію можна взяти до уваги звіт першого австрійського губернатора Галичини графа Антонія Пергена. Загальновідомий під назвою «Меморіялу Пергена», цей документ з 1773 р. подає загальну характеристику того стану, у якому Австрія застала Галичину. Зміст документу, такий.

«В Польщі, місцевість, в якій 10-12 гебрейських родин мешкають у стільки ж дерев'яних будинках, називається вже містом або містечком. В Галичині міста, в яких живуть містяни, які ще заслуговують називатися містами і в яких часто знаходяться муровані будинки, так такі: Львів, Ярослав, Замостя, Ряшів, Тарнів, Перемишль, Коросно, але й вони (виключаючи Львів) мають будинки в них нужденні й нечисті; небагато християн займаються ремеслами; гебреї мають міське право й роблять християнам конкуренцію.

Причини того занепаду міст, на думку А. Пергена, у польській конституції, почасти в устрою міст, в їхній забудові, в привілеях шляхти (варити і спроваджувати горівку й пиво, осідати у містах, проголошувати ярмарки у своїх містечках і селах). Всі друкарні в руках духовенства, рівно ж аптеки, але вони зле забезпечені ліками. Встановлення воеводою цін на харчі і виробы давало їм велику владу над містянами. Устрій міст був лихий через те, що кожному містянину, на підставі маґдебурзького права, вільно було варити і продавати пиво. Наслідки цього такі: зле пиво й пияцтво міських громадян. Продаж пива, а тепер також і горівки, не є окремим ремеслом, а тому ніхто лише ним не займається. Взагалі, погано впливає на торгівлю й те, що містянин може займатися кількома промислами.

Від'ємною сторінкою маґдебурзького права є також об'єднання поліційних і спірних справ і віддання їх тому самому судові. В галицьких містах існують цехи, що мають привілеї, надані їм королями. Цехи не роблять нічого, тільки пильнують, щоби нові, захожі не шкодили їхнім інтересам, щоби щороку відбувалися дві або три Служби Божі за душі померлих цехових братів і, зрештою, щоби на цехових зібраннях було багато горівки.

Міські урядники, яких обрають щороку, а навіть частіше, не мають досвіду в урядванні і видають присуди на підставі права, яке знають лише зі слуху.

В старостинських містах є адвокати, справді іменовані королем, чи юстиціарії зі шляхти, але й вони мають обмаль відомостей з міського права, гендають справедливістю і гноблять містян. Це відбувається тому, що від міського уряду (якщо його обрано) ніхто не може звільнитися, а щодо урядів безкоштовних, то чиновники намагаються винагородити собі шкоди, які виникають через їхнє урядування.

Господарські справи в містах не є в порядку. Для публічних будов немає вишколеного інспектора, злочинці утікають із в'язниць, які недостатньо охоряються. По вулицях волочиться сила силенна жебраків, що облягають брами церков і монастирів. Податки розподіляються дуже нерівномірно. Вогневої сторожі немає, комини вузькі і погано вичищені. Ціни, міри і ваги залежать від воеводи. Торгівля деревом і мукою – в руках гебреїв, як також частково і розділення м'яса. Гебрейські хірурги – замість лікарів, а повитухи не мають ніяких знань. Під час останньої епідемії на Русі, перед двома – трьома містами заражених гнали у ліси, їхні речі закопували, а відтак відкопували.

Галицькі міста забудовані будинками з дерева, які мають дерев'яні дахи, а тому згорають до щенту що кілька літ, і лише Львів і Замостя забудовані правильно».

Интер'єр коломийського шляхетського дому. Архівна світлина (ІМ).

Ось так уявлялася доба, коли Галичина опинилася під владою Габсбургів. Становище, справді погане і безнадійне. І Коломия тут не була винятком.

Напередодні входження Галичини і зосібна Коломиї до Австрійської держави, містом, згідно норм маґдебурзького права, керували війт, бурмистер, радники, лавники та інші службовці. Ці особи ще призначалися власником міста та були підконтрольні йому і його спадкоємцям. Усіх їх, окрім війта і одного радника, обирали щороку. Війта призначав самостійно власник або від його імені коломийський староста.

Коломийські містяни звільнялися від інших юрисдикцій та несли відповідальність у приватних і громадських справах лише за маґдебурзьким правом. На зразок інших міст Польщі жителі набули право будувати ратушу (Rathaus), лазню, магазини, які мали утримувати в належному технічному та санітарному стані.

Вибори відбувалися щорічно (можливо, 4 жовтня — в день святого Франціска-Визнавця (S. Francisci Confessoris) і мали підпорядкований характер. За день до виборів уповноважені особи з обох сторін йшли до коломийського замку, щоб дістати кодо

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
02125
80034
Львівська Коломия / 17

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Інв. №

представника на їх проведення. Після цього бурмистер надсилав міських слуг до цехмістрів (кравецького, шевського, ковальського, кушнірського, римарського, бондарського, пекарського та гончарського цехів), які запрошували їх до участі у богослужінні в парафіяльному костелі Діви Марії та виборах органів міського самоврядування. У день виборів чиновників магістрату, цехмістри та мешканці Коломиї після богослужіння збиралися у міській ратуші. Засідання відкривав коломийський староста, який оголошував волю власника і посідав центральне місце в залі ратуші. За ним сідали вїйт, радники, священики та ін. Новообрані працівники магістрату складали присягу, яку зачитував міський писар. Після прийняття присяги радники повідомляли жителів міста про його фінансовий стан та основні прибутки і витрати за минулий рік.

Тогочасний коломийський магістрат складався з ради і лави. Якщо лава виконувала здебільшого судові функції, то рада була органом адміністративним, хоч нечіткість законодавства часто призводила до перекривання сфер діяльності ради і лави. Функції ради були доволі різноманітними: крім посередницької діяльності між загальнодержавними установами та містянами, вона здійснювала поліцейський нагляд у місті, розподіяла міські ґрунти, здавала в оренду міське майно, встановлювала мита, тарифи на продукти споживання, затверджувала всілякі громадянські угоди стосовно майна, вирішувала суперечки, які не потребували притягнення до справи свідків, опікувалася вдовами та сиротами міста, затверджувала вибори цехмістрів тощо.

Однією з важливих і відповідальних функцій ради була опікунська. Король делегував магістратам міст право і обов'язок опікуватись сиротами, затверджуючи це, зазвичай, окремими привілеями, хоч саме ця функція передбачалась самим маґдебурзьким правом як таким.

Права й обов'язки міської ради юридичний посібник з міського права Бартоломея Гроїцького (1565) описує так: «Обов'язком ради й бурмістрів є принаймні раз на тиждень, або кожний раз, коли вимагатиме потреба, збиратися в ратушу, радитися про добро громади, здобувати нові користи для громади і запобігти шкодам, залагоджувати й розсуджувати всілякі спори, вишукувати способи, щоб їжа і напої у місті не були дорогими, і карати продавців, які порушуватимуть розпорядження райців або загальні ухвали. Окрім цього, вони мають наглядати за пекарями, різниками і шинкарями, пильнувати обману в мірах і вагах під час продажу їжі, напоїв та іншого товару... Рада також

має запобігати сваркам у місті, боронити від кривд сиріт і вдів та викоринювати шкідливі й безчесні ігри – карти, кості й таке інше негідне. Кожного року рада мусить скласти рахунки з усіх міських прибутків перед старшими й визначнішими людьми з громади».

До повноважень бурмистра і радників, головним чином, належали адміністративні функції. Новообрані радники мали дотримуватися законодавства, оберігати права й інтереси та управляти містом на власний розсуд. При цьому радники повинні були не зважати на родинні зв'язки та майновий статус мешканців міста. Радникам також передавали міські привілеї – грамоту польського короля Владислава Ягайла, печатку ради, міські протоколи тощо. Коломийських радників та членів лави мешканці міста могли обирати на виборах, де враховувалися їхній життєвий досвід, кваліфікація та порядність.

Радники, як і в інших містах, що мали маґдебурзький привілей, за свою роботу не отримували заробітної плати, але вони користувалися пільгами під час сплати загальнодержавних та місцевих податків і зборів. Радники також отримували частину доходів з міських промислів. У випадку великої нерухомої власності радника намагалися обмежити

Інтер'єр коломийського панського дому. Архівна світлина (ІМ).

неоподатковану частину, зазвичай, до будинку, в якому сам радник мешкав. Крім того, урядовці отримували на свята подарунки, найчастіше провізією. Коли одружувався сам радник чи його син, або коли виходила заміж його донька, вони отримували від ради міста вартісні подарунки.

Радники (райці, *consules*) відзначалися особливими почестями і за самим своїм становищем отримували титул шляхетних. Коломийські радники, можливо, могли також іменуватись *Nobilis et Spectabilis Dominus* (відомий і видатний пан), а лавники *Nobilis et Honoratus* (відомий і почесний), члени гміни – *Honoratus* (почесний). Якщо радник або лавник був доктором медицини або філософії, то до його титулу *Honoratus* додавалось спочатку слово *egregius*, а докторів права величали *Nobilis et Clarissimus* (відомий і славетніший).

Рада засідала постійно, у визначені дні тижня. Головуючий поміж радниками називався проконсулом, президентом чи найчастіше бурмістром. Наприклад, у Львові були три проконсули, які виконували свої обов'язки почергово: рік поділявся на чотири частини, протягом яких бурмістри почергово головували у раді. Цей період називався каденцією даного проконсула. У кінці року кожен бурмістер мав скласти перед радою звіт щодо витрачених ним коштів. На церемоніалі вибору радників, бурмістер (*proconsul senior*) зі згоди ради представляв старості трьох членів (з числа шести *consules residentes*), щоб староста обрав одного з них королівським бурмістром (*proconsul regius*). Саме його каденція була першою в році. З інших двох поспільство обирало одного своїм бурмістром (*proconsul communitatis*), а третій з них ставав бурмістром панів радних (*proconsul dominorum consulum*). Проконсули мали право самі вирішувати окремі суперечки і чинити суд, іноді в себе вдома. Таким чином в документах часто фігурує суд проконсульський (*officium proconsulare*) на відміну від суду радників (*officium consulare*).

Надибуємо в документах і таку посадову особу, як сеньйор (*Senpior*). Одного із річних консулів обирали сеньйором на цілий рік, і таким чином забезпечували постійність авторитету у магістраті при змінності бурмістрів протягом року. Він був представником міста перед вищою державною владою і перед королем, саме через нього подавалися прохання і апеляції до королівської канцелярії. Окрім того, сеньйор мав привілей і в самому магістраті: якщо при виборі чиновників траплялася рівність голосів, його голос вважався подвійним.

Керівники міста зобов'язувались зберігати міські таємниці.

Під владою війта перебувала лава – судовий орган міста. За нормами маґдебурзького права війтові заборонялося виносити вирок без узгодження з лавниками. Про первісну організацію коломийської лави немає точних відомостей. Можливо, лавники обиралися у Коломиї довічно, що відповідало нормам маґдебурзького права. Практично кожен мешканець міста після 21-го року міг стати лавником. Проте цю посаду не могла обійняти жінка, а також чоловік не сповна розуму, сновида, німий, сліпий, глухий, проклятий, виволаний, відступник від християнської віри, гебрей, неодружений чи незаконно народжений.

Поточні справи розглядав бурмистр і радники, а кримінальні справи – війт та лавники. Апеляцію на ухвалу міських судів розглядав замковий суд. Усі жителі міста зобов'язувалися шанувати і поважати суд. Судочинство і управління містом мало здійснюватися винятково за маґдебурзьким правом. Крім судової влади лава мала право провадити слідство. Її члени складали заповіти і ділили майно небіжчика, подаючи своє рішення на затвердження раді тощо. Вони могли вписуватися спершу у книги ради, а потім у книги лавничого суду, однак нині такі джерела нам невідомі.

Особисті права лавників були практично такі ж, як і радників. Вони отримували щорічний пай із земельної власності лави, судові податі та штрафи, також частку від кожного новоприбулого члена гміни.

Лавничий уряд міг мати свою окрему канцелярію, своїх писарів.

Судова влада у містах була представлена судами різного роду, до компетенції яких належало розслідування злочинів у межах міських murів. Це перш за все бургграфський великий суд (*Burggrabilia seu magna*), який міг збиратися тричі на рік. На місці бургграфа зазвичай міг бути бурмистер, або хтось із радників, призначений бурмистром, а на місті солтиса – війт. За два тижні до початку суду його оголошували, і щонайменше як за три дні до нього судді мали ознайомитися із справою. Бургграфський суд вирішував найважливіші справи, що були у компетенції міських властей: напади на дорогах, наїзди на будинки, узаконення продажу і купівлі майна, майнові та боргові позови, дії проти релігії та церкви тощо. Цей суд мав право приймати ухвалу про вигнання злочинця з громади.

Двічі на місяць засідав «гайоний, потрібний» суд (*Gajony wylozony, Iudicia exposita bannita*). Він розглядав справи про успадкування майна, боргів, майнових кривд, суперечки про рухоме і нерухоме майно, утверджував дарчі записи тощо. Поточний суд (*Potrzebny sąd, Iudicia*

necessaria bannita), що розглядав переважно справи про заповіді, збирався тричі на тиждень. Складався він щонайменше з двох-трьох присяжних і вїта. Для розгляду справ між містянами та чужинцями скликався гостинний суд (Sąd gosciny, Opportuna vel hospitum bannita) у складі не менше як трьох лавників. Щоденно засідав так званий гарячий (мабуть, негайний – І.М.) суд (Gorące prawo, Ardua criminalis seu manualis facti), для розгляду справ осіб, що були затримані на місці злочину (причому суд мав відбутися не пізніше, як за 24 години після його скоєння і проходив за скороченою процедурою: злочинець не мав права на апеляцію і не міг бути випущеним під заставу). Про початок розгляду кримінальних справ повідомляв дзвін на міській ратуші. Міські вїтївсько-лавничі суди застосовували різноманітні покарання, у тому числі виносили смертні вироки, які виконував кат – «майстер справедливости», «малодобрий», «екзекутор».

Правопорядок на території міста забезпечували міські слуги і так звані ціпаки (міська поліція), які контролювали правопорядок у нічний час. Вони забороняли продавати спиртні напої, грати на музичних інструментах, припиняли бійки і гуляння. Щоквартально мешканці міста на заклик бурмистра мали з'являтися із зброєю на міських мурах. У випадку нападу ворога вони зобов'язувалися невідкладно займати свої місця на стінах і баштах замку.

Головним управителем при міському господарстві був так званий господар, або, іншими словами, люнар, шафар, прокуратор. Його обирала рада з-поміж колегиї 40 мужів. Спершу влада шафара практично збігалася з владою регента: він видавав квитанції – квити, без яких неможливими були грошові операції. Але згодом шафар став лише помічником регента. Прокуратор, як міський чиновник отримував платню.

Правоохоронцем у місті був інстигатор. Він мав за обов'язок не допускати галасу під час судів у ратуші, видавати позови, збирати судові штрафи, забезпечувати присутність сторін на судовому процесі і самому бути там; щоп'ятниці він мав пред'являти суддям реєстр судових ухвал. Влада інстигатора часом ставала обтяжливою для громади. З підсиленням влади регента інстигатор став його помічником.

Одним із важливих і шанованих міських чиновників був писар ради (notarius actorum Officii Consularis), якого часом називали просто міським писарем (scriba civitatis). Він мусив володіти кількома мовами, мати правничу освіту. Писаря зобов'язувала відповідна присяга. Окремого

писаря мала і лава (інколи ці посади поєднувалися). Отримавши широкі повноваження, писар ніс особливу відповідальність перед законом за правопорушення і злочини: його могли звільнити з посади, позбавити міського громадянства; писареві, котрий зробив хибний запис, відрубували руку; якщо ж він сфальшував магістратські книги, то його карали вогнем.

Після входження Галичини до складу Австрії у червні 1772 р. перед новою владою постало завдання впорядкувати чинну на території нової провінції мережу міст і містечок. У процесі цієї роботи австрійська адміністрація зіткнулася із значними труднощами, адже в Галичині напередодні запровадження австрійської влади навіть загальна кількість міських поселень не була достеменно відомою. Чимало міських поселень насправді не виконували жодних міських функцій, а вже давно стали звичайними селами. Наприклад, із 311 міських поселень, які були на території провінції 1776 р., тільки 13 за функціями та зовнішнім виглядом можна було назвати справжніми містами, з них дев'ять — на українській етнічній території: Львів, Перемишль, Ярослав, Самбір, Дрогобич, Броди, Тернопіль, Збараж, Бучач.

За адміністративним поділом, проведеним 1781 р., Коломия і територія сучасної Коломийщини входили в Станиславівську округу (циркул, дистрикт) Королівства Галичини та Володимирії з центром у Львові. Ним заправляв

*Цісарєва Марія Терезія.
Історичний портрет*

*Талар Марії Терезії. 1742 р.
З приватної колекції (ЗЖ)*

начальник з чотирма комісарами. Однак лише на короткий час Коломия частково втратила свої колишні функції повітового центру.

Починаючи з кінця 1783 р. австрійський уряд видав низку розпоряджень (ординацій), провідною думкою яких була наступна.

В Галичині є забагато поселень, що мають привілеї міст і містечок. Тому, вказувала урядова постанова, треба старатися піднести з занепаду лише 5-10 міст в кожному циркулі, а саме ті, що є осідками циркулярних урядів, лежать при торговельних шляхах, мають значні маєтки й доходи. Останні можна повернути назад (ревіндивікувати). Решту містечок слід залишити на їхню власну долю й поступати з ними, як і з селами.

Міста необхідно підносити із занепаду за допомогою їх власних засобів, шляхом затвердження їх привілеїв, якщо ті містять в собі дотації для міст і господарської діяльності. Якщо ж вольности ті загарбали (польські) пани, слід їх повернути назад.

У кожному з міст треба створити добре управління — так званий урегульований магістрат із платним кваліфікованим персоналом. На покриття коштів утримання такого магістрату слід створити сталий фонд. Видатки слід покривати з доходів пропінації (право виготовляти й продавати горівку, мед і пиво), при умові якщо котромусь з тих міст таке право належить з ґрунтів та деяких торговельних оплат, які уряд задумав запровадити.

Міську власність і маєтки треба виарендувати, щоби міста самі в них не провадили господарської діяльності, бо це зменшує прибутки тих маєтків.

Магістрати мають берегти міське майно і його збільшувати, виконувати доручення циркулярних урядів і співпрацювати з ними передусім під час закватування війська, постойв, перемаршів, перепису населення. Магістрати повинні виконувати у містах такі нагляди: будівельний, вогневий, санітарний і навіть поліційний.

Якщо котресь із тих міст має право власного судівництва, а отже від панів (польських) цілком не залежить, тоді магістрат має право судити своїх містян у цивільних справах. Якщо місто такого права не має, то підпадає панському судівництву, від якого може викупитися.

Магістрати слід створювати щойно тоді, як вже будуть достатньо сталі прибутки на утримання їх персоналу.

Усе господарство тих міст слід піддати під суворий нагляд циркулярних урядів, а навіть губернії.

У 1811 р. австрійська адміністрація створила Коломийську округу, яка покривалася з границями давнього повіту. Ця округа охоплювала 15 міст і містечок та 204 села з населенням 157 617 осіб. Остаточно політично-територіальні відносини унормувалися 1815 р.,

коли Східна Галичина була поділена за рішеннями Віденського конгресу. Так було утворено Бережанську, Жовківську, Золочівську, Коломийську, Львівську, Перемишльську, Самбірську, Стрийську, Станиславівську, Тернопільську, Чортківську і Ясельську округи.

Коломийський хронограф: рік 1815-й

[Цісарсько-королівське Коломийське окружне управління: окружний староста – Богуслаус барон фон Діке¹ цісарсько-королівський губерніяльний радник, рицар Ордену цісаря Леопольда. Окружні комісари: 1-й – Фрідріх Зейсарт; 2-й – Франц Штурм; 3-й – Августін Кад (?); 3-й – Франц фон Крігсфельд. Окружний секретар – вільна посада; окружний концепт-практикант – Франц Вюффер; окружний протоколіст – Вінценз Делецель фон Дорнберг; окружний реєстратор – Йозеф Кіаш (?). Окружні канцеляристи: 1-й – Леопольд Суммер; 1-й – Теодор Ві (?); 2-й – Бернгард Креммер; 3-ті – Карл Вільбнер і Ніколаус Цінкевіч. Окружний гебрейський відомчий лікар – Фердінанд Шух. Окружний інженер – Йозеф Ген. Також 6 драгунів.

Збирач податків (державного мита) – Йозеф Льобель. Також 1 шлагбаумник. Вегмайстер 1-го класу – Адам Дроздовскі.

Цісарсько-королівська окружна каса: касир – Йозеф Гаммер; контролер – Антон Штройер; 1-й писар – Йонас Зоммер; 2-й писар – Карл (?).

Вулицебудівельний комісаріат Коломиї: комісар 2-го класу – Йоганн Андреукс.]

Урядовий декрет від 13 травня 1784 р. надавав великого значення колишнім королівським містам, до складу яких було віднесено і Коломию. Коломийських містян звільняли від панщинязних повинностей, а міський устрій формувався подібно до австрійських міст. Польська шляхта за підтримки нових володарів і далі зберігала панівне становище в соціальному й економічному житті міста. У Коломиї організовувалася Рада (магістрат), яка складалася з чотирьох радників (бургомістрів). До компетенції Ради належали управління міськими маєтками, адміністрація, поліція, міська «лава» (суд) з 4-7 членів для вирішення справ про опікунство, цивільних і карних справ.

Адміністративна влада, як і раніше, належала магістратові, до якого входили представники патриціїв та середніх містян. Вибори до магістрату відбувалися з дозволу старости і в його присутності. Збіднілі містяни (плебеї) не мали права брати участі у голосуванні. Порядок виборів та судочинства визначав власник міста (від 1772 до 1789 р. – Еварист Анджей граф Куропатніцкі, каштелян буський і белзький,

¹ Тут і далі написання усіх іншомовних імен і прізвищ подається в авторському редагуванні. – Ред.

Головний убір міського чиновника часів цесарицини. Музейний експонат (МІМК).

кавалер орденів Білого Орла і св. Станіслава, академік краківський і замойський; від 1789 р. – Мишко Рафал граф Холонєвські, дідич і кавалер ордену св. Станіслава). Відомо, що 1793 р. коломийським хорунжим був посол на сойм граф Рафал Людвік Абданек Скарбек.

Відповідно до величини доходу міста, коломийський магістрат складався з більшої або меншої кількості осіб, серед яких найважливішою й найкраще оплачуваною був синдик. Завданням такого урядовця, який повинен був мати юридичну освіту, було полагодження усіх міських справ і, передусім, фінансових. Другим після синдика був міський касир, а після нього – касовий контролер. Вони обидва мусили скласти в циркулярному уряді відповідну присягу. Крім цього був ще й голова міста – бурмистр – та це була функція безкоштовна й без значення. Тому дуже часто головою міста був саме синдик. Окрім цих осіб, були ще писарі, возні, поліціанти, сторожі – але це залежало від величини міських прибутків. Якщо ж місто мало власне судівництво, то з-поміж містян обиралися кілька лавників. Свої функції вони виконували безкоштовно.

Міська та окружна влади Коломиї того часу були репрезентовані, переважно польськими шляхтичами, австрійськими німцями або германізованими чехами.

Міська і окружна влади Коломиї (1773–1918 рр.)

Рік	Бурмистри, бургомістри, синдикати-президенти, керівники самоврядної громади, голови міста	Крайсгауптмани, повітові старости, керівники округи, начальники повіту	Рік
1773	В. Піскозуб	Коречновські (?)	1773
1781	Теодор Голотко	Богуслаус барон фон Діке	1815, 1820
1838, 1844	Йоганн Стопчанські (Іван Стопчанський?)	Фердінанд рицар фон Кроненфельд	1826
1848, 1850	Сильвестр Дрималик	Ігнац Гайнріх Мартинович	1833, 1838
1852, 1854	Міхаель Бочарські (Михайло Бочарський?)	Фрідріх Свіцени Едуард Бах	1844 1848 1850, 1852
1862	Рудольф Курцвайль	<i>Вільна посада</i>	
1869-1870	Максиміліян Турманн	Йоганн Гофманн Алтон Буркгардт	1854 1856, 1862
1875	Генрик Задембські		
1876	Максиміліян Трахтенберг		
1877	Генрик Задембські	Евгеніуш фон Кучковські	1869-1870, 1881
1881, 1884	Максиміліян Трахтенберг	Юзеф Яніквіч Евгеніуш фон Кучковські	1882? 1884
1889	Йосиф Функенштайн	Северин Баньковські	1894, 1897-1899
1897-1900, 1905	Броніслав Вігославські	Фердінанд Павліковські	1900, 1905 1911-1913
1911-1913	Ян Клескі		
1914		князь Лобанов-Ростовській	1914
1915			1915
1916-1917	Стефан Букоємський	Кодачковський (?)	1916-1917
1917	Йосип Капко		
1918		Іван Стрийський	1918

Представників українського населення в міському управлінні майже не було. На керівні посади обирали переважно поляків та гебреїв, а деколи — німців і австрійців. 1773 р. війтом Коломиї був Коречновський, а бурмистром — В. Піскозуб.

У 1787 р. Коломия разом з прилеглими селами перейшла у власність Австрійської держави. Від 1805 р. в місті почало діяти камеральне управління, яке складалося з контролерів, правників, писарів, бухгалтерів, канцеляристів, лікарів. До складу окружного управління в Коломиї входили крайсгауптман (староста), протоколіст, бухгалтер, реєстратор, канцеляристи, драгуни. До складу камерального управління містом входили контролери, юристи, писарі, бухгалтери від заробітної платні й фінансування, канцеляристи, лікарі.

Nro. 267 Kolossna

1825

K. K. Brückenmaut.

2 Stück Zug-Vieh 6 Kreuzer.

*Взірець квитанції про сплату мита за перегін худоби через міст у Коломиї.
1825 р. з приватної колекції (ЗЖ).*

На основі вироблених магістратами інструкцій (1807) міста, які мали великі прибутки, зобов'язувалися проводили періодичні облікові інвентаризації своїх маєтків. Серед них — Львів, Броди, Дрогобич, Березжани, Коломия, Перемишль, Станиславів, Тернопіль, Яворів. Так вже наступного, 1808 р., відповідальними за облік, наприклад, соляних промислів в «Яблунівській соляній інтендатурі для Коломиї» були призначені Франц Ріттс, Емануель Рудольф, Домінік Фляйшгаммер. Сюди ж додавався і цісарсько-королівський чиновник штемпельної установи Станиславівської округи у Коломиї Антон Шаупе.

Основним органом міської влади була Рада, до компетенції якої входили: розпорядження майном міста, управління фінансами, розподіл і збирання податків, нагляд за санітарним станом, організація будівництва та ремонту шляхів, мостів, укріплень, надання звання почесних громадян.

Для закріплення нових політичних і адміністративних традицій, внесених у життя Коломиї за австрійського панування, було запроваджено інститут почесних громадян міста, який передбачав

Почесні громадяни міста Коломиї (1859–1907 рр.)²

№ п/п	Прізвище, ім'я	Професія, рід заняття, місце праці	Дата надання звання
1	Курцвайль Рудольф	бурмистр Коломиї	25.08.1859 р. 16.11.1862 р.
2	Каміньск Щепан	перший асесор Коломиї	19.11.1862 р.
3	Паулі Адольф	керівник цісарсько-королівського Коломийського повітового уряду	16.06.1863 р.
4	Суммер Александер	цісарсько-королівський радник Намісництва у Львові	05.11.1864 р.
5	Погодовскі Зенон	синдик цісарсько-королівського Банку Народного у Відні	25.06.1864 р.
6	Богдановіч Криштоф	посол до Крайового сойму, член Коломийської Ради повітової, власник земель у Джуркові	01.01.1874 р.
7	Вислободзькі Юліан	цісарсько-королівський радник, директор допоміжних урядів у Відні	25.06.1864 р.
8	Мош Кароль	віце-президент цісарсько-королівського намісництва у Львові	05.11.1864 р.
9	Менсдорф-Поуілі Александр	цісарсько-королівський намісник у Львові, граф	05.11.1864 р.
10	Голуховські Агенас	цісарсько-королівський намісник у Львові	Без дати
11	Ляндесберг Максиміліан	доктор права, Львів	Без дати
12	Шанковський Амброзій	директор реальної гімназії у Коломиї	13.11.1871 р.
13	Земляковскі Флоріан	цісарсько-королівський міністр у Відні, доктор філософії	10.07.1873 р.
14	Шенк Юзеф	таємний радник Франца Йосифа, президент цісарсько-королівського Вищого крайового суду у Львові	01.02.1875 р.
15	Райнер Ян	президент цісарсько-королівського окружного суду у Коломиї	24.06.1876 р.

² Окремо звання почесного громадянина Коломиї отримали Францішек Стадінченко (1818-1883), Юзеф Піскозуб (1852-1923), Юзеф Кнігініцкі (1870-1931), про що зазначено на їхній гробах, які збереглися досі на коломийському польському цвинтарі. На жаль, у «Книзі почесних громадян Коломиї», яка нині зберігається у музеї історії міста, відомостей про цих коломийців немає. Отож, почесних громадян Коломиї в австрійський період щонайменше було 39 осіб, з них лише один – українець, о. Амброзій Шанковський.

16	Кучковські Євгеніуш	цїсарсько-королївський староста у Коломиї	24.06.1876 р.
17	Ясїньскї Францішек	президент Коломийської повітової Ради, власник земель у Загайполї	24.06.1876 р.
18	Дзєдушицкі Владзімеж	Львів	28.06.1876 р.
19	Людвіг Максимїліян	цїсарсько-королївський радник скарбового уряду в Коломиї	14.12.1878 р.
20	Лянікевіч Юзеф	цїсарсько-королївський комісар староства в Коломиї	07.03.1882 р.
21	Бочіано Йозеф	цїсарсько-королївський полковник 24 піхотного полку в Коломиї	15.03.1884 р.
22	Задєські Фїліпп	цїсарсько-королївський намісник у Львовї	25.08.1884 р.
23	Зіблікевіч Мїколай	маршалок крайового сойму у Львовї, доктор філософїї	25.08.1884 р.
24	Щепановскї Станїслав	власник копаень і рафінерїї нафти у Печенїжинї	26.11.1885 р.
25	Петрускї Октав	член Крайового видїлу і заступник маршалка у Львовї	16.04.1886 р.
26	Вайгель Леопольд	цїсарсько-королївський професор гїмназїї в Коломиї	15.05.1886 р.
27	Смолька Францішек	президент Ради держави у Львовї, доктор філософїї	11.11.1888 р.
28	Вольф Емануїл	цїсарсько-королївський директор гїмназїї в Коломиї	15.07.1891 р.
29	Баденї Казїмеж	цїсарсько-королївський намісник у Львовї	31.01.1893 р.
30	Баньковскї Северин	цїсарсько-королївський радник намісництва і староста в Коломиї	18.09.1894 р.
31	Сапіга Адам	організатор крайової виставки 1894 р. в Коломиї	20.11.1894 р.
32	Пїніньскї Леон	колишній цїсарсько-королївський намісник Галичин	01.07.1903 р.
33	о. Павловскї Жигмонд	римо-католицький ксьондз, декан і канонїк Коломиї	20.03.1907 р.
34	Зайнфельд Натан	радник уряду, доктор філософїї	21.12.1907 р.
35	Павліковскї Фердїнанд	цїсарсько-королївський радник намісництва, почесний громадянин мїст Самбора і Гвіздця	21.12.1907 р.
36	Мойса-Росохацкі Стефан	командор ордену Франца Йосифа, посол до крайового Сойму, Ради держави, Президент Ради коломийської повітової	21.12.1907 р.

Expres

R Kolomea 1
681

em Freiw.

Bohdan Nitwiska

Jagerdorf

Alexien

Reserve spitale Obbergass

I. st. Tür 26

Взірець відправлення експрес-пошти зі штампом «Коломия».
Середина 19 ст. з приватної колекції (ЗЖ).

формальну процедуру вручення спеціального диплома. Документально відомо, що від 1859 до 1907 рр. рада міста надала це звання 35 особам польського і німецького походження, і лише одному українцю. Це були, зокрема, земельні магнати і власники нафтових копалень, бурмистри і повітові старости, римо-католицькі достойники і польські гімназійні професори, послы до Галицького сойму, вищі військові чини, намісники й урядники намісництва у Львові, маршалки Галицького сойму і президенти повітової ради.

1858 р. Коломия і території коломийського округу перейшли у власність дирекції Народного банку у Відні, а від 1 липня 1862 р. — «з усіма правами і обов'язками, особливо з правом пропінацій, млином і патронату» перейшли у власність громади міста на підставі окремої угоди.

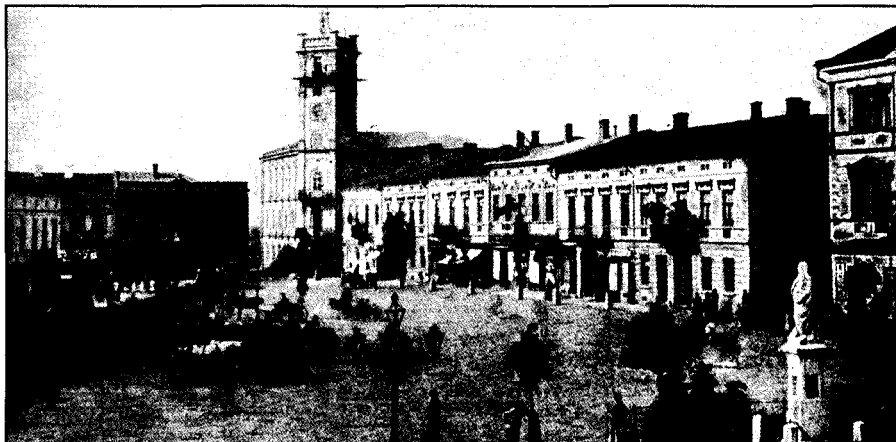
³ Милья (від лат. milia passuum, тисяча подвійних кроків) — британська та американська міра довжини. Крім того, застосовується в морській справі. Є два типи миль: морська та сухопутна (статутна). Статутну милью звичайно називають «миля». 1 миля = 1609,344 м; 1 миля = 1760 ярдів; 1 миля = 5280 футів; 1 морська миля = 1852 м; у Великій Британії 1 морська миля = 1853 м. До введення метричної системи мір існували інші милі — римська, географічна (німецька), російська, польська і багато інших.

Коломийський хронограф: рік 1862-й

[Цісарсько-королівська округа Коломия: площа – 7 985 кв. миль³, міста – 3, містечок – 5, ринків – 11, сіл – 212, кадастрових громад – 209, будинків – 51 302, помешкань – 63 075; загальне число: місцевих жителів присутніх – 277 329 осіб, місцевих жителів відсутніх – 4 402 особи (разом – 281 731 особа), чужинців – 8 543 особи, присутнього населення – 283 872 особи; загальне число присутніх і відсутніх з урахуванням чужинців – 290 274 особи.

Цісарсько-королівське районне управління (ч. VIII) для Коломийської округи: окружний начальник – Антон Буркгардт; окружні комісари: 1-го класу – Карл Суммер, 2-го класу – Едуард Лангер, 3-го класу – Йозеф Навотни. Окружний лікар – д-р медицини Леопольд Захерль; окружний інженер – Альфред Грайн. Персональний склад канцелярії: окружний секретар – Франц Кауслер; окружний реєстратор – Юстін Мікульські; окружні канцелісти: Александер Жигмунтовські, цісарсько-королівський офіціал, Йозеф Антульські, Леопольд Прахіль, Ламберт Пруві де Фляссіні, Едуард Гілленбрандт. Інспекційне управління: інспектор – Віталіс фон Лещиньські, заступник – Антон Покорни, місце 2-го заступника вільне, офіціал – Йозеф Яворські, асистенти – Стефан Голлендер і Ігнац Прейер. Також 2 дрібні службовці.

Цісарсько-королівські окружні об'єднані відомства: окружне відомство у Коломії (входять Печеніжин і Гвіздець). Округа має 33 373 душ в 29 місцевостях і 25 кадастрових громадах. Керівник – Адольф Паулі, ад'юнкти: Карл Фрідріх фон Фрайндельсберг, Франц Біхтер, Александер Прокоповіч, Лео Біскупські, Фелікс Серпінські, Павлін Мошиньські; канцеліст – Франц Шаупе; канцлери: Вінценз Баєвські, Станіслаус Крузлевські, Міхаель Антонович, Пауль Шнайдер. Також 2 дрібні службовці. Інспекційне управління 2-го класу: управитель – Едуард Клімек, контролер – Лео Лазаревич, офіціал – Йоганн Барановіч, асистент – Петер Георг Паславські. Також 1 дрібний службовець.

RYNEK I RATUSZ W KOŁOMYI.

Ринок і ратуша. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

Місцеве самоврядування у Коломії (грумада Коломії): площа 7 168 йохів, населення 15 909 мешканців і 1 013 чужинців, 4 325 римо-католиків, 2 593 греко-католиків, 15 вірмено-католиків, 6 греко-православних, 416 реформованих євангелістів, 320 акатоликів⁴, 8 234 ізраїлітів. Керівник самоврядної громади – Рудольф Курцвайль, заступники – Йоганн Каміньські та Максимілян Новіцкі, секретар – Франц Цесельські, писар громади – Станіслаус Гжиглевські, контролер каси; ще один писар – Зігмунд Рудольф, міський касир – Йозеф Залескі, міський лікар – Венцль Бажант. Також 1 поліціант-капрал, 15 поліцаїв.

Цісарсько-королівська фінансова дирекція (ч. X) для Коломийської округи у Коломії: директор – Александер Шупп, фінансовий радник; окружні фінансові комісари: 1-го класу – Людвіг Ван Рой, 2-го класу – Леопольд Гайлінг фон Дегенфельд; фінансові конципісти: Гайнріх Туласевич, Гайнріх Буш, Гуальберт Качмаровські, Йозеф рицар фон Топольніцкі; офіціал – Йоганн Токарські; асистенти – Йозеф Траглавер, Міхаель Квочиньські, Ніколаус (Микола) Терлецький, Пларіон (Іларіон) Колянковський, Карл Майдінгер, Юліус Імріховські. Також 6 практикантів, 2 дрібні службовці. Фінансовий інспекторат: рахунковий ревідент – Каєтан рицар фон Нероновіч; офіціал – Йозеф Латтінек; окружний архітектор – Віктор Процінські.

Фінансова секція (ч. XII) у Коломії: надкомісар 1-го класу – Лео Грохманн; комісари 1-го класу – Домінік Гавацкі, у Снятині та Йозеф Курманські, у Городенці; комісари 2-го класу – Зігмунд Тебінка, у Коломії та Юстиніян Вурат, у Косові. Разом 90 службовців.

До окружної фінансової дирекції входять маєтності у Косові, Кутах, Пістині.

Цісарсько-королівська камеральна окружна каса, одночасно пункт перевірки товарів, сигарет і штемпельних оплат; склад у Коломії: головна установа 2-го класу, управитель – Пауль Філіпек; контролер – Антон Тембль; офіціали – Якоб Паулі і Еразм Мараморш; асистенти – Франц Штьогер і Франц Заборовські. Також 2 дрібні службовці.

Цісарсько-королівське управління солеварень і збуту солі в Коломийській фінансовій округі (входять управління у Косові, солеварня в Уторопах, а також склади солі у них).

Цісарсько-королівська поштова установа: цісарсько-королівський постмайстер у Коломії – Антон Ляйбшанг фон Шартенбург; пост-експедент для Коломії – Густав Баньковські.

Цісарсько-королівська державна нижча гімназія у Коломії: директор – Теодор Білоус; вчителі: Йоганн Гавел, о. Киріл (Кирило) Церкевич (греко-католицький катехит і вчитель крайової мови), о. Матіас Кмох (римо-католицький катехит), Міхаель (Михайло) Кульчицький (вчитель французької мови), Грегор (Григорій) Кульчицький (вчитель рисунку).

⁴Некатоликами вважалися усі християни, які не належали до римсько-католицького віросповідання. 31 грудня 1851 р. цісар Франц Йосиф проголосив рівноправність усіх релігій і культів в Австрійській імперії, але ця назва і далі використовувалася в публічних документах крайового характеру (шематизмах, підручниках, звітах). Ця назва використовувалася і в Угорщині та Галичині для назви православних уніатів.

Навчальні заклади в Коломийській шкільній окрузі (завідатель – о. Йозеф Скворонські, парох Коломиї): жіноча школа у Коломиї (вчителька – Терезія Мейдінгер, учнів – 138). До округи входять також тривіальні школи у Яблунові, Кутах, Пістині та Маріягільфі.

Коломийська шкільна округа народих шкіл: головна окружна школа у Коломиї, входять також тривіальні школи в Балинцях, Гвіздці Малому, Корничі, П'ядиках, Тулукові, Заболотіві. Завідатель округи – о. Йозеф (Йосип) Левицький, віце-декан, парох Заболотова.

Коломийська головна окружна школа: директор – Йоганн Сабара, вчителі – Теодор Микитинецький, Грегор (Григорій) Кульчицький, Ніколаус (Микола) Дверницький; помічник вчителя – Міхаель (Михайло) Хареза. Кількість учнів – 381.

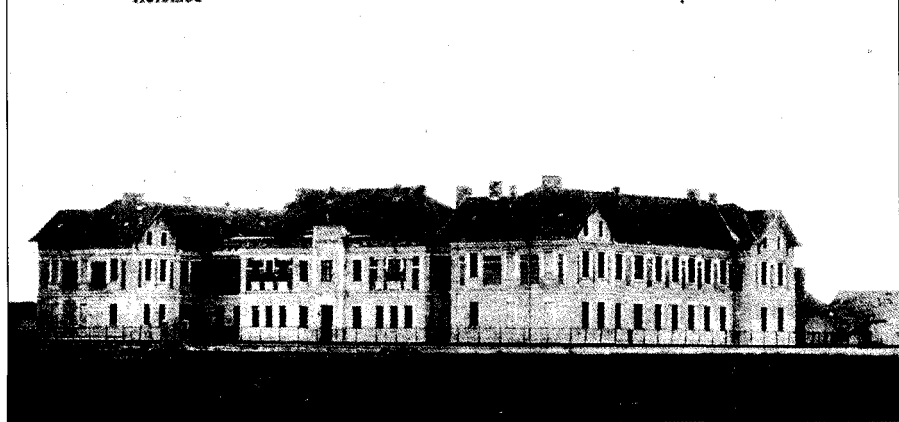
Коломийський окружний римо-католицький деканат: Городенківський (декан – о. д-р теології Йоганн Зубриці, парох у Снятині) із 7-ма парафіями і Коломийський (декан – о. Йозеф Скворонські, парох Коломиї) із 6-ма парафіями. Також монастир оо. Бернардинів у Гвіздці, закладений 1721 р. Софією Пузиною, дружиною Міхаеля князя Пузини (настоятель – о. Людвіг Моздиневич із 2-ма священниками і 1-м братом-послушником).

Ізраїлітські культу у Коломийській округі: окружний раббі – посада вільна; у Печеніжині – раббі Герш Гагер, в Яблунові – Йоссель Веніг, у Заболотіві – Якоб Гагер, в Косові – Мозес Якоб Дайн, у Пістині – Хаїм Брюкенштайн, в Обертині – Ісаак Мозес Готтесманн, у Снятині – Талар Хаскел, у Городенці – Мозес Тімен, у Чернелиці – Борух Гаускнехт, в Коломиї – Гершон Ляйтманн.

Медицинний персонал Коломийської округи: д-ри медицини: Венцель Бажант (Коломия), Леопольд Бьозе (Коломия), Венцель Гологурскі (Коломия), Теодор Раух (Городенка), Лео Розенгек (Коломия), Адальберт Штідль (Коломия), Габріель Вайкс (Заболотів), Каетан Волянскі (Снятин), Леопольд Зажерль (Коломия); хірурги: Давід Бардаш (Гвіздець), Роман Бурнатовіч (Обертин), Рахміль Бурштін (Городенка), Август Чернецькі (Кути), Якоб Федер (Городенка), Йоганн Фераль (Коломия), Ігнац Грабовскі (Обертин), Моріц Голдер (Снятин),

Колотуґа. — Коломия.
Kolotuga

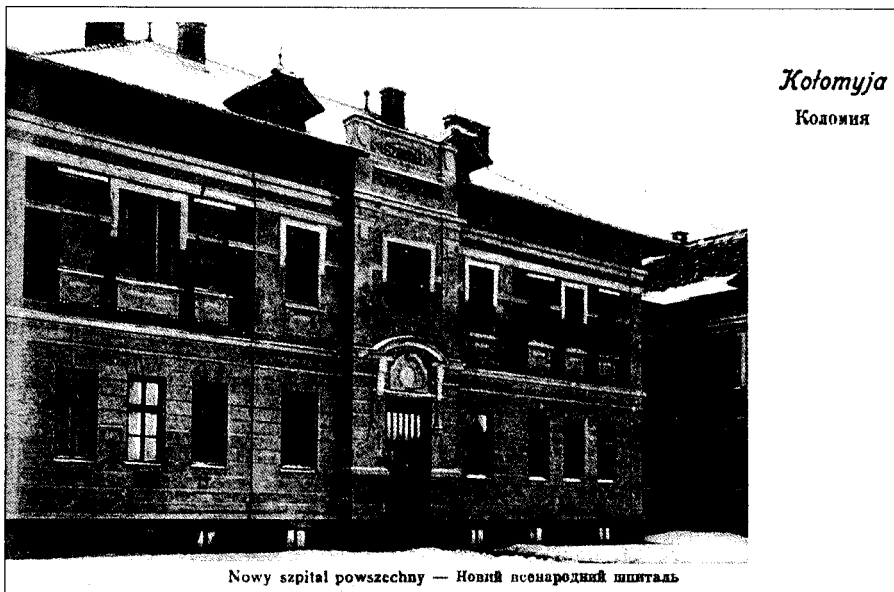
Szpital miejski. — Больница міська.
Stadtspital

Міський шпиталь. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

Георг Клієр (Заболотів), Моріц Кромбгольц (Снятин), Йозеф Кронгольц (Коломия), Міхаель Кшиштофовіч (Кути), Лео Ляндес (Городенка), Йоганн Масач (Печеніжин), Йозеф Менцель (Городенка), Фердінанд Петери (Косів), Маріян Пйотровіч (Городенка), Саламон Редер (Коломия), Якоб Шмідт (Кути), Мозес Шпінер (Печеніжин), Франц Стасни (Косів), Йоганн Токарські (Снятин), Абрагам Вінтер (Коломия); акушерки: Роза Адлер (Коломия), Катаріна (Катерина) Баб'юк (Печеніжин), Анна Богачевська (Городенка), Байле Букер (Заболотів), Шура Хупе (Коломия), Гелена (Олена) Федорук (Підгайники), Антонія Фінг (Косів), Пінда Флястер (Коломия), Саломея Фоїт (Снятин), Рая Гельфер (Коломия), Рахель Гельфер (Печеніжин), Гелена (Олена) Григорчук (Бучачки), Кароліна Яворська (Косів), Маріянна Юркевіч (Обертин), Юстина Ключер (Снятин), Кароліна Ковальська (Косів), Вікторія Козьоровська (Кути), Антонія Ласка (Кути), Барбара Мех (Кути), Сабіна Маріновська (Королівка), Саломея Мержвінська (Коломия), Марія Печарська (Гвіздець), Павліна Піскозуб (Коломия), Маріянна Плубер (Снятин), Елізабет Подевіньська (Коломия), Марія Пшигородська (Печеніжин), Марія Рівка (Снятин), Анна Роттер (Снятин), Катаріна Саломоновіч (Городенка), Терезія Шнайдер (Коломия), Анна Шубік (Коломия), Францішка Шультер (Снятин), Етле Зайлер (Коломия), Марія Семюлок (Трофанівка), Марія Тарнавська (Коломия), Еліє Тепер (Снятин), Марія Ульбріх (Кути), Розалія Вебер (Коломия), Сюзі Вайнштайн (Коломия), Марія Венгріновська (Кулачківці), Анастасія Войнарівч (Коломия); аптекарі: Максиміліян Новіцкі (Коломия), Вільгельм Гайдер (Гвіздець), Грегор Аксентовіч (Городенка), Франціска Загаєвська (Кути), Марцель Немчевскі (Снятин).

Лікувальні заклади у Коломиї: 1 лікарня, 70 лікарняних ліжок, 462 особи, узяті на обстеження, прохарчувалося 19 768 осіб, зафіксовано 40 випадків смерті, останній річний прибуток 6 154 австрійських гульденів⁵, річні видатки – 7 335 австр. гульд.,

Коломуя

Коломия

Nowy szpital powszechny — Новый всеародный шпиталь

Новий міський шпиталь. Поштаівка. З приватної колекції (ВК).

стартовий капітал – 6 060 австр. гульд. Також 1 ізраїлітський шпиталь з 15-ма лікарняними ліжками, 106 осіб на лікарняному обліку, прохарчувалися 4 700 осіб, зафіксовано 9 випадків смерті. Дохід шпиталю складав 1 347 австр. гульд., видатки – 4 347 австр. гульд., стартовий капітал – 1 500 австр. гульд.

Царсько-королівське Галицьке сільсько-господарське товариство у Львові, дійсні члени від Коломийської округи: Йоганн Абгаровіч, Давід Абрагамовіч, Томас Абрагамовіч, Александер Агопсовіч, Каетан Агопсовіч, Якоб Агопсовіч, Антон Богдановіч, Каетан Богдановіч, Крістоф Богдановіч, Фелікс Богдановіч, Йозеф Хелміцкі, Максиміліян Хоєцкі, Александер Чеховіч, Міціслаус Дзедушицкі, Антон Голейовскі, Рішард Гвяздовскі, Еразм Гейдель, Юліян Гейдель, Антон Яноха, Франц Ясінські, Йозеф Ясінські, Гайнріх де Леон де Кастро Інес, Марцель Кепліч, Віктор Комар, Євген Коритко, Зено Кржечунович, Ігнац Кшиштофовіч, Стефан Кшиштофовіч, Германн Кюстель, Зенобіус Ляховскі, Леопольд Лисаковскі, Карл Мілевскі, Валентін Мілевські, Нарціс Модзелевскі, о. Йоганн (Іван) Могильницький (греко-католицький парох), Йонанн Мойса, Антон Мюллер, Северін Осташевскі, Ігнац Пассакас, Йозеф Паулі, о. Міхаель (Михайло) Петрушевич (греко-католицький парох), Ладіслаус Пшебиславскі, Наполеон Раціборскі, Константін Романовскі, Емерікус Романовскі, Ніколаус Ромашкан, Йоганн Скворонскі, Леопольд Слонєцкі, Маріян Слонєцкі, Каетан Теодоровіч, Грегор Теодоровіч, Ігнац Теодоровіч, Теодор Теодоровіч, Лонгін Торосєвіч, Ладіслаус Веловєскі, Грегор Задуюовіч, Міхаель Загурскі, Станіслаус Завадзкі, о. Роман Зобжицкі (римо-католицький парох).

Згідно з австрійською статистикою, 1862 р. у Коломийській окрузі налічувалося 24 139 осіб римо-католицького віросповідання, 223 485 осіб греко-католицького віросповідання, 1 546 осіб римо-вірменського віросповідання, 33 греко-православних, 28 вірмено-православних, 597 лютеран, 704 реформованих євангелістів, 1 унітарій, 31 195 гебреїв.

У Коломийській окрузі виробили 902 центнери воску, 376 ц. воску, 13 564 ц. масла і молочної продукції, 19 296 ц. сиру, 2 340 ц. овечої вовни.

Місто Коломия мало дохід 37 671 авст. гульд., видатків – 52 936 австр. гульд., а також майна – 220 705 австр. гульд. активів та 4 578 австр. гульд. пасивів.]

⁵ Гульден (від нім. Gulden, золотий) – назва золотого флорина, а також золотої монети, яка карбувалася у Німеччині від середини 14 до кінця 15 ст. Від 1559 р. золотий гульден став називатися гольдгульденом (Goldgulden), а гульденом, або флорином, називали срібну монету 60 крейцарів, рівноцінну золотому гульдену (Guldiner, Reichguldiner). Від цього часу райнський золотий гульден залишався лише грошово-рахунковим поняттям (60 крейцарів), так як його вартість пізніше піднялася через знецінення розмінних монет. На підставі монетної конвенції, підписаною Австрією з німецькими державами 1857 р., карбувалися нові гульдени: австрійський ($\frac{2}{3}$ талера, або 20 срібних гроші) і південно-німецький ($\frac{4}{7}$ талера або $17 \frac{1}{7}$ гроша). Австрійський гульден (флорин) важив приблизно 12,34 г. (11, 1 г. щирого срібна 900-ї проби) і поділявся на 100 крейцарів (замість 60-ти). Від 1870 р. карбувалися золоті австрійські монети в 4 і 8 гульденів, вага яких дорівнювала відповідно приблизно 3,2 та 6,5 г. Від 1892 р. грошовою одиницею Австро-Угорщини стала крона. Відтоді гульдени перестали карбуватися, але в обігу залишалися до 1899 р. (1 гульден = 2 кронам).

Для політичного та адміністративного управління 1867 р. створили Коломийський повіт на чолі зі старостою і центром у Коломиї. У віданні повітової адміністрації – староства (Bezirk-Hauptmannschaft) були всі справи, крім судових. Староста тепер очолював тільки міський суд. Між радою і судом точилася постійна боротьба за владу, а це негативно впливало на економічний розвиток міста. Крім того, рада на свій розсуд розпоряджалася підприємствами міста та його земельними угіддями, роздаючи їх в оренду бурмістрам, ксьондзам, купцям, лихварям. Внаслідок такої діяльності, міські землі переходили у приватну власність гебрейської купецько-лихварської верхівки.

Зазвичай піднесення Коломиї для австрійського уряду мало, насамперед, економічне значення. З переходом Галичини до складу Австрії пожвавився економічний розвиток Коломиї, а сама вона стала одним з найважливіших, адміністративних та промислових центрів краю, поряд з такими містами, як Львів, Перемишль, Тернопіль, Ярослав.

В останній чверті XIX ст. питання віднесення населених пунктів до розряду міст було вирішено на законодавчому рівні. Це відбулося через надання окремим населеним пунктам так званих міських статутів, за якими організовувалося міське самоуправління. 1889 р. у Східній Галичині статuti міст офіційно отримали 19 найважливіших населених пунктів: Броди, Бережани, Бучач, Дрогобич, Городок, Жовква, Золочів, Коломия, Перемишль, Самбір, Снятин, Станиславів, Сокаль, Стрий, Сянок, Тернопіль, Тереховля, Яворів, Ярослав. 1896 р. статuti міст (дещо інші за змістом порівняно зі статутами 1889 р.) отримали ще 82 населених пункти краю. Отже, якщо додати Львів, який ще від 1870 р. користувався власним статутом, наприкінці XIX ст. загальна кількість міст на території Східної Галичини становила 102.

Суттєво збільшилося населення міста внаслідок масової міграції до Коломиї з приміських гмін. Напередодні Першої світової війни Коломия була третім за чисельністю населення містом Східної Галичини – Львів (206 тис. у 1910 р.), Перемишль (54 тис.), Коломия (43 тис.), а далі йшов Дрогобич (35 тис.), Тернопіль (34 тис.), Станиславів (33 тис.) та Стрий (31 тис.).

Коломийські вибори і послы

У Коломиї, де переважали чужинці, зазвичай на виборах – процедурі обрання представників до найвищого законодавчого органу держави – перемогали послы-поляки, послы-німці чи послы-гебреї. Від

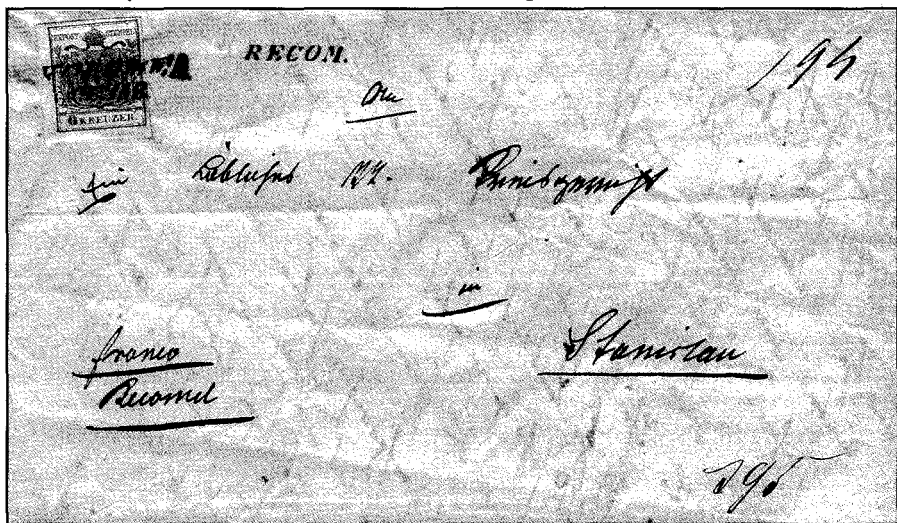
1849 р. й до 1918 р. їх обирали за різними принципами, до того ж виборчі округи часто змінювалися. У нашому місті за депутатські мандати завжди велася непримиренна боротьба, а між представниками української громади, з якої кандидували представники різних партій і різних політичних течій, часто виникали незгоди.

Перші вибори до австрійського парламенту відбулися 1848 р., однак наступного року цісар розпустив парламент і наступні вибори відбулися аж 1861 р. Того ж року було створено і найвищий автономний законодавчий орган – Галицький крайовий сойм.

Виборчий закон Австро-Угорщини відповідав інтересам панівних верств. Вибори не були загальними і рівними. Усі виборці ділилися на чотири курії, з яких кожна окремо обирала депутатів у сойм терміном на 6 років.

Курія земельних власників обирала 44 депутати з розрахунку один депутат від 52 виборців-дідичів, які платили податок понад 200 крон. Друга курія – торговельно-промислових палат – боронила інтереси великих підприємців і мала три депутатські мандати.

Третя, міська курія, була найнерівноправніша. Тут одного депутата обирали від 8 764 виборців. Вибори в цій курії були не прямими, а двоступеневими: спочатку від кожних 500 селян обирали по одному виборцеві, котрі потім обирали депутатів до сойму. Однак і це обмежене право виборців було надане не всім селянам, а тільки тим, хто сплачував податок не менше ніж 8 крон.

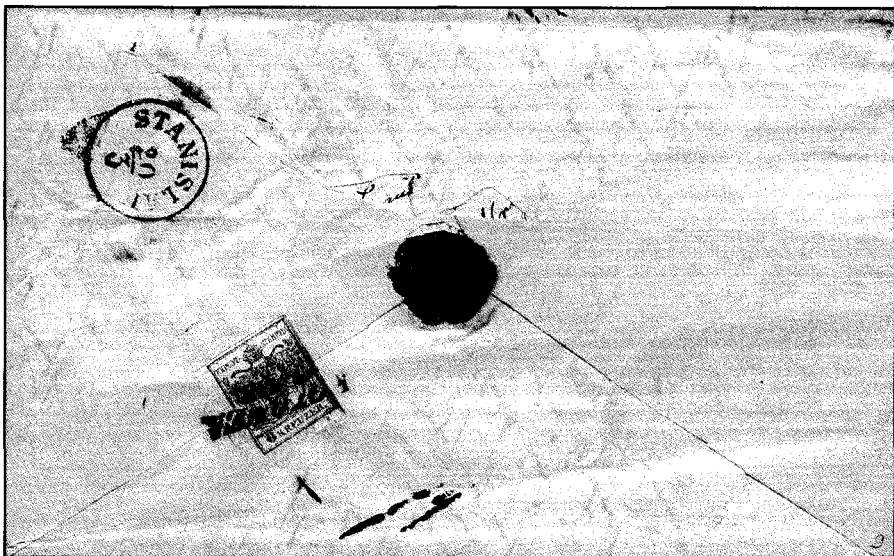

Взірець рекомендованого листа, надісланого з Коломій до Станиславова.
Середина 19 ст. З приватної колекції (ЗЖ).

«Сільське населення» (до цієї категорії зараховували всіх селян) з четвертої курії творили в соймі головним чином заможні господарі й великі землевласники. Внаслідок цього в Галицькому соймі переважали представники заможних верств населення, зокрема польські.

Від виборів до Австрійського парламенту та Галицького сойму незаможні верстви населення фактично було усунено за допомогою високих майнового і вікового цензів. За такою системою до списків виборців не заносили робітників і бідняцько-середняцькі маси. Жінки взагалі не мали права голосу.

На поч. ХХ ст. в Галичині у виборах фактично брало приблизно 7% населення. Під час підготовки та самих виборів місцеві органи влади вдавались до всіляких зловживань. Найпоширенішими були фальсифікація списків виборців, зміна місця й часу виборів за кілька годин до їх початку, викрадення виборчих урн. Щоб перешкодити передвиборній агітації українських кандидатів, влада кидала їх до в'язниць на підставі дрібних звинувачень. Шляхом підкупів та погроз рядових неписьменних виборців змушували голосувати за представників панівних кіл. Проти непокірних використовували жандармерію та військо.

*Взірець рекомендованого листа, надісланого з Коломій до Станиславова.
Середина 19 ст. з приватної колекції (ЗЖ).*

Наше місто було активним виборчим округом Галичини⁶. У 1860-1880-ті рр. виборчий округ Коломия до Галицького крайового союму мав № 19 і нараховував 76 громад, містечка Гвіздець, Печеніжин та саму Коломию, які обирали трьох послів, з них одного — від Коломиї. 1888 р. серед провінційних міст Галичини Коломия мала найбільшу кількість виборців — приблизно 4 000 осіб. Під час виборів 1897 р. від третьої курії Коломия належала до 4-ої округи, а 1911 р. — під час виборів до Австрійського парламенту Коломия, Косів та околиці належали до виборчої округи № 56.

Послами, себто депутатами, власне від Коломиї, а пізніше від Коломийської виборчої округи в австрійський парламент були (список неповний):

1. Степан Лесюк, українець, хлібороб — від м. Коломиї (1848 р.);
2. д-р Освальд Гонігзманн, гебрей — від м. Коломиї (1868 р.);
3. д-р Йосиф Блох, гебрей, редактор газети — від м. Коломиї (1885—1895);
4. д-р Максиміян Трахтенберг, гебрей (?) — від м. Коломиї (1895—1900);
5. д-р Теофіл Окуневський, українець — від III-ої курії четвертої округи (Коломия, Снятин, Косів) (1897 р.);
6. Генрик Вельовеґейські, поляк — від виборчої округи Коломия, Городенка, Снятин, Косів, Надвірна (від курії більших посілостей);
7. Ян Длужанські, поляк — від виборчої округи Коломия, Снятин, Косів (від курії сільських гмін) (1902 р.);
8. Стефан Мойса-Росохазький, спольшений вірменин, дідич — від виборчої округи Коломия — Печеніжин — Гвіздець — Надвірна — Делятин — Богородчани — Солотвине — Косів — Кути — Жаб'є — Снятин — Заболотів — Городенка — Обертин (від загальної курії) (1899—1911);

⁶ У другій половині XIX ст. в Галичині були дві вертикалі влади: урядова, яка призначалася Віднем — намісництво та староства; і крайова — виборна — сойм з крайовим віділом та повітові ради. Постановою від 12 серпня 1866 р. встановлено повітові представництва, які склалися з повітової ради, як дорадчого і «постановляючого» органу, і повітового віділу, як виконавчого. До сфери діяльності цих повітових представництв входили всі внутрішні справи повіту і приналежних територій, а також право нагляду над громадами (гмінами) і двірськими територіями. Коломийська повітова рада містилася в опатній будівлі, де нині розміщується музей історії міста.

9. д-р Натан Сейнфейльда, гебрей — від виборчої округи Коломия, Бучач, Снятин (від курії міст) (1900-1906);

10. д-р Кирило Трильовський, українець, адвокат — від виборчої округи Коломия (цей парламент було розпущено і призначено нові вибори) (1907 р.);

11-13. Павло Лаврук, українець, член Української радикальної партії,

д-р Кирило Трильовський, українець, адвокат, член Української радикальної партії,

Свобода ?, поляк — усі від виборчої округи № 56 Коломия — Косів (1911).

Сучасники нерідко згадували, що «галицькі вибори» стали вже крилатою фразою, що означала вибори шляхом погроз, корупції та насильства. Вибори — їх я спостерігав лише раз — це був час неймовірного збудження. З самого початку проведення виборів перемогу отримував кандидат від уряду. Але я пам'ятаю, одні вибори пройшли децю за іншим сценарієм. Був незалежний кандидат, рабин (Йосиф Блох. — І.М.), котрий був надзвичайно популярним та мав величезні здібності до красномовства. Дід (Йосиф Функенштайн. — І.М.) надавав підтримку цій кандидатурі. Більшість жидівських виборців з ентузіазмом підтримували його. Офіційний же кандидат, котрий був членом дуже впливового «Польського кола», мав підтримку від решти мешканців. Це був єдиний раз, коли ми боялися чогось на зразок погрому. Врешті решт перемогу здобув рабин Блох, але на один термін. У парламенті він міг лише виступати, але не мав впливу на керівну партію, а його виборці не мали від нього того, що хотіли. Протягом виборчої кампанії будинок діда охороняв вдень і вночі поліціянт і навіть солдати. Коли йому потрібно було залишити дім та поїхати на роботу, його машину оточували військові охоронці. Їх рушніці вражали мене понад усе».

Послами до Галицького сойму в 1861–1913 рр. від Коломії були:

1-2. Лазар Дубс, гебрей — від м. Коломії,

Теодор Білоус, українець — від м. Коломії (?) (1861–1867);

3. д-р Максиміян Ландсбергер, гебрей, адвокат — від м. Коломії (1867–1873);

4. Освальд Гонігзманн, гебрей — від м. Коломії (1873–1879);

5. Шрейбер, гебрей, рабин — від м. Коломії (1876–1885);

6. Станіслав Прус-Щепановські, поляк, підприємець — від м. Коломії (1889–1899);

7. Росенхен (?), гебрей — від м. Коломії (поч. 1900-х рр.);

8-11. Лешек Цєньскі, поляк – від Коломийської виборчої округи (від більших посіlostей),

д-р Міколай Кшиштофовіч, поляк – від Коломийської виборчої округи (від більших міських посіlostей),

Броніслав Вітославські, гебрей, бурмистр Коломиї – від м. Коломиї (від міст і торгово-промислових палат),

Роман Пузина, поляк, дідич – від Коломийської виборчої округи (від сільських гмін) (1902 р.);

12. д-р Кирило Трильовський, українець, адвокат (1913 р.).

На закінчення розповіді про коломийських послів і виборчі процедури наводимо некролог одного з найвідоміших депутатів Галицького крайового сойму, – члена Коломийської ради і повітового віділу Миколи Ковбасюка, опублікований 1889 р. в газеті «Руська рада» (ч. 7):

«Николай Ковбасюк, господар в Вербїжі під Коломиєю, бувший посол Сойма краєвого і думи державной за часів митрополита Литвиновича, член ради і віділа повітового коломийського і зажиточний чоловік, упокоївся перед тижнем на 72 році життя. Покойний Николай держав з самого початку в львовськїм Соймі с русинами і виступав остро при сервітутових справах, так що поляки в 60-тих роках із злости за кождим русином, котрий відважився по-руськї говорити на улиці или взагалі на публичнїм якїмсь місці, насміхаючись, кричали о! се ковбаса, якоби тим самим хотіли сказати о, дивіться, се другий Ковбасюк! Вибраний Соймом до думи державной в Відні, там совсім не міг промовляти, бо і слова не розумів по-німецькї, та лиш руку втогда підносив при голосуванню, коли пок. митрополит Литвинович на него моргнув, а з того розумієсь, всі німці сердешно сміялися. Світлії русини на радї межі собою постановили пок. Николая до Львова більше не вибирати на посла, бо ту поляки без воли русинів були би його снова з-помежі себе вибрали до думи державной і снова русинів на сміх виставили. Як сказали, так і сділали! Тоє огорчило до крайности честолюбивого Николая, котрий більше себе шанував, як честь всіх русинів, і від того часу зачав так танцювати, як йому пани заграли. Всюда на кождім кроку старався руськїй справі бороздити, слухаючи підшептїв наших недругів, а при виборах ставав по стороні противників і за їх кандидатами межі селянами агітував. За то «басовали» йому і стискали руки урядники староства і віділа ради повітової, що чрезмірно його фальшивій думі схибляло! Свою ненависть до той степені посунув, що майже кождого руського священника і на очі не хотів бачити, а з своїми панотцями вічно «коти дер» і їх процесував. Для селян, своїх собратій, був пок. жестокосердечним і немилосердним, хотів, щоби кождий безвзглядно його воли повиновався, інакше з цілої души його ненавидів. Одно лиш, що в

його користь промовляло, було тоє, що ніколи своєї церкви не отлучався і на отновленє і украсенє которой много із свого маєтку ложив. На його похоронах нікто, але то словно нікто із коломийських панів не явився, котрі за життя до него в кожній нечистій справі охотно удавались, с ним розцілювались, обнимаючи його сердешно. Так то кождому русинові буває, котрий недругам вислуговуєся! Най кождий з перекинъчиків зятямить: що панська ласка на бистром коні їде, і що перекинъчиком кождий розумний чоловік погорджає! – Тобі же, пок. Николаю, най Бог простить всі твої прегрешенія і подасть тобі вічну пам'ять!!!».

Господарська діяльність містян

Коломия, як і переважна більшість тогочасних міст Галичини, впродовж попередніх століть була аграрним містечком. Основна частина населення жила з сільського господарства. Цьому відповідали одяг та побут містян.

Звичайним вихідним одягом коломийських середньозаможних містян були жупан, поверх якого міг одягатися кунтуш, пояс, штани, чоботи, рідше черевики, бараняча шапка. Ознакою належності до міського стану вважалися жовті або червоні чоботи й жупан. Тому

Ринкова площа. Пошитівка. З приватної колекції (ВК).

ремісник, який хотів стати цеховим підмайстром, мусив справити собі або отримати від майстра жупан, чоботи, іноді також пояс, шапку, пару сорочок з лляного або конопляного полотна. Звичайно, жупани багатіїв дуже відрізнялися від жупанів незаможних ремісників. Якщо жупани багатіїв виготовляли з дорогого сукна, іноді з срібним шитвом, а часом з шовкової тканини, наприклад, з рожевого атласу, то жупани бідноти – з грубого сукна, «паклаку». Основним жіночим одягом ще у XVIII ст. була юпка – верхній каптаник з рукавами. Під юпку надягали корсет без рукавів, який був також з яскравого сукна, а в бідних – з конопляного «личака». Спідниці в багатьох були з дорогих італійських, французьких, а також східних шовкових матеріалів (табіну, китайки, атласу) або дорогого сукна. У менш заможних – спідниці з дешевих вовняних тканин (камлоту, каламайки, гарасу, крумрасу) або й з личака.

Заможні містянки носили поясне вбрання, плахти, виткані із дорогих вовняних, шовкових, золотих ниток, а зверху – фартушок, часто вишитий гладдю, як сорочка. Верхній одяг шляхтянок і заможних городянок різноманітний: сукня, байбарак, каптан, ковтан, жупан, кунтуш, капота, футерко, шуба. Улюбленим верхнім одягом містянок і шляхтянок була сукня. Прикраси у заможних жінок були дуже дорогими і розкішними. Крім одягових прикрас – гудзиків, мережив, шнурів, вишивки, у жінок були поширені накладні прикраси: пояси, намисто, сережки, персні, браслети, розмаїті канаки (шнурок з перл або дорогоцінного каміння), фаворки (кольорові стрічки), розкішні коміри із перлів.

Міська біднота і особливо передмістяни (якщо вони не були членами цеху) зазвичай носили одяг дуже близький до селянського: сіряки з грубої вовняної тканини (сірячини) білого, чорного, сірого або коричневого кольору. В одязі передмістян було також багато елементів народного вбрання – солом'яні брилі, «ходаки» з волової шкіри, плетені личаки. Назагал, менш заможні мешканці міста і передмістяни своїм одягом були подібними до селян, тоді як багате і середнє містянство переважно носило одяг майже як у шляхти.

Традиційними видами господарської діяльності коломийців з давніх-давен були хліборобство, скотарство, рибальство і бджільництво. Однак найголовнішим завжди залишалося хліборобство, до якого належали городництво з садівництвом.

*Міська галя (суч. ТЗОВ «Коломийський ринок»). Поштаівка.
З приватної колекції (ВК).*

Городництвом займалися переважно жінки: готували насіння, зберігали його взимку, пророщували навесні, відтак вирощували розсаду і засаджували нею городи. У місті культивували капусту, цибулю, часник, моркву, буряки, квасолю. Згодом почали садити картоплю і соняшник.

Зерно на борошно та крупи переробляли здебільшого у млинах. У Коломії ще з XVI—XVII ст. стояли два водяні млини, до яких привозили воду з Пруту.

Разом із хліборобством розвивалося скотарство. У кожному дворі, якщо дозволяли майнові умови, тримали корів, волів, овець, свиней, коней, різноманітну птицю. Майже в кожного господаря були кури, качки, гуси, індики. У середмісті й на околицях Коломії вабили око сади, де росли різні сорти яблук, груш, слив, вишень. Містяни також рибалили у притоках Пруту, які вздовж і впоперек перетинали Коломию. Багато хто з містян любив посидіти на березі Пруту. Рибу ловили вудкою з саморобним гачком та примітивними підсадками. Упродовж віків коломиїці полювали у навколишніх лісах на зайців, лисиць, вепрів, диких кіз. Більшість міських господарств цілком забезпечували себе продуктами харчування і деякими речами домашнього вжитку.

Із входженням Галичини до складу Австрійської імперії однією з основних цілей тодішнього владного режиму було поліпшення економічного та соціального розвитку цієї провінції, яка й справді перебувала в край занедбаному стані. Щоб підняти рівень сільськогосподарського виробництва, австрійський уряд сприяв поселенню на галицьких землях німецьких, австрійських і чеських колоністів, від яких місцеве населення переймало найновіші на той час аграрні технології, а також освоювало методи вирощування, переробки та застосування нових сільськогосподарських культур, таких як конюшина, люцерна, тютюн, цикорій тощо. Від з кінця XVIII ст. основною харчовою культурою села і міста стала картопля.

Ремесло

Ще з другої половини XVII ст. Коломия як місто поступово занепадає. Це було зумовлено тривалими війнами на території Польщі та зміною напрямків головних торгових шляхів. Воєнні дії в середині XVII ст. спричинили значне руйнування економіки, збільшилась кількість необроблюваної землі, а міста знелюднили. У XVIII ст. міста й

Коломия

Rynek podczaszargu

Ринок під час торгу. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

містечка Речі Посполитої за своїм виглядом радше нагадували села; статус приватного чи королівського міста не змінював картини. Не була винятком і Коломия. Власне місто складалося з частини, замкнутої в міських мурах, тобто Ринкової площі з розташованим поруч римокатолицьким костелом, і кількох передмість. Коломийські ремісники мешкали як у центральній частині, так і на передмістях: Снятинському, Надвірнянському, Кутському і на «Міських городах». На сільськогосподарський характер міста вказували численні городи, відразу за міськими мурами, на передмістях.

Від другої половини XVIII ст. Коломия перебувала в повному економічному занепаді. Кустарне виробництво, одним із головних видів якого залишалося ремесло, переважало тут ще до середини XIX ст. Відокремлюватися від хліборобства ремесло почало наприкінці XVIII ст., а тому зросло число робітників, не пов'язаних із цехами, відокремилися промисли вузького профілю, з'явилися нові спеціальності. Цехове ремесло вже занепадало, і місцеве населення охоче користувалося послугами позацехових ремісників-партачів, серед яких траплялися люди найрізноманітніших професій.

Найпоширенішими були кравецька, кушнірська, шевська, ткацька, бондарська, гончарська, різницька, хлібопекарська, деревообробна, металообробна, будівельна, побутова галузі. Давні ремісничі промисли і надалі об'єднувалися у цехи. Численні групи становили ткачі, шевці, кушнірі. Окрему групу ремісників становили столярі, трачі, дігтярі, ріпники і гонтарі. Група гонтарів була нечисленною і не входила до жодного з цехів.

Значну роль у житті міста відігравали представники побутових ремесел: лікарі, аптекарі, прислуга, цирюльники.

У середині XIX ст. в Коломії працювали 53 шевці, 39 кравців, 27 столярів, 28 різників, 24 гончарі, 22 ковалі, 18 пекарів, 13 колодіїв, 11 бляхарів, 10 бондарів, 10 мулярів, дев'ять кушнірів, сім грабарів, сім поворозників, шість сідлярів, шість склярів, п'ять ткачів, п'ять годинників, п'ять музикантів, п'ять миловарів, чотири токарі, чотири ножники, чотири фарбарі, чотири слюсарі, чотири капелюшники, три ситники, три котлярі, три золотники, три мосяжники, три палітурники, три модельєри, два ліхтарники, два каменярі, по одному фотографу, перукареві й олійникові. Загалом ремісників налічувалося 355 осіб.

В 1912 р. в Коломії можна було надібати представників таких міських ремесел і професій:

Вулиця Собеського (суч. просп. М. Грушевського).
Поштівка. З приватної колекції (ВК).

Аптекарі: Кароль Авгенштерн, власник аптеки Кароля Гаусберга (вул. Собеського, 11), Александер Берглер (вул. Ягайлонська горішня), Антоні Сідоровіч (пл. Ринок, 44), д-р Стефан Штенцель (аптека окружна), Жигмонт Гогеля (аптека «Під опікою»: горівка французька «Гладіатор», рекомендована Львівським лікарським товариством, ідеальний порошок для зубів «Зет – Ге») (вул. Ягайлонська долішня).

Архітектори і будівничі концесіоновані⁷: Ян Лютнік (будівничий) (вул. Собеського, 101), Юзеф Проске (архітектор і будівничий) (вул. Костюшка, 29), Давід Рарес (будівничий) (вул. Замкова, 37).

Бляхари: Мендель Грюнверг (бляхарська майстерня) (вул. Словацького), Давід Ангеловіч (пл. Ринок, 56), Герш Дрешпер (пл. Ринок, 17), Шміль Грюнберг (пл. Ринок, 61), Давід Палкер (вул. Собеського, 6).

Боднарі: Якуб Давідовіч (вул. Валова, 63), Іцак Галем, Александер Нівеліньскі (вул. Беднарська, 1), Якуб Злочовер (вул. Яблоновських).

⁷ Концесія – договір, на підставі якого уряд або місцеві органи самоврядування передають на певних умовах громадянам своєї країни, чужоземцям або іншим державам право експлуатації лісів, надр, підприємств; підприємство, організоване на підставі такого договору.

Броварники: Барух Вайзер, Якуб Бреттлер (пивний бровар, пиво «Лежак», «Марс», експорт, продукція – 32 600 гекта літрів) (па. Ринок, 53).

Будівельники: Рудольф Бауманн (вул. Карпатська, 478), Фішель Тау (вул. Собеського), Юзеф Тимочко (вул. Холоневських, 19).

Гарбарі⁸: Мендель Аксельрад (вул. Карпатська), Айзик Альперн (вул. Карпатська), Літман Греблер (вул. Карпатська), Ізраель Ґоровіц (фабрика шкір) (вул. Тісна), Ляйб Пінкас Ґоровіц.

Геометри, уповноважені державою: Владислав Клодніцкі, Сильвестр Кусіба.

Гончарі: Антоні Басьняк (вул. Пільна, 6), Ян Бернарчук, Ян Будзяновські (вул. Архикнязя Рудольфа), Дмитро Філіпчук, Єжи Кахнікевіч, Францішек Каміньські (гончар і кахляр), Ян Карг, Францішек Ключік, Антоні Марійчук, Стефан Марійчук, Францішек Нєрадка (вул. Архикнязя Рудольфа), Ігнаци Нєрадка, Антоні Патковські, Антоні Піскозуб, Ян Санойца, Стефан Санойца, Антоні Словіцкі, Дмитро Залуцький.

Дантисти-техніки: Юзеф Слуцкер (вул. Замкова, 1).

Ринок. Поштівка.

Ринкова площа. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

⁸ Гарбарі – застаріла назва кушнірів.

Дзигармайстри (годинникарі): С. Цукерманн (пл. Ринок, 38), Гершон Арнольд (вул. Ягайлонська долішня, 10), Борух Фойєрштайн (вул. Ягайлонська долішня, 4), Мендель Фішманн (пл. Ринок, 69), Герш Гаусманн, Маврици Пістинер (пл. Ринок), Якуб Бретт Шнайдер (вул. Ягайлонська, 47), Вольф Штольцберг (пл. Ринок), Юда Тілінгер (вул. Ягайлонська долішня, 7), Рахмі Цайгер (вул. Ягайлонська долішня, 17).

Забруківники: Томаш Мацей Кобилецькі (вул. Карпатська), Людвик Сенюк (вул. Фарбярська), Михайло Сенюк (вул. Фарбярська).

Зброярі: Йозеф Теодор Гельфельд де Еренфельд, Альфред Кандель, Кароль Кандель.

Інженери гірничі: Тадеуш Гебель.

Інженери цивільні (для усіляких забудов, за винятком будівництва архітектури і механізмів): Еміль Філоус, Міхал Кольбушовські.

Капелюшники: Мойзес Енґлер (фабрика капеляхів фільцових), Генок Люфт (пл. Ринок).

Кахлярі: Францішек Камінські, Ігнаци Патковські (фабрика кахельних пічок) (вул. Купельова, 683).

Ковалі: Кароль Адам (вул. Багінсберг), Альбін Блоньські (вул. Беднарська), Генрик Дітц (вул. Славці, 319), Юзеф Губер (вул. Вінцентівка, 107), Стефан Яворські (вул. Вінцентівка), Міхал Немкевіч (вул. Ягайлонська, 21).

Колодії⁹: Адам Барановські (вул. Новий Світ), Станіслав Братковські (вул. Ягайлонська горішня, 68), Ян Дітц (вул. Славці, 319), Єжи Гартунґ (вул. Ягайлонська горішня, 21), Ян Качурак, Ян Куліґ, Кароль Макарські (вул. Гетьманська, 28), Юзеф Звержинські (вул. Ягайлонська горішня, 54).

Коминярі¹⁰: Антоні Яворські (вул. Беднарська, 14), Юзеф Яворські (вул. Глиняна, 7), Еліаш Маліновські (вул. Міцкевича), Юзеф Маліновські (вул. Ягайлонська горішня).

Котлярі¹¹: Самуель Альтбах (вул. Стара дорога, 4), Мехель Файгенбаум (пл. Ринок), Юда Гехлер (пл. Ринок).

Кравці: М.Н. Амвейль (вул. Собєського), Анджей Бартнік (вул. Ягайлонська горішня, 6), Вольф Зелік Брукер, Евгенія Цісельська (кравчиня)

⁹ Колодій – колісник, колісний майстер.

¹⁰ Коминяр, те саме, що коминар або сажотрус.

¹¹ Котляр – те саме, що казаняр – той, хто робить казани або лагодить їх; робітник, який обслуговує парові казани.

(вул. Тарновських), Давід Дерфлер (крavecь жіночого одягу) (вул. Зелена), Леон Гейсман (вул. Ягайлонська горішня, 23-6), Жигмонт Лясковскі (вул. Мнихівка, 52), Леон Мессер (крavecь жіночого одягу) (вул. Франца Йосифа, 5), Якуб Самуель Пуш (крavecь жіночого одягу), Міхал Самолєвіч (вул. Шевченка, 22), Давід Шіклєр, А. Вахтель (крavecь жіночого одягу) (вул. Дзєдушицьких, 51), Берта Цайхнер (крavecь жіночого одягу) (вул. Ягайлонська горішня, 2).

Кушнірі: Володимир Бажанський, К. Грегорацук (вул. Міцкевича, 45), Шабсе Зак (кушнірська майстерня і склад хутра) (вул. Ягайлонська долішня, 7), Юзеф Шпігель (вул. Валова нижня, 12), Мордко Вайц (вул. Шкільна).

Лакувальники: Мойзес Фойєрманн (вул. Шпитальна), Файбіш Фламер (вул. Фарбярська, 9), Нуте Герш (вул. Собєського, 71), Герш Ляндманн, Антоні Лучецкі (вул. Беднарська), Ляйб Герш Молдауєр (вул. Ягайлонська долішня, 26), Францішек Ожеховскі (вул. Ягайлонська долішня), Леон Фіртель (вул. Ягайлонська долішня, 26).

Малярі покойові, декораційні і церковні: А. Бергстоф (вул. Кринична), Мойзес Айснер, Антоні Козловскі (вул. Крашевського), Адольф Ожеховскі (маляр церковний) (вул. Баньковського), Фердінанд Ожеховскі (маляр церковний) (вул. Шевченка бічна, 12), Леон Фіртель (вул. Ягайлонська долішня, 39), Айзик Шпільфюєр (вул. Яблоновских, 39), Габрієль Тайхєр (вул. Ягайлонська, 57).

Вулиця Костюшка (суч. вул. Театральна). Поитівка. З приватної колекції (ВК).

Масарі: Станіслав Земяньскі (головний склад вудженини власного виробництва) (пл. Ринок), Йосип Білоскурський (вул. Мнихівка), Францішек Блох (вул. Староміська, 120), Іван Чернятович (вул. Архикнязя Рудольфа, 89), Ян Конрад (вул. Собеського), Кароль Косовскі (вул. Староміська), Антоні Ковбель (склад м'ясних виробів, покої до сніданків), Ян Лемер (вул. Тарновських, 565).

Мельники: Якуб Байдафф (найновіший штучний млин, експорт до Німеччини, 130 працівників), Якуб Бреттлер (американський турбіновий млин, виробництво муки) (пл. Ринок, 53), фірма «Мойзес Гартенберг і спілка» (три водяні млини, виробництво пшоняної і житньої крупи, грису) (пл. Ринок, 61), Мойзес Гартенберг, Хая Тілле і МарекШіллер (турбінно-вальцевий млин).

Модистки: Емілія Антонійовічева (майстерня жіночих капелюшків) (вул. Костюшка, 26), Клара Бар (салон мод) (вул. Костюшки, 3), Станіслава Баєвска (вул. Архикнязя Рудольфа), Софія Чайковска (вул. Костюшка), Саля Старер (пл. Ринок, 12), Гізеля Вертгамер (салон мод) (вул. Ягайлонська долішня, 6).

Мосяжники¹²: Пейсах Файгенбаум, Мойсез Подвисокієр (вул. Шпитальна, 48), Лейзор Шорр (вул. Шпитальна, 42).

Вулиця Костюшка (суч. вул. Театральна). Поштівка. З приватної колекції (ВК).

¹² Мосяжники — майстри з виробництва прикрас до збруї, топірців, табівок, пряжок з мосяжу.

Мулярі: Пйотр Абрагамовіч (вул. Гетьманська), Францішек Цісельскі (вул. Холонєвських, 6), Владислав Козакєвіч, Александер Левіцкі, Кароль Тимочко.

Окулісти (оптики): Ізраель Оберлендер (вул. Ягайлонська долішня, 3), Фрейда Зонненрайх (вул. Ягайлонська нижня, 8).

Палітурники (інтролігатори): Шулім Грюнберг (пл. Ринок, 61), Ізидор Гюнзберг (книгарня, антикварня, склад паперу, інтролігаторня) (пл. Ринок, 7), Шимон Лустіг, Мойзес Зак (вул. Ягайлонська), Юліян Смоппек (вул. Кілінського, 3), Я. Вольф (пл. Ринок, 11).

Парасольники: Шміль Фюгель (вул. Казимира, 6), Хаїм Фрідберг (фабрика парасоль) (вул. Казимира, 17).

Пекарі: Ляйб Барг (вул. Шклярська, 8), Лейзор Ган (вул. Кравецька, 9), Юліян Пстрак (вул. Романовського, 2), Мойзес Шаффер (вул. Собєського, 5), Зіндель Шіллер (вул. Собєського, 105), Мендель Шерль (вул. Кравецька), Леопольд Тучни (вул. Ягайлонська горішня), Юзеф Зеліньскі (вул. Собєського, 27).

Римарі¹³, сідлярі і упряжники: Беньямін Бендек (римар), Л.О. Дахс (римар і сідляр) (вул. Ягайлонська нижня, 24), Дмитро Дучак (римар), Август Гадзінські (сідляр) (Торговиця деревна), Хаїм Грюнберг (римар) (вул. Яблонівських, 14-а), Беньямін Горовіц (римар), Едмунд Кандель (римар) (вул. Ягайлонська горішня, 11), Філіп Коль (римар) (вул. Ягайлонська горішня, 43), Кароль Коєцкі (сідляр) (вул. Беднарська, 8), Йозеф Раш (сідляр) (вул. Ягайлонська горішня, 767), Кароль Раш (римар) (вул. Ягайлонська горішня, 73), Юзеф Зборовскі (римар) (вул. Струмінна).

Різники: Марцін Кобилецькі, Майер Фрост, Перец Блехер.

Різьбарі (по дереву): Хаїм Кагане (вул. Новий Світ), Ян Обора, Хаїм Рінгельбаум (вул. Собєського, 23).

Рукавичники: Ян Перхала (пл. Ринок).

Скупщики гончарних виробів: Мойзес Баумволь, Шона Фріммель, М.Ц. Гольдштайн, Бенціон Лянгенмасс, Мойзес Зюскінд, Мордко Тіллінгер, Абрагам Цайхнер, Мойзес Ціглер.

Слюсарі: Вільгельм Бефінгер, Юзеф Яніцкі, Ян Карвашевскі, Фердінанд Мокжицкі, Озіаш Шіллер, Маріян Щеньшовіч.

Столярі: Еміль Хоміцкі (вул. Старогончарна), Шая Фойєрманн (вул. Собєського, 110), Теофіль Гліньскі (вул. Міцкевича, 12), Людвік Гладуньскі (вул. Ягайлонська), Антоні Кржановскі (вул. Собєського, 52),

¹³ Римар – те саме, що лимар – майстер, який виготовляє ремінну зброю.

Ігнаці Туряньські (столярна майстерня) (вул. Тарновських), Герман Шнайер (склад меблів власного виробництва) (вул. Залеського).

Теслі: Генрик Дьорн (вул. Багінсберг, 248), Вільгельм Генхерт (вул. Багінсберг), Мацей Лазарські (вул. Вінцентівка), Ян Райх (вул. Вінцентівка).

Токарі: Вольф Біц (пл. Ринок, 5), Ехель Ебенштайн (вул. Яблоновських, 27), Абрагам Гільсенрат (вул. Новий Світ, 79).

Торговці (міські): Абрагам Мойзес Фухс, Шльома Корн, Якуб Герш Лангер, Мойзес Шандер.

Факіяри: Абрагам Адельштайн, Шулім Бірнберг, Майєр Дальфен, Ісаак Айснер, Лейзор Фойєрманн, Міхал Голота, Антоні Клюснік, Генрик Заремба, Арон Цвірн.

Фотографи: Владислав Дроздзевіч (вул. Ягайлонська долішня), Вільгельм Айбль (вул. Франца Йосифа, 25), Александер Кіблер (вул. Франца Йосифа, 15), Б. Стахель (вул. Валова долішня, 6).

Фризієри¹⁴ і перукарі: Беньямін Файнгольд (вул. Ягайлонська долішня, 8), Юзеф Грегоровіч (вул. Костюшка), Теофіль Галецкі (вул. Ягайлонська долішня), С. Гоффманн (вул. Собеського, 4), Станіслав

Фотоательє Александра Кіблера. Початок 20 ст. Архівна світлина (МІМК).

¹⁴ Фризєр (фризїєр) – перукар.

Косцюлек (вул. Костюшка, 36),
Іцак Ріхтер (вул. Собеського, 7).

Чистильники міських каналів: Едвард Бонг, Ігнаци Франк,
Борух Юзеф Габер, Юзеф Пікель.

Шевці: Михайло Березовський (вул. Млинська), Францішек
Бяловус, Енджей Блехарські (вул.
Дзедушицьких бічна), Саул
Фляйшер (вул. Дзедушицьких, 60),
Александр Генсьоровські (вул.
Вінцентівка), Юзеф Грегоржевіч
(вул. Костюшка, 26), Юліян Гольські
(вул. Смольки), Пйотр Янчевські
(вул. Архикнязя Рудольфа), Антоні
Янковські (вул. Дзедушицьких),
Антоні Ясінські (вул. Старогон-
чарна), Ян Каміньські (вул. Ягай-
лонська, 19), Міхал Каміньські
(склад і майстерня чоловічого і
жіночого взуття) (вул. Ягайлонська
долішня), Михайло Кобилецький
(вул. Новий Світ), Пйотр Косовські
(вул. Ягайлонська горішня, 6),
Кароль Лучецькі (вул. Кілінського),
Август Шопан (вул. Євангелістська,
16), Юзеф Тржицінські (вул. Українська), Александр Турянський.

Ювеліри і золотники: С. Цукерманн (пл. Ринок, 38), Барух
Фойєрштайн (вул. Ягайлонська долишня, 4), Майєр Гехлер.

ATELIER *Gallica* КОЛОМІЯ
FRANCISZKA JÓZEFA 15.

*Легінь у гуцульському строї.
Світлина А. Кіблера. Початок 20 ст.
З приватної колекції (ІМ).*

Торгівля

За австрійських часів економічне життя Коломиї стало впорядкованішим. Згідно з імператорськими патентами від 1773, 1778 і 1786 рр., спрямованими на одержавлення солі, соляні маєтки перейшли з приватної власності у державну.

З початком ХІХ ст., а особливо з другої його половини, більшого значення набуває внутрішня і зовнішня торгівля. За таких умов Коломия знову завойовує статус торговельного центру.

Ще на початку XVIII ст. один із очевидців писав: «Здається, нема більшого міста на Русі як Коломия над річкою Прутом, де була б така сила торговельного люду з різних сторін і країв. Тут можна побачити волохів, угрів, поляків, греків, московитів, вірменів, жидів, циганів, турків, литовців. Видається тут вавилонське скопище торгівців з цілого світу — і так день в день, рік в рік». Від 1776 р. і, ймовірно, аж до Першої світової війни (1914) в Коломії ярмарки відбувалися 12 разів на рік: на святих молодців; на Григорія Богослова; на Полікарпа Мученика; у день перед Стрітенням; за три дні до Благовіщення; на святого Василя Мученика; в Провідний понеділок, на святого Єремії; третього дня перед Вознесінням, на святої Теодозії Мучениці; день перед святом Петра, на святого Давида; день перед Успенням святої Анни, на святих Романа й Давида; на свято Пресвятої Богородиці; день перед святом Івана Євангелиста, на святої Євфросинії Преподобної; за три дні до святого Дмитрія; на свято Якова Апостола; за свято Варвари Мучениці.

Про одвічний міський атрибут — ринок — збереглися свідчення відомого австрійського письменника та краєзнавця Леопольда фон Захера-Мазоха, який ще в XIX столітті створив неповторний опис коломийського ринку під час тижневих торгів:

«Якщо комусь захочеться створити невеличкий образ Галичини, то нехай поїде на ярмарок до Коломії. Там він опиниться на форумі давньої римської

Ринок під час торгу. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

колонії. Серед шттовханини гендлярів, які пропонують, купують, сновигають туди й сюди, він побачить, як перед ним пропливає в розмаїтих обличчях дивовижна країна. Йому здаватиметься, що він то на багдадському базарі, то на церковній площі якогось села у Шварцвальді. Як і там, ударять по руках смаглявий вірменин з довгим чубуком та білявий шваб з короткою файкою в кутику уст, відчуття подібності проймає його, і він бачить, як Схід і Захід простягають один одному руки.

Жоден край багатонаціональної монархії не запропонує йому такої картини — ані Угорщина, ані Далмація, жоден не має такої повноти протилежностей. Тут відбувалось переселення народів. Немає тут якогось одного жіночого образу — є галерея жіночих портретів, порівняно з якою галерея короля Людвіга — лише збірка потвор. Роздивися довкола себе у шттовханині! Кому ти віддаси Парісове яблуко?

Поглянь — ось у легкій бричці їде струнка худорлява полька з гордою сарматською голівкою. А може тебе більше привабить меланхолійна краса і замріяні очі малоросіянки? У неї козацька кров і гарненькі ніжки у сап'янових чобітках!

Якщо ти любиш сільські історії, шукаєш образів, які творить Бертольд Авербах, то ось біля кошиків та діжок з маслом тебе вітають босоногі Лорелєї, ніби з якогось гарного популярного видання — які в них добрі блакитні очі! А поряд з ними очі газелі — очі мешканки Малої Азії з того племені, доньки якого ставали рабинями, щоб робити рабами своїх господарів. Ніби якась турія, лежить на килимі у білому вбранні та тюрбані вірменка. Пальмове листя та страусові опахала навіюють мусульманські мотиви та гаремні фантазії. А ця черкеска! Це не маленька гаремна квітка, це дика донька Карпат, козуля з галицьких народних пісень — гуцулка.

Тобі подобається пишна росіянка, могутньої статури ліпованка? Як люб'язно пропонує вона фрукти. Ти любиш соковитий, смаглявий колір обличчя — тут він виграє перед тобою усіма відтінками. Ось мадярка, її впізнаєш за доломаном. А он дитя Старого Завіту — татарська караїмка. Біля свого чоловіка, мандрівного мосяжника, сидить кудлата циганка. Хай вона поворожить тобі, але не вір її очам, вони колють, мов голки, вона зачаровує тебе!

Глянь в інший бік. Хіба ти в Кампанї? Та ні, ти на одному зі східногалицьких базарів. Але звідки ж римлянка? А ось ще одна.

Це не римлянка, але донька Риму — раса збереглася. З яким царським порухом складає ця мешканка Волощини вміє носити свою туніку — оздоблену золотом сорочку, а волосся — вона й далі зачісує його, як мати Тракхів. І знову куточок Сходу. Доньки Єрусалиму сидять під деревами і продають цибулю, начільна пов'язка з перлами обрамлює тут не одне королівське чоло. Очі, як у голубки, темніють хтивим чарівним блиском. Заспівай чудову пісню кохання! Чи вони, ці квітки Сарона, зрозуміють тебе — гарні, як місяць, і небезпечні, як військові лави.

З великої кількості жіночих образів та характерів впадають в око два головні типи — полька та малоросіянка.

У меншій, Західній Галичині переважає польський елемент, за ним ідуть гебрійський та німецький; у більшій, Східній Галичині, панує український, проте його густий похмурий тон змінюється із Заходу на Схід все яскравішими відтінками національних барв. Крок за кроком зростає розмаїття образів, форм, звуків, протилежностей — кров життя пульсує все жвавіше, сильніше, рухливіше; світ розпускається у всій своїй величі. ...».

Як повідомляли тогочасні джерела, експортно-імпортна торгівля перебувала у руках місцевих гебрійських купців та лихварів.

Поширеною стає практика експорту збіжжя та горілки в Городенківський, Чортківський, Заліщицький, Снятинський і частину Станиславівського повітів; м'яса — до Відня; яєць — до Пруссії; перцю — до Львова. Натомість до Коломиї, на потреби міста і повіту, імпортували з Одеси різноманітні «колоніальні» товари, а також сушену рибу.

Торгівля деревом і будівельними матеріалами (гонтами, латами) дозволяла забезпечити потреби міста і повіту, а також іноземних замовників. У лютому 1844 р. коломийський купець Й. Геккер переправив Дністром до Одеси 826 дерев'яних коліс, 465 готових

Ринок під час торгу. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

дерев'яних будинків, що були виготовлені у Коломиї за спеціально заготовленими болгарськими ескізами. Туди ж направили карпатського дерева на 52 судна, 3984 ц. вовни, 9450 штук мила, 3865 бочок фарби, 948 бочок поташу, 1100 ц. паперу, 2500 ц. солі, 10 парових машин.

У другій половині XIX ст. місто стало важливим центром експорту харчових товарів. Так, з Коломиї вивозили муку в Чернівці, Сучаву, Ясси; шкло і сірку – у Чернівці і Сучаву; пшеницю – до Єзуполя; жито – в Краків та Прагу; квасолію, боби, горох – у Краків, Відень, Гамбург і Берлін. Лишень за червень – грудень 1876 р. з Коломиї транспортували залізницею збіжжя, муки, насіння, овочів, м'яса, яєць, худоби, шкір, меду, вина та глиняного посуду на мільйони фунтів і золотих ринських.

Станом на 1912 р. в Коломиї можна було придбати такі товари:

Алкогольні напої (вино, пиво): Натан Наґлер (представник пива «Живець» з архикнязівського browару) (вул. Костюшка), Марек Рат (головний склад різних спиртів) (пл. Ринок, 68), Марек Шарф (представник browарів Окоцім і Королівка) (пл. Ринок, 68), Юда Шталь (склад меду) (вул. Костюшка, 11), Станіслав Земяньські (покої для сніданків) (пл. Ринок, 1).

Білизна: фірма «Рубінзон і Геллер» (склад товарів галантерейних і норимберзьких, вироби з трикотажу) (пл. Ринок, 43), Е. Зеленецькі (торгівля товарами блаватними: полотна з Кросна, сукна з Ракшави, гудзики і манжети) (пл. Ринок).

Будівельні матеріали: Ізраель Барон (тартак паровий і торгівля деревом) (вул. Собеського, 60), Гедалі Біттер (склад будівельної деревини) (вул. Шевченка, 21), Аба Гаммер (фабричний склад будівельних матеріалів) (пл. Ринок, 45), Леа Шретлер (вапно) (вул. Ягайлонська долішня, 31), Якуб Шафлер (Торговиця деревна).

Взуття: Міхал Каміньські (склад і майстерня чоловічого і жіночого взуття) (вул. Ягайлонська долішня, 27), Якуб Вайтман (експорт взуття для гімнастики).

Вугілля і кокс: Леопольд Баран, Саломон Грюнберг, Самуель Крісс.

Галантерейні і норимберзькі товари: Саломон Банк (галантерея) (пл. Ринок), Хаїм Бортен (галантерея) (пл. Ринок, 9), фірма «Гевюрц і Готтліб» (модні товари і кравецькі додатки) (пл. Ринок, 46), Пінкас Гевюрц (товари галантерейні і норимберзькі) (пл. Ринок, 71), Єжи Гельвінг (гуртівня галантереї) (пл. Ринок, 1), Саул Кньоплер (гуртівня галантереї і товарів норимберзьких) (пл. Ринок, 45), Леон

Розенгек (пл. Ринок, 43), фірма «Рубінзон і Геллер» (склад товарів галантерейних і норимберзьких, вироби з трикотажу) (пл. Ринок, 43), Генрик Шіндлер (пл. Ринок), П. Шенфельд (вул. Кравецька, 23), Е. Зеленецькі (торгівля товарами блаватними: гудзики зі Львова, манжети з Перемишля, полотна з Кросна, сукна з Ракшави) (пл. Ринок).

Готовий одяг: Якуб Геллер (гуртівня хусток і товарів конфекційних) (вул. Валова долішня, 7-а), Берта Маркус (склад чоловічого, жіночого і дитячого одягу, а також готового одягу) (пл. Ринок, 1).

Дзигарі: Мор Пістинер (склад дзигарів, ювелірних товарів, грамафонів, патефонів і платівок) (пл. Ринок, 9).

Дрова: Оскар Ліберманн (вул. Ягайлонська, 76), Майєр Рамблер (вул. Собеського, 52).

Залізо: Лейзор Кучер (вул. Горна), Якуб О. Зілбер (вул. Ягайлонська долішня), фірма «Скопковіцер і Зінгер» (пл. Ринок, 4).

Збіжжя: Якуб Байдафф, фірма «Мойзес Бройєр і спілка», Ізраєль Айферманн, Ізмер Крісс (вул. Архикнязя Рудольфа, 19), Арон Рамлер (вул. Собеського, 33), Герш Рамлер, Озіаш Ремер (вул. Ягайлонська, 32).

Зброя та амуніція: Панкратиуш Геріц.

Камінь, глина, скло, метал: Нухім Гальперн (вул. Собеського, 4), Абрагам Геллер (емальоване начиння), Самуель Гірш (вул. Костюшка, 7), Етель Крайслер (скло) (пл. Ринок), Ляйб Лянтемасс (склад скла і порцеляни) (пл. Ринок, 7), Єфроїм Розенблатт (склад скла і порцеляни) (вул. Ягайлонська долішня, 8).

Книжки, мистецькі, наукові і музичні вироби: Ізидор Гюнзберг (книгарня, антиваріат, склад паперу, бюро часописів, палітурна майстерня – інтролігаторня) (пл. Ринок, 7), Якуб Оренштайн (книгарня) (пл. Ринок), Шимон Сенненсіб (книгарня і склад паперу) (пл. Ринок, 7), Т. Зімблер (книгарня, склад паперу, приладдя до писання, склад картин і образів, рам до них і бюро часописів) (пл. Ринок, 15), Міхал Жіборські (склад нот, продаж приладдя для писання).

Льодом торгівля: Станіслав Соколовскі і Г. Іммердауєр (доставка льоду) (вул. Яблоновських, 3).

Меблі, люстри, рами до картин і образів: фірма «Борген Бейле» (склад меблів і швейних машин) (вул. Ягайлонська, 14), Абрагам Кіммель (вул. Костюшка, 1), Ліфше Лехнер (вул. Собеського, 9), Саломон Рат (вул. Собеського, 17).

Мило і свічки: І.С. Фрідманн, Еліаш Крісс, Саломон Шерр.

Млинарські камені: Мойзес Брандес (пл. Ринок).

Молочні продукти і яйця: А. Бушель (яйця) (вул. Франца Йосифа, 3), Давід Бушель (яйця) (вул. Коперніка, 9), Мотьо Грюнштайн (яйця) (вул. Староцвинтарна).

Музичні інструменти: Р. Блехер (склад фортепіанів, піанін та інших музичних інструментів) (пл. Ринок, 1), Мор Пістинер (склад дзигарів, ювелірних виробів, грамафонів, фортепіанів і платівок) (пл. Ринок, 9).

Мука, крупи, каші: Мехель Бретер, Саломон Рат.

М'ясо і масарські вироби: Ян Конрад (вудженина і покої для сніданків) (вул. Собеського, 8), Антоні Ковель (вудженина) (вул. Ягайлонська), Блажен Вісньовські (склад і вироби масарські) (вул. Ягайлонська долішня), Станіслав Земяньські (склад вудженини власного виробництва).

Насіння: Вінцент Дюллер, Юда Гаускнехт.

Нафта: Гедалі Файєр, І.С. Фрідманн, Сауель Крамер, Еліаш Крісс.

Овочі і ярина: Якуб Байдафф (рослини стручкові), Берл Гартельштайн, Абрагам Хаїм Кліє, Фрейда Хая Малерманн, Давід Рубель (вул. Ягайлонська, 1), Мотель Шосс, Міхал Шнайдер.

Оцет, дріжджі: Лейб Фідлер (дріжджі), Нафталі Габерн (дріжджі).

Папір, паперові вироби, шкільне приладдя: Ізидор Гюнзберг (книгарня, антиваріат, склад паперу, бюро часописів, палітурна майстерня – інтролігаторня) (пл. Ринок, 7), Гершон Готтліб; Мойзес Левкович (склад паперу, листовий папір Нємойовського, олівці Маєвського, картки видавництва польських малярів, фарби і чорнила Карманського) (вул. Ягайлонська долішня), Артур Мюллер (склад паперу, релігійних виробів та забавок), С. Шьонфельд; Шимон Сенненсіб (книгарня і склад паперу); Мойзес Стенкович, Зелік Шпербер, Т. Зімблер.

Парасолі: Саломон Банк, Єжи Гельвіг.

Парфумерні, аптекарські товари, домашня хімія: Леопольд Баран (склад машинного мастила), М. і С. Фельдманн (аптекарські товари) (пл. Ринок), Ф. Фернбах (склад фарб), Мойзес Гаспіль (фарби) (вул. Ягайлонська горішня, 1), Самуель Геллер (домашня хімія) (пл. Архикнязя Рудольфа, 23), Мойзес Лефкович (склад паперу, фарби і чорнила Карманського, олівці Маєвського, картки видавництва малярів польських, папір листовий Нємоевського) (вул. Ягайлонська долішня), Шміль Шталь (віск) (вул. Собеського, 92), Євстахій Турянський, магістр фармакології (аптека і хімічно-косметична лабораторія: відомий укріплювач волосся «Шум», бальзам «Японський» – для шкіри, крем

медово-гліцериний «Мальтина» — для обличчя, «Олійка кристалічна» для волосся, «Корона» — найкраща паста до взуття) (пл. Ринок, 10).

Полотно, сукно, вироби блаватні, інші ткацькі вироби: Юзеф Брехер і Айснер Гершон (товари блаватні: сукна з фабрики в Ракшаві, вовна з фабрики Мендельсона і Спілки у Станиславові, хустки з вовни, матерії на сукні з фабрики Самсона Геллера і Синів у Коломиї, килими і кози з фабрики в Глинянах, зефіри з фабрики Грюнспана в Андрухові) (пл. Ринок), Шимон Хаєс (склад товарів блаватних, сукно з фабрики в Ракшаві, вата і вателіна з фабрики у Станиславові) (пл. Ринок, 48), Якуб Геллер (гуртівня хусток і товарів конфекційних¹⁵) (вул. Валова долішня, 7-а), Ізидорн Горн (склад товарів блаватних: сукна з фабрики Заячка і Ланкоша, полотно з механічної ткальні «Кросно», сукна з фабрики Кароля Стжиговскі з Білої, вироби з фабрики Грюнспана в Андрухові, вата і вовна з фабрики Мендельсона Плацкера Арнольда у Станиславові, килими і кози з фабрики в Глинянах) (пл. Ринок, 51), Герш Райн (торгівля товарами блаватними: хустки і матерії вовняні з фабрики С. Геллера у Коломиї, вата, вателіна, ковдри з фабрики Мендельсона у Станиславові) (пл. Ринок, 41), Шимон Розенблатт (торгівля товарами блаватними і сукенками) (пл. Ринок, 72), Юда Бер Зайдманн (торгівля товарами блаватними: сукна з фабрики в Ракшаві, вата і вателіна з фабрики Плацкера і Арнольда, Теодора Фелікса з Андрухова, сукна з фабрики Абраама Раппорта з Білої), Е. Зеленецькі (торгівля товарами блаватними: полотна з Кросна, сукна з Ракшави, гудзики і манжети).

Прянощі: Францішек Бугайскі (вул. Архикнязя Рудольфа, 3), Герш Дальфен (вул. Костюшка, 4), Станіслав Декрет (вул. Собеського), Райзель Айферман і Давід Баумболь (прянощі) (пл. Ринок, 70), Генрик Ільніцкі (пл. Ринок), Стефа Романовіч (пл. Ринок), А. і М. Шмерц (прянощі) (пл. Ринок, 37), Юзеф Ледерфейнд (прянощі, цукор пшеворський, цукерки з фабрики Брандштетера і Соболевскі) (пл. Ринок, 17).

Риба і раки: Мойзес Ріхтер (головний склад оселедців і маринованих риб) (вул. Ягайлонська долішня, 6), Ян Тимочко.

Рільничі, швейні і друкарські машини: фірма «Бар і Горовіц» (склад машин і технічне бюро) (вул. Костюшка, 2), фірма «Бортен Бейле» (склад швейних машин і меблів) (вул. Ягайлонська), Кароль

¹⁵Конфекція — готовий одяг.

Дресслер (вул. Ягайлонська, 9), Якуб Горовіц (вул. Ягайлонська, 1), Гершон Мельцер (вул. Ягайлонська горішня, 11), Макс Ребгун (вул. Ягайлонська долішня, 16), Ізидор Шуман (вул. Ягайлонська долішня, 3).

Сіль кухонна: Альте Купферманн (вул. Ягайлонська, 64).

Товари «мішані»: Мойзес Капель (вул. Ягайлонська горішня, 39-а), Мендель Шнайєр (вул. Ягайлонська, 79), Ц. Табак (вул. Ягайлонська горішня, 55).

Тютюн, поштові марки, штемцелі – «монополії»: Мехель Гаммер.

Худоба і телята: Айзик Шмельцер, Міхал Піскозуб (експорт рогатої і нерогатої худоби).

Хутра і кожухи: Айзик Болеховер (торгівля хутром) (вул. Ягайлонська долішня, 1), Шабсе Зак (майстерня і склад хутра) (вул. Ягайлонська долішня, 7), фірма «Зендель і Германн» (вул. Бейзера, 4).

Цукрові вироби: Лейзор Баумьоль (фабрика і торгівля цукерками, цукор льодовий, цукор десертний) (пл. Ринок, 29), Шимон Берлас (спеціальний склад цукру, чаю, усіляких цукрових виробів) (вул. Ягайлонська долішня), Борух Зайнфельд (виробництво і продаж цукерок) (пл. Ринок, 18), Мендель Самуель Штольцберг (фабрика і торгівля цукерками) (пл. Ринок, 35).

Шкіри вичинені: Самуель Горовіц (вул. Словацького), фірма «Йозеф Мальцер і син» (вул. Костюшка, 3).

Шкіри невичинені: Ляйб Бенсіон Крісс, Саломон Шемілер.

Ювілірні вироби і біжутерія: Мор Пістинер (склад дзиґарів, ювелірних товарів, грамафонів, патефонів і платівок) (пл. Ринок, 9), Шимон Цукерманн (ювелірні вироби) (пл. Ринок, 40).

Одночасно надавалися різноманітні послуги:

Банки: «Банк крайовий Королівства Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським» (відділення у Коломиї), «Банк Австро-Угорський» (філія Oesterreichisch-ungarische Bank, відділення у Коломиї): Казімеж Біґо (начальник), Миколай Аслаш, Копель Бехер, Мендель Бреттлер, д-р Теофіль Дембіцький, Йозеф Функенштайн, Беньямін Гаммер, Ян Клескі, д-р Тадеуш Красніцкі, Миколай Лукасевич, Жигмонт Лукасевич, Стефан Романовіч, Марек Шіллер, Барух Вайзер, Міхал Жиборскі.

Бюра подорожей: Герман Баумґартен (бюро подорожей і реклами) (вул. Собеського, 26), Маркус Гаспель (головна агенція Австро-Амерікана, продаж подорожніх карт).

Бюра посередництва праці для офіціалів, вчителів служби і т.п.: Міхал Язвінські (бюро послуг і продажу маєтків) (вул. Кілінського, 2), Кристина Ріпка (повітове бюро посередництва праці) (пл. Ринок).

Друкарні з обмеженою концесією (ручні преси): Шимон Тайхер (вул. д-ра Байзера, 8).

Друкарні і літографії¹⁶ з повною концесією: Владислав Аксентовіч (вул. Костюшка, 8), Михайло Білоус (вул. Собеського, 42), Вільгельм Бравнер (вул. Собеського, 3), фірма «А.В. Кисілевський і спілка» (вул. Архикнязя Рудольфа), Александер Мізевіч (фабрика картонажу, друкарня і літографія), Шимон Тайхер (вул. д-ра Байзера, 8).

Електротехнічні установи: Максиміян Білц (вул. Ягайлонська долішня).

Каварні: Ян Берг (каварня «Ройял»), Саломон Гіршгорн (вул. Костюшка, 15).

Кредитні товариства: «Банк кредитовий», «Експортний банк для торгівлі і рільництва», «Банк торговельний і промисловий», «Банк кредотовий», «Галицький торговельний банк», «Кредитне товариство Самопоміч», «Меркур: товариство кредитово-господарчий», «Прут: торгово-промисловий союз», «Промислове товариство щадниче», «Заступництво Крайового банку на Коломийський і Печеніжинський повіти і Галицьке заступництво кредитового земського товариства», «Товариство кредитове і щадниче», «Товариство кредитове і щадниче для промислу і господарства», «Товариство щадниче».

Лазні, купельові заклади: д-р Якуб Гюллер, Тадеуш Зіма, Вольф і Майер Бортен (лазня дерев'яна), Лейзор Фойєрманн.

Літографії і хромографії: Ян Каствлер (вул. Ягайлонська горішня).

Поховальні установи («заклади погребові»): Вінценти Піруцкі (вул. Ягайлонська, 22), Адольф Сівінські (вул. Кринична).

Приватні фінансові установи (банківські доми, обмінні кантори): Мойзес Гроссбах, М. Гампер, Самуель Горовіц, фірма «Зайдманн і Стопковіцер».

¹⁶ Літографія: 1. Спосіб плоского друку, за якого для виготовлення форми використовують літографський камінь з нанесеним на нього малюнком. 2. Відбиток, одержаний у такий спосіб. 3. Підприємство, цех, де друкують у такий спосіб. Літографія вперше була використана 1798 р. Алоїзом Зенефельдом у Богемії.

Ресторації: Хаїм Бар (вул. Ягайлонська долішня), Альтер Барон (вул. Собеського), Ян Фріц (вул. Ягайлонська долішня), Ігнаци Гуммель (пл. Ринок), Генрик Роттенберг (вул. Ягайлонська долішня), Ігнаци Шварц (пл. Ринок).

Технічні бюро і заклади інсталяційні¹⁷: І. Пфеффербаум і А. Левін (заклад інсталяційний для газу і водопроводу) (вул. Костюшка), фірма «Бар і Горовіц» (склад машин і технічне бюро) (вул. Костюшка, 2), Вільгельм Біліц (бюро інсталяційне) (вул. Ягайлонська долішня, 1) Казімеж Гачевські (бюро інсталяційне газу і водопроводу).

Хімічні лабораторії: Євстахій Турянський, магістр фармакології (аптека і хімічно-косметична лабораторія) (пл. Ринок).

Промисловий розвиток

Від середини ХІХ ст. австрійська держава розпочала промислову експлуатацію нафтових родовищ у с. Слободі Рунгурській неподалік Коломиї. Римо-католицький ксьондз Ян Бадені у своїй книжці «Między słowianami» описував це село того часу так: «...трохи звертаємо і, прихована досі, постає в цілій своїй красі галицька Пенсільванія, галицьке Баку, говорячи без перебільшення, славна Слобода Рунгурська. Оригінальне поселення.. Мимоволі вже на перший погляд на думку спадає Америка, її міста, що виростають з блискавичною швидкістю серед недоторканих лісів і складаються більшою мірою з фабричних труб, ніж з житлових будинків. Долиною біжить потік, що перетинається кількома кладками, бо думати про мости немає часу, немає вигоди. До потоку з обох боків ледь схиляються численні безіменні, неначе вирізьблені, пагорби, що займають величезний простір. На них – ліс сотень бурильних веж. Пробиваючись між ними, ще не рушений людьми бір, що простягається далеко-далеко, поки сягає око, ніби пробує змагатися з шумом машин та зі скреготом пил».

На території села в урочищах Сухому, Лази, Читураш здавна на поверхню землі витікала ropa. Місцеві мешканці використовували її в господарстві, зокрема для змащування возів, продавали. У «Kalendarzu polskim i ruskim na rok 1753» професор Краківського університету Якуб Неговецькі пише про «оливу з Рунгур на Покутті», яку збирали ложками і використовували для лікування шлункових хвороб.

¹⁷ Інсталяція – різні настановні роботи, монтаж споруд, освітлювальної мережі і т. ін.

А значну кількість нафти вперше виявлено тут 1771 р. при поглибленні соляної шахти. Впродовж 100 років з цієї шахти, що мала глибину 24 м. збирали ропу в кількості близько 100 кг на добу. Тому деякі дослідники вважають, що саме з 1771 р. і саме зі Слободи Рунгурської бере початок нафтовий промисел в Україні, хоча застосований тоді спосіб збирання не можна назвати промисловою експлуатацією. В 1775 р. тут було вже сім криниць завглибшки від 25 до 70 м.

Промислові нафтові розвідки в Слободі Рунгурській почалися 1862 р., а перша свердловина (шиба) з'явилася лише через 10 років. 1875 р. тут було вже декілька шиб, але збирали ропу й далі вручну. Праця була нелегкою і небезпечною. Внаслідок вибухів газу та обривання канатів траплялися смертельні випадки, особливо багато робітників загинуло під час вибуху 1874 р. Виявлення ж великих запасів нафти і початок промислового видобутку датуються 1879 р., коли до цієї справи взявся поляк Станіслав Щепановські. Відтоді видобуток і переробка ропи набули великого розмаху. Слобода Рунгурська, Печеніжин і Коломия стали вогнищами промислу і торгівлі нафтою. Розширення нафтових копалень потребувало вкладення додаткових коштів і добрих фахівців, яких у Галичині на той час не було. Тому до слобідських родовищ, спочатку на запрошення власників копалень, а згодом і з власної ініціативи, почали з'їжджатися інженери та інші охочі до прибутків канадці, французи й англійці, які, як пише у свої книзі згаданий ксьондз Бадені, «черпали повними долонями з відкритих скарбниць покутської землі». Потрапивши сюди без копійки в кишені, вони невдовзі ставали мільонерами. З іноземцями, що працювали на слобідських копальнях і мешкали хто в Слободі, а хто в Коломій, пов'язаний вислів «англієць з Коломій», або «англік з Коломій». Так говорили спочатку про тих англійських спеціалістів, які приїжджали з Коломій в справах до Львова та інших міст, а згодом стали називати всіх, хто одягом і манерами наслідував іноземців. Пов'язують цей вислів і з геологом Віленсухом, який, на відміну від інших, не вернувся на батьківщину, а залишився до кінця життя в нашому місті. Сьогодні на коломийському польському цвинтарі можна побачити могили Джона Мак Інтоша (4.02.1828 – 24.02.1890, Слобода) і дружини Джорджа Мак Інтоша Амелії (23.10.1857 – 2.08.1889, Коломия).

З місць добування сировину до Сопова, Коломій та Печеніжина перевозили дерев'яними підводами. Для її обробки були побудовані кустарні дистилярні (в Коломій – дві, в Сопові й Печеніжині – по одній), в яких способом перегонки з нафти одержували гас – світильну олію,

яка користувалася великим попитом на ринку. Найбільшою з них у 1890-их рр. була печеніжинська: «Сотні, тисячі бочок, наповнених біло-жовтою рідиною, розходяться звідси щодня у різні куточки світу».

Дистилярні були ще доволі примітивними й недосконалими, а тому трохи згодом, зі збільшенням обсягів виробництва, відкриттям нових родовищ та розвитком техніки і використанням двигунів внутрішнього згоряння, головну увагу спрямовували на виробництво бензину. У зв'язку з цим виникла потреба спорудити досконаліший, ніж дистилярня, нафтоперегінний завод, який звели 1899 р. У 1912 р. на ньому працювало 75 осіб.

1913 р. найбільшою коломийською дистилярнею була рафінерія нафти і фабрика стеаринових і парафінових свічок Крісса Еліаша і Спілки, на якій було три парові котли і працювало 70 робітників. Аналогічне підприємство І. Фрідмана пропонувало власного виробництва стеаринові, костельні й столові свічки, нафту, бензин, ропу для моторів і опалення, різноманітні мастила та асфальт.

Транспортували ропу зі Слободи до дистилярень спочатку возами, що було надто дорогого і незручно. Шлях перевезення ропи відомий тогочасний письменник Юліян Турчиньскі описував так: «...Я виїхав з товаришем з місця нашого побуту Станиславова залізницею до Коломиї, де ми стали о 8 годині ранку. Пройшовши місто і міст на Пруті, повернули гостинцем на Печеніжин і до Слободи Рунгурської, нової нашої Каліфорнії. Вже ціла дорога тут вказувала, що наближаємося до місцевості охопленої нафтою, бо траплялися фіри за фірами, які везли бочки, наповнені ропою, до дистилярень в Печеніжин і Коломию». Із збільшенням видобутку нафти назріла нагальна потреба в удосконаленні її перевезення. І надінспектор Львівсько-Чернівецької залізниці Людвік Вежбицькі запропонував проект локальної лінії від Коломиї до Печеніжина і Яблунова. Цей проект був підтриманий С. Щепановскі, який добре розумів користь від такої залізниці, бо, ще працюючи в Британському міністерстві в справах Індії, розробляв план будівництва залізниць у цій колонії. Вони себе виправдали. Тому Щепановський, маючи такий досвід і сам будучи зацікавленим у якнайдешевшому і легшому перевезенні ропи, створив консорціум для спорудження запроєктованої Вежбицьким залізниці й заручився фінансовою підтримкою віденської фірми «M. Biedertmann & Co». Запроєктовану спочатку лінію продовжено до Слободи Рунгурської і Княждвора. Будівала залізницю фірма «Lindheim & Co» з Відня під

керівництвом інженера Рудольфа Матковського впродовж семи місяців і завершила 1886 р. Поруч із залізничною станцією в Слободі Рунгурській було встановлено велику цистерну, до котрої трубами з кожної шиби самопливом надходила ropa, а звідти перепомпували її в спеціальні залізничні цистерни і відправляли до рафінерій. Відгалуження на Яблунів на той час не було збудовано. Залізниця пройшла через центр Коломиї і стала характерною особливістю міста, що доповнювала його неповторне обличчя, а також створила перший у Галичині паровий трамвай.

Розвивалися й інші підприємства. 1870 р. в Коломиї нараховувалося п'ять невеликих шкіряних фабрик, вісім винокурень, лісопильні. Цегельні заводи повіту виробили 1750 тис. штук цегли, черепиці й кахлів, а 24 гончарі — 100 тис. штук глиняних горщиків. Разом з повітом, у Коломиї працювало 150 ткацьких верстатів, які виробляли грубе сукно з вовни, полотно з льону і конопель. Найбільшим (до поч. ХХ ст.) серед підприємств текстильної промисловости у галицькій провінції була коломийська фабрика гебрея «Геллер і сини», на якій 1912 р. працювало 150 осіб.

Крім названих підприємств, наприкінці ХІХ — на поч. ХХ ст. в місті діяли водяні млини: два «американські» й кілька звичайних, продукція яких щорічно становила 60000 ц. До початку Першої світової війни найбільшими за обсягами та технічним устаткуванням були млини гебреїв Гольдберга, пізніше, напередодні Першої світової війни, Мойсея Гартенберга (на нинішній вул. Старомиській) і Якоба Байдафа (в районі теперішнього залізничного вокзалу).

Поза цим, рівень життя робітників, більшість з яких становили поляки і подекуди українці, був дуже низький. У гонитві за прибутками підприємці намагалися витратити якнайменше коштів на утримання робітників — на їхнє харчування, створення житлових умов, безпеку праці. Заробітна платня кваліфікованого робітника в той час не перевищувала 100 корон на місяць, а мінімальні місячні витрати на утримання сім'ї з чотирьох осіб становили: харчування — 50 корон, квартплата — 35, інші витрати — 25.

В 1912 р. в Коломиї існували такі дрібні промисли, а також виготовляли промислові і продуктові товари:

Виготовлення віників: Шміль Гірш.

Виготовлення ворків¹⁸: Йонаш Бреттлер (пл. Ринок, 41).

¹⁸ Ворок: 1. Мішечок із гострокутним дном для відціджування та віддушування сиру. 2. Мішок.

Виготовлення дротяних виробів: Мацеї Подчемсанц (вул. Карпатська).

Виготовлення каучукових і металевих штампів: Ізраель Оберлендер.

Виготовлення консерв з овочів, ярини, рослин та різних консерв (компоти, конфітури, мармоляди, овочеві вина, капуста та огірки): Ст. Романовіч, Казимира Матчиньска (вул. Тарновських).

Виготовлення консерв з риби (маринади, сардини, оселедці): Абрагам Геллер (виробництво маринованої риби, івасі, «москалів»), фірма «Геллер і Франк» (фабрика консерв з риб, виробництво оселедців заливних і оселедців маринованих, експорт до Угорщини і Румунії).

Виготовлення крайок¹⁹: Генрик Гольдштгайн (механічна ткацька фабрика: крайки в різних узорах, фартушки в гуцульському стилі, портъери, торібки²⁰, запаски²¹) (вул. Архикнязя Рудольфа, 57).

Виготовлення м'ясних консерв (паштети, бульйони і т.п.): Казимира Матчиньска (вул. Тарновських).

Виготовлення ножів (ножовництво): Вольф Дейч (вул. Кринична, 110), Францішек Панькевіч (вул. Ягайлонська долішня, 18).

Виготовлення паперу: Дятьківці біля Коломиї: Александер Мізевіч і Мойзем Гаммер (фабрика паперу пакувального, пліфування деревини, брунатний і чорний папір пакувальний).

Виготовлення постелі (ковдри, матраци, сінники): Хана Гольдштюк (ковдри і матраци), Пінкас Шенгорн (ковдри), Гершон Штаттер (ковдри).

Виготовлення приборів до подорожі (скрині, куфри²², валізи): Юда Елленберг (майстерня куфрів), Арон Розенкранц (майстерня куфрів) (вул. Словацького, 3).

Виготовлення ролетів, жалюзей, штор для вікон: Арон Розенкранц (фабрика жалюзей, штор і куфрів) (вул. Собеського, 3).

Виготовлення цукерок: Самуель Штольцберг (пл. Ринок, 5), Владислав Рігетті (вул. Костюшка), фірма «Бжезіна» — цукерня львівська (вул. Ягайлонська долішня).

¹⁹Крайка: 1. Вузька щільно виткана смужка по краях тканини, періодично з іншої, грубішої пряжі. 2. Жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі.

²⁰Торібка — маленька сумка.

²¹Запаска: Жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (перев. вовняної), що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки. 2. Фартух.

²²Куфер — різновид валізи.

Виготовлення чорнила: Хаїм Шарф (пл. Ринок, 14).

Виготовлення щіток і пензлів: Абрагам Райхбах (пл. Ринок, 10), Давід Шехтер (пл. Ринок, 62), Юзеф Бартфельд, Натан Дуб (пл. Ринок, 17), Кальман Еггер (вул. Кринична), Бер Кальман Геґер (фабрика щіток і пензлів) (вул. Кринична, 71).

Випікання виробів з тіста: Казимира Товажіцка (фабрика тіста для струدلів), Казимира Ястржебец Матчиньска (струдель сухий, струдель гігієнічний власного виробництва) (вул. Тарновських).

Випікання печива, пряників і бісквітів: Владислав Ріґетті, Мендель Самуель Штольцберг.

Вироби з бронзи: Вільгельм Гетліхер (вул. Гетьманська, 33).

Виробництва цукру: Лейзор Баумболь (фабрика і торгівля цукерками, цукор льодований, цукри десертні) (пл. Ринок, 29), Барух Зайнфельд (виготовлення і продаж цукерок) (пл. Ринок, 18), Мендель Самуель Штольцберг (виготовлення і продаж цукерок) (пл. Ринок, 5).

Виробництво вин та овочевих наливок: Казимира Матчиньска (вул. Тарновських).

Виробництво господарського мила: Ляйб Горовіц.

Виробництво лікерів і горівки: Мойзес Шпіндель (вул. Валова долішня).

Виробництво механізмів, машин та інструментів: Максиміліян Фейгенбаум (відливня заліза, варстати машинні) (вул. Архикнязя Рудольфа, 52), Максиміліян Помпейн (механік) (вул. Архикнязя Рудольфа, 17), Маріян Шеньсінович (механічні вироби і майстерня) (вул. Ягайлонська долішня), фірма «Любін Біскупські і син» (фабрика машин і відливня заліза і металу, відливи і спаювання різних механізмів, апарат «Автоген») (вул. Ягайлонська горішня, 101).

Виробництво олії і рослинного масла: Саломон Рат, Абрагам Ліппер, М. Деммер.

Виробництво порт'єр²³, хідників, фартухів²⁴: Генрик Гольдштайн (фабрика фартухів і поясів).

Виробництво содової води: Нузім Айснер, Мойзес Фінгер, Якуб Фухс, Шимон Мунчек (вул. Новий Світ).

²³ Порт'єра – завіса з важкої, щільної тканини на дверях або на вікні.

²⁴ Фартух: 1. Жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню їх. Предмет одягу різного крою, з різного матеріалу, який одягають під час роботи, щоб запобігти забрудненню одягу спереду. 2. Шкіряна, полотняна й т. ін. загона в колясці, візку тощо для захисту їздця від болота, пилу.

Виробництво талесів²⁵: Йонаш Загер (механічна ткальня²⁶ вовняних хусток і талесів, експорт до Угорщини, Німеччини, Франції, Англії, Туреччини, Росії, Румунії, Америки) (вул. Ягайлонська горішня, 23), Жигмонт Загер, Ушер Віндшайєр.

Виробництво фарб: Хаїм Шарф (фабрика фарб анілінових) (пл. Ринок, 14).

Виробництво цегли: фірма «Зіндель Фунд і спілка» (вул. Карпатська), фірма «Гартенберг і Шіллер», Ізраель Кестен, фірма «С. Крісс і спілка», Комет Левітер, Юзеф Мендель (вул. Вінцентівка, бюро пл. Ринок, 45), Муньо Штайн, Якуб Тау, фірма «Спілка промислова виробів з глини Г. Рамлера», фірма «Радзівіл, Вімлер та Зеленьські. Акціонерне товариство для виробів з глини і піску» (виробництво дахівок, дренажних труб, цегли для мурування) (центральне бюро – Краків, вул. Затишна, 12).

Виробництво шкільного приладдя: Е.Х. Хаєс (фабрика зошитів, шкільних блоків, торгових книг і картону «Галіція», папір і прибори до писання, текстура брунатна і попельняна, теки і мапи на листи, нотатки і касові блоки) (вул. Франца Йосифа).

Відливання заліза і металу: фірма «Любін Біскупські і син» (фабрика машин і відливня заліза і металу, відливи і спаювання різних механізмів, апарат «Автоген») (вул. Ягайлонська горішня, 101), Максиміліан Фейгенбаум (вул. Архикнязя Рудольфа, 52), Залік Тейфер (вул. Ягайлонська горішня, 21).

Вовняне ткацтво (сукна «лодени», «камгарни», «галіна», фланель²⁷, хустки): фірма «Самсон Геллер і сини» (механічна ткальня і апретура²⁸: модні сукна, плащі молитовні израелітські, камгарни, матерії для жіночого вбрання), Йонаш Загер (механічна ткацька фабрика) (вул. Ягайлонська горішня, 23).

Дахівки²⁹ з глини: фірма «Спілка промислова виробів з глини Г. Рамлера», фірма «Радзівіл, Вімлер та Зеленьські. Акціонерне

²⁵ Талес – пов'язка із зображенням Тори – один із предметів іудейського культу, що ним обв'язують голову під час богослужінь у синагозі.

²⁶ Ткальня – ткацька майстерня.

²⁷ Фланель – м'яка шерстяна чи бавовняна ворсиста тканина полотняного або саржевого переплетіння.

²⁸ Апретура: 1. Остаточне оброблення тканини, шкіри тощо спеціальними речовинами. 2. Речовина, що використовується для такої обробки; лак для шкіри.

²⁹ Дахівка – покрівля; покрівельний матеріал.

товариство для виробів з глини і піску» (виробництво дахівок, дренажних труб, цегли для мурування) (центральне бюро – Краків, вул. Затишна, 12), Ефроїм Клярманн (рури для каналів, кола для криниць, вироби з цементу) (вул. Ягайлонська).

Дахівки з цементу: Людвик Бек (вул. Ягайлонська горішня), Ісаак Грюнберг (фабрика виробів з бетону: дахівки, тротуарні плити, овальні рури) (вул. Ягайлонська горішня, 81), Ефроїм Клярманн (вул. Ягайлонська).

Дренажні труби: фірма «Спілка промислова виробів з глини Г. Рамлера», фірма «Радзівіл, Вімлер та Зеленьські. Акціонерне товариство для виробів з глини і піску» (виробництво дахівок, дренажних труб, цегли для мурування) (центральне бюро – Краків, вул. Затишна, 12).

Жлоби з цементу: Ісаак Грюнберг (фабрика виробів з бетону: дахівки, тротуарні плити, овальні рури) (вул. Ягайлонська горішня, 81).

Каменярські вироби: Я.Г. Аптекер (вул. Архикнязя Рудольфа, 69), Ян Мушук (вул. Архикнязя Рудольфа, 56), Ян Строньські, Владзімеж Стржельбіцкі (вул. Беднарська).

Прання білизни: Давід Унгар (хімічна пральня, фарбування одягу, пральня білизни) (вул. Костюшка, 24), Вікторія Відаєвіч (вул. Собеського), Катажина Ціглер (вул. Ягайлонська, 32).

Птахівництво і тваринництво: Юзеф Порадни (вул. Дзедушицьких, 19).

Різьба по каменю: Ян Строньські (Торговиця деревна).

Рури³⁰ з бетону: Ісаак Грюнберг (фабрика виробів з бетону: дахівки, тротуарні плити, овальні рури) (вул. Ягайлонська горішня, 81), Ефроїм Клярманн (рури для каналів, кола для криниць, вироби з цементу) (вул. Ягайлонська).

Ткацтво: Іван Болехівський (вул. Млинська, 8), Саломон Фойєр (вул. Староміська), Генрик Гольдштайн (механічна ткацька фабрика: крайки в різних узорах, фартушки в гуцульському стилі, порт'єри, торбки, запаски) (вул. Архикнязя Рудольфа, 57), фірма «Самсон Геллер і сини» (механічна ткаляня і апретура: модні сукна, плащі молитовні ізраелітські, кам'яни, матерії для жіночого вбрання), Фрейда Йонас (вул. Ягайлонська), Фердинанд Прагер (вул. Крашевського, 74).

³⁰ Рура – те саме, що труба.

Файки³¹: Абрагам Блюмфельд, Мойзес Фойєрманн, Майлех Вінфельд.

Фарбування одягу: С. Бресслер (вул. Ягайлонська, 6), Давід Унгар (хімічна пральня, фарбування одягу, пральня білизни) (вул. Костюшка, 24).

Нафтовий промисел (дистилярні): Я.С. Фрідманн (дистилярня нафти і фабрика свічок) (вул. Ягайлонська горішня, 455), М. Гартенберг (фабрика нафти) (вул. Колійова), фірма «Еліаш Крісс і спілка» (рафінерія нафти і фабрика свічок парафінових і стеаринових) (вул. Колійова).

Транспорт

У нових політико-адміністративних умовах уряд Австрії, для якого економічна доцільність східних провінцій була одним з першочергових державних завдань, розпочав упорядкування старих і будівництво нових шосейних шляхів та прокладання поштового зв'язку. Для цього в 1790—1815 рр. збудували дорогу з твердим покриттям від Стрия до Станиславова, Коломиї, Кутів, Снятина, Чернівців; пошта до міста потрапляла зі Львова через Галич і Станиславів, а також з Чернівців через Снятин.

Колюмја
Рынек.

Ринкова площа. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

³¹ Файка — теж саме, що й люлька. Приладдя для куріння, що складається з мундштука і чашечки для накладання тютюну.

Однак швидкість транспортних сполучень гальмував тягловий транспорт, який до кінця ХІХ ст. залишався єдиним засобом пересування. Усі переїзди та перевезення здійснювали верхи на конях і на возах, запряжених волами або кіньми. Із зародженням промисловости (друга половина ХІХ — поч. ХХ ст.) в місті з'являються поодинокі автомобілі, власниками яких були великі іноземні підприємці й місцеві землевласники.

Новий етап у економічному розвитку Коломиї почався після вступу у дію 1866 р. залізниці Львів-Чернівці, а 1866 р. — Львів-Букарешт. Розробки нафти в Слободі Рунгурській, а в Мишині, Стопчатові й Джурові — бурого вугілля спричинило прокладання 1886 р. в напрямку Печеніжина й Слободи залізничної гілки. Від часу побудови залізничних шляхів у Коломиї та навколішних селах побільшало дрібних підприємств, цехів, майстерень, зросло лісопильне та цегельне виробництво, нових висот досягла торгівля.

Важливість міста як стратегічного транзитного пункту та сировинної бази стало поштовхом до будівництва австрійською адміністрацією залізничної гілки Львів — Ходорів — Станиславів — Коломия — Чернівці. Будівельні роботи розпочали навесні 1865 р., а вже влітку 1866 р. закінчили. За цей час збудували залізницю, яку фінансував англійський банкір Дж. Брессей, від Львова до Чернівців, завдовжки 670 км. Одночасно з прокладанням колії в місті почали споруджувати залізничний вокзал, чи двірцець.

[У 1840-х рр. австрійський уряд остаточно зрозумів перспективність розвитку залізниці для країни. 1841 р. була створена спеціальна «Програма в справах залізниці», згідно з якою залізниці розподілялися на державні та приватні. При цьому державними повинні були стати всі залізниці, що відходять від Відня. До державних також мала належати і Галицька залізниця, проект якої був зроблений у 1840-1842 рр. У ньому вказувалося, що ця залізниця принесе велику користь усій Європі. Стосовно Галичини був зроблений висновок, що їй необхідна залізниця для розвитку промисловости та вивезення сировини, продуктів хліборобства.

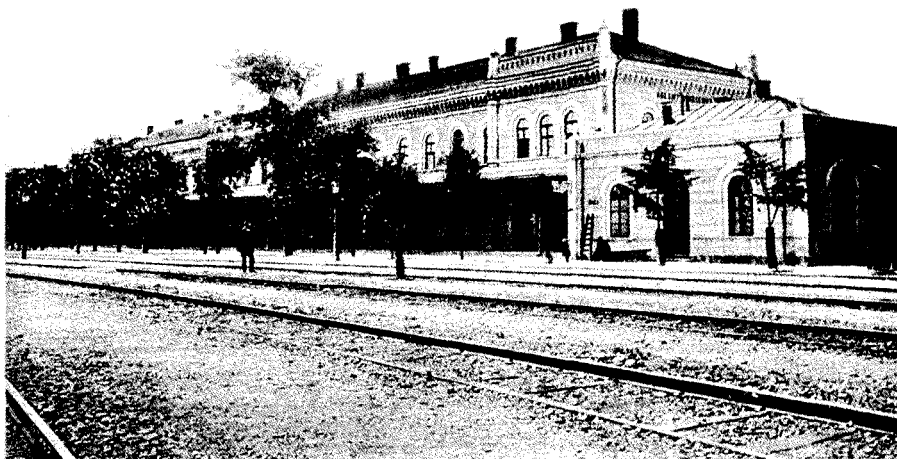
1845 р. Галицька залізниця затверджується як державна і починається підготовка до її будівництва. Але неврожай і тяжка політична ситуація припинили розвиток залізниць. Акції почали швидко падати. 1848 р. виникли безладдя та народні хвилювання в Угорщині й італійській Ломбардії у Відні, що відбулося на планах Австрії з будівництва залізниць. Створення рясної мережі залізниць повинно було привнести свіжу кров до розвитку Австрійської

імперії. Висунутий 1854 р. Міністерством торгівлі проект мережі залізничних ліній вказував у першу чергу на військово-стратегічну мету, потім визначав адміністративну і тільки наприкінці казав про економічні. До 1854 р. австрійським урядом було побудовано стільки залізниць, скільки ще не мала ні одна тогочасна країна світу — 1766 км. Коштувало це Австрії 367 млн. гульденів. Але швидкість, з якою уряд будував залізницю, призвела до фінансової кризи, тобто державним боргам у 286 млн. гульденів. Для посилення державних кредитів уряд почав розпродувати залізницю у приватну власність. Акцію почали в новорічну ніч 1855 р.

Указом від 24 квітня 1856 р. усі галицькі залізницю разом з тими, що тільки проектується (лінії до Львова і далі на схід), переходили у власність приватної «Північної залізниці ім. Фердинанда», перейменованої 1 січня 1858 р. на «Привілейоване Товариство Галицьких залізниць ім. Карла Людвіга».

Акціонери залізниці ім. Карла Людвіга бачили свої перспективи у розвитку східного напрямку, для чого вимагали одержання концесії на будівництво на схід — до Бродів та Підволочиська. 15 травня 1867 р. їхні зусилля увінчалися успіхом: уряд дав концесію і гарантував акціонерам 50 000 гульденів сріблом чистого прибутку за 1 австрійську милю. Будівельні роботи розпочалися восени 1867 р., скінчилися 1869 р. Основною перешкодою при будівництві залізниць був викуп земель для прокладення колії. У багатьох випадках будівельники наражалися на фізичне насилля з боку селян: вимірювальні прилади трощили, проєктувальників гнали, і це незважаючи на те, що товариство платило за землю у 1,5 — 2 рази більше ринкової ціни. Селяни не хотіли продавати землю, а

Коломия. — Dworzec kolejowy.

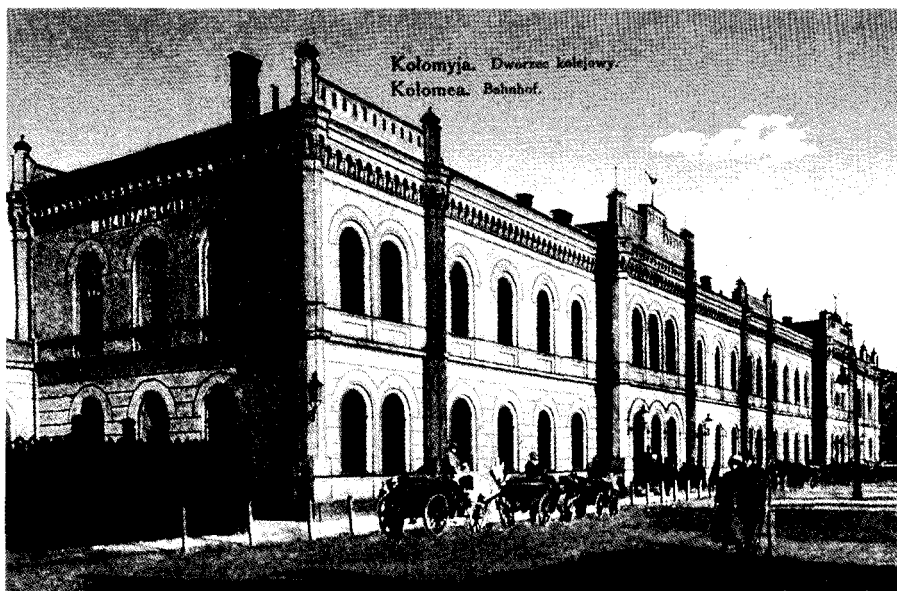

Залізничний двірць. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

причиною було те, що лінія залізниць розподіляла їхні ділянки на дві частини і їм доводилося робити довгі об'їзди, щоб дістатися на другу частину своєї ділянки. Поміщики також не бажали продавати свою землю. Вони писали сотні скарг і протестів у державні заклади. Питання про прокладення залізниць інколи розв'язували роками. З іншого боку, прокладення залізниць давало змогу заробити місцевим малоземельним селянам. Інколи обсяги робіт виконувало кілька десятків тисяч осіб. Умови праці були важкими. Найбільш складними вважалися земельні роботи. Усі операції виконували вручну. Головними знаряддями виробництва були лопата, носилки та возик, яким перевозили ґрунт до насипу. На підйомах у допомогу робітникові, який тягнув возика, ставили другого робітника з дерев'яним гачком на петлі. Він підчіпляв возика за передній бік і тягув його вгору. Вага возика з ґрунтом була приблизно 100 кг. Щоб зменшити навантаження на руки, робітникам до возика чіпляли спеціальні построми, які надягали на плечі. Робітник за день повинен був вивезти 5-6 кубів землі. Шлях, який він проходив за день з возиком, мав приблизно 15 км. Для перевезення ґрунту на великі відстані використовували однокінні та двокінні возики. Спеціальність візничого возика була найбільш масова на великих будівлях. Простих робітників звали «барабами» (від нім. *Bararbeiter* — робітник на будові). Селяни на термінову (акордну) працю звалися «йопками». Вони заробляли денно в середньому по 1-му ринському и 10 крейцарів, тобто вдвічі менше від денної платні інженера. Трохи більше заробляли «оберарбайтери» — «старші у кущах». Ще дорожче цінувалася робота «обербаулетерів» — тих, що укладали рейки. На чолі будівництва перебував «бауфірер», який вів книгу витрат на будівництво й писав звіти. «Бауфер» не тільки відповідав за будівництво колії, а ще й за споруду «вассерстанцій» — водогіних станцій при залізницях, водогонів, складів вугілля. Усі залізничні назви були німецькомовними.

Товариство ім. Карла Людвіга вважалося надзвичайно вимогливим до будівлі залізничних шляхів. Існували спеціальні правила для вироблення шпал: вони мали бути тільки дубові, або соснові тільки в крайньому разі, виготовляти їх можна було тільки з середньої частини здорового, без соку дерева. На цій залізниці не відомо жодної аварії з вини залізничного полотна.

Залізниця ставала солідним підприємством. Збільшувалась кількість охочих працювати на залізниці, і не тільки у управлінні. Кожний, хто міг «пхався» на залізницю, бо мав тут не тільки постійну працю й заробітну платню, але й «повний пансіон» через 35 років служби. Влаштування на залізницю вважалося не простою справою. Кандидат повинен був мати протекцію впливового священика, офіцера або фахівця-залізничника. Залежність від залізниці була фатальною: навіть оженитися можна було тільки з дозволу начальника. Залізниця суттєво впливала не тільки на економічне, але й на політичне життя Галичини].

Залізничний двірець. Поштаівка. З приватної колекції (ВК).

Якщо признати рацію Богумілові Грабалою, котрий писав, що Середня Європа сягає аж туди, де можна надібати дуже схожі, характерні, у віденському стилі побудовані вокзали, то коломийський вокзал є яскравим доказом того, що Середня Європа простягається аж сюди.

Приміщення залізничного вокзалу здали в експлуатацію наприкінці серпня 1866 р. Тодішня періодика відзначала, що «споруда двірця архітекторам вдалася» і що вона є «однією з краєвих у Галичині». Першого вересня 1866 р. урочисто відкрили Львівсько-Чернівецьку «Цісарсько-королівську привілейовану залізницю імени Карла Людовика». Новому сполученню Львів – Чернівці тодішні газети надавали великого значення. «Gazeta Lwowska» писала: «Щойно прокладена лінія через Ходорів, Станиславів, Коломию до Чернівців проходить через землі багаті на худобу, зерно і корисні копалини ... Акціонери одержать великі дивіденти...». Приміщення вокзалу виявилось затісним, а тому 1867 р. його розширили. Ще одна реконструкція відбулася 1898 р., а згодом, 1902 р. добудовано ще одне крило. З цього приводу «Gazeta Kolomyjska» зазначала: «Нарешті Коломия дочекалася нового двірця».

Зчаста коломийський вокзал був очевидцем офіційних візитів високопосадовців. Так, 15 вересня 1880 р. через його залу в Коломию виходив австрійський імператор Франц Йосиф I.

Коломія.

Рынек і колеј локална.

«Льокалька» на Рынку. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

У пам'яті старожилів, а ще у численних фотознімках, збереглися спогади про Коломию як про місто, через центр якого проходила залізниця. Вона проіснувала вісім десятиліть: від 1887 до 1968 року. Лінія вузькоколійки тяглася від залізничного вокзалу, через центр Коломиї (повз саму ратушу), до Пруту. Потяг, переїхавши мостом, повертав праворуч. Подолавши з десятків кілометрів, він гальмував у Слободі, в урочищі Роба, де видобували нафту. Цю локальну залізницю («локальку») будували англійські інженери, які перед тим споруджували подібні залізниці в Індії та інших британських колоніях. У побудові залізниці брали участь робітники з Коломиї, Сопова, Печеніжина. Перший потяг у напрямку Слободи рушив 15 листопада 1886 р. Через місто потяги рухались повільно, виконуючи одночасно роль парового трамваю. Часто кондукторові доводилося виходити з потяга, щоб розганяти з колії людей та домашніх тварин. Коломийською вузькоторівкою транспортували лісоматеріали, нафту, городину, макулатуру, ковалівське вугілля. Пасажирські вагони перевозили до Коломиї сільських людей.

Ще й нині збереглися соковиті оповіді про те, як містом їхав паротяг, гуркочучи так, що здригалися всі довколишні будівлі, і викидаючи клапті густої масної сажі, яка обсідала все довкола, в тому числі й стіни ратуші. Неподалік ратуші була зупинка: машиніст ішов пити гальбу бочкового пива, яким торгували на ринку, а тим часом пасажири (здебільшого селяни з довколишніх сіл, які приїздили торгувати) всідалися зі своїми бесагами у потяг, щоб дістатися додому.

Будівництво

Як відомо, Коломия до поч. ХІХ ст. була населеним пунктом переважно з дерев'яними будівлями.

Тогочасна Коломия, як і майже всі українські міста ХVІІ–ХVІІІ ст., ділилася на дві частини – чотирикутне місто, оточене валами, й передмістя. Земляний вал був настільки широким, що на ньому стояли хати, мешканців яких називали «валянами». Посередині міста вирізнялася Ринкова площа, в центрі якої стояла кам'яна ратуша, навколо – дерев'яні ятки (одночасно майстерні й крамниці) шевців та різників. Чотири ряди будинків, які оточували ринкову площу, називалися «пер'ями» (так називали також протилежні сторони вулиць). Ринкові будинки будували з цегли або з дерева; в останньому випадку мурованими були тільки «верхні й нижні склепи» на фасадному боці будинків. Від рогів ринку під прямим кутом розходилися головні вулиці міста. Інші вулиці перетинали їх також, найчастіше в перпендикулярному напрямі. Переважали дерев'яні будинки. У більшості втрачених нині міських актових книг при записі угод про продаж і заставу будинків чітко розрізняються хати («халупи»), середні доми («доми») і «великі будинки» з різними господарськими прибудовами («домівства»). Хати передмістян стояли на огорожених плотах «загородах», відведених під городи й садки.

Виняток могли становити лишень деякі споруди оборонного і сакрального призначення (ратуша після 1616 р., будинок в'їта (?), коломийський мурований замок ХVІІ ст., монастир отців-домініканів

Ринок (суч. пл. Т. Шевченка) Поштівка. З приватної колекції (ВК).

(після 1650 р.), парафіяльний римо-католицький костел панни Марії (1788). Ще наприкінці XVII ст. місто, яке відвідав ірландський вчений О'Коннор Бернард, зафіксоване як «побудоване на пагорбі над річкою Прут ... дерев'яне...». Житлові споруди в тогочасній Коломиї, яка стояла на протилежному правому березі р. Чорний потік, можливо, будували паралельно до Пруту, вікнами до річки та запрутянських лісів. Такий тип забудови сприяв формуванню вулиць, адже з люстрації 1565–1566 рр. знаємо про принаймні три основні вулиці: Лелову, Снятинську та «за ринком» (дехто із науковців вважає останню «заринком»).

Після відбудови міста в XVII ст. назви вулиць були вже новими: Староміська, Старогончарна, Старолазнична, Старозаконна, Стара дорога. У XVI–XVII ст. існували ще вулиці, назви яких свідчили про перевагу ремісничого населення: Гарбарська, Цегельняна, Фірманська, Бондарська, Фарбярська, Кравецька, Млинська, Ткацька, Мулярська, Шклярська, Рибачька, Шевська, Пекарська, Різняна, Столярська.

У XVIII – 40-х рр. XIX ст. могло бути приблизно 74 вулиці. У назвах коломийських вулиць кінця XVIII – початку XIX ст. знаходимо вплив тодішньої топографії: Коротка, Мала, Крута, Вузька, Шкарпова (укр. відповідник Похила, Схил), Сходова, Піща, Круча, В'їждова, Тісна, Стрімка, Промінна, Сліпа, Ламана, Проста, Відкрита, Поперечна, Скісна, Широка,

С. К. Poczta i С. К. Starostwo
К. К. Pest u. К. К. Bezirkshauptmannschaft

Kolomyja-Kolomea

Пошта і староство (суч. просп. В. Чорновола).
Поштівка. З приватної колекції (ВК).

Довга, Мокра. Поруч з ними є низка назв, які несуть історичне забарвлення: Валова, Замкова, Кринична, Джерельна, Окопи Староцвинтарні, Малий Ринок, Мнихівка (укр. відповідник Чернеча), Костельна.

Наприкінці XVIII ст. нова австрійська влада наштовхнулася в Коломиї на вже поруйновані залишки замку, окремі оборонні вали, непорядковані вулиці середмістя з дерев'яними будинками, великою незабудованою площею з ратушею посередині. Інтенсивна реалізація ідеї «культуризації» слов'янських народів імперії Габсбургів, стратегічні військові й політичні плани щодо майбутньої Коломиї змушували вдосконалити архітектурний ландшафт міста. Адміністративне управління також долучилося до формування образу міста. Ці заходи збіглися у часі із загальним зростанням міст імперії, адже скасування 1848 р. панщини «розірвало останній ланцюжок, що прикріплював селян до землі» і «селянські потоки прямували до міст ...». Щоправда, наше місто і далі залишалося, здебільшого аграрним.

1865 р. пожежа знищила давню ратушу і велику частину навколишніх будинків на пл. Ринок. До того ж пожежі постійно руйнували коломийські будівлі в 1871, 1880, 1886, 1888 рр., – тим самим прискорюючи розбудову та перебудову міста. Для місцевої влади це означало не тільки додаткову можливість наведення порядку в місті, але й зайвий раз наголосити на серйозних намірах привести його архітектуру в загальноімперські рамки. Тому 1877 р. на розі площі звели

Kołomyja — КОЛОМИЯ — Kolomea
Rynek — Ринок — Ringplatz

Ринок (суч. пл. Т. Шевченка). Поштівка. З приватної колекції (ВК).

нову ратушу, а посеред ринку «місто збудувало блок домів для погорільців». Відтоді в Коломиї почали з'являтися муровані кам'яниці, поступово витісняючи старі дерев'яні будівлі.

Вважається, що першою кам'яною спорудою цивільного призначення нового часу став будинок на сучасній вул. Гетьмана Івана Мазепи, 4. Його збудували 1789 р., дещо змінивши 1811 р. У ньому містилася «Головна окружна польсько-німецька школа», директором якої в 1824–1856 рр. був меценат «Русалки Дністрової» Микола Верещинський. За іншими джерелами, на поч. ХІХ ст. лише три будинки на пл. Ринок були мурованими.

Мапа міста від 1815 р. засвідчує, що тогочасна Коломия розбудовувалася за радіально-кільцевою композицією. У примітках до неї йшла мова про те, що будинки, позначені на карті, збудовані впродовж ХVІІ–ХVІІІ ст. Відомо, що до поч. ХІХ ст. східні околиці міста, так зване Снятинське передмістя, майже не забудовувалися, а західна частина міста (між нинішніми просп. М. Грушевського та вул. О. Довбуша) мала небагато будівель. Тоді стояли переважно дерев'яні будинки, і лише три з них, на ринку, — муровані. Майже всі будівлі міста належали братам Багінським і Р. Курцвайлю. Сильно забудованими були лише гебррейська вулиця поблизу «Великої» синагоги і Снятинське передмістя: тільки до вул. Валової. В інших передмістях будинки зазначалися зрідка. Південна межа міста в ХVІІ–ХVІІІ ст. відсунулася на північ, за штучну водойму — млинівку (що в районі нинішньої вул. Староміської), а північна була забудована лише до вул. Валової.

Більшість міських осель покривали гонтами чи соломою, що спричинювало неодноразові пожежі. З коломиїських газет ХІХ ст. відомо, що 1871 р. за одну ніч в гебррейському кварталі згоріло 27 будинків, на Снятинському передмісті — 4 будинки; 1880 р. — 40 гебррейських будинків в околиці синагоги за одну ніч; 1886 р. — 11 будинків; 1888 р. — на Надвірнянському передмісті спалахнула велика пожежа, яку вітер переніс на іншу частину міста і цілком згоріло 16 будівель. Коломиїська газета «Руская Рада» 1886 р. повідомляла, що в Коломиї є понад 6 000 будинків, які за розпорядженням міської влади мали бути покриті бляхою і мурованими димарями.

Від середини ХІХ ст. Коломия стала активно розбудовуватися. Під впливом так званого віденського ренесансу містобудівничий акцент переноситься на формування адміністративно-ділового центру з великими і гарними будівлями. У середмісті зникають маленькі

хатини, натомість з'являються муровані доми. У зв'язку з цим і постала потреба впорядкувати місто. 1878 р. міський уряд знизив на 50% податок на будівництво кам'яниць протягом 20 років. Це заохотило власників, і впродовж згаданого року в Коломиї виросло 12 мурованих будинків. На панорамних світлинах коломийського фотографа Ю. Дуткевича з останніх десятиліть ХІХ ст. бачимо середмістя, в'язницю, суд, кірху німців-лютеранів, староство, залізничний двірць, військові касарні. Вирастає чудовий Народний дім (1892–1900), щаднича каса (1892), ратуша (1877), гончарна школа (1891), гебрійський шпиталь та притулок, єзуїтський костел, гімназія, приміщення фінансового уряду, Святомихайлівська церква та ін., які до поч. ХХ ст. остаточно сформували адміністративно-культурний і діловий центр міста, зафіксований на поштівках того часу.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. зростає кількість вулиць, назви яких свідчать про промисловий розвиток Коломиї: Залізнична, Газова, Колійова, Підгорова, Перетята, Долішня, Горішня, Глибока, Збіжева, Фільварочна, Базарова, Городова, Серпова, Сільська, Ділова, Пільна. Загалом, майже 90 назв коломийських вулиць на той час були пов'язані з польською історією та з прізвищами діячів польської культури, понад 20 – названі іменами святих і лише 6 – прізвищами українців: Грінченка, Котлярєвського, Куліша, Лисенка, Шашкевича і Шевченка.

Вулиця Костоюшка (суч. вул. Театральна). Поштівка. З приватної колекції (ВК).

Тогочасна коломийська преса звертала постійну увагу міській владі на те, що місто неохайне, забруднене, заболочене, а свині вільно прогулюються Коломиєю, забігаючи іноді до помешкань. «Gazeta Kołomyjska» 1890 р. писала: «Наше місто славиться як одне з найбільш нечистих міст у Галичині. ...вулиці дуже заболочені й занедбані, а на додаток того, їх риють і занечищують свині, які бродять скрізь вулицями міста, навіть і в центрі, цілими табунами та залазять до квартир і завдають шкоди».

1897 р. розпочато прокладання хідників — спочатку плиткою вимостили вулицю в напрямі від ратуші вздовж західного крила та до приміщень нинішнього торгового комплексу «Коломиянка». Тоді ж у центрі стали будувати перші канали, дощові стоки, підземні тунелі, про які в місті ще й досі ходять різні легенди й перекази. Лише 1927 р. головну площу, а також низку центральних вулиць, забрукували чорним тесаним каменем. 1893 р. магістрат зажадав від забудівників належної уваги до впровадження електрики, властиво — підтримати електрифікацію матеріально. Наприкінці ХІХ ст. в Коломії спалахнули нафтові світильники, які згодом замінили газовими; 1900 р. збудована газівня і того ж року на вулицях уже світило 270 ламп із запланованих 420.

Не зайво нагадати, що саме за австрійського періоду, надзвичайно багатого і продуктивного на нові ідеї й мистецькі витвори, у нашому місті були зведені такі монументальні споруди, які й нині визначають спільне й відмінне в європейському розвитку Коломії: ратуша з дзигарем

Kolomyja.

*Каварня і готель «Галіція» (суч. ТЗОВ «Коломиянка», просп. В. Чорновола).
Поштівка. З приватної колекції (ВК).*

(1877) (нині – Коломийська міська рада), староство (1860-ті рр.) (нині – Коломийське територіальне медичне об'єднання), Український народний дім (1902) (нині – Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського), Щаднича каса (1892) (нині – Народний дім), повітова рада (1890-ті рр.) (нині – музей історії міста Коломиї), окружна фінансова дирекція (1897) (нині – ЗОШ № 9), гімназія (1875) (нині – ЗОШ № 1 ім. В. Стефаника), руська церква святого архистратига Михаїла з дзигарем (1855–1873) (нині – греко-католицька парафіяльна церква св. арх. Михаїла), костел отців-єзуїтів (1897–1898) (нині – римо-католицький парафіяльний костел), школа сестер урсулянок (1899) (нині – Коломийська гімназія ім. М. Грушевського), залізничний двірець (1866, 1898, 1902) (тепер – залізничний вокзал), міська бурса (після 1870-х рр.?) (тепер – прокуратура Коломийського району), міська лікарня – «великий шпиталь» (1903), (нині – Коломийська ЦРЛ), школа барона Гірша (зустрічаються різні варіанти написання – «Барона Гірша») (1896) (нині – ЗОШ № 8), каварня «Роман» (1896) (нині – ресторан «Карпати»), готель «Галіція» (1870-ті рр.) (нині – «Гастроном «Коломиянка»), численні житлові квартали середмістя (сучасні проспекти Михайла Грушевського, В'ячеслава Чорновола; площі Відродження, Тараса Шевченка; Вічевий майдан; вулиці Валова, Театральна, Гетьмана Івана Мазепи, Романа Шухевича, Січових стрільців, Михайла Драгоманова, Адама Міцкевича; бульвар Лесі Українки), військові казарми.

Для приїжджих у місті почали зводити готелі. Оскільки ще 1836 р. за спогадами англійського капітана Е. Спенсера перші коломийські готелі – корчми з заїздами, виглядали доволі непривабливо, місцеві багаті розпочали будувати такі заклади європейського типу. Вже 1877 р. в Коломиї нараховувалося дев'ять готелів. Власником готелю найвищого розряду «Центральна

Kolomyia — Kolomea.

Kawiarza Centralna.

Каварня «Центральна» (суч. ресторан «Карпати»). Поштівка.
З приватної колекції (ВК).

каварня» у ті часи був гебрей А. Розерман. Цей готель стояв на нинішній вул. Театральній, 17. На його першому поверсі відчинили ресторан «Рота». Готель був і на ниніш-ньому просп. В. Чорновола. Так, у буд. № 14, 15 містився готель «Галіція», де можна було й перекусити та заграти в більярд. Польський етнограф Оскар Кольберг, перебуваючи 1880 р. у нашому місті, так описує місцеві готелі: «Зрештою є здоровий, дякувати Богу, мешкаю у жидівському готелі на ринку з новим пам'ятником Карпінському, їм у казино в ратуші, де є ціла сметанка світу (кавалерського) Коломиї,... кухня тут не є зла, є також: більярд, читальня, що нараховує до 20 газет і часописів».

На початок ХХ ст. власник гебрей Х. Бар перейменував готель «Галіція» на «Белле-вує». У буд. №№ 2, 3, який межує нині з просп. М. Грушевського, постояльцям здавали покої у готелі «Народний», який згодом перейменовали на «Гранд-отель» (власниця Р. Багр). У ньому навіть замешкували музики мандрівного афро-американського джаз-бенду. У середмісті стояв готель з однойменним рестораном «Брістоль». Були й малі приватні готелі гебрейських багатців Фрідмана та Спербера, а також готелі «Буковина», «Маркус і Аделя». Відомо, що 1897 р. «англійський» готель з трактирнею відкрив коломийський українець Іванчук.

За різними даними, 1913 р. в Коломиї відвідувачів і гостей міста запрошували чотири готелі, власниками яких були гебреї.

Наприкінці ХІХ ст. в коломийських часописах і документах з'являються повідомлення про будівництво заміських будинків — вілл. Збереглося зображення відомої коломийської вілли, в «огороді Цісельських», на теперішній вул. Староміській, де колись протікала млинівка. Інший будинок, на тогочасній вул. Євангелицькій (тепер — вул. Б. Хмельницького), призначався для австрійського архієпископа Карла Франца Йосифа та архієпископів Зіти. До наших днів він також не зберігся, бо сама вілла була зруйнована під час розширення виробничих площ заводу «Коломиясільмаш» і будівництва бомбосховища.

Доволі відомими в Коломиї були вілли «Вільгельміна», «Емілія» та «Герміна» — на тій самій вулиці Хмельницького, які збереглися й досі (буд. №№ 48, 50, 52). Усі вілли — це будинки нових типів, в яких використано нові конструкції, яким надано художнього вигляду, хоч їхні фасади декоровані ще давніми, звичними мотивами.

Від середини ХІХ ст. у місті з'явилися два вежові годинники — дзигари: на Святомихайлівській церкві (1865) та міській ратуші (1877). Обидві системи віденського типу, механізми приводяться в рух за допомогою чавунних багатокілограмових гирях, які висять на

п'ятиметрових сталевих тросах. Тягарі-гірі щоденно підіймали за допомогою спеціальної корби. Відомо, що для обслуговування дзигарів лише 1877 р. тут працювало п'ять дзигармайстрів, а 1913 р. — вже десять. Прикро, що сьогодні коломийський ратушевий дзигар часто показує не ту годину, а дзигар на Святомихайлівській церкві УГКЦ роками стоїть зіпсутим, чекаючи на нового мецената.

Пам'ятники

23 вересня 1877 р. з ініціативи голови громадського комітету коломийських поляків, історика та етнографа А. Вайгеля (1842–1905) в урочищі Косачів, де, за переказами, в 1485 р. стояв трон польського короля Казимира IV Ягайлончика, якому складав присягу молдовський господар Штефан III Великий, було встановлено пам'ятний обеліск з написом: «Тут, на цьому місці, 1485 році Казимир Ягайлончик, король польський, великий князь литовський, приймав присягу вірності від Стефана, господаря волоського».

16 вересня 1880 р., після святкового богослужіння в римокатолицькому парафіяльному костелі й проповіді священика М. Мартіна з нагоди ювілею видання збірки польського поета і драматурга Францішека Карпіньскі (1741–1825), уродженця с. Голоскова,

Колотуґа. — Коломия. — Колотша.

Рынек. — Ringok. — Ringplatz.

Ринок з пам'ятником Ф. Карпіньскі. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

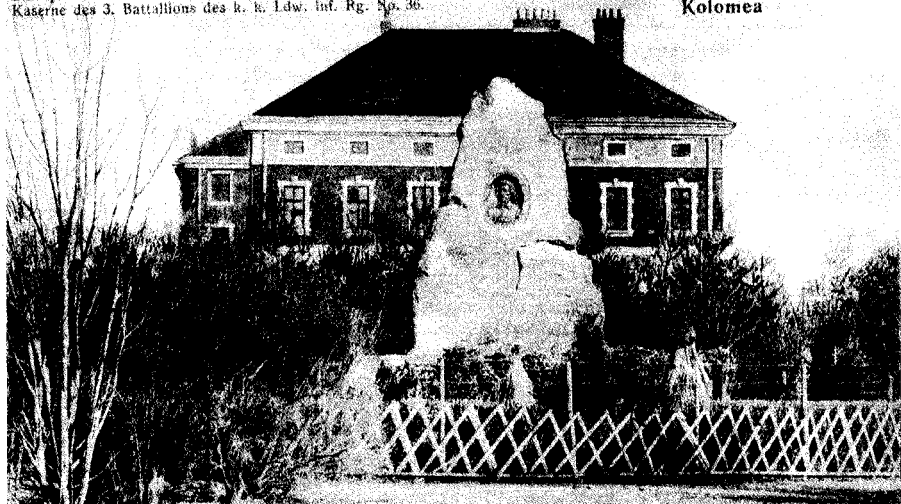
нинішнього Коломийського р-ну, на пл. Ринок йому поставили пам'ятник. Відкриття збіглося в часі з етнографічною виставкою. Пам'ятник Ф.Карпінські виготовив професор «Школи красних наук» у Кракові В. Годомські. Відтоді нова площа отримала назву площі Карпінського (існує інша версія – пл. Ринок була поділена й перейменована 1931 р., а не 1880 р.; тоді площею Карпінського названо сучасну пл. Шевченка, а площею Пілсудського – теперішню пл. Відродження). Згодом російські війська, які 15 вересня 1914 р. вступили в Коломию, знищили пам'ятник Ф. Карпінські і Т. Шевченкові (який стояв приблизно на місці теперішнього пам'ятного знака на пл. Шевченка).

5 червня 1898 р. у середмісті Коломиї відбувся урочистий похід поляків, українців і гебреїв з нагоди 100-річчя від дня народження генія польської нації А. Міцкевича, а відтак – відкриття в міському парку його пам'ятника. На урочистостях були присутні місцева польська влада, гості з Чернівців, Станиславова, Тернополя, Львова та Снятина, кількосот польських селян з Ценяви і Великої Кам'янки, нинішнього Коломийського р-ну, робітники з мишинської і ковалівської копалень.

1911 р. на фасаді Народного дому (тепер – Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. о. Йосафата Кобринського) було встановлено пам'ятну дошку відомому українському письменникові і громадсько-культурному діячу, греко-

Kozary 3. batalionu c. k. obrony kraj Nr. 36.
Касаряи 3. баталіона ц. к. оборону кр. №. 36.
Kaserne des 3. Battalions des k. k. Ldw. Inf. Rg. №. 36.

Kolomyja
Коломия
Kolomea

Пам'ятник А. Міцкевичу у міському парку. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

католицькому священику о. Маркіяну Шашкевичу (1811-1843). Він вважався у Галичині символом українського просвітництва і національного відродження. Ініціаторами цього заходу стали національно свідомі коломийці, які домоглися в магістраті, щоб до 100-річчя від дня народження діяча «Руської трійці» гідно вшанувати його пам'ять. Пам'ятну дошку плоскої форми чотирикутника виготовили з чорного мармуру. Вона має напис: «Памяти Маркіяна Шашкевича поета, подвижника і вістника відродження Австрійських Русинів 1811–1911». Ця пам'ятка перестояла всі окупаційні періоди і є тепер однією з найдавніших такого типу україномовних пам'яток.

28 травня 1914 р. постав перший коломийський пам'ятник Кобзареві. Ініціаторами такого заходу стали українці, які отримали дозвіл міської влади встановити на тогочасній площі біля вул. Архикнязя Рудольфа (нинішня пл. Т. Шевченка) погруддя національного пророка. Це був скромний бюст з нетривкого матеріалу, який згодом повинен був замінити величний пам'ятник. Небуденна подія зібрала величезний здвиг коломийців, українців з Гуцульщини й Покуття, представників товариств, партій і організацій: «Січ», «Сокіл», «Просвіта», «Сільський господар»... На урочистостях співали хоріві товариства «Коломийський Боян» та «Станиславівський Боян», декламував майбутній новатор українського театру Лесь Курбас, виголошував слово Василь Стефаник. Однак простояло Кобзареве погруддя в Коломиї недовго, бо коли у перебігу Першої світової війни російські війська окупували Коломию (1914), вони знищили ненависного їм Шевченка, незважаючи на те, що вважали себе слов'янами і православними.

Парки

Міські парки і сади Коломиї завжди були справжніми ландшафтними комплексами для відпочинку містян, а також взірцевого садівництва. У 1870-х рр. було закладено міський парк на вул. Зелений (тепер — бульв. Лесі Українки), мабуть, це нинішній парк ім. К.Трильовського. За іншими даними, цей парк був закладений ще у першій половині ХІХ ст. Поступово сюди з різних регіонів привезли понад 100 видів дерев та кущів. Зелені масиви впорядковували таким чином, щоб, з одного боку, їхня декоративність і незвичайність добре проглядалася на тлі карпатських краєвидів, а з іншого — щоб за допомогою різних варіантів одного й того ж виду

З міського парку. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

рослин, які різняться між собою формою чи кольором, якомога ширше розкрити багатство палітри садово-паркового мистецтва. Міський парк користувався успіхом серед містян та гостей Коломиї. 16 вересня 1880 р. тут відбувалася Етнографічна виставка, яку відвідали імператор Франц Йосиф I та архікнязь Ратнер. Міський парк ставав і місцем народних маніфестацій та віч. 30 травня 1893 р. в парку відбулося радикальне віче, на яке зійшлося понад 500 селян з Коломийського й межівних повітів. Газети повідомляли, що це віче мало великий вплив на пробудження свідомости селян. У липні того ж року тут відбулося організаційне віче радикального політичного товариства «Народна воля», на якому були присутні понад 300 осіб селян та незначне число інтелігенції. На ньому виступав з промовою Іван Франко. Тричі, 6 червня 1902 р., 28 червня 1903 р. і 12 липня 1906 р., відомий політичний діяч К. Трильовський офіційно провадив у Коломиї грандіозні «Січові свята», під час яких кількатисячні колони з музикою, в барвистих українських строях, з емблемами та прапорами, з січовими піснями крокували міським парком через центр міста на зарінок над Прутом для своїх змагань.

Поблизу зарінок, над Прутом, в 1897 р. було закладено ще один міський парк — Студентський. Ініціатором його був директор польської державної чоловічої гімназії Скупневич.

Духовність коломийців

Першорядне значення в житті давніх коломийців відіграла християнська Церква — громада християн, яка мала звичай називати себе католицькою (всесвітньою) і запроваджувати інституції, покликані оберігати тут достовірність Ісусового вчення. Християнство наших предків відзначалося своєрідною євангельською глибиною, було одним із найкращих способів втілення Христової науки. Однак майже до початку Нового часу християнські церкви й монастирі в Коломиї розвивалися повільно і з перервами, бо християни жили незалежними одна від одної спільнотами, розкиданими по території міста й околиць.

У надзвичайно складних взаємовідносинах двох типів європейської цивілізації — західної (католицько-протестантської) і східної (греко-православної) — наше місто (принаймні, до поч. ХХ ст.) прагнуло до поєднання обох традицій у живу соціально-політичну і культурну синтезу.

Міське суспільство попри всі перепони часу залишалося відкритим, здатним толерувати й органічно інтегрувати, здавалося, неприйнятні для православ'я соціально-культурні явища. Навіть у кульмінаційні моменти боротьби з місцевими поляками русини-українці демонстрували, що вони протистоять не західній (латинській) цивілізації, а агресивним намаганням поневолення з боку найближчих сусідів. У місцевої української людности залишалося два шляхи: зберігати вірність традиціям православної Церкви, налагоджуючи співжиття католицької і православної громади, як це було в Коломиї, чи асимілюватися або бути витісненим новою релігійною громадою, як це було у Львові.

Коли саме спорудили перший храм візантійського обряду в Коломиї, поки що встановити не вдалося. Відомо, що рівнозначним з

Дзвіниця Благовіщенської церкви.

Рисунок З. Соколовського.

Cerkiew cementarna. — Церков цвинтарна. — Gr.

Благовіщенська церква. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

відновленням Галицької православної єпископії М. Грушевський вважав призначення намісником львівських, галицьких, кам'янецьких, снітинських і коломийських округів Я. Гданінецького з правом візитації церков і створення архимандритства. Вже 1530 р. православні містяни отримали дозвіл заснувати монастир. Можливо, про цей монастир йшлося у покрайніх записках «Тріоді Цвітної», які засвідчували передачу цієї богослужбової книги до Коломиї: «Сію книгу глаголемную Тріодь Цвітную, предал до монастиря коломийського Благовіщення Пресвятої Богородиці до храму отцу Венедикту Ступницькій ігумен богословский львовский за своє отпущеніє гріхов 1687року». Коломийський монастир (заснований 1610 р.) належав до відомої обителі православ'я — Манявського скиту, а поруч нього розміщувалась зведена 1587 р. Благовіщенська (помилкова назва — Спаська) церква з дзвіницею, яка збереглася до наших днів.

Як відомо, Благовіщенська церква пережила реставрації 1648 і 1767 рр., перебудову 1845 р. Храм, на жаль, не зберіг первісного вигляду, бо був побудований прямокутником у плані, а після перебудов став хрестоподібним у плані. Насправді дерев'яна українська церква Благовіщення Пречистої Діви, а також цвинтар поблизу неї, була збудована 1751 р. і містилася на території сучасного Вічевого майдану. Після того як

церква у 1830-х рр. згоріла, цвинтар і навколишні ґрунти стали поступово занепадати і згодом, як наголошує сучасник, «через неухагу русинів нехристи цілком обсіли цей ґрунт». З тих причин, стараючись привернути увагу коломийців до того місця, «де наші праотці стільки добра від Бога випросили», «де колись Богові Русь славу віддавала, а нині в ХІХ столітті, бур'яни ростуть», як писала коломийська газета «Руська рада», 1909 р. там поставили кам'яний хрест, на якому зберігся напис: «Сей хрест поставлено на місці старої церкви (з 1751 р.) Благовіщення Пр[ечистої] Діви в серпни 1909». Згодом його перенесли на цвинтар на нинішню вул. Карпатську. Правдоподібно, що починаючи від 1818 р. монастирська церква на т. зв. Монастирку (на місці колишнього монастиря на нинішній вул. Карпатській) має назву Благовіщення Пресвятої Діви.

Коломийський Благовіщенський монастир згадується й у реєстрі православних ігуменів від 1724 р. Відомо, що монастир 1744 р. ліквідували.

Давню історію має парафія та церква св. архистратига Михаїла. Можливо, храм був збудований у ХVІ–ХVІІ ст., однак відомостей про це немає. Знаємо, що напровесні 1730 р. він був головною руською церквою в Коломії. Прихід церкви становили здебільшого коломийські містяни та мешканці довколишніх сіл. Парафіяльні метричні книги засвідчують, що парохом був Павло Филипович, його співслужителями

Святих Михайлівська церква. Пойтівка. З приватної колекції (ВК).

– українські священики Іван Чернятинський (можливо, з с. Чернятина), Григорій Сопівський (мабуть, з с. Сопова), а парафіянами – коломиїці з прізвищами Шепетюк, Лехник, Шаманович, Яремчук, Залуцький, Кичак, Левицький, Зозуляк, Хом'як, Дашкевич, Гринюк, Кукурба, Слободян, Стадниченко, Пазюк, Абрам'юк; прізвиськами – Пастух, Старець, Міняйлук, Мельник, Тесля, Тихий, Ходак, Коваль, Винник, Римар, Маляр, Ткач, Пахолук; чужинці – Циган, Словен, Москаль; селяни – з Воскресінців, Ключева, Сопова, Перерова, Чернятина, Балинців; містяни – з Коломиї, Калуша, Хотимира, Самбора, Винників (? , первісна, до 1594 р., назва міста Жовкви; невідомо, про який населений пункт йшлося) та ін. Ці відомости заперечують поширене твердження, що коломиїська парафія св. Михаїла в 40-х рр. XVIII ст. налічувала тільки 20 осіб. Пізніше, 1855 р., на місці давнього польського домініканського монастиря постала нова Святомихаїлівська церква.

До речі, у газеті «Руська рада» є згадка про українську церкву Воскресіння, яка стояла колись на місці, де тепер каплиця, що поблизу церкви св. Михаїла; її, стару й напів зруйновану, розібрав о. Іван Озаркевич, який правив тут до 1853 р. Після нього парохами були о. Гнат Левицький (правив у 1854-1857 рр.) і о. Лука Данкевич (1857–1867 рр.).

Останній був не лише духовною особою, а й помітною фігурою в літературному житті краю. Ще в 1848-1849 рр. він очолював «Руську раду» в Стрию. Саме о. Л. Данкевичу належить ініціатива заснування у Коломиї українського літературного товариства. Львівська газета «Слово» повідомляла, що «дня 14 (26) грудня 1863 р. зав'язалося в Коломиї працею п. директора гімназії Теодора Білоуса давно вже намічуване літературне руське товариство». Метою товариства було поширення просвіти між коломиїськими українцями.

Будівництво храму св. арх. Михаїла розпочалося 1854 р. стараннями громадсько-культурного діяча, коломиїського пароха Івана Озаркевича. Оскільки цей рік був особливо важливим для нашого міста, подаємо розлогішу характеристику нашого міста і його округи.

Коломиїський хронограф: рік 1854-й

[Цісарсько-королівське Коломиїське окружне управління: окружний староста – вільна посада, ним призначено Йоганна Гофманна, цісарсько-королівського радника і губерніяльного секретаря, як і було перед тим; окружні комісари: 2-й – Антон Буркгарт; 3-ті: Басіл (Василь) Тарасевич, Ернест Гачевські, Едуард Лангер, Йозеф Навотни, Александер Зборовські; окружний секретар – Карл Йозеф Домічек; окружний

протоколіст – Александер фон Городинські; рахунковий конфіцієнт – Адольф рицар фон Лесневіч; окружний реєстратор – Юстін Мікулські; окружні канцелісти: 1-й – Домінік Живачевські; 2-гі – Едуард Енґліш, Йозеф Харкевіч, Йозеф Вогельзанґ, Йозеф Антулські, Йоганн Діммель; 3-й – Франц Шаупе; канцеліст-практикант – Петер Ціселські; окружний лікар – вільна посада, на неї призначається бучацький окружний лікар, д-р медицини Юліян фон Мадейські; окружний хірург – Август Гофманн; окружна акушерка – вільна посада; окружний інженер 2-го класу – Вільгельм Штенґель; окружний будівничий – Еліас Веґжинович. Також 6 драгунів.

Цісарсько-королівська крайова будівельна дирекція, XXV-те відділення Коломия, ч. 1: інженер-асистент 2-го класу – Алоїз Брасон; веґмайстри 1-го класу – Емануель Флекгаммер фон Айшттен у Заболотіві та Франц Цетвінські у Коломійі; веґмайстер 2-го класу – Карл Клатецькі у Бер(е)ґометі. Також 12 відповідальних за стан вулиць; XXVI-те відділення Коломия, ч. 2: інженер-асистент 2-го класу – Густав Цопот; веґмайстер 2-го класу – Фідріх Векс, у Коломійі; веґмайстри 2-го класу – Александер Міхале, в Городенці; Якоб Сідмьограй, в Яблунові; Йозеф Бачек, в Гвіздці; Йозеф Пацлавські, в Косові. Також 13 відповідальних за стан вулиць, 1 забруківник.

XXVIII-е цісарсько-королівське окружне камеральне управління для Коломійської округи (осідок у Коломійі): камеральний управитель – Франц Кройшмер, цісарсько-королівський камеральний радник; камеральний комісар 1-го класу – Йоганн Ферш, для гірських і соляних промислів; камеральні комісари 1-го класу – Целестін Гаунер і Франц Лукасевіч; камеральні конципісти: Максиміліян фон Васовіч, 1 вільна посада, зайнята конципістом для гірських і соляних промислів, практикантом Моріцом Постелем; канцлярський офіціал – Август Літманн; канцлярські асистенти: Йозеф Ланґфорт, Йоганн Фішер фон Фішерінґ, Антон фон Голіментовіч, Йозеф Траґлавер; практиканти: Теофіл Колянковські, Александер Корчинські, Вільгельм

Ринок з ратушею. Поштаівка. З приватної колекції (ВК).

Альтенберг; посада дрібного службовця – вільна; відділ рахунків: рахунковий ревідент – Томас Волджих; рахунковий офіціал – Йоганн Плехавські; окружний камеральний писар – Франц Ріттер фон Оссуховські; канцелярський асистент – буде обраний з числа камерального управління; окружний архітектор – Віктор Процінські.

Цісарсько-королівська секція фінансової охорони ч. XXI у Коломії: надкомісар 1-го класу – Йозеф Латтерер фон Ліхтенбург, у Коломії; комісар 1-го класу – Моріц Едлер фон Ѓонігсгоф, у Косові; комісар 2-го класу – Домінік Гавацкі, у Снятині; дві посади комісарів – вільні. Разом зі службовцями – 86 осіб.

Цісарсько-королівська камеральна окружна каса, одночасно пункт перевірки товарів, сигаретного і штепельного паперу, склад у Коломії: головна установа 4-го класу, окружний касир – Феліціян Альтенберг; управитель – Домінік Пах; контролер – Ігнац Ходоровські; асистенти: Стефан Мілські, Александер Ключенко, Йоганн (Іван) Густинський.

Цісарсько-королівська податкова установа Коломийської округи: Печеніжин (управитель – Франц Вінценз, контролер – Басіл (Василь) Дзюбкевич, офіціал – вільна посада); Коломия (управитель – Карл Бушак, контролер – Йоганн Козакевич, асистент – Адольф Проттунг), Обертин (управитель – Карл Яхль, контролер – Міхаель (Михайло) Терлецький, асистент – Гілар (Іларій) Синявський); Гвіздець (управитель – Йоганн Швейковки, контролер – Йозеф Топольніцкі); Городенка (управитель – Франц Скарпські, контролер – Йозеф Стіка, офіціал – Едуард Шнайдер); Заболотів (управитель – Франц Міхальські, контролер – Антон Боровські); Снятин (управитель – Йоганн Бержецькі, контролер – Роман Коссовські, асистент – Йоганн Стробах); Косів (управитель – Гайнріх Чернецькі, контролер – Франц Гілурейнер, офіціал – Йоганн Вішневські); Кути (управитель – Едуард Валлін, контролер – Алоїз Вереманн, асистент – Йоганн Воевода).

Цісарсько-королівські прикордонні міські казначей у Коломийській округі: Андреас Радзік фон Радзікевіч, у Гвіздці; Антон фон Брошньовські, у Коломії; Міхаль Кошовські, у Снятині.

Судові оцінювачі майна у Коломийській округі: Ігнац Обертинські, в Обертині; Венцель Деліч, в Альбіновці; Хрістоф Богдановіч, в Джуркові; Валентін Мієвські, в Підгайчиках; Лео Багінські, в Мечиківці; Йозеф Боговські, в Іспасі; Франц Совінські, в Пйотрові; Віктор Білінські, в Іспасі; Людомір Ценські, у Вікні.

Цісарсько-королівська судово-виконавча округа у Коломії: управитель – Франц Кречмер, цісарсько-королівський камеральний радник; окружні комісари: Йозеф Навотни і Басіл (Василь) Торосевич; комісари судово-виконавчої округи: Целестін Гаунер; Максиміліян фон Васовіч, цісарсько-королівський камеральний конціпіст; писар – Густав Ганскнехт, цісарсько-королівський конціпіст-практикант.

Магістрат Коломії: бурмистр – Міхаель (Михайло) Бочарський; магістратські синдикі: Андреас Добржанські; асессор – Петер (Петро) Войнарський; тримач книги земельних наділів – Антон Славінські; міський касир – Йозеф Залескі; контролер міської каси – Басіл (Василь) Сілецький; 1-й магістратський канцеліст – Йоганн Залескі; 2-й магістратський канцеліст – Йоахім Залескі; поліцай-ревізор – Станіслаус Крузлевські; міський хірург – Лео Розенгек. Також 1 судовий прислужник, 1 капрал поліції та 15 поліціантів.

Цісарсько-королівська крайова армійська команда, відділок у Коломії: філіяліст-асистент – Йозеф Віскоцці.

Римо-католицька Церква: в Коломийській окрузі – Городенківський деканат (декан – о. Міхаель Шіба, завідатель народних шкіл і парох Обертінна) і Коломийський деканат (декан – о. Міхаель Шіба); монастир – оо. Бернардинів у Гвіздці.

Вірмено-католицька Церква: в Коломийській окрузі – парохія Кути (парох – о. Хрістоф Абрагамовіч, помічник пароха – о. Каетан Якубовіч); парохія Городенка (парох – о. Грегор Богдановіч, помічник пароха – Домінік Осадка); парохія Снятин (парох – о. Давід Давідовіч).

Греко-католицька Церква: у Коломийській окрузі – Коломийський деканат (адміністратор – о. Грегор (Григорій) Каратницький, завідатель шкіл, парох Ілинців; віце-декан – о. Йозеф (Йосип) Левицький, парох у Заболотіві); Косівський деканат (адміністратор – о. Стефан (Степан) Войнарівський, завідатель шкіл, парох Косова); Городенківський деканат (декан – о.Йоганн (Іван) Козловський, капелан у Сороках); Пістинський деканат (декан – о. Александер Каратницький, завідатель шкіл, парох Стопчатова); Снятинський деканат (адміністратор – о. Симон (Симон) Гаморак, завідатель шкіл, парох Стецевої); Жуківський деканат (адміністратор – о. Антон Воєводка, завідатель шкіл, парох Обертінна)].

Іконостас та образи в Святомихайлівській церкві малювали угорський художник Мікльош та український – Корнило Устіянович. Від 1885 до 1892 рр. на вимогу громадськості міста церкву оформлював митець Валеріан Крицінський (1852–1929).

Упродовж 1 листопада 1901 р. і 1 серпня 1902 р. завідателем коломийської парохії і катехитом чоловічої гімназії у Коломиї був о. Григорій Хомишин – майбутній ректор Львівської та

MAŁOWIDŁA ŚCIENNE
W CERKWI ŚW. MICHAŁA
W KOŁOMYI — CZĘŚĆ
SKLEPIENIA W NAWIE
GŁÓWNEJ.

Projektował i malował
prof. Waleryan Kryciński.

Розписи В. Крицінського у Святомихайлівській церкві (знищені під час ремонту храму у 1990-х рр.). Поштавітка. З приватної колекції (ВК).

Станиславівської греко-католицьких семінарій, єпископ Станиславівської єпархії і блаженний мученик УГКЦ.

На час призначення до Коломиї о. Г. Хомишин вже був сотрудником при катедральному храмі в Станиславові, де дуже швидко зазнав слави як палкий проповідник, сповідник, організатор братств та релігійних товариств, дбайливий господар церкви. Сам єпископ Юліян Куїловський, бачачи ревність молодого священика, після року душпастирства надсилає його на богословські студії до Відня, де той, навчаючись кілька років та набираючись досвіду, працює при Віденській греко-католицькій церкві св. Варвари.

Згадують, що о. Г. Хомишин не без тривоги переїхав на душпастирство до Коломиї, але завдяки своєму переконанню «всеціло віддатися праці над релігійним вихованням парохіян – своїх вірних йому повірених, бо тільки той, хто має належно вироблене поняття про Бога і хто Його любить, зможе бути добрим громадянином».

Два роки душпастирства в Коломиї були важкими, але й успішними. Оскільки тодішній пересічний інтелігент до церкви майже не ходив, подекуди навіть не признавався до релігії, священиком погорджували,

з ним поводились, як із кимсь нижчим не тільки з погляду інтелігентности, але й через брак у нього політично-партійної позиції.

Зазвичай тогочасна коломийська інтелігенція під час богослужень сідала до лавок, та, наприклад, д-р Дудикевич разом із дружиною, зрозумівши, що отець завідатель є непересічною людиною, любив приходити на науки та ставати посеред простого селянства і слухати. Цей приклад позитивно впливав на селянство ще й тим, що в нього зростало довір'я не тільки до Церкви, але й до українського адвоката чи лікаря, практикуючого християнина. Поступово зникало й упередження до священика, а слава про гарні проповіді отця завідателя розійшлася широко, що отці-єзуїти з коломийської

МАЛОВИДА СЦЕННЕ В ЦЕРКВІ
ŚW. MICHAŁA W KOŁOMYI. 2022

Розписи В. Крицінського у
Святомихайлівській церкві (знищені
під час ремонту храму у 1990-х рр.).
Поштівка. З приватної колекції (ВК).

парохії «дивилися заздрісним оком на о. Григорія, бо ...вже руська інтелігенція не приходять до нас, бо мають свого проповідника».

Правдивим тріумфом о. Г. Хомишина були великопісні реколекції. Хоч він зовсім не розраховував на численних слухачів і навіть не виходив на проповідницю, лише проповідував «з царських врат» і без епітрахіля, на його превелике здивування, на вечірню прийшло так багато людей, що отець був змушений вийти на проповідницю.

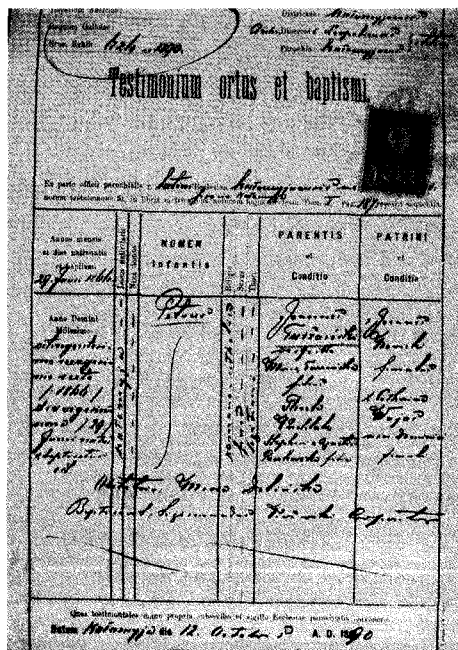
Число вірних збільшувалося, слухати проповіді приходили навіть поляки. Тому особливим видався день, на який о. Г. Хомишин окремо запросив і їх. Таке запрошення усіх заінтригувало, тому церква була наповнена так, що багато людей стояло надворі. Усі були впевнені, що проповідь буде патріотичною і, можливо, навіть образливою для поляків. Та розчарування всіх було величезним, бо темою проповіді стало терпіння Ісуса Христа і людей, любов і милосердя Боже. Вже до того багато людей шанували свого отця завідателя, але відтепер майже не було такого, хто, вислухавши ту науку, був байдужим до Церкви і священника.

За коломийський період діяльності о. Г. Хомишин заснував у місті товариство Апостольства молитви, розпочав Католицьку Акцію в формі допомоги потребуючим та відвідування хворих вдома та в лікарнях. 1902 р. він залишив Коломию і переїхав до Львова, а 8 травня 1904 р. його було іменовано та 19 червня інтронізовано четвертим і останнім Станиславівським греко-католицьким єпископом.

До Коломиї, уже як станиславівський єпископ, Григорій Хомишин приїхав 23 жовтня 1906 р., в ході 15-денної місії, яку провадив також і в Пістині, Вижньому Березові, Стопчатові, Печеніжині, Мишині, Корничі, Деятині та Надвірній. У Коломиї він відвідав українську державну чоловічу гімназію, де познайомився з учительським складом, а опісля на запрошення директора гімназії Софрона Недільського прийняв вітання гімназистів: урочисту промову учня С.Федюка, пісню гімназійного хору та на закінчення багатоголосе «Многая літа».

Стосовно ж побуту галицького духівництва XVIII ст., то священник «своєю інтелігентністю і положенням товариським дуже мало різнився від селян ... Разом працював з ними в полі, разом увечері йшов до корчми, разом пив і бився, разом гуляв на весіллях, разом сумував на похоронах...», через що «чоловік, себе шануючий, вважав для себе за приниження стати священником».

Така тенденція характерна і для Коломиї, адже чи не вся знать і містяни були римо-католиками або гебреями. І все ж галичанам були ближчі традиційні західноєвропейські цінності, а тому, як стверджують,

Взірець метрики народження і хрещення. Коломия, 1890 р. Музейний експонат (МІМК).

святого апостола Петра» (засн. 1910 р.) стала ефективнішою й впорядкованішою з юридичної точки зору.

Зокрема в статуті братства св. Михаїла зазначалося: «Братство св. Арх. Михаїла єсть церковним стоваришенієм парохіянь руских мѣста Коломбы имѣющее на цѣли: а) наблюдать норовствєнность въ общє — б) поддержавати и скрѣпляти обрядъ греческїй каф. заведеніємъ хорального пѣнія, в) имѣти старанность о порядку и оукрєшенію церкви, г) допомагати оучашойся молодежи оубогой оумѣщенной въ здѣшнемъ заведеніи певцевъ церковныхъ, складками и всякими возможными дозволенными средствами». Для найбільшніх верств учнівської молоді братство утримувало бурсу (з фонду пароха приміського села Корнича Маркелія Кульчицького). Її приміщення збудували, мабуть, після 1867 р.

Однак найпомітніший слід в історії братств Коломїї залишило «Братство Пресвятої Родини», в яке входили переважно жінки — парафіянки церкви св. Михаїла. Братство було, суто, міським. У 1905—1955 рр. воно, за нашими підрахунками, гуртувало 720 осіб, у тому числі

«українець з Коломїї міг легше порозумітися з поляком з Ряшева, ніж із росіянином з Воронежа». Образно кажучи, греко-католики мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і просвічену австрійську душу.

На сторожі батьківської віри і національної культури у коломиїських українців завжди стояли церковні братства і товариства. Перші з них, можливо, існували при церквах Преображення Господнього і св. архистратига Михаїла ще в XVI—XVIII ст. Тільки за часів австрійського панування діяльність чоловічого «Братства святого Архистратига Михаїла» (засн. 1864 р.), жіночого «Братства Пресвятої Родини, присвячене святий Назаретській родині» (засн. 1900 р.), священничого «Братства

718 жінок, двох чоловіків; 717 з них були українками, одна – росіянюкою; по одній жінці з сіл Княждвора і Дятьківців; п'ятеро жінок пізніше виїхали до Америки. Братство проіснувало до 9 вересня 1955 р.

Цікаво, що для релігійного, культурного та економічного розвитку Коломиї особливе значення могло мати відкриття єпископства 1885 р., підкреслюючи цим давні духовні й культурні традиції нашого міста. Однак, врешті, центром нової греко-католицької єпархії було проголошено Станиславів. Аж 31 жовтня 1993 р. відбулася інтронізація владики кир Павла Василика (1926-2004) на новоутворену Коломийсько-Чернівецьку єпархію УГКЦ.

Стосовно ж адміністративного управління греко-католицькими парафіями у Коломиї, то від 1842 р. й до 1946 р. до Коломийського греко-католицького деканату належали: Воскресінці, Гвіздець (прилучені Осташківці, Чехова); Старий Гвіздець (прилучений Малий Гвіздець); Дебеславці; Залуч (прилучені села Тростянка, Пилипи, Матіївці (частина, що за р. Прут); м. Коломия (прилучені Шепарівці); Корнич (прилучена Королівка); Назірна (прилучені Загайшіль, Кобилець); Перерів (прилучені Макіївці, частина, що до р. Прут), Залуч, частина, що до р. Прут); Підгайчики; П'ядики (прилучені Мала Кам'янка, Годи-Добровідка); Семаківці (прилучені Замулинці, Ганів); Слобідка Лісна (прилучений Раківчик); Товмачик (прилучені Іванівці); Турка; Цєнява.

1893 р. в Коломийському греко-католицькому деканаті нараховувалося 55 церков, служило 55 священників.

Помітний слід у церковному житті міста кінця XVIII – початку ХХ ст. залишила і римо-католицька Церква, яка об'єднувала поляків, а подекуди – німців та українців. У 1775 р. (за іншими даними – 1788 р.) за проектом відомого італійського архітектора Б. Меретина (Мереттіні,

Imperio Austro-Hungarico
Regnum Galicis
Numero 332 1107

Districtus Kolomyja
Acti Diocesis Leopoldina
Parochia Leopoldina

TESTIMONIUM BARRARUM

Ex parte Officiali parochialis causa ...

Sponsus				Sponsa				Investigatio	
Staturus	Complexio	Complexio	Complexio	Staturus	Complexio	Complexio	Complexio	Investigatio	Datum
...
...

...

Взірець метрики шлюбу. Коломия, 1851 р. Музейний експонат (МІМК).

**Греко-католицькі завідателі місцеві і парохи Коломиї
(1776–1918 рр.)³²**

№ п/п	Прізвище, ім'я	Рік народження або дата смерти	Рукоположений на священика	Парох або завідатель місцевий (дата)
1	Григорій Джураковський (Джураковий)	Нев.	Нев.	парох 1776
2	Лука Заячківський	Нев.	Нев.	парох 1816 – 1917
3	Василь Славницький	1794	1820	парох 1831 – 1836
4	Іван Озаркевич	1795 – 20.08.1854	1824	парох 1837 – 1853
5	Сильвестер Сіменович	1818	1841	зав. місц. 1853 – 1854, з доїздом з Воскресінців зав. місц.
6	Ігнатій Левицький	1826	1850	1854 – 1857 парох 1857 – 1861
7	Лука Данкевич	1791 – 04.01.1867	1820	зав. місц. коротко від 1867, з доїздом з
8	Микола Сабат	1807	1830	Товмачика зав. місц.
9	Василь Залозецький	1833	1859	1867 – 1869
10	Іван де Коблянський	1818 – 19.10.1901	1846	парох 1869 – 1901 зав. місц. 1.11.1901 –
11	Григорій Хомишин	1867	1893	1.08.1902 зав. місц. 01.08. –
12	Павло Глібовицький	1845	1868	26.08.1902, з доїздом з Слобідки Лісної
13	д-р Микола Семенів	1864 – 20.01.1916	1891	зав. місц. 26.08.1902 – 1903
14	Віктор Лозинський	1873	1905	парох 08.12.1903 – 1916 зав. місц. 1916 – 31.08.1918
15	Василь Попович	1879/1880?	1907	зав. місц. 01.09.1918 – 09.09.1920

³² Коломия – місто, парохія з прилученням Шепарівців і Дятьківців. У шематизмі 1832 р. є згадка про прилучення Слободи – пізніше південно-східного передмістя Коломиї.

*Греко-католицькі сотрудники і катехити Коломиї
(1835–1918 рр.)*

№ п/п	Прізвище, ім'я	Рік народження	Рукоположений на священика	Сотрудник або катехит (дата)
1	Іван Никорович	1784	1813	1835 – 1839
2	Йосип Костантиневич	1807	1836	1840 – 1842
3	Александр Малецький	1817	1842	1842 – 1843
4	Лев Щуровський	1817	1847	01.1847 – 31.10.1847
5	Ігнатій Левицький	1826	1850	1850 – 1854, потім зав. місц.
6	Кирило Церкевич	1824	1853	1854 – 1862
7	Михайло Левицький	1835	1859	1862 – 1867
8	Лев Лаврецький	1837	1863	1863 – 1867
9	Іван Заревич	1836/1842?	1866	1867 – 1868
10	Микола Лепкий	1842	1865	сотруд. і катех. 1870 – 1874, потім тільки катехит
11	Микола Волошинський	1841	1869	1870 – 1879
12	Ілярій Шушковський	1847/ 1849?	1874	1874 – 1876
13	Антін Волошинський	1849	1875	1876 – 1880
14	Михайло Добровольський	1851	1878	сотруд. і катех. при карнім заведенні
15	Володимир Ступницький	1852	1880	1879 – 1892
16	Данишич Сас Климентій Кульчицький	1862	1887	1881 – 1888 сотруд. і катех. різних пкіл в Коломиї
17	Микола Красицький	1861	1887	1888 – 1897 сотруд. і катех. 1892 – 1895

18	Григорій Козицький	1866	1890	сотруд. і катех. 1895 – 1900
19	Теодозій Іван Курп'як	1869	1892	1895 – 26.03.1903
20	Микола Салі	1872	1896	1900 – 01.09.1906
21	Микола Яросевич	1873	1897	26.03.1903 – 1905
22	Леонтій Коростіль	1875	1901	01.09.1906 – 15.03.1908
23	Еміліян Троян	1876	1904	1905 – 01.09.1906
24	Іван Фіголь	1881	1905	сотруд. і катех. 01.09.1906 – 31.08.1912
25	Іван Волошин	1876	1904	20.03. – 1.11.1908 сотруд. і катех.
26	Віктор Лозинський	1873	1905	8.11.1908, потім – з правом управління в 01.09.1912 – 1916, зав.місц.
27	Василь Попович	1879/ 1880?	1907	01.03.1907 – 31.08.1818, потім зав.місц. сот- руд. прив. 01.10.1911 –
28	Микола Терлецький	1884	1911	30.06.1913, сотруд.
29	Яків Жибчин	1889	1912	1913 – 31.03.1916 01.04.1916 –
30	Зеновій Кисілевський	1886	1911	14.10.1917 15.10.1917 –
31	Микола Корбутяк	1891	1918	30.09.1918 01.10.1918 – ?
32	Александр Гілевич	1887	1918	1918 – 30.10.1920

Мердерера) в стилі бароко будують величний парафіяльний римо-католицький костел Діви Марії (нині – греко-католицька парафіяльна церква св. Йосафата Кунцевича). З польської мініатюри відомо, що це був великий кам'яний собор, стіни якого чітко членувалися на яруси й були прикрашені пишним архітектурним декором, вікна великі й витягнуті по вертикалі. У 1830 р. храм частково згорів, майже цілком було знищено його зовнішній вигляд. Під час відбудови костелу, що тривала аж до 1895 р., значно змінено його зовнішній вигляд та інтер'єр, спрощено декоративну пластику фасадів, зменшено різні кам'яні деталі та скульптуру головного фасаду.

На поч. ХХ ст. до костелу належали 600-800 містян. До коломийської парафії римо-католиків належали 22 села з приблизно 11 тис. вірних. У пам'яті коломийців цей храм був відомий як «простонародний», тобто такий, до якого ходили люди прості, часто дуже бідні, сподіваючись на небесне покровительство Діви Марії. У костелі висів чудотворний образ Пресвятої Діви Марії, або «Коломийської Божої Матері», вивезений 2 квітня 1946 р.

Парафіяльний римо-католицький костел (суч. церква св. Йосафата УГКЦ). Пoutівка. З приватної колекції (ВК).

Образ Коломийської Божої Матері з парафіяльного костелу. Сучасна світлина посвяченої копії в римо-католицькому костелі (вул. І. Франка) (ІМ).

*Неоготичний єзуїтський костел.
Поштівка. З приватної колекції. (ВК)*

19 серпня 1895 р. Будова мала мати 45 метрів завдовжки і 22 завширшки. Її обіцяли звести за чотири роки. Планувалося, що костел відвідуватимуть 22 тисячі парафіян з самої Коломиї та околиць. Наріжний камінь костелу отців єзуїтів посвячено 2 серпня 1896 р., у день святого Ігнатія – покровителя однойменного ордену. Будували храм за ескізами інженера Н. Кжичковського, проєктанта Народного дому в Коломиї. Кошторис будови виносив 48540 золотих ринських. Будівництво костелу завершено 31 жовтня 1897 р. Вже 12 грудня священник Голамбек з дозволу римокатолицького архієпископа Львова Моравського посвятив дзвони. Під час урочистостей були присутні 72 пари «чесних батьків» міста, які пожертвували на потреби храму 582 золотих ринських. Коломиянка А. Михалевська подарувала костелу «пушку срібла» (наповнену срібними монетами торбинку), отець-ректор з Добромишля В. Баудіс пожертвував срібну посудину, в якій виставляють святі дари; робітничі братства святого Йосифа – килим, а сестри-бенедиктинки зі Львова – тканину для престолу. Відразу ж після відкриття костел отців-єзуїтів стали називати «панським», на відміну від парафіяльного. Тобто таким, прихід якого становили середні та вищі прошарки польського суспільства. При храмі діяли різні церковні братства, отці-єзуїти володіли величезною книгозбірнею стародруків, нотними виданнями.

Петронелею Коссовською і Зузанною Переймою до Польщі.

Другим костелом нового періоду Коломиї став костел отців-єзуїтів, зведений у 1896–1897 рр. в неоготичному стилі на нинішній вулиці Івана Франка. Резиденція єзуїтів вважалася не лише важливим осередком катехизації та освіти, але й латинізації та ополячення коломиїців.

Історія будівництва нового костелу цікава і повчальна. Так, 1887 р. коломиїці-латинники надіслали листа до церковної влади з проханням спровадити до міста єзуїтів для місійної праці, а також побудови костелу. Угоду про будівництво храму підписали

До 1895 р. духовну працю серед католиків західного обряду виконували священики окремого коломийського деканату (від 1880 р.), а згодом їх доповнили ченці ордену єзуїтів. При парафіяльному костелі існували «Братство капличне» (засн. 1861 р.) і товариство взаємної допомоги мешканців Коломиї «Jutrzenka» («Ранкова зоря») (засн. 1875р.). У костелі отців-єзуїтів на поч. ХХ ст. діяли товариства «Святої вервиці», «Найсвятішого серця Ісуса і Марії», «Товариство під опікою св. Йосифа для працівників фабрик у Коломиї» та ін.

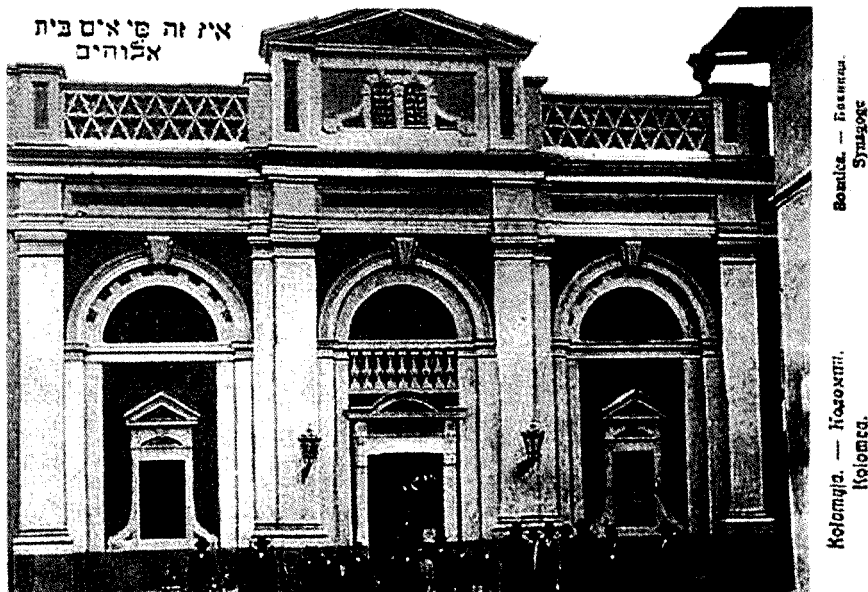
Осібнo від католицьких парафій стояли організовані релігійні общини німецьких поселенців, які виникли тут, мабуть, ще у середньовіччі, а наприкінці ХVІІ ст. фіксуються їхні муровані кірхи. Переконаливим свідомством їхньої присутності в релігійному житті регіону було існування, на ґрунтах колишньої монастирської юрисдикції Мечиківка в колонії Баґінсберг (1818-1940 рр.) євангельського реформованого пасторату. До нього належали протестанти Августдорфа, Константи́нівки, Мількусдорфа, Нойдорфа, Ситанерівки, Бредттайму. Для духовних потреб місцевих протестантів у 1873-1875 рр. баґінсберці звели цегляно-кам'яний молитовний будинок (тепер – греко-католицька церква і парафія св. Миколи Чудотворця на вул. С. Петлюри).

З найдавніших часів наше місто було й своєрідним місцем перетину християнського та гебрейського світів, а коломийці – свідками колоритної поліфонії взаємин християн та визна́вців Мойсеєвої віри.

Життя місцевої гебрейської спільноти було замкнутим. Гебреї примусово поселялися у спеціальних, відокремлених від міста

*Молитовний дім євангелістів
в колонії Баґінсберг з вежею
і дзигарем (суч. церква св. Миколи
Чудотворця УГКЦ, вул. С. Петлюри).
Архівна світлина.
З приватної колекції (ІМ).*

Синагога (божниця). Поштівка. З приватної колекції (ВК).

внутрішніми мурами кварталів, так званих гетто, або на закритих єврейських вулицях (Judengassen). Побіч тяжкого економічного та соціального тиску, якому піддавала євреїв польська королівська адміністрація, їхні храми ставали осередками духовного поступу.

Найдавніші коломийські синагоги будували з дерева чи мурували. Хоча, як свідчать джерела, синагоги в близьких від Коломиї Печеніжині та Гвіздці були дерев'яними, оскільки саме так зберігався їхній зв'язок з місцевим християнським дерев'яним будівництвом, а дерево було основним будівельним матеріалом. Люстраційна комісія 1616 р., визначаючи терени під міську забудову, вказала й місце синагоги (тепер — інкубаторна станція на вул. Я.Оренштайна). Наприкінці XVIII ст. було перебудовано й так звану велику синагогу, зображення якої, на жаль, збереглося лише на давніх поштівках.

У XVIII ст. коломийська єврейська громада відіграла значну роль у поширенні хасидизму — ідей свободи вибору, відповідальності перед Богом і сумлінням. Засновник хасидизму приблизно у 1730-х рр. відвідав місцевого рабина Месгяма бен Ешея. Побіч цього, у Коломиї в 1756—1759 рр. міг проповідувати Якуб Франк — лідер сабатіанства в Галичині та на Поділлі, наймасовішого єврейського месіанського руху другої половини XVIII ст.

ДІЯ ДРУГА

**ЗМУЖНІННЯ НАШОГО МІСТА:
НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
КОЛОМИЙСЬКИХ УКРАЇНЦІВ**

Історична довідка

Дата «1772» знаменувала початок нової епохи. Придбані землі польського королівства відразу опинилися у круговерті просвітницьких реформ Марії Терезії та «революціонера на троні» Йосифа II (скасування особистої залежності селянства, впровадження загальної системи початкової освіти, урівняння статусу духовенства грецького та римського обрядів, відкриття духовних семінарій, заснування у Львові університету), їх було трансформовано в ще одне королівство під скіпетром Габсбургів. Нині ні в кого не викликає сумніву, що 1772 р. Габсбурги ненавмисне реалізували новий культурний проект під назвою «Галичина». Назагал найясніший цісар не виявляв теж надмірних симпатій до українців Галичини та інших країв Австро-Угорщини. Усі здобутки українського руху давались після впертої боротьби, навіть якщо для цього були законні підстави. Натомість конституційний лад Австро-Угорщини давав для цього можливості. Треба було лише вміло й наполегливо їх використовувати.

У середині XIX ст. багатонаціональна Австрійська імперія перебувала в стані глибокої кризи. Особливо відчутними стали її прояви під час революційних подій 1848-1849 рр. Ще більше протиріччя між окремими частинами імперії, насамперед Австрією та Угорщиною, загострились після поразки Відня у австро-прусській війні 1866 р.

За цих умов реальною стала загроза розпаду імперії Габсбургів. Аби запобігти цьому, австрійський уряд запропонував укладення угоди, яка б надавала Угорщині значних автономних прав. За цією угодою, Австрійська імперія була перетворена на двоєдину (дуалістичну) державу, яка дістала назву Австро-Угорщина і складалася з двох частин, що були розділені р. Лейтою: Австрії (Цислейтанії) та Угорщини (Транслейтанії). До складу Австрії входили власне австрійські землі, Чехія (Богемія), Моравія, Сілезія, Далмація, Істрія, Трієст, а також Галичина та Буковина. Угорщина (так звані землі корони св. Стефана), крім власне угорських земель, включала також Словаччину, Банат та Воеводину, Хорватію і Словенію, Трансильванію, Закарпатську Україну. Вона дістала політичну й адміністративну автономію, власний уряд та парламент – сойм. В Австрії було запроваджено нову конституцію.

На чолі Австро-Угорщини стояв австрійський цісар з династії Габсбургів, який одночасно носив титул короля Угорщини. Формально його влада була обмежена райхсратом в Австрії і соймом в Угорщині. Спільними для всієї імперії були три міністерства: закордонних справ; військово-морське; фінансів. Останні два міністерства існували також в обох частинах імперії. Всі інші міністерства були самостійними для Австрії та Угорщини.

Законодавча влада щодо спільних справ обох частин держави здійснювалась спеціальними «делегаціями», які скликалися щорічно по черзі у Відні і Будапешті. До їхнього складу входили по 60 делегатів від райхсрату і сойму. Видатки на

*Державний герб Австро-Угорщини.
Історичний рисунок (ІМ).*

Австрійські громадяни, згідно з чинним законодавством, могли звертатися до державних органів будь-якою з крайових мов, створювати національні за характером об'єднання, у тому числі й політичні, видавати рідною мовою книжки, пресу тощо, виступати ними в парламенті, соймах, органах місцевого самоврядування. Насправді ж становище національних спільнот було далеко не однаковим. Поряд з конституцією важливу роль відігравали інші закони, насамперед виборчі ординації, які визначали механізм формування представницьких органів усіх рівнів (гмінних і повітових рад, крайових соймів, парламентів).

§ 19 закону гарантував рівність усіх народів у державі та їхнє непорушне право на збереження і розвиток своєї національності та мови. Констатовалося визнання державою рівноправності всіх мов, уживаних в освіті, управлінні й суспільному житті кожного коронного краю. Система освіти мала бути організована так, щоб кожен народ міг її здобувати рідною мовою без будь-якого примусу до вивчення інших крайових мов.

Українське населення Австро-Угорщини 1910 р. становило 8 % загальної кількості мешканців імперії і проживало на території Галичини, Буковини та Закарпаття. У Галичині влада фактично належала полякам. Офіційною мовою в Галичині була польська, а на Буковині – німецька. Попри всі інтриги з боку польської спільноти, галицькі українці мали своїх депутатів у австрійському парламенті. Цісар був симпатиком українців, адже цілком обгрунтовано вважав їх лояльнішими до Габсбургів, аніж поляків чи угорців, наприклад.

загальноімперські потреби розподілялися пропорційно для обох частин імперії, згідно зі спеціально укладеною угодою. Так, 1867 р. квота встановлювалася у 70 % для Австрії і 30 % – для Угорщини.

21 грудня 1867 р. цісар Франц Йосиф I (1848-1916) затвердив австро-угорську угоду і конституцію Австрії. Поряд із основними принципами дуалізму, «Груднева конституція» зміщувала закон про громадянські права. Двадцять статей цього закону гарантували рівність підданих імператора і короля перед законом, основні громадянські свободи (слова, зборів, пересування, віровизнань тощо), недоторканність приватної власності й житла, таємницю листування і, нарешті, рівність усіх народів імперії.

§ 14 «Грудневої конституції» декларував цілковиту свободу віри і сумління, а також незалежність реалізації громадянських і політичних прав від релігійної приналежності.

«Весна народів»

У 1848-1849 рр. в більшості європейських країн відбулися революційні потрясіння, які стали складовою частиною останньої великої революції класичного типу загальноєвропейського масштабу, котра завершила розпочатий у попередні століття процес переходу від Середньовіччя до Модерної доби в Європі. Невід'ємною складовою частиною революції стали визвольні рухи переважної більшості національно поневолених народів Середньо-Східної Європи, боротьба цих народів за досягнення національної свободи. У ході революції, яка отримала назву «Весна народів», у цьому регіоні знайшла свій вияв тенденція до становлення національних конституційних держав, побудованих на ліберальних засадах. Це було характерне для німців та італійців, які, крім того, прагнули до національного об'єднання своїх земель. За відродження власної національної державності боролися угорці й поляки, частково чехи.

Інші народи, серед них слов'янські – словаки, серби, хорвати, словенці, – домагалися щонайменше національної автономії як першого кроку до національно-державницького самоствердження. На підвладних Австрії західноукраїнських землях таким народом були й українці.

Коломийський хронограф: рік 1848-й

[Цісарсько-королівське Коломийське окружне управління: площа 92 кв. милі, населення 243 818 осіб у 3-ох містах, 12 ринків і 204 села.

Окружний староста – Едуард Бах, кавалер ордену св. Анни 3-го класу, цісарсько-королівський губерніяльний радник. Окружні комісари: 1-й – Йозеф Дзьоб рицар фон Маєвські; 2-й – Йозеф Гітцгерн, власник Кут; 3-й – Антон Буркгарт; 3-й – Ернест Гачевські; 3-й – Александер Суммер; 3-й – Йозеф Навотни. Окружний секретар – Антон Совінські; окружний протоколіст – Каєтан Бурса; обчислювач – Йоганн Бержецькі; окружний реєстратор – Йозеф Шмідт. Окружні канцелісти (канцеляристи): 1-й – Домінік Живачевські; 2-й – Лео Біскупські; 3-й – Йоганн Розакевич; 3-й – Адольф Лесневич; 3-й – Йозеф Харкевич; 3-й – Людвіг Клункер; 3-й – Йозеф Вогельзанг; 3-й – Йозеф Антулські; 3-й – Адольф Рат. Канцелісти-практиканти: Петер Цесіські, Франц Шаупе. Також 6 драгунів.

Окружний лікар – д-р медицини Карл Собота; окружний хірург – Август Гофманн; окружна акушерка – вільне місце; окружний інженер – Вінценз Майгірт; будівельний практикант – Александер Кляйн. Окружна каса: окружний касир – Феліціян Альтенберг;

Коломия.

Рынок.

Ринкова площа (суч. пл. Т. Шевченка). Поштівка. З приватної колекції (ВК).

контролер – Юліус фон Кашіц; 1-й працівник управління – Лео Богданські; 2-й працівник управління – Антон фон Боравські.

Відділення провінціальної будівельної дирекції у Коломії: XXV-й комісаріат Коломия, ч. 1. Комісар 2-го класу – Алоїз Брасон; вегмайстер (шляховий майстер) 1-го класу: Христоф Ельснер у Снятині, Емануель Флекбаммер фон Айштеттен у Заболотові; вегмайстер 2-го класу – Франц Цетвінські у Коломії. Також 12 відповідальних за стан вулиць. XXVI-й комісаріат Коломия, ч. 2. Комісар 1-го класу – Густав Цопот; вегмайстер 1-го класу: Андреас Штройг у Городенці, Георг Майєр у Яблоніві, Антон Райхельт у Гвіздці; заступники вегмайстра: Андреас Герберт у Косові, Фрідріх Векс у Коломії. Також 12 відповідальних за стан вулиць і 1 забруківник.

XXVIII-е цісарсько-королівське окружне камеральне управління для Коломийської округи (осідок у Коломії): камеральний управитель – Франц Кройшмер, цісарсько-королівський камеральний радник; камеральні комісари: 1-го класу – Йоганн Ферш, для гірських і соляних промислів; 2-го класу – Йоганн Шенк; камеральні конципісти: Карл Баласітс – для гірських і соляних промислів; Матіас Чейка; канцлярські офіціали: Карл Ролманн і Гайнріх Ляйденбах; канцлярські асистенти: Йозеф Лангфорт, Йоганн Фішер фон Фішерінг, Франц Тангоффер; практиканти: Вінценз Амірович, Карл Фрібес, Карл Постел де Леопольдінські; відділ рахунків: рахунковий ревідент – Томас Волджих; рахунковий офіціал – Франц Піруле; канцлярський асистент – Адальберт Альбус.

Цісарсько-королівська секція фінансової охорони ч. XXVI у Коломиї: надкомісар 1-го класу – Йозеф Латтерер фон Ліхтенбург, у Коломиї; комісар 1-го класу – Каетан Соха де Шмігелські, у Косові; комісар 2-го класу – Франц Герут, у Коломиї; комісар 2-го класу – Домінік Гавалські, у Городенці; комісар 2-го класу – Якоб Сікора, у Снятині. Разом зі службовцями – 80 осіб. Також тут знаходиться команда жандармерії – разом 66 осіб.

Цісарсько-королівська камеральна окружна каса, одночасно пункт перевірки товарів, сигаретного і штампельного паперу склад у Коломиї: головна установа 4-го класу, управитель – Йозеф Тьорер; контролер – Карл Бушак; асистент – Александер Свістельніцкі.

Цісарсько-королівський постмайстер на Буковинському шляху – Антон Ляйбшанг фон Шартенбург, у Коломиї.

Судові оцінювачі майна у Коломийській окрузі: Станіслаус Багінські, в Мечиківці; Антон Боговські, в Іспасі; Ігнац Обертінські, в Обертині; Венцель Деліч, в Альбінівці; Станіслаус Ляховські, в Черемхові; Хрестоф Богдановіч, в Джуркові; Валентін Мієвські, в Підгайниках; Карл Ромашкан, в Попельниках; Каетан Кшиштофовіч, в Залучі.

Цісарсько-королівська судово-виконавча округа у Коломиї: управитель – Франц Кречмер, цісарсько-королівський камеральний радник; комісари: Йоганн Шенк; Матіас Чейка, цісарсько-королівський камеральний конципіст; протоколіст – Йоганн Нацдаль, практикант.

Магістрат Коломиї: бурмистр – Сильвестр Дрималик; магістратські синдикати: Франц Морвіц; асесор – вільна посада; тримач книги земельних наділів – вільна посада; міський касир – Йозеф Залескі; 1-й магістратський канцеліст – Антон Славінські; 2-й магістратський канцеліст – Йоганн Залескі; контролер міської каси – Йозеф Тополніцкі; міський хірург – Лео Розенгек; поліцей-ревізор – Франц Ціселські. Також 1 судовий прислужник, 1 капрал поліції та 15 поліціантів.

Римо-католицька Церква: в Коломийській окрузі – Городенківський деканат (декан – о. Конрад Шмуц, завідатель народних шкіл і парох Михальче) і Коломийський деканат (декан – о. Фелікс Себестянські, завідатель народних шкіл, титулярний консьторський радник і парох Снятина); монастир – оо. Бернардинів у Гвіздці.

Вірмено-католицька Церква: в Коломийській окрузі – парохія Кути (парох – о. Хрестоф Абрагамовіч, помічник пароха – о. Каетан Якубовіч); парохія Городенка (парох – о. Грегор Богдановіч); парохія Снятин (парох – о. Ніколаус Біши, управитель парохії – Ніколаус Шимонович).

Греко-католицька Церква: у Коломийській окрузі – Коломийський деканат (адміністратор – о. Грегор (Григорій) Каратницький, завідатель шкіл, парох Ілинців);

*Один ферейнстахер. 1866 р.
Австро-Угорщина.
З приватної колекції (ЗЖ)*

Косівський деканат (адміністратор – о. Йоганн (Іван) Валавський, завідатель шкіл, парох Косова); Городенківський деканат (декан – о. Антон Матковський, завідатель шкіл, парох Городниці; віце-декан – о. Йоганн (Іван) Козловський, капелан у Сороках); Пістинський деканат (декан – о. Йоганн (Іван) Мандичевський, консторський радник, завідатель шкіл, парох Печеніжчина); Снятинський деканат (адміністратор – о. Міхаель (Михайло) Воеводка, завідатель шкіл, парох Стецевої); Жуківський деканат (адміністратор – о. Антон Воеводка, завідатель шкіл, парох Обертина).

Головна окружна школа у Коломиї: директор – Ніколаус (Микола) Верещинський; вчителі – Ніколаус (Микола) Кобринський, Теодор Микитинський; вчитель початкової школи – Александер Харкевич; кандидат на посаду вчителя – Міхаель (Михайло) Кжеповський.]

«Руські стрільці»

Репрезентативний орган українського національного руху – Головна Руська Рада – у травні 1848 р. виробив широку програму демократичних перетворень і забезпечення вільного національного розвитку українців у складі Австрійської імперії. Як зародок збройної репрезентації українців, здатної стати на захист їхніх національних прав, розглядалася можливість створення українських військових та воєнізованих формувань.

Почин до таких формувань – «руських гвардій народних» – подав Іван Борисікевич. Підрозділи національної гвардії утворювалися за активної участі місцевого населення, українського та німецького, в багатьох містах краю. Вартий уваги факт, що діяльність таких підрозділів розпочалася за почином місцевих руських рад, а в липні 1848 р. Коломийська окружна руська рада виготовила єдиний текст муштри для національних гвардій українською мовою. Оригінальним було поєднання символіки на прапорах цих військових формувань: на синьому полотнищі золотий лев, зображення київського князя Володимира Великого, а зверху малий австрійський герб. Мобілізаційний універсал Ради, опублікований українською мовою, було розіслано до всіх окружних Рад і деканатів.

Ще 10 березня 1848 р. з царської канцелярії вийшла відручна грамота про дозвіл на організацію добровольчого куреня й усталений для нього «народній однострій». Згідно з планом Головної Руської Ради, кожний доброволець мав дістати рушницю і багнет: «Одіжжю буде гарно вшитий, короткий гірський сірачок з українсько-народніми,

жовто-синіми вилогами, червоні або сині штани, ходачки й крисаня; до того ташка й ремінь з ладівницею». У практиці цей однострій не відбіг далеко від первісного плану. Крім сірої гуцульської крисані з перами на лівому боці, носили наші перші стрільці складані шапки з дашком і жовтим обрамуванням. Кабат мали червоний (старшини – бронзовий) з синім стоячим ковніром і синіми «рогальками» на раменах, запинаний одним рядом золотих гудзиків. Штани сині з жовтими шнуровими лямпасами. Підперізувалися стрільці звичайним військовим ременем, а ремені ладівниць, що перехрещувалися на грудях були гуцульські, цяцьковані металевими набивками. Замість плаща носили стрільці короткий сірак з синім обрамуванням, синіми, плетеними гудзиками і такими ж шнуровими петлями. Замість первісно задумуваних «ходачків» носили стрільці черевики. Рядовики носили кріси з довгими багнетами, старшини – білі шаблі. Назагал, в однострої «руських стрільців» не було натяків на історичну традицію. Як потім з'ясувалося, його відмінність від австрійського полягала, крім вилогів, у деяких елементах селянської, головно гуцульської ноші.

Однак практична діяльність руських гвардійців викликала значне занепокоєння польського політичного проводу в Галичині, який фактично управляв краєм, а тому вже 10 січня 1849 р. національні гвардії були розформовані зовсім.

Чимало українських добровольців утворювали батальйон руських гірських стрільців, сформований 1849 р. для захисту галицько-угорського пограниччя від можливих нападів з угорського боку. 16 лютого 1849 р. стан зголошених добровольців виносив 1 600 осіб, 6 квітня їх було вже 3 460 осіб. Розпоряджаючи такою кількістю зголошених, генеральна команда у Львові приділила до куреня старшин, переважно українців, і вислала їх для формування сотень по окружних містах – Бережанах, Коломиї, Станиславові, Стрию й Самборі. Було утворено шість рот (відділків) у Бережанах (Бережани і Тернопіль), Коломиї, Станиславові, Стрию, Самборі (Самбір, Сянок, Перемишль, Ряшів), Львові (Львів, Жовква, Золочів), в кожному 235 стрільців, загалом 1 410 осіб. Старшинський корпус творили здебільшого українці: поручник Гнідий – у Львівській, сотник Барусевич і поручник Матникевич – у Бережанській, надпоручник Кривоносюк і поручник Столярчук – у Самбірській, пор. Ярмулевич і поручник Білинський – в Коломийській, поручник Родакевич – у Станиславівській та поручник-сотник Бондяк – у Стрийській сотнях.

Коломийська Руська рада

У 30-х рр. ХІХ ст. серед коломийської української інтелігенції твердо сформувалася думка про нагальну потребу відродження української мови, культури, народних традицій, звичаїв. Цьому особливо сприяли погляди М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, авторів збірки «Русалка Дністровая» (1837 р.), ідеї якої знаходили в Коломиї найпакіших прихильників і однодумців. Той період заклав основи культурно-мистецьких традицій у Коломиї, започаткував зародження театру й читалень.

Попри скасування панщини в Галичині, «Весна народів» вона показала жахливий стан українських громадських справ. Народ був неосвічений, бракувало фахівців. Якщо врахувати, що внаслідок багатовікового чужоземного панування на наших землях не вистачало українських національних кадрів інтелігенції, то священникові (особливо на селі) доводилося часто виконувати функції, які не належали до його безпосередніх обов'язків. Так, ще Яків Головацький у листах до Івана Вагилевича яскраво розповідає про причини, які заважають йому займатися наукою. Сільському священникові, за словами Головацького, треба бути «душпастирем і вчителем, і порадиником, і батьком дітям, і господарем, і орачем, і скотарем, і підпомочником, і найбільшим у селі, і найбільшим слугою». Недаремно поляки, глузуючи з нашого безвідрадного становища, казали, що в українській нації є тільки «хлопи і попи», тобто духівництво і селяни — дві найпотужніші соціальні групи, які не дали нашому народові спольщитися, втратити свою національну самобутність.

На захист українського народу стало греко-католицьке духівництво, на плечі якого випав тягар піднесення економічного, освітнього та духовного рівня свого народу. З митрополичих, єпископських, священницьких кіл та зі студентів духовних семінарій вийшли ідеологи національно-визвольного руху. Крім щоденної, звичайної, духовної праці, їм також припала додаткова праця — в різних галузях культурного й громадського життя. Більшість священників, діячів просвітницького руху, добре відома завдяки активній духовній та просвітницькій діяльності в культурних центрах Галичини: Львові, Перемишлі, Станиславові, Бережанах, Коломиї та ін.

У травні 1848 р. виникла окружна «Руська рада», до якої зверталися зі своїми скаргами селяни. Очолив «Руську раду» директор Коломий-

ської окружної школи Микола Верещинський (1793-1882). Це саме він профінансував видання знаменитої у слов'янському світі «Русалки Дністрової». А вже у «Предслів'ю» до неї Маркіян Шашкевич писав: «Поклонися Русалко наша, низько все чесному сподареві Николі Верещинському, що звелів тобі родитися...». Коштами М. Верещинського також видано першу із двох книжок альманаху Івана Головацького «Вінок русинам на обжинки», прислужився він і як меценат при виданні праці коломийця, етнографа Григорія Ількевича «Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем».

М. Верещинський ставив питання перед львівською Головною Руською радою про усунення зловживань під час збирання податків з селян. Тоді ж вперше на засіданні окружної Руської ради М. Верещинський говорив про необхідність відкрити в Коломиї гімназію.

До коломийської Руської ради того ж року ввійшли К. Блонський, Г. Боднар, о. І. Озаркевич, о. Й. Кобринський, С. Лесюк. Депутатом до райхсрату від Коломийського виборчого округу тоді було обрано селянина Степана Лесюка, який закликав підтримати угорську революцію.

На хвилі досягнень у справі політичної самоорганізації 1848–1849 рр. галицькі українці відважились піти в наступ й у календарному питанні. У травні 1848 р. Коломийська окружна Руська рада у своїй петиції до Віденського парламенту вимагала, щоб у Східній Галичині «грецький» календар функціонував не лише у Церкві, але й в адміністрації.

Театр

З переходом під австрійську владу українських теренів Галичини тут з'являються німецькомовні, польські професійні мандрівні театральні трупи, а у Львові навіть установається міський постійний театр, у якому спочатку діють німецькомовна, а згодом і польська трупи. Через цілковиту пригнобленість української культури, занепад освіти, брак національно свідомої еліти про створення під одним дахом з німецькою та польською театральними трупами ще й української ніхто тоді не думав. Так тривало аж до 1848 р., коли на хвилі австрійської революції, що дала поштовх українському національному рухові, виник повноцінний український театр. Щоправда, у столиці коронного краю

Львові на той час не було ще українських мистецьких сил, які б узяли на себе ініціативу створення театру, не те щоб професійного, як це було в деяких підлеглих Австрії слов'янських і неслов'янських країнах, а й аматорського. І це сталося у Коломиї!

Оскільки Головна руська рада у Львові мала серед окружних філій найміцнішу в Коломиї, то саме Рада коломийська взяла на себе ініціативу створення українського аматорського театру. Організаторами виступили голова ради Микола Верещинський, бурмистр Сильвестр Дрималик і о. Іван Озаркевич. Останній був натхненником, ідеологом всієї справи. Саме він забезпечив молоду сцену українським репертуаром, якого раніше в Галичині не існувало. Скориставшись з наявності в Коломиї друкованих текстів обох п'єс Івана Котляревського, «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник», І. Озаркевич прилаштував їх до місцевих умов, перенісши дію з Полтавщини на Покуття, перередагувавши мову на місцеву покутську говірку, перейменувавши героїв на місцевий лад, замінивши пісні, які містили в собі східноукраїнські реалії, на пісні, що побутували на Покутті.

І. Озаркевич розумів, що для українського глядача в Галичині, неусвідомленого ще тоді в розумінні єдності всього українського народу, єдності його мови, незважаючи на різницю між її діалектами, важливо буде показати не полтавських українців, яких не знали тоді не тільки глядачі, а й самі виконавці, а показати життя покутських українців. З-під пера І. Озаркевича вийшли нові версії І. Котляревського: «Дівка на виданню, або На милованне нема силовання» і «Жовнір-чарівник». Наталка стала Анничкою, виборний Макогоненко – десятником. Деякі пісні було замінено, як, наприклад, «Та йшов козак з Дону, та з Дону додому». Петро співає: «Ох, доле ж моя, доле ж моя злая». Зовсім опущено пісню «Ворскла – річка невеличка». Одне слово, як сказав І. Франко, «І. Озаркевичеві хотілося подати Котляревського галичанам не в оригіналі, а в підгірським киптарі». Внаслідок цього «Дівка на виданню, або На милованне нема силовання» не могла вважатися твором І. Котляревського, а мала свого автора – Івана Озаркевича (за І. Котляревським). Таке ж можна сказати й про «Жовніра-чарівника».

Третьою обробкою І. Озаркевича було «Весіле, або Над цигана Шагайла нема розумнішого», в основі якої лежала п'єса теж східноукраїнського автора, слобожанина Степана Писаревського «Купала на Івана».

Діяльність Коломийського українського аматорського театру розпочалася виставою «Дівка на виданню, або На милованнє нема силовання» 21 травня за старим стилем (8 червня за новим стилем) 1848 р. Перша вистава викликала нечуваний ентузіазм не тільки серед українського населення, а й серед загальноміської публіки, до якої належали німецькомовні австрійці, чехи, гебреї, а також поляки, хоча з боку останніх були перешкоди наступним українським виставам. Мистецьким керівником, режисером цієї події і всіх наступних вистав був австрійський офіцер-поручник Алоїз Ляйтнер, можливо, австрієць, а може, й чех за національністю. Виконавцями стали активісти українського національно-культурного руху в Коломиї. Після цього першого успіху було домовлено щотижня, в четвер, давати в Коломиї українські вистави. Однак, як зазначають дослідники, цей задум не міг бути зреалізований через брак репертуару та підривні заходи антипатріотично налаштованих елементів. Друга вистава «Дівки на виданню» відбулась десь у часі до 10 вересня 1848 р., а в часі між цією датою і 12 жовтня 1848 р. показано третю виставу, на цей раз уперше «Жовніра-чарівника».

Сцена з вистави «Маруся» за одноіменною повістю Г.Квітки-Основ'яненка у виконанні Львівського театру товариства «Руська Бесіда». Третій зліва стоїть Іван Біберович, сидить — Іванна Біберовичева. Кінець 19 ст. Театр неодноразово гастролював у Коломиї, а подружжя Біберовичів згодом тут оселилося. Архівна світлина (МІМК).

Поки давалися перші дві вистави «Дівки на виданню» в Коломиї, текст переробки друкувався в Чернівцях у друкарні «Яна Екгарта і сина», в латинській транскрипції. Принаймні І. Озаркевич у жовтні 1848 р. привіз примірники видрукованої книжечки на «Собор руських учених», на такий собі конгрес української інтелігенції Галичини, що відбувся 19 жовтня 1848 р. До речі, в дні цього з'їзду на прохання делегатів коломийська група, залучивши львів'ян, підготувала й зіграла виставу «Дівка на виданню», чим започаткувала український аматорський рух у Львові. Звідти він перекинувся до Перемишля й Тернополя.

Коломийське «Товариство акторів під предводительством Ляйтнера» могло відвідувати й сусідні з Коломиєю Станиславів, Косів, Кути, може, й Вижницю і навіть Чернівці.

1850 р. Коломийський аматорський театр продовжував виставляти переробки Івана Озаркевича, причому «Дівка на виданню» йшла під децю зміненою назвою «Анничка, або На милованне нема силовання», «Жовнір-чарівник, або Що не pomoже наука, то pomoже батіг», «Весіле, або Над цигана Шмагайла нема розумнішого».

Можливо, тоді Алоїз Ляйтнер й вживав заходів щодо перетворення аматорського товариства в Коломиї на професійну мандрівну українську трупу і шукав підтримки в Головної Руської Ради. Але з цього доброго наміру нічого не могло вийти, бо настали інші часи, часи реакції після революції 1848-1849 рр., настав період апатії серед української інтелігенції в Галичині, ідейний розбрід, поширення москвофільської пропаганди, яку привезли до Галичини російські емісари в обозі царської армії, що йшла на Угорщину для придушення революції. Іван Франко, однак, вважав основною причиною не тільки саму суспільно-політичну ситуацію, а й те, що «драма і театр мало ще тоді мали ґрунту в Галичині», що «не було ані репертуару, який доводилось наскоро латати, перелицьовувати та перекладати з чужих мов, ані, що найважче, не було публіки, сільської і настільки маючої (заможної. — І.М.) та освіченої, щоб театр був для неї потребою. Навіть поляки у Львові не мали ще тоді такої публіки, а й німецький театр, до якого горнулася вся бюрократія, держався значними субвенціями державними та різними привілеями. А з русинів, темних і бідних та розсипаних по селах, хто мав інтересуватися театром, хто мав підтримувати його?.. В обох містах (тобто Коломиї і Перемишлі. — І.М.), де театр краще розвивався, він завдячував се заінтересованістю і живій участі людей неруської людности, зі світа урядницького й військового, а коли не стало тої протекції та співуділу, то не стало і руських «зрілищ».

Проіснувавши лише три роки, театр під орудою о. Івана Озаркевича припинив свою діяльність, але вже 1879 р. в Коломиї було створено перше літературно-драматичне товариство ім. Г. Квітки-Основ'яненка, статутом якого передбачалась постановка однієї вистави на місяць. 1911 р. в місті зареєстрували аматорський театр ім. І. Котляревського. Його першою виставою стала традиційно «Наталка Полтавка».

Натомість український аматорський театр відродився в Галичині аж у 1864 р., перетворившись за рік на професійну мандрівну трупу під назвою «Руський народний театр» при товаристві «Руська бесіда».

Коломийські читальні

Однією з основних і найефективніших форм залучення коломийських українців до громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності, поширення грамотності й освіченості, підвищення національної свідомості, яка активно використовувалась упродовж цісарських часів, були читальні.

Сама ідея створення читальні як осередку культурного життя була вперше втілена в життя в Коломиї 1848 р. з ініціативи місцевого священика о. Миколи Синовідського. Згодом він познайомив із своїм баченням місця читалень у житті суспільства членів історично-географічної секції Галицько-Руської Матиці (1848 р.), і ця ідея отримала всезагальне схвалення. Згідно з проектом М.Синовідського, читальня мала виконувати функції просвітницького центру не окремо взятого населеного пункту, а стати центром просвітницького руху окружного масштабу з розгалуженою системою членства, з виборним (або призначеним) керівництвом і налагодженою системою постачання й обміну літературою.

Мета коломийської «Слов'янської читальні» — «заохочування до збирання відомостей про наше отечество і наших побратимів, убожцяти їх і так всюди розпостерати, аби свідущество історичне в краснім заясніло цвіту; мову нашу совокупним промислом піднести і так виглядати, аби в світлицях і письмах, і школі і в театрах ... годна виступати яко мова народа просвіщеного».

Проте таку реалізацію цей проект міг мати тільки при активній підтримці читальняного руху державними структурами, що було нереальним. Коломиєзнавці стверджують, що, незважаючи на те, що коломийська читальня проіснувала недовго (уже від 1853 р. перша українська газета «Зоря Галицка» не подає матеріалів, які стосувалися

*Коломийські українки. Кінець 19 ст.
Архівна світлина (МІМК).*

діяльності читальні), сама ідея виявилася надзвичайно привабливою для наступних поколінь діячів просвітницького руху.

Дещо згодом, 15 лютого 1878 р., понад 30 осіб зібралося в Коломиї для установчих зборів міщанської «руської» читальні. А урочисте відкриття читальні відбулося 3 березня того ж року. Програмою передбачалося також улаштування забави, приуроченої до річниці знесення панщини в Галичині, проте староство не дозволило її. Затвердженням намісництвом статутом передбачалося, що членом «може бути ... кожний без різниці стану, статі, віку й обряду, місцевий або позамісцевий, котрий об'явить своє бажання до читальні вступити, зобов'язеться до вкладки а то вписового 1. 20 зр. і місячних внесків 50 кр. Ціль читальні є тільки просвіта народу, тобто надія, що наші поштенні родимці численно поступають до того товариства». Членські внески приймав секретар товариства о. Микола Лепкий. Ця читальня пізніше розмістилася в будинку пана Цвібля напроти міської церкви, а при ній була також канцелярія філії товариства ім. Качковського і крамниця п. Миколи Березовського. Про те, що читальня не була членом «Общества»

Коломийські українці. Кінець 19 ст.
Архівна світлина (МІМК).

ім. Качковського, свідчить той факт, що в кімнатах читальні в грудні 1880 р. відбулися загальні збори філії товариства «Просвіта».

У період 1882-1888 рр. в Коломиї засновується друга читальня, а 19 листопада 1889 р. на Надвірнянському передмісті зусиллями відомого діяча Олексія Болахівського — третя. До неї відразу вписалося майже 60 членів, головою обрали власника друкарні, одного з найвідоміших діячів москво-фільського спрямування Михайла Білоуса. Проте аж до початку 90-х років XIX ст. жодна з цих читалень не розвинула активної діяльності.

З початком 1890-х своє перше піднесення починає

переживати коломийська містянська читальня. На загальних зборах читальні, які відбулися 20 травня 1893 р., було обрано новий виділ, до якого увійшли о. Н. Красицький, коломийці Малець і Кобилецький, Іван Березюк, Олексій Білоскурський та інші.

Перед заснуванням у Коломиї читальні «Просвіти» 28 листопада 1899 р. було вжито ряд заходів для відновлення міської читальні на Надвірнянському передмісті. Її відновили завдяки зусиллям першого засновника Олексія Болахівського, який для цього навіть виділив одну з кімнат у своєму будинку. Головою читальні обрали о. Климентія Кульчицького, заступником — Олексія Болахівського, секретарем — Северина Даниловича, касиром — Онуфрія Гомонка, бібліотекарем — Ігнатія Микитюка. Крім них, до виділу увійшли Микола Чернишак і Антоній Гаврищук. У члени читальні вписалося 40 присутніх містян.

Читальня «Просвіти» імені Т. Шевченка від часу заснування (1908) відігравала чи не найважливішу роль в культурному житті української Коломиї. Вона розташовувалася на вул. Міцкевича, 47/в. У березні 1908 р. до читальні належали трохи більше ніж 70 осіб, а головою був коломийський господар Осип Кігітчук. Цікавий факт: у звіті з діяльності читальні за цей же рік, характеризуючи ставлення представників інших національностей до активізації українського культурно-освітнього руху, голова читальні відмітив приязне ставлення з боку німців та гебреїв, проте відверто вороже — з боку поляків. Поступово при читальні запрацювали позичкова каса, аматорський театральний гурток та хор з 30 членів, а читальняна бібліотека складалася з більш як 80 книжечок, переважно видань «Просвіти».

У кінці 1908 р. відбулися загальні збори, на яких обрали новий провід у складі: Іван Рудницький — голова, його заступник — Матвій Березовський, а до проводу входили також писар Павлаина Божемська, касир Іван Судак, бібліотекар Василь Данилюк та заступник виділових Розалія Базак. Рівень освіченості членів читальні вважався високим, оскільки з усіх членів читальні тільки шестеро були неписьменні. Цілком можливо, що це стало наслідком палідної роботи читальні. Так, більшість зборів супроводжувалися відчитами на національно-патріотичну тематику, а серед авторів відчитів було багато відомих на той час коломийських інтелектуалів: Осип Чайківський, Федір Примака, Роман Шипайло та ін. Поступово зростала й читальняна бібліотека, яка на початок лютого 1910 р. нараховувала 260 творів у 98 томах. При читальні була створена торгово-промислова спілка з обмеженою порукою, з якої користали не тільки члени читальні, але й інші містяни.

Коломийські віча

Про перші віча за австрійської доби відомо поки що мало. Згідно з джерелами коломийського магістратського архіву, які ще XIX ст. досліджував видавець Михайло Білоус, у Коломиї віча відбувалися у травні 1784 р. та у вересні 1789 р. Це, по суті, були збори віруючих людей — ремісники і церковні громади храму пресвятої Богородиці вимагали від місцевої влади захисту своїх прав: перші від зазіхань місцевої влади на їхні заняття, другі вимагали дозволу на перекриття церкви.

Але справжньою громадською проблемою, яку озвучили коломийці, стала необхідність відкриття у краю шкіл для українських дітей. Її громадськість Коломиї оприлюднила на вічі 27 серпня 1786 р. Але й пізніші віча, які могли відбуватись у Коломиї десь до 1848 р., не мали національного забарвлення, не порушували будь-яких національних, соціально-політичних чи культурних вимог.

Після «Весни народів» у Коломиї вже 8 червня та 1 серпня 1848 р. відбулися два масові віча. На них збирали підписи з вимогою надання автономії Галичині в межах Австрійської держави, записували добровольців у першу українську військову формуцію — «Баталіон руських стрільців».

У листопаді того ж року в нашому місті відбулися два віча на тему заснування читалень, залучення до активного громадського життя селянських громад. Велике віче скликали у Коломиї на початку грудня 1848 р., коли виникла потреба поширення серед українців першої політичної газети «Зоря Галицка».

Хоча, як відомо, піднесення 1848 р. розчавила реакція, вічевий рух у Коломиї не припинявся. Деяко відомо про тутешні віча 1849, 1850, 1852 і 1864 років.

Справжній національний вічевий рух розпочався в Галичині після проголошення нової Конституції Австрії (1860 р.), згідно з якою українці отримали право вибирати своїх послів до крайового сойму і Віденського парламенту. Відтоді у Коломиї традиційними стали передвиборні віча, на яких українців закликали брати активну участь у виборах, голосувати за українських кандидатів. Значними були студентські віча та віча Русько-української (згодом — Української) радикальної партії в 1880 і 1884 рр.

У коломийському вічі 1880 р. взяв участь відомий український політичний і громадський діяч Кость Левицький. Тоді розглядали питання викладання української мови у Львівському університеті й українських гімназіях, порушували також проблеми українського жіноцтва.

У віці 7 серпня 1884 р., яке відбувалося на місці теперішнього музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського, взяли участь 130 студентів, учителі гімназії, селяни, гості, а також жінки на чолі з Наталею Кобринською. Гостями цього віча були Олександр Кониський, Михайло Павлик та Іван Франко.

Славні гості Коломиї: Іван Франко

[Іван Якович Франко (1856–1916) – видатний український письменник, громадсько-політичний діяч, національний ідеолог. Навчався у Львівському (1878, 1880), Чернівецькому (1890) та Віденському (1890–1893) університетах. Доктор філософії Віденського університету (1893), почесний доктор Харківського університету (1906). Брав активну участь у громадському і політичному житті. Засновник першої української політичної партії – Русько-Української Радикальної партії, її перший голова (до 1898 р.), один з головних ідеологів. Висувався кандидатом на виборах в австрійський парламент (1897, 1898). Дійсний член НТШ (1899), очолював філологічну секцію (1898–1901, 1903–1912), етнографічну секцію (1899–1900, 1908–1913), редагував «Літературно-науковий вістник» (разом з М. Грушевським та В. Гнатюком) (1898–1907).

Творча спадщина І. Франка багата й різноманітна. Вершиною ідейно-філософських поглядів І. Франка, його політичним заповітом стала поема «Мойсей» (1905).

Не раз бував у Коломиї: у березні – серпні 1880 р. (протягом 1–4 березня, 5 березня–6 червня, 7–9/10 червня, 10–11, 11–13 червня, 16/17–23 червня, 29 червня, 23 серпня) – був заарештований і відбував тюремне ув'язнення; 7 жовтня 1883 р. – на кілька годин до М. Павлика у справі створення хліборобської артілі у Станиславові; 7 серпня 1884 р. – під час мандрівки українських студентів, на студентському вічі, на якому відбувся виступ І. Франка і вечірка в залі готелю «Галиція»; у першій половині липня 1893 р. – для вирішення питання про збір коштів та видання радикальних часописів і книжок; від 30 липня того ж року до 4 серпня – для участі у загальних зборах щодо заснування радикального товариства «Народна воля»;

Іван Франко

1856

Все, що мав у життю, він віддав
Для одної ідеї.

1916

*Іван Франко. Поштівка,
видрукувана 1916 р. «Учительською
спількою» в Коломиї. З приватної
колекції (ВК).*

29 жовтня того ж року – на нараду представників радикальної партії з навколишніх повітів; можливо, у травні 1894 р. – на засідання відділу товариства «Народна воля»; 19 травня 1896 р. – на радикальному вічі представників сільських громад Покуття в залі міської ратуші; у жовтні 1900 р. – у зв'язку із недугою дружини, коли супроводжував її до лікаря В. Кобринського. Востаннє в Коломії І. Франко побував у четвер, 29 грудня 1911 р. (11 січня 1912 р.), коли, на запрошення Л. Кузьми, у залі щадничої каси відбувся літературний вечір поета. І. Франко прочитав тут свого «Мойсея».

У Коломії твори І. Франка почали видавати 1882 р. (до 1930 р. тут надруковано 12 видань). Видавець Я. Оренштайн випустив у світ два комплекти листівок роботи митця Я. Пстрака по 10 різновидів до твору «Захар Беркут». 1916 р. «Учительська спілка» в Коломії видала поштівку з портретом І. Франка і написом «Все, що мав у життю, він віддав для одної ідеї». На коломийській ратуші та на фасаді медичного коледжу встановлено меморіальні дошки Каменяреві, а одна з головних вулиць та Коломийський медичний коледж носять його ім'я.]

На вічі І. Франко запропонував створити студентський часопис при фінансовому сприянні Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка у Львові. Це «віче руських академіків» (українських студентів. – І.М.) було надзвичайно представницьким: у ньому взяло участь майже 70 українських науковців, викладачів Львівського, Чернівецького та Віденського університетів. Було виголошено низку актуальних доповідей з політичних і культурних проблем українців.

Велике селянське віче відбулося у Коломії 29 вересня 1886 р. На ньому розглядали питання організації читалень у селах Галичини, пропагували тверезість, закликали до створення позичкових кас та селянського промислу.

Окрема сторінка коломийського вічевого руху – віча на підтримку Русько-української радикальної партії, першої в історії сучасної української політичної партії (від 1890 р.).

Перше народно-радикальне віче відбулось у Коломії 2 лютого 1891 р. в залі готелю «Галіція» (на другому поверсі теперішнього ТЗОВ «Гастроном «Коломиянка»). «У залі, – як повідомляв тогочасний часопис, – зібралось більше селян і інтелігенції. Решта стояло на галерії і на ринку (пл. Ринок. – І.М.) біля готелю». На цьому вічі був присутній І. Франко, який згодом написав цікаві спогади про цю подію.

Друге радикальне віче відбулося 30 травня 1893 р. у теперішньому парку ім. К. Трильовського. На нього зійшлося понад 500 селян з Коломийського та межівних повітів. Симптоматично, що з коломийської інтелігенції були присутні тільки організатори віча, а з духівництва – нікого. Виступали К. Трильовський, І. Сандуляк, М. Павлик, С. Данилович. Останній провідник віча наголошував, що

селянство повинно знати свої права і постійно висловлювати свої потреби, щоб австрійський уряд знав, чого вимагає народ. Як згодом написала преса, саме це віче мало великий вплив на пробудження свідомости українських селян.

У липні 1893 р. у тому ж парку відбулося організаційне віче радикального політичного товариства «Народна воля», на яке приїхали понад 300 селян і лише кілька «інтелігентів». Присутніми тут були М. Павлик, І. Герасимович, С. Данилович та І. Франко. Останній очолив президію віча і виголосив довгу промову про свою та М. Павлика майже 20-річну діяльність щодо організації та освідомлення селянства. У виступі І. Франка вперше пролунали заклики до переходу від непопулярних у Галичині соціалістичних ідей на «посередню дорогу». Тут Каменяр вперше дав відсіч опонентам, які звинувачували його в національній зраді.

Того ж року, 20 жовтня, у місті відбулося наступне, «довірочне» віче радикальної партії. На ньому обговорювали складну політичну обстановку і проект нової виборчої реформи, а також вирішено скликати до 15 листопада народні віча у Снятині, Косові й Коломиї.

У 1895-1896 рр. у Коломиї й далі відбуваються віча. Тематами цих зібрань були переважно соціальні проблеми, менше — політичні. Цікаве віче відбулось у місті, присвячене 30-річній праці Михайла Драгоманова, авторитет якого у Галичині, й зокрема в Коломиї, був надзвичайно великим. Цікаво, що в ньому брали участь навіть поляки, а з Перемишля надійшла вітальна телеграма від польської радикальної молоді. Це віче закінчилось урочистим ювілейним вечором, а оскільки його проводили галицькі радикали, то очікувалося, що І. Франко виступить з новою програмою. Проте тут Каменяр дав уперше зрозуміти, що від соціалістичних ідей він відмовляється.

І вже 19 травня 1896 р. на черговому радикальному вічі в Коломиї І. Франка не обрали головою президії, а зареєстрували лише як кореспондента львівської газети «Діло». Воно відбулося у залі ратуші. Зїхалися селяни з Коломийщини та довколишніх повітів, інтелігенції і духовництва бракувало. Це, фактично, було останнє віче в активному вічевому русі в Коломиї.

Коломийська ратуша стала свідком й іншого віча, наприклад, приуроченого 50-річчю скасування панщини в Галичині. З цієї нагоди 17 травня 1898 р. тут зібралися майже 400 селян і, як завжди, невелика кількість духовної та світської інтелігенції. Дуже скоро, 21 травня, в залі ощадної каси (тепер — Народний дім) відбулося інше віче, увага на якому була зосереджена на 250-річному ювілеєві битви Б. Хмельницького під

Збаражем і Зборовом, на 25-річчя діяльності І.Франка і 100-річчя «Енеїди» І. Котляревського. Це віче і післявічевий похід прикрашали червоні транспаранти з написами «Свобода» і «Загальні вибори».

Відомим за австрійських часів у Коломиї стало віче, проведене 24 вересня 1901 р. молоддю та інтелігенцією у приміщенні Народного дому (тепер – музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафа Кобринського) на підтримку виступу львівських студентів, які домагалися відкриття окремого українського університету і з якими жорстоко розправилася поліція.

Водночас з українськими багатолюдними вічами в 1880-1890-х рр. і на початку ХХ ст. в Коломиї також відбувалися віча галицьких москвофілів та українського вчителства. Якщо перші не мали великої підтримки серед українців і дуже часто інспірувалися поляками, то учительські віча 1904, 1907, 1910 і 1912 рр. збирали сотні педагогів, які виступали з вимогами впровадження в школах української мови, надання вчителям права вільно виконувати всі громадянські права тощо.

Останнім коломийським вічем, яке відбулося за австрійської займанщини, було багатолюдне зібрання у лютому 1914 р. У його резолюції зазначалося, що у війні з Росією українці повинні виступити на боці Австрії, оскільки Росія була і буде лютим ворогом українців.

У Першу світову війну вічевий рух припинився і аж наприкінці війни відновився.

«Коломийський Боян»

Починаючи з другої половини ХІХ ст., музично-концертний рух у Коломиї став звичайним явищем повсякденного життя. Саме в цей період тут з'являється серйозна професійна база для розвитку музичного мистецтва.

Першим центром згуртування української інтелігенції, основою культурного життя міста стало музично-хорове товариство «Коломийський Боян». Товариство офіційно було засноване 1895 р. У грудні того ж самого року затвердили керівництво товариства, а також ухвалили статут.

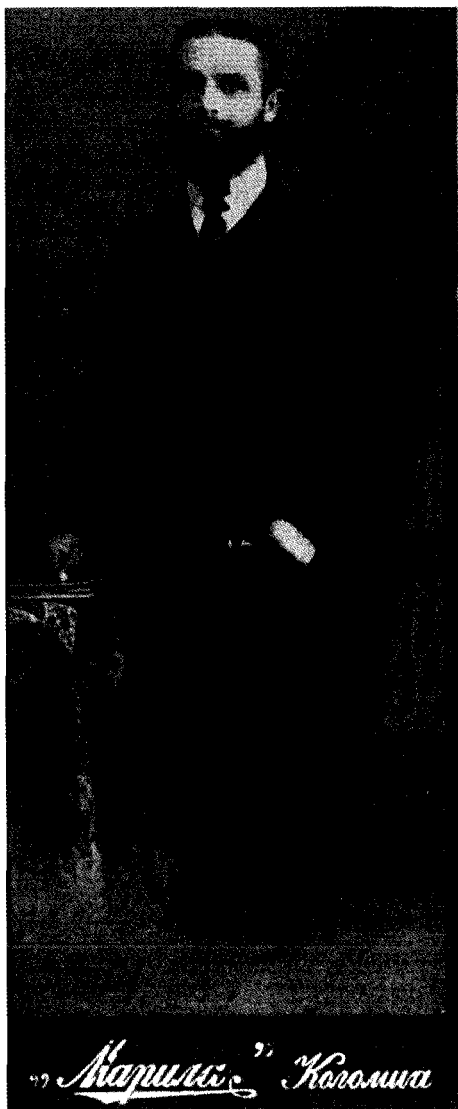
Інтелігенція і громадськість міста доклали багато зусиль, аби співацьке товариство розпочало свою роботу. Ініціаторами й засновниками «Коломийського Бояна» були: Павло Ільницький, Анеля Недільська, Антонія Кульчицька, Тит Заячківський, Григорій

Кульчицький, Іван Черкавський, Софрон Недільський, о.Тит Войнаровський, о. Клим Кульчицький, о. Теодозій Курп'як, Олександр Кульчицький, Рудольф Левицький, Олекса Печерський.

Першим диригентом «Коломийського Бояна» став о. Теодозій Курп'як, який працював зі співаками понад десять років. Згодом деякий час хором диригував о. Зенон Кирилович. Хор розпочав існування як аматорський колектив, але згодом, завдяки співпраці з провідними галицькими митцями, «Коломийський Боян» досяг високого професійного рівня. «Коломийський Боян» відразу розпочав активну працю над репертуаром та підготовкою різних концертів.

23 червня 1898 р. організовано концерт Соломії Крушельницької – оперної співачки, відомої з виступів у столичних містах Європи й Америки, та музичного товариства «Коломийський Боян». У програмі концерту були арії з опер Джузеппе Верді «Сила долі», Джоакіно Россіні «Семіраміда», романси Миколи Лисенка «Тебе, моя любко єдина» та «Коли настав чудовий май». «Боян» виконував «Вулицю» Філарета Колесси, чоловічий хор співав «Наша Ганка» Заліського-Желенського.

У грудні 1903 р. Коломию відвідав Микола Лисенко. Приїзд

Радник Коломийського окружного суду, голова товариства «Родина» Володимир Глинський. Саме він вітав М. Лисенка на коломийському дворі 1903 р. Архівна світлина (МІМК).

метра відбувся у рамках тріумфального турне по Галичині й Буковині з нагоди 35-ліття його творчої діяльності. Сучасники згадували: «Коломийці вітали його велично. 16-го грудня 1903 р. увечері став рух на пероні станції. Святково прибрана громада містян з великим хвилюванням очікувала дорогого гостя. На пероні був виставлений довжезний шпалер із січовиків та гімназистів. З приїздом потягу члени комітету вивели з вагону достойного гостя... Під команду кошового печеніжинської Січі В. Мацька всі Січі віддають українському музичному кобзареві перший поклін, стоголосе «Слава!», а хористи «Бояна» та гімназисти відспівали «Многая літа»...».

17 грудня 1903 р. хор «Коломийського Бояну» під орудою о. Теодозія Курп'яка привітав Миколу Лисенка концертом. У відповідь зворушений композитор виконав свої фортепіанні твори. За спогадами внуки композитора Ради Лисенко, за зібрані під час концертів кошти Микола Лисенко відкрив музичну школу в Києві. Тепер у музеї історії міста зберігається інструмент фірми Gustav Roster, на якому грав Микола Лисенко.

«Вечірки» і «вечерниці»

Велике значення у культурно-просвітницькому житті Коломиї мали так звані вечірки і вечерниці. Як спосіб відпочинку і дозвілля, вони були популярними в Європі ще від XVII ст. У Відні 5 лютого 1850 р. відбувся «баль слов'янський», на якому були присутні українці Галичини. Німецький термін «баль» став поширюватися на розважальні вечори і в середовищі поляків та українців Галичини. «Вечірки» і «вечерниці» були розважально-просвітницькими заходами, які влаштовували українські коломийці ще від 60-х років ХХ століття.

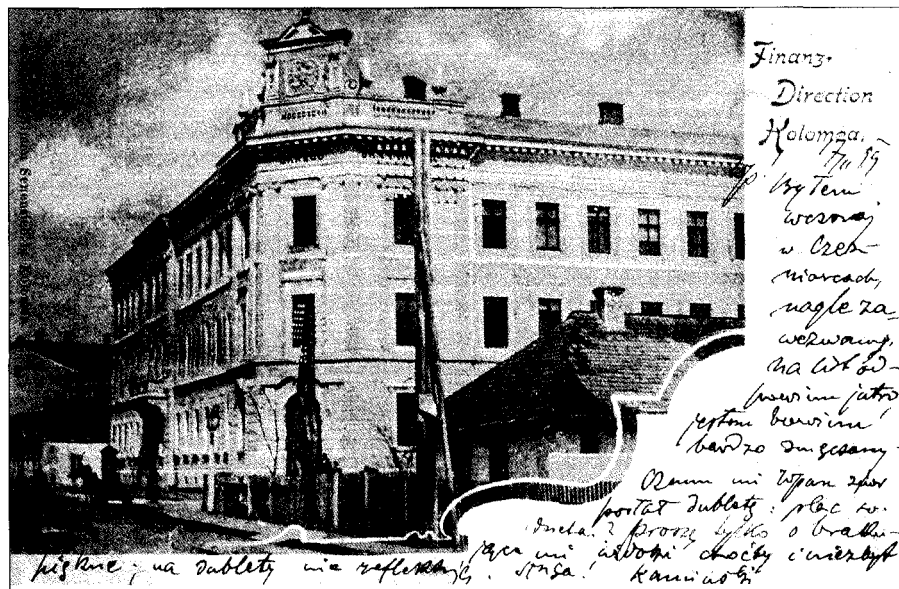
На початку 1862 р. у Коломиї відбулися два «руські бали», доходи від яких переказано на допомогу бідним українським учням; у 1867 р. — баль на користь бідних учнів, який розпочався і закінчився коломийкою, проти чого виступили поляки та спольщені українці, заявляючи, що це «хлопський» танець.

У 1870–1880-і рр. у Коломиї вже побутують терміни «вечір», «вечерок», «вечерок з танцями», «забава», «фестин» тощо.

Коломийський хронограф: рік 1883-й

[Коломия і Маріягільф, повітове місто, на лівому березі річки Прут, 42 км. від Кутів, 63 км. від Заліщиків, колись належало до воєводства Руського землі Галицької, є столицею Покуття. На 1869 р. в місті налічувалося 460 будинків і 8 000 мешканців, на 1880 р. було 24 662 мешканці на площі 760 м. кв. В самій Коломії – римо католиків 3 941, прилучені до цієї парафії гміни: Ценява (589 вірних), Дебеславці (21), Годі (27), Кийданч (16), Княждвір (19), Корнич (20), Королівка (29), Марківка (2), Матіївці (45), Молодятин (14), Назірна (4), Воскресінці (22), Печеніжини (містечко) (246), Перерів з Тростянкою (152), П'ядики (175), Пилипи (12), Підгайчики (194), Рунгури зі Слободою Рунгурською (12), Семаківці з Цуцловом (128), Сопів (18), Турка (162), Вербіж (34), Волова (13), Залуче (39), Замулинці (322); разом належать до цієї парафії 6 256 католиків, 510 акатоликів, 10 029 ізраелітів; на цвинтрі коломийському і в містечку Печеніжин є каплиці, в яких служба Божя відправляється. Греко-католицька парафія деканату Коломийського дієцезії Львівської має 2 церкви: святого Михаїла і Найсвятішої Діви Марії. У самій Коломії є 4 076 греко-католиків, у філії Шепарівці з церквою Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії – 522, у Дятківцях – 410, разом – 5 038 греко-католиків. Євангелістська реформована парафія існує від 1871 р. з філією Августдорф (без Августдорфу налічується 781 віруючий, у т.ч. 256 лютеранів). На передмістях Баїнсберг і Славці від 1874 р. є нові громади віруючих.

У Коломії містяться наступні державні й автономні установи: староство, повітова дирекція скарбу, до відання якої належать політичні повіти: Коломия, Городенка, Снятин, Надвірна, Заліщики і Борщів; окружний суд, межі якого мають 80 5 миль

Окружна фінансова дирекція (суч. ЗОІШ № 9).

Поштівка. З приватної колекції (ЗЖ).

австрійських, 200 гмін кадастрових у 220 осадах з людністю 293 501 особа. До відання окружного суду належать: суд міський делегований в Коломиї та 8 повітових судів: у Гвіздці, Городенці, Косові, Кутах, Обертині, Печеніжині, Снятині й Заболотові; суд повітовий у справах прибутків скарбових; уряд цехівничий міри і ваги; державний уряд поштовий і телеграф; повітова рада; повітова комісія рахункова для ґрунтових податків; ізраелітський рабинат.

Через Коломию проходить залізнична колія Львів – Чернівці, станція якої розташована в цьому місті (між Туркою і Заболотовом, 195 км. від Львова). У місті є Каса щаднича, закладена гміною міста під гарантії її ж самої, вона уважнена 1872 р. міністерством справ внутрішніх; позичкова фундація для промисловців і рукодільників, заснований гміною міста 1857 р.; шпиталь публічний, закладений 1835 р.з добровичних датків; фундація окружна для інвалідів у Коломиї, заснована 1862 р.; 2 товариства промисловців – гончарів і шевців (від 1870 р.); музичне товариство ім. Монюшки.

Від урядового гостинця (державного шляху), який називають «Головний гостинець карпатський», під Коломиєю відхиляється в бік другий урядовий гостинець – Кутський, який пролягає через Сопів, Мишин, Уторопи, Пістись, Косів, Черганівку до Кутів на кордоні з Буковиною. У Коломиї починається третій урядовий гостинець – Городенківський, який веде через Підгайчики, Гвіздець, Сороки, Чернятин, Городенку, Семаківці до Дністра.

Під оглядом географічним Коломия розташована між 42° 43' довготи і 48° 32' широти географічних від Ферро, висота над рівнем моря становить 284 80 м. Клімат міста – несталий, середня температура виносить 6° 22 R. Головні панівні вітри – південно-західний і південно-східний. Середня кількість захмурення згідно з методом Schouw-a – 5, середня кількість опадів води виносить 25, 43 ліній паризьких.

Промисел загалом на дуже низькому рівні, переважно в гебрійських руках. Єдиний промисел, який є значнішим, – млинарство. Частина збіжжя закупується через гендлярів, переробляється на борошно на 2-х американських млинах і кількох звичайних; річний виробіток борошна становить 60 000 центнерів метричних.

Торгівля – в гебрійських руках. Значна експортна торгівля збіжжям і спиртом у Коломийській, Городенківській, Чортківській, Заліщицькій, Снятинській і частину Станіславівського повітів. Щорічний експорт 1 мільйон центнерів метричних. Імпорт товарів блаватних і колоніальних, сушеної риби з Одеси. Експорт худоби до Відня і Прусів, приблизно 8 000 штук щорічно, зосереджено в руках коломийських містьан. Торгівля дерев'яними матеріалами з прилеглих гір – гонтами і латами. Експорт м'яса до Відня – в руках одного ізраеліта, щорічно приблизно 50 000 центнерів метричних. Торгівля яйцями на Пруси – приблизно 300 000 фунтів щорічно; свинини – приблизно 6 000 фунтів щорічно.

Коломийський повіт: 1 місто, 5 містечок, 69 гмін сільських, 43 обшарів двірських, разом 118 адміністративних одиниць. Площа – 210 698 миль кв. австрійських. Людність – 110 091 особа. Місто Коломия, містечка Гвіздець, Яблунів, Кам'янка Велика, Кулачківці, Печеніжин. Давня округа коломийська розташована між округами: Чортківською, Станіславівською і Буковиною; займає частину краю, колись звану Покуттям. Ріки: Дністер, Прут, Черемош, Чорнава. Повіти: Коломия, Гвіздець, Заболотів, Снятин, Городенка, Обертин, Кути, Косів, Печеніжин.].

Учніці жіночого учительського семінара УПТ «Рідна школа» в Коломій з катехитом о. Миколою Гриньовським та вчителькою Н. Шнайло. 1911 р. Архівна світлина (МІМК).

Із зростанням національної свідомости коломийські інтелігенти звертають увагу і на самий термін розважальних вечорів. І якщо місцеві поляки вибирають милу їхній мові «забаву», то українці зупиняються на найвдалішому і чисто українському терміні «вечерниці». Первісне звучання сучасного слова «вечорниці» на Коломийщині відоме як «вечерниці». Так, газета «Руська рада» повідомляла, що в Коломій 2 серпня 1888 р. відбулися вечерниці з танцями, які організувало «Перше літературно-драматичне товариство» за участю «академіків-вандрівників», а дохід призначався на коломийську бурсу.

Кошти від проведених заходів у Коломій в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. призначалися на доброчинні цілі: закупівлю й будівництво Народного дому, на коломийські бурси, на потреби товариства «Шкільна поміч», на фонд погорільців у різних місцевостях Галичини.

На початку 1890-х рр. організатори «вечерниць» уже рекомендували учасникам стиль одягу: народний або візитовий. Танцювали здебільшого під музику духового оркестру (58-го піхотного полку), а згодом – під музику джазового ансамблю.

Після заснування 1889 р. касинового товариства «Родина» пожвавилися відпочинково-розважальні вечори. Це товариство у

перші роки свого існування проводило по 5-7 різноманітних заходів, а впродовж 1904-1905 рр. «Родина» організувала 20 «вечерниць з танцями», «зачарованих вечерниць», «посадкових вечерниць», «солодких вечерниць» та ін.

Особливо цікавими були «японські вечерниці», для яких аж у Токіо замовлено «оригінальні карнети з японськими малюнками, безліч барвистих лямпіонів, не меншу кількість японських вахлярів і оригінальне шатро японське». Вони відбулися 16 лютого 1905 р. Під час багатьох вечорниць організовували буфети з перекусом які, починаючи з 70-х років XIX ст. були, зазвичай, без алкогольних напоїв. Іноді коломийські українці зичили на вечорниці у поляків фортепіано.

До традиційних вечорниць належали святомиколаївські та святоандріївські, але оскільки їх організовували у піст — Пилипівку, то не грала музика. Напередодні свята Миколая «Руський жіночий кружок» або «Родина» влаштовували вечорниці для дітей, під час яких обдаровували молодиків. Такі вечорниці найчастіше відбувалися в залах казино «Ресурси», «Сокола», ощадної каси, у кімнатах товариства «Родина». На них запрошували дітей членів українських товариств, бідних та сиріт.

Мешканці с. Пилипів (Коломийщина): гімназисти Коломийської гімназії (зліва направо) В.Францус, Старчуківський (згодом викладач архітектури у Львівському університеті), Михайло Іваничук (згодом дослідник Арктики, працівник кафедри фізичної географії Харківського університету, учасник третьої советської полярної експедиції на Землю Франца Йосифа), Микитюк; стоїть справа Іван Іваничук (згодом директор школи в с. Трач, батько Євгена та Романа); в центрі — вчителька школи в Пилипах Юлія Шубертівна. Початок 20 ст. Архівна світлина (МІМК).

Традиційними були новорічні «вечерниці» в середовищі коломийських гімназистів. Для цих вечірок учасники готували маскарадні костюми. Танцювальна програма починалася з вальсу, після якого йшли мазурки, кадрили, але особливо популярною вважалася коломийка.

У 1890-і рр. в Коломиї відбулися перші «селянські вечерниці», які влаштувала філія «Просвіти», свого роду концерт і доповіді. У них взяли участь сільські хори з Балинець і Тишківців, Ілинець, теперішнього Снятинського р-ну, з смт. Печеніжина, теперішнього Коломийського району, містянські хори зі Снятина і Коломиї, а також гуцульські музики з Космача, Печеніжина й Ворохти.

Окрім розважальних «вечерниць» з танцями, дуже поширеними були «шевченківські вечерниці», якими відзначалися традиційні шевченківські роковини. На таких «вечерницях», як правило, декламували вірші Кобзаря, звучали пісні. «Шевченківські вечерниці» організовували коломийські осередки товариств «Просвіта», «Руський жіночий кружок» та ін.

Уперше в Коломиї «шевченківські вечорниці» відбулися 21 березня 1880 р. в залі казино «Ресурси». Ініціаторами стали філія «Просвіти» і «Перше літературно-драматичне товариство». Оскільки на той час важко було купити бюст Шевченка, то сцену прикрасили його портретом.

В період Першої світової війни організація вечорниць у Коломиї припинилася.

Шкільництво

Історичні факти стверджують, що розвиток освіти коломийців сягає своїм корінням у глибоку давнину. Активізація освітньої діяльності в середньовіччі пов'язувалася з прийняттям християнства, яке потребувало знання грамоти. Найдавнішими освітніми закладами Коломиї, де навчали грамоти та книжкової мудрости, мабуть, були церковно-приходські школи при католицьких і православних церквах і монастирях, а пізніше – церковні братства.

Перша офіційна згадка про існування в Коломиї школи належить до 1778 р., коли тут заснували початкову німецько-гебрейську школу. Відомо, що лише через дев'ять років у 1787 р., заснували школи при костелі та синагозі, а німецьку тривіальну школу зав'язали аж 1790 р. Головну окружну польсько-німецьку школу для дітей шляхти й багатих містян заклали 1811 р. У коломийському шкільництві того часу фактич-

но панували польська і німецька мови, хоча греко-католицька церква і вище духівництво вимагали від священників забезпечити в своїх парафіях навчання дітей рідною мовою. Щоб виправити становище, 25 травня 1818 р. в коломийських школах запровадили вивчення релігії українською мовою.

Якою ж була на той час коломийська адміністрація показують дані за 1820 р.

Коломийський хронограф: рік 1820-й

[Цісарсько-королівське Коломийське окружне управління: окружний староста – Богуслаус барон фон Діке, цісарсько-королівський губерніяльний радник, лицар Ордену цісаря Леопольда. Окружні комісари: 1-й – Фрідріх Зейсарт; 2-й – Франц Штурм; 3-й – Ізраель Едмері. Окружний секретар – Франц фон Залескі; окружний протоколіст – Вінценз Делецель фон Дорнберг; рахунковий консієнт – Мартін Блаут; окружний реєстратор – Франц Крістофорі. Окружні канцеляристи: 1-й – Леопольд Суммер; 1-й – Йоганн Петрі; 2-гі – Емеріт Скржежевскі і Леопольд Вольфельд; 3-ті – Карл Шаланскі і Раймунд Кірхбавер. Також 6 драгунів.

Вермайстер 1-го класу – Вінценз Гікке.

Вулицебудівельний комісаріат Коломиї: комісар 2-го класу – Йоганн Андреукс.]

Не слід забувати, що в другій половині XIX ст. в Коломийському окрузі масового поширення набула неграмотність населення. Так, зпоміж приблизно 1,5 тис. новобранців (1 489 осіб) з цілого округу в 1871 р. аж 32 особи (2,4%) могли читати і писати. Ця обставина становила рекорд у масштабі цілої Австро-Угорщини (в інших округах долішньої Австрії показник освіченості становив 97-98%).

Найвагомішою подією 1860-х рр. в нашому краї стало відкриття 1861 р. в Коломиї чотирикласної гімназії з німецькою мовою навчання.

Пригадаємо, що ще 1849 р. Коломийська окружна «Руська рада» на чолі з М. Верещинським клопоталася перед найвищою владою про відкриття у Коломиї гімназії. Але аж 1860 р. на домагання українських послів-депутатів у Віденському парламенті та в Галицькому соймі Г. Шашкевича, Г. Яхимовича, С. Литвиновича та інших влада погодилася на відкриття гімназії в Коломиї. У самій Коломиї з приводу цього засідала міська рада, де і українські і польські радні одноголосно висловилися за відкриття такого навчального закладу. Проте коли з'ясувалося, що українські учні можуть кількісно переважати, а тому мовою викладання може стати українська, поляки запротестували та внесли до столичної влади прохання призупинити відкриття гімназії. Після вимушеного врахування польських претензій у вересні 1861 р. в Коломиї відкрили міську нижчу 4-класну гімназію. 1869 р. їй надали статус гімназії реальної нижчої.

Коломийський хронограф: рік 1869-й

[Цісарсько-королівська окружна Головна команда у Коломиї (ч. 29): площа 2 105 кв. м., населення 95 038 осіб у 83-х населених пунктах та 73 кадастрових громадах; 3 окружні суди – у Коломиї, Печеніжині, Гвіздці.

Окружний староста: Євген рицар фон Кунковскі; окружні комісари: 1-го класу – Германн Лебі, 2-го класу – Пполіт (Іполіт) Сабат; окружний ад'юнкт – Євген Краус; окружний секретар – Вільгельм Кляйнодер; окружний лікар – д-р медицини Вінценз Шимонович; будівельний персонал: інженер 1-го класу – Йозеф Шеїбаль, будівельний практикант – Вільгельм Шайер, вемайстри – Карл Кланецкі (для комісаріату Коломия, ч. 1), Йозеф Рашек (для комісаріату Коломия, ч. 2), Емануль Флекгаммер фон Айтштеттен, в Яблунові, концепіст-практикант – Корнель Штрассер; відділ податків: окружний фінансовий комісар – Віталіс фон Луцинскі; офіціал – Вільгельм Нестенбергер; податківці 1-го класу: керівник – Йозеф Кухінка, контролер – Людвіг Хржановскі, офіціали – Александер Корчинскі, Еразм Мармораш, Томас Добровольскі, Йозеф Яворскі; будівельні практиканти – Леопольд Струмінскі і Фердінанд Мірецькі.

Місцеве самоврядування у Коломиї (громада Коломиї): площа 7 168 йохів¹, населення 15 909 мешканців і 1 013 чужинців, 4 325 римо-католиків, 2 593 греко-католиків, 15 вірмено-католиків, 6 греко-православних, 416 реформованих

Вулиця Ягайлоньська нижня (суч. просп. В. Чорновола).
Поштівка. З приватної колекції (ВК).

¹ Йох – давня одиниця земельної міри; в Німеччині та Австрії дорівнювала 56,03 ара або 0,37 га.

євангелістів, 320 акатоликів, 8 234 ізраїлітів. Керівник самоврядної громади – Максиміліян Турманн, заступник – Густав Баньковські, секретар – вільна посада, канцеляристи – Петер Шибальські, Владімір (Володимир) Блонські, Франц Цесельські, поліцаймайстер – Франц Геллер, касир – Станіслаус Григлевські, лікар – д-р медицини Роман Гарбінські, акушерка – Терезія Шнайдер.

Коломийська окружна рада (ч. 29) (входять члени групи великих землевласників): Каетан Агупсовіч, Антон Богдановіч, Теодор Боровські, Ладіслаус Дрогоєвські, Станіслаус граф Дзедушицькі, Зено Кжечуновіч, Роман князь Пузина.

Цісарсько-королівський окружний суд у Коломиї: голова – Целестін Гаунер, фінансовий радник; головуєчі на судовому засіданні: Франц Вольфарт, судовий ад'юнкт і Йоганн Ольшевсі, судовий ад'юнкт; заступник – д-р Казімір Щуровські, судовий ад'юнкт; інші головуєчі на судовому засіданні: Йозеф Капаун, Йоганн Крумловські, Йозеф Яшезор; писар – Йозеф Топольніцкі.

Цісарсько-королівська окружна фінансова дирекція (уряд скарбничий) у Коломиї (входять політичні округи Коломия, Городенка, Снятин, Косів, Надвірна, Заліщики і Борщів): директор – Целестін Гаунер; радники: 1-го класу – вільна посада, 2-го класу – Йозеф Капаун, 3-го класу – Йоганн Крумловські і Йозеф Яшезор; канцеліст-офіціал – вільна посада; окружний архітектор – Віктор Процінські. Разом – 130 службовців.

Цісарсько-королівське управління солеварень і збуту солі в Коломийській фінансовій окрузі (входять управління Франца Йосифа у Делятині, солеварня у Косові, а також склади солі у них).

Коломийська окружна комісія: президент – Франц Ясінські; віце-президент Хрістоф Богдановіч; члени: Каетан Агупсовіч, Йоганн Білоскурські, Юліян Дворжанін, Еліас Кживоносюк (Кривоносюк?), Саламон Вісельберг; заступники: Ладіслаус Дрогоєвські, Зено Кжечуновіч, Ніколаус (Микола) Ковбаснюк, Міхаель (Михайло) Миронюк, Максиміліян Тьорманн.

Коломийський постмайстер – Антон Ляйбшанг фон Шартенбург.

Телеграфічна станція у Коломиї: телеграфісти: 1-го класу – Йоганн Сайлер, 2-го класу – Марцель Славінські.

Гебрійські культи в Коломийській окрузі: Гиллель Ліхтенштайн, у Коломиї; Гагор Герш, в Печеніжині; Вінінг Йозеф Швіль, в Яблунові; Йосель Каппельманн, у Гвізді.

Державна нижча гімназія у Коломиї: директор – посада вільна; вчителі: Амброз (Амброзій) Шанковський, Йоганн Гавел, Йоганн Лопушинський, о. Ніколаус Мартіні (римокатолицький катехит), Йоганн Хоржемські, о. Міхаель (Михайло) Левицький (грекокатолицький катехит), Філіпп Лончевські, Йоганн Турські. Кількість учнів – 204.

Головна школа у Коломиї: директор – Георг (Григорій) Кульчицький; вчителі: Ніколаус (Микола) Дверніцкі, Міхаель (Михайло) Харежа, Йоганн Стеткевіч, Гіполіт (Іполіт) Левицький, Міхаель (Михайло) Добржанські; помічник вчителя – Франц Зек.

Дівоча школа у Коломиї: вчителька – Терезія Мейдінгер; помічниці вчительки – Зофія Анджейовська і Леопольдіна Франковська.

Коломыя. Коломея. — Коломия.

Ц. к. Гімназія II.

Цісарсько-королівська гімназія (суч. ЗОШ №1 ім. В. Стефаника).

Поштаівка. З приватної колекції (ВК).

До Коломийської шкільної округи (ч. 29) належать парафіяльні школи у Балинцях, Лісному Хлібичині, Ценяві, Черемхові, Дебеславцях, Джуркові, Гвіздці Малому, Яблунові, Спасі, Іванівцях, Ключеві Великому, Ключеві Малому, Княждворі, Корничі, Коршеві, Лючі, Маріягільфі, Молодятині, Мишині, Печеніжині, Перерові, П'ядиках, Підгайчиках, Раківчику, Рунгурах, Семаківцях над Прутом, Слобідці Лісній, Сопові, Шепарівцях, Текучій, Товмачику, Тростянці, Турці, Вербіжі, Залуччю, Замулинцях.]

1871 р. гімназії було надано статус державної вищої гімназії. Утримували її на кошти галицьких фондів (50%) і на кошти міської ради (50%).

Рідною мовою викладали лише українську граматику та релігію. Пізніше, 1867 р., місцевим полякам вдалося домогтися переходу гімназії на польську мову навчання. Згідно з даними щорічних звітів, учнями гімназії були переважно, поляки, українці та євреї, а деколи — вірмени. Відвідування навчального закладу було дуже погане. Багатьох учнів батьки не пускали вчитися, а деякі школярі самі цього не хотіли. Та й місцева влада не зобов'язувала батьків посилати дітей на навчання. Це спричинило кризу в гімназії, яку вона пережила в середині 1880-х рр. Так, за даними крайової шкільної ради, в Коломийському шкільному окрузі (від 1871 р. до Коломийського шкільного округу входили Коломийський повіт, а також значна частина теперішніх Косів-

ського, Снятинського та Товмачицького районів сучасної Івано-Франківської області) тільки один з 1329 учнів відвідував гімназію. Часто учні-українці були дуже бідні: відомий факт, коли 1871 р. до гімназії записалося троє українців «в сірачках, ходачках і з торбиною на плечах».

Ще в 1866-1867 н.р. 27 батьків забажали, щоб їхніх дітей навчали українською мовою, проте в обхід постанови українську гімназію не було відкрито. На прохання громадської ради в кінці 1870 — на початку 1871 рр. 4-класна гімназія була реорганізована у вищу 8-класну. На кінець 1876 р. в гімназії навчалося 295 учнів, з них 5 приватистів; українців було 114, а крім того, 160 поляків і 21 гебрей. Приблизно таке ж становище залишалося і в 1881/1882 н.р.: 150 поляків, 129 українців, 51 гебрей, 7 вірменів.

1861 р. в Коломиї працювали три початкові і дві 4-річні школи. У тому ж році заснували й середню школу, до якої горнулися, крім міських, і селянські діти.

Відкриття гімназії не змінило катастрофічної ситуації в галузі освіти корінним чином. У середині 1880-х місцева гімназія переживає кризу, яка стала наслідком невдалого господарювання міського керівництва. Газета «Батьківщина» так характеризувала ситуацію: «В Коломиї, де зразу була лише нижча гімназія, уряд перед кількома роками завів і вищі класи гімназійні, коли місто зобов'язалося до їх удержання причинятися. Але тим часом в раді міській взяли верх жиди, тепер і бургомістр є жид і не дбали про те, щоби держати зобов'язання. Міністерство впоминалося про гроші і щоби місто щороку по 6.000 з. р. улаачувало на гімназію. Але жиди господарили так добре, що грошей не було і місто завинило 60.000 з. р. Міністерство розпорядилося отже, що 4 вищі класи коломийської гімназії будуть поступово замкнені. З наступним роком шкільним не буде 5-ї класи». Зрештою, зважаючи на величезний суспільний резонанс, який викликало це повідомлення, міський уряд знайшов можливість частково погасити заборгованість, і Коломийська гімназія продовжила своє існування.

Зростання числа учнів-українців і сприятлива для українців політика «нової ери» в 1890-х рр. поставили питання про відкриття окремої української гімназії в Коломиї.

У березні 1892 р. в Галицькому соймі відбулося обговорення клопотання посла Д. Савчака про відкриття української гімназії в одному з міст — Чорткові, Бучачі або Коломиї. Сойм ухвалив таке:

«Вказаним місцем для оснoваня такої гімназії є Коломия. За тим промовляє не лише заява коломиийської ради повітової і географічне положенє, але також та обставина, що в тїм місті є польська гімназія, отже, молодїж польська і руська буде мати нагоду пов'язати взаїмні, а дуже пожадані відносини».

Заснувати українську гімназію в Коломиї ухвалив Галицький сойм постановою від 30 лютого 1892 р., а імператор Австро-Угорщини Франц Йосиф I підтвердив її 7 вересня 1892 р. Польськокомовна «Газета Львувска» повідомила, що «Єго Величність цісар звелів найвисшою постановою з дня 4 вересня 1892 року найласкавіше дозволити на поступенне отворенє гімназії з викладовою рускою мовою в Коломиї».

Відкриття наразі лише паралельних класів з «руською мовою навчання» (в межах державної польської гімназії) відбулося 21 вересня 1892 р. Перші два роки українські класи були під керівництвом дирекції польської гімназії. 4 вересня 1894 р. управителем цих класів призначили вчителя класичних мов Станиславівської польської гімназії Софрона Недільського (1857–1917). У рескрипті Міністерства освіти у Відні зазначено: «... Керівникові рівнорядних руських клас поручається керівництво педагогічно-дидактичне й адміністраційне тих клас, але під контролею головного заведення... Шкільні свідоцтва, каталоги та

Pocztówka.

Korrespondenz-Karte. — Karta korespondencyjna.

D. S. St. Przedruk wzbroniony. 1907.

*В день Ангела
милу найщирші
пеланга.*

*Мовчаний Пан
Юліан Насальський
ч. в. проф. ієл.*

*Станиславів 4. VII. 1907.
Ів. Франчук*

Коломиї

Поштівка, надіслана з Станиславова Іваном Франчуком професорові Коломиийської гімназії Юліанові Насальському. 1907 р. З приватної колекції (ЗЖ).

тніші записи будуть писані на руських блянкетах, взагалі внутрі закладу всі агенди будуть проваджені в мові руській, в кореспонденції до Шкільної ради крайової будете вживати мови польської. Урядова печатка гімназіальна буде спільна».

Після заснування української гімназії виникла потреба у відкритті підготовчої 4-класної української школи, яка б готувала учнів для гімназії. Ініціаторами її заснування стали радник Дембицький та пан Ціпсер, а її відкриття відбулося 1895 р. Чернівецька газета «Буковина» повідомляла, що «на засіданню 31 липня (1895 р.) рішила рада міста Коломиї оснувати в місті чотириклясову народну школу з руским викладовим язиком. Велика заслуга в тім доктора Кульчицького, котрий яко член міської ради, старався сильно, щоби се діло довести до кінця».

У березні 1900 р. українські паралельні класи відділено від польської гімназії і утворено самостійний навчальний заклад – «Ц. к. (царсько-королівська) гімназія з руским викладовим язиком в Коломиї».

Коломийський хронограф: рік 1900-й

[Цісарсько-королівське староство у Коломиї: поверхня 79 328 кв. миль, 96 688 мешканців в 57 гмінах політичних і 56 гмінах кадастрових. 2 повітові суди: в Коломиї і Гвізді.

Староста – радник найясніший, почесний громадянин міста Самбір Фердінанд Павліковскі. Заступники старости – Міхал Бартошевскі; конципієнт намісництва – д-р проф. Владислав Журовскі Леліва, Міхал Вєжховскі; лікар староства – д-р медицини Максиміліян Розмер; ветеринар – Владислав Махальскі; секретар староства – Гжегож Ананієвіч.

Будівельний відділ: надінженер – Адам Міша; інженер – Жигмунд Соболевскі; також 6 шляхових майстрів і 36 шляховиків.

Котомыя.

Коломия. Загальний вигляд. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

Податковий відділ: радник скарбовий – Алоїзи Райхер; інспектори податкові – Станіслав Гадовські, Йосафат Старкевіч; офіціал податковий – Владислав Сожаньські; ад'юнкт податковий – Вільгельм Валін; практикант податковий – Казімеж Черкавські.

Головний податковий уряд: головний податківець – Валеріян Крамарж, відзначений воєнною медаллю; головний контролер – Юзеф Утшнік; офіціали: Марек Заремба, Якоб Тутай, Титус Яворські, Казімеж Гербст, Маріян Чернік, Теофіл Шпитко; ад'юнкти – Ян Рубіч, Фелікс Урбаньські; практиканти: Ярослав Зражевські, Альфред Островські, Леон Гліньські, Ришард Губачек, Міхал Ожеховські, Казімеж Бушинські. Також 1 возний, 1 помічник.

Рада повітова у Коломії: члени групи великих землевласників – властитель дібр Казімеж Агопсовіч, властитель дібр Станіслав Ясінські, властитель дібр Ян Клескі, властитель дібр князь Роман Пузина, Станіслав Лажиньські; члени групи найбільш оподаткованих промисловців – властитель дібр, д-р права, крайовий адвокат Теофіл Дембіцкі, д-р права, крайовий адвокат Леон Алерганд; члени групи міських гмін – бурмистр Броніслав Вітославські, властитель дібр, князь Роман Пузина, д-р права адвокат Езіхієль Шустер, Валеріян Лисаковські, д-р права адвокат Максиміліян Трахтенберг, заступник бурмистра д-р права Йозеф Функенштайн; члени групи сільських гмін – начальник гміни Іван Березовський, начальник гміни Іван Дяків, начальник гміни Микола Гайовий, начальник гміни Семен Григорчук, д-р професор гімназійний Александр Кульчицький, властитель ґрунтів Дмитро Кирилюк, властитель ґрунтів Михайло Ковбаснюк, властитель ґрунтів Яків Микитюк, греко-католицький парох о. Олексій Слюсарчук, начальник гміни Іван Зваричевський, греко-католицький парох о. Тит Войнаровський.

Виділ повітовий: президент – Роман князь Пузина, віце-президент – о. Тит Войнаровський; члени виділу – Йозеф Функештайн, Микола Гайовий, Станіслав Ясінські, Яків Микитюк; заступники членів виділу – Казімеж Агопсовіч, Теофіл Дембіцкі, Александер Кульчицький, Роман князь Пузина, Максиміліян Трахтенберг; урядники виділу повітового: секретар – Мечислав Ясінські, канцелярист – Шешесни Шибальські, інженер – Едвард Лер, люстратор – Едвард Сісак, бухгалтер – Маріян Карпінські. Також 2 кондуктори, 22 шляховики.

Цісарсько-королівський суд окружний у Коломії обіймає 81 кв. мілю, 209 кадастральних гмін в 323 осадах з людністю 327 461 особа. До тієї округи належать повітовий суд у Коломії, а також 9 повітових судів у Гвіздці, Городенці, Косові, Кутах, Обертині, Печеніжині, Снятині, Заболотові і Жаб'ю.

Цісарсько-королівський уряд поштово-телеграфічний ч. 20 у Коломії: начальний надконтролер – Тадеуш Каменобродські; контролери – Сабін Баєвські, Владислав Гасперські; офіціали: Владислав Ратковські, Єжи Гнатюк, Ян Нижиньєвіч, Натан Гольдгаммер, Адольф Коффлер, Вацлав Юркевіч, Міхал Мезузе, Генрик Чернер, Станіслав Антош, Радослав Гловацкі, Францішек Мацерські, Міхал Маковецкі, Кароль Колінек; асистенти: Міхал Гошовські, Юзеф Гербст, Якоб Едвард Ренас, Юліян Влодзімеж Кісілевські, Ян Казімеж Кауте, Берл Лорбер, Юзеф Мариньські, Людвік Шайгар, Ляйб Залц, Броніслав Ясінські, Емілія Подставска. Також 4 маніпулісти, 10 листонош, 13 возник.

Цісарсько-королівська команда жандармерії ч. 11 у Коломії: комендант – ротмістр II-го класу Юзеф Форейтнік, помічник рахунковий – Ян Кнот.

Kolomyja. Starostwo.

Повітове староство. Поштівка. З приватної колекції (ВК).

Магістрат в Коломиї: площа міста 4 124 га, 30 235 мешканців. Бурмистр – Броніслав Вітославські, заступник бурмистра – Йозеф Функенштайн, асесори – д-р Александер Кульчицький, Едвард Крісс, Ян Стадніченко; секретар – Вацлав Божемські, офіціал – Адольф Крушинські; канцеляристи: Юзеф Беєр (?), Карол Цеселські, Юзеф Кагане, Александер Печерські; будівничий – Едвард Ревські, ад'юнкт будівельний – Кароль Яніцкі (?), технік міських доріг – Давід Мандельс (?), касир – Болеслав Дорбжаньські, контролер рахунковий – Людвік Маркевіч, інспектор поліції – Антоні Микитюк, лікар – д-р медицини Владислав Пяскевіч, лікар – д-р медицини Саломон Розенгек, ветеринар – Юзеф Здіслав Могельніцкі, акушерки – Хая Ціпсер, Текля Крідель (?).

Також до міста належать: 1 сержант, 5 капралів, 44 поліціантів, 1 начальник сторожі вогневої (пожежна служба), 1 огорожник, 1 доглядач міських будинків, 22 вуличні сторожі, 9 наглядачів міських шляхів, 1 екзекутор гмінний (кат), 6 нічних вартівників.]

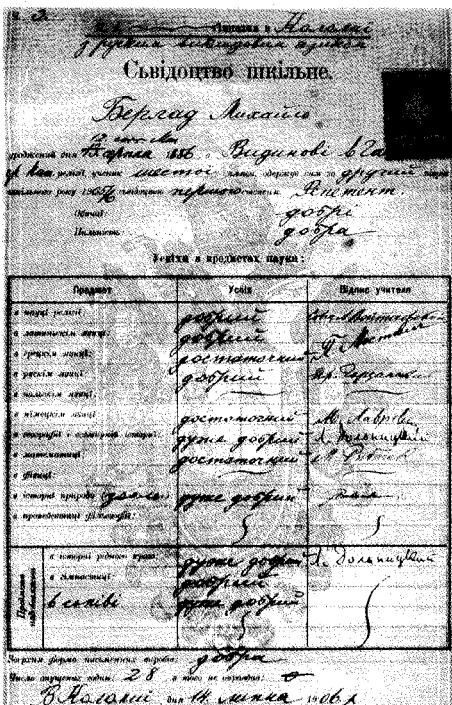
Урочисте відкриття гімназії з українською мовою викладання відбулося 3 вересня 1900 р. Звертаючись того дня до шкільної молоді, крайовий шкільний інспектор і візитатор Іван Левицький «заохочував її до щирої і совісної праці коло присвоювання собі розширювання правдивого знання і завзивав, щоби пам'ятала о сім, які обов'язки її чекають в будучім житю, коли стане в ряді робітників-горожан сеї землі, а при сім старала ся все в згоді жити і працювати з членами другої народности.

краю». У 1900–1901 н. р. тут уже навчался 389 учнів, у тому числі – 31 з Коломиї.

Коломиєзнавець Степан Андріюшин ще на початку 1990-х писав, що «через місто Коломию прийшло в українську літературу понад сотня письменників, поетів і публіцистів. В переважаючій більшості з них їхній шлях пройшов через Коломийську гімназію, і тільки згодом, вже потім, у них були університети Львова, Кракова, Відня, Праги чи Берліна, це вже після того їхні прізвища стали друкуватися на шпальтах українських, а також і європейських часописів, а перед тим найпершим у них була єдина Alma Mater – оця гімназія і Коломия».

В українській гімназії особливої уваги надавали самостійній роботі учнів – майбутніх будівничих української державности. На початку 1896/97 н.р. 14 коломийських гімназистів створили «Тайний кружок для самообразованя», метою якого були «виміна гадок ... поглиблене в понятю деяких питань, а головно виказати брак загального ширшого світогляду та заохотити до пильної праці над собою». Перші наукові гуртки в гімназії з'явилися в другому півріччі 1907/08 н. р.: утворювалися літературний, історичний та природничий гуртки. Науковий патронат над ними здійснював викладач, д-р Іван Раковський, згодом відомий український фізик, головний редактор першої української енциклопедії. Сучасники зазначали, що «Тайні кружки перевелись. Настав інший час. Позволено ученикам творити научні кружки і читальні по гімназиям».

Перші загальні збори історичного гуртка відбулися у квітні 1908 р. в приміщенні гімназії під головуванням автора популярних у Галичині посібників з всесвітньої історії проф. Йосифа (Осипа) Чайківського,

Шкільне свідоцтво учня гімназії Михайла Берлада. 1906 р. Архівна світлина (МІМК).

викладача історії. Головою гуртка обрано учня VII кл. Василя Пилип'юка. В перші місяці до гуртка записалося 72 члени, а на засідання і практичні заняття приходило яких 25-37 учнів. Повноцінна науково-дослідницька робота розпочалася лише в 1908/09 н.р., коли відбулися три сходи, на яких виступили з науковими повідомленнями учні V-VII кл. Гімназійні звіти подають наступні відомости: Федір Федорців (VII кл.) «Іван Виговський і гадацькі постулати» та «Володимир Антонович», Федір Небиловець (V кл.) «Панщина і данини українських селян до половини 17 віку» й «Два послідні повстання козаків перед Богданом Хмельницьким», Григорій Драгомирецький «Перші козацькі повстання», Гоянюк (VI кл.) «Повстанє Великого княжества московського». Рецензентами робіт виступили проф. Лев Дольницький

і вчитель історії Василь Чайковський. Пояснюючи механізм самостійної роботи учнів, зазначалося: «Після кожного відчиту йшла оживлена дискусія, яка багато причинила ся до пояснення порушених питань. На кождім засіданю було присутних по кількох учителів, які забирали у дискусії слово і давали прелеґентам і взагалі членам кружка вичерпні відповіді».

Виконанню творчих завдань сприяло самостійне опрацювання бібліотечних фондів гімназії: в 1906/07 н. р. в бібліотеці «для бідних учеників» нарахувалася 700 шкільних підручників, було закуплено 67 підручників, а 80 учнів подарували разом 140 книжок. Цим завданням сприяло певною мірою й те, що бібліотека використовувала 1591 польських, 1345 українських, 278 німецьких назв науково-методичної, виховної, спеціальної та художньої

Д. П. Пилип'юк вчитель історії в Коледжі.

Ч. № 11

Річне свіддоцтво.

Подбізучий Євген

уроджений для 15 вересня 1904 року в с. [...]

при 10/11 цього свіддоцтва:

Поводом: *здобути*

Пости в координатних предметах наук:		Закладні оцінки
Премає	Цесєтє	
Голїє:	<i>дуже добре</i>	<i>з добрим успіхом</i>
Руськї мовї (до шкільної):	<i>дуже добре</i>	
Латинськї мовї:	<i>дуже добре</i>	
Франц. мовї:	<i>дуже добре</i>	
Німецькї мовї:	<i>дуже добре</i>	
Історія:	<i>дуже добре</i>	
Географія:	<i>дуже добре</i>	
Математика:	<i>дуже добре</i>	
Примірний курс:	<i>дуже добре</i>	
Фізика - хімія:	<i>дуже добре</i>	
Провідніцкє філософії:	<i>дуже добре</i>	<i>хороший до жесїтї класу.</i>
Висловлені результати:		
Набуті знання:	<i>дуже добре</i>	
Поводило:		
Поводило:		
Свої:		
Основографія:		

Знак, суровий свідок оцінки: 11 з 1000

Знак: *дуже добре*

В. Самойлович

С. Самойлович

С. Самойлович

С. Самойлович

Річне свіддоцтво учня гімназії Євгена Подбізучого. 1914 р. з приватної колекції (ІМ).

літератури. Для обґрунтування відповідей гімназисти використовували 93 географічні карти, 206 образів, 14 історичних атласів, 4 глобуси. Загалом 1909 р. було проведено шість сходин гуртка, на яких пересічно перебувало 40–50 учнів.

Пошукова робота гуртківців у 1910/11 н. р. велася за наступним принципом: від загального до одиничного у вивченні навчальних дисциплін – історії рідного краю (надобов'язковий предмет) та всесвітньої історії. Другі загальні збори історичного гуртка (53 члени) відбулися 10 жовтня 1910 р. під головуванням учнів VI кл. Ілька Гаврилюка (голова) і Онуфрія Яковіщука (секретар). Під керівництвом викладачів проф. Лева Дольницького і Йосипа Чайківського, о. Филипа Лабенського, Дометія Поповича (заступників учителя), Теодора Примака, Василя Чайковського, Григорія Головки (вчителів) учні старших класів було опрацювали шість наукових тем, що виокремилися в реферативні повідомлення. Серед них доказовістю, послідовним й логічним викладом відзначалися наступні: О. Яковіщук «Формация рускої держави» та «Рускі князі в X віці», О. Ясінського «Володимир Великий і Ярослав Мудрий», І. Павлюка «Початки, розцвіт і занепад галицького князівства», М. Даниловича «Суспільний і політичний устрій в старій Русі», М. Ерстенюка «Географічні відкриття около р. 1500».

Засідання історичного гуртка відбувалися в присутности понад 40 осіб, коли доповідач виголошував підготовлений реферат або відчит, а в розпочатій пізніше дискусії брало участь 5–8 учнів. Доречно наголосити, що дискусія з проблеми реферату мала на той час значною мірою інформативний (а, в деяких випадках, популярний) характер, почасти в запитаннях до наукового керівника і рецензента, або ж пояснення невідомих учням аспектів теми. Так, в 1910 р. відбулося 12 сходин двох відділів гуртка (I відділ: V–VI кл.; II відділ: VII–VIII кл.).

Із збільшенням слухачів історичного гуртка і навчальним навантаженням (воно визначало історичне краєзнавство як факультативний предмет), на початку 1911/12 н.р. утворюється другий історичний гурток учнів VI кл. під проводом викладача історії, проф. Григорія Головки, заснований на прохання класу. Цей гурток ставив за мету «обробляти систематично рідну історію». Вже 11 листопада 1911 р. відбуваються перші загальні збори двох гуртків, на яких обрано керівні органи «історичного відділу»: Лев Бурнадз (голова), Василь Костів (містоголова), Володимир Водоставський (секретар). Виходячи з таких обставин, у другому півріччі 1911/12 н.р. було опрацьовано 9 рефератів,

Меморіальна дошка, встановлена 1971 р. на приміщенні Коломийської СШ № 1 на честь сторіччя з дня народження письменника Василя Стефаника. Сучасна світлина (ІМ)

зміст яких з'ясував відповідні частини історії України з найдавніших часів до початків Козаччини (паралельно зі шкільними викладами історії рідного краю). Серед тематики наукових рефератів гуртка Й. Чайківського (63 гуртківці, 40 учнів-учасників) слід відзначити М. Станецького «Доісторична доба українського народу», І. Павлюка «Історія Русь-України до смерті Ярослава Мудрого», В. Колодницького «Занепад Київської держави», М. Сорохана «Україна під панованєм Литви і Польщі» та «Початки Козаччини»; серед відчитів (з історії українського мистецтва) – В. Соловчука «Архітектура в старинній Русі», М. Сорохана «Византийське будвництво і його вплив на Русь», В. Колодницького «Різьба в добі княжій», І. Старчука «Про штуку малярства», Ю. Камінецького «Малярство в княжій добі (на Русі)», О. Ясінського «Ювілерство, гравюра і музика за княжих часів», М. Іванчука «Руске право».

Другий історичний гурток проф. Г. Головки зосереджує увагу на вивченні загальних особливостей історичного процесу на українських та сусідніх землях. Тому темами досліджень стають «Українсько-руська територія перед еміграцією Слов'ян» (Ілько Бодруг, VI А), «Слов'янські

**В ЦЬОМУ БУДИНКУ
НАВЧАЛИСЬ ВИДАТНІ
УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ,
ПУБЛІЦИСТИ, РЕВОЛЮЦІОНЕРИ**

**ВАСИЛЬ СТЕФАНІК 1883-1890
ЛЕСЬ МАРТОВИЧ 1882-1888
МАРКО ЧЕРЕМШИНА 1889-1896
МИРОСЛАВ ІРЧАН 1907-1912
МИХАЙЛО ШАВЛИК 1866-1878
СТЕПАН МЕЛЬНИЧУК 1908-1915
ПЕТРО КОЗЛАНЮК 1918**

Меморіальна дошка, встановлена на приміщенні Коломийської СШ № 1 ім. В. Стефаніка на честь учнів Коломийської гімназії — українських письменників і публіцистів. Сучасна світлина (ІМ)

племени і їх колонізаційний Рух» (Осташук, VII А), «Початки і розвиток українсько-руської держави» (Микола Вовкунець, VI А), «Володимир і Ярослав» та «Литовсько-руська держава» (Корнило Курнішук, VI Б), «Перший період розкладу Київської держави» та «Освіта і штука в старинній Русі (IX—XIV вв.)» (В. Водоставський, VI А), «Другий період розкладу Київської держави» (В. Костів, VI А).

Стрижнем у дослідницькій роботі цього навчального закладу стало й те, що найважливіші результати публікувалися в щорічних гімназійних звітах, своєрідних хроніках педагогічної та наукової праці професорів і учнів. Так, зокрема, було надруковано розвідки Євстахія Макарушки «О. Потебня і єго наукова діяльність» (1900/1901), Івана Франчука «Женщини у Гомера» (1903/1904), Лева Гнатишака «Вплив «Історії Руссов» на українсько-руську поезію романтичну» (1904/1905), Ярослава Гординського «Причинки до студий над «Енеїдою» І. Котляревського» (Ч. 1.: 1906/1907; Ч. 2.: 1907/1908) та «Невідомі писання Маркіяна Шашкевича» (1910/1911), Дмитра Николишина «Погляди Тараса Шевченка на козаччину» (1913/1914).

Коломийська гімназія наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. підготувала цілу плеяду відомих політичних і громадських діячів. Тут навчалися письменники Василь Стефаник, Марко Черемшина, Лесь Мартович, Василь Костащук, Юрій Шкрумеляк, Мирослав Ірчан, Олекса Гринюк, Іван Ткачук, Роман Іваничук, Дмитро Павличко, літературознавець Дмитро Рудик, філолог-германіст Богдан Задорожний, фізик Василь Міліянчук, композитор Ярослав Барнич, співак Михайло Голинський, громадсько-політичні діячі Василь Іваницький, Лев Бачинський, Михайло Павлик, Василь Верига.

Нижче подаємо умовний перелік відомих випускників української державної гімназії в Коломиї за 1892–1918 рр.:

Атаманюк-Яблуненко Василь (14.03.1897–1937), укр. поет, перекладач. Навч. в 1909–1915 рр.

Балицький Костянтин (26.07.1880–14.09.1936), укр. громадсько-культурний діяч. Закінчив гімназію 1902 р.

Барнич Ярослав (30.09.1896–1.04.1967), укр. композитор, диригент, скрипаль, педагог. Навч. в 1909–1918 рр.

Біланюк Петро (7.07.1894–1977), доктор географічних наук, професор Гарвардського університету, публіцист, громад. діяч. Навч. в 1906–1914 рр.

Блавацький Володимир (15.11.1900–8.01.1953), укр. режисер, актор, театральний діяч. Закінчив гімназію 1919 р.

Бойків Олександр (28.08.1896–29.09.1968), укр. громадсько-політичний діяч, журналіст. Закінчив гімназію 1909 р.

Букований Осип (1.06.1890–1937), укр. громадсько-політичний та військовий діяч. Закінчив гімназію в 1908 р.

Весоловський Ярослав (20.02.1881–21.06.1917), укр. публіцист, перекладач, письменник. Навч. в 1890-х рр.

Гаврилюк Ілько (1874–1946), укр. поет, освітній діяч. Закінчив гімназію 1900 р.

Голинський Гриць (19.03.1895–1941), військовий діяч, командир Гуцульського куреня УГА. Навч. в 1907–1915 рр.

Голинський Михайло (2.01.1890–1.12.1973), оперний співак, героїчний тенор. Навч. в 1904–1907(08) рр.

Гринюк Лесь (25.03.1883–7.08.1911), укр. письменник, перекладач, журналіст. Навч. в 1895–1903 рр.

Єндик Ростислав Роман (1906–1974), поет, драматург. Навч. в кінці 1910-на поч. 1920-их рр.

Іваничук Михайло (9.11.1894–10.08.1937), доцент Харківського інституту народної освіти, геоморфолог, заст. начальника 3-ої

советської полярної експедиції на Землю Франца Йосифа. Навч. в 1905–1913 рр.

Ірчан Мирослав (Бабюк Андрій; 14.07.1897–1937), укр. письменник. Навч. з 1908–1909 н.р.

Козланюк Петро (12.08.1904–19.03.1965), укр. письменник, публіцист. Навч. з 1918 р.

Костащук Василь (1896–1973), педагог, письменник. Навч. з 1908 р.

Крайківський Юліан (10.08.1892–14.09.1975), укр. художник. Навч. в 1904–1912 рр.

о. Омелян Ковч (20.08.1884–25.03.1944), греко-католицький священик. Навч. в 1903–1904 рр. Проголошений Папою Івано-Павлом II священикомучеником УКЦ.

Кузьма Орест (28.12.1892–15.12.1968), видавець, есперантист, освітній діяч. Навч. в 1903–1913 рр.

Кушнірюк Георгій (Білокурський Яків; 4.04.1885–1975), укр. громадсько-політичний і військовий діяч, член Військової колегії Верховного Суду СРСР, голова військового трибуналу Київського військового округу. Навч. в 1890–1900-их рр.

о. Симеон Лукач (7.07.1893–22.08.1964), греко-католицький єпископ. Навч. в 1905–1913 рр. Проголошений Папою Івано-Павлом II священикомучеником УГКЦ.

Матіїв-Мельник Микола (Мельник; 1890– осінь 1947), укр. письменник, критик. Навч. в 1902–1910 рр.

Мельничук Степан (19.07.1898–1922), член УВО, командир групи, що здійснила партизанський рейд на Тернопільщину проти поляків у жовтні 1922 р. Навч. в 1908–1914 рр.

Николишин Дмитро (28.10.1884–1950), поет, літературознавець, драматург, видавець, освітній діяч. Навч. в 1902–1906 рр.

Паліїв Дмитро (17.05.1896– липень 1944), військово-політичний діяч, політичний радник командира пгтабу дивізії «Галичина». Навч. в 1906–1914 рр.

Побігуций Євген (15.11.1901–22.05.1995), військовий діяч, командир ДУН «Ролянд», командир піхотної дивізії УНА. Навч. з 1913 р.

Рубінгер Роман (7.04.1883–19.05.1964), музикант, засновник і багатолітній директор музичної школи в Коломиї. Навч. в 1903–1907(08) рр.

Рудик Дмитро (13.06.1893–30.05.1955), письменник. Навч. в 1906–1914 рр.

о. Іван Слезюк (14.01.1896–2.12.1973), греко-католицький єпископ. Навч. в 1908–1914 рр. Проголошений Папою Івано-Павлом II священномучеником УГКЦ.

Стасюк Василь (17.08.1887– квітень 1960), доктор філософії, засл. вчитель України. Навч. в 1898–1906 рр.

Стефанів Гнат (10.02.1896–22.06.1949), полковник УГА і армії УНР. Навч. в 1900-их рр.

Стефанів Зенон (22.07.1902–10.01.1976), історик, дійсний член НТШ, член Американського історичного товариства, дійсний член Американського Військового інституту. Навч. в 1911–1914 рр.

Ткачук Іван (25.09.1891–9.10.1948), укр. письменник. Навч. до 1913 р.

Цісик Євген (9.09.1897–24.11.1956), музикант, композитор. Навч. в 1909–1914 рр.

Цісик Омелян (18.03.1887–7.06.1970), літературознавець, освітній діяч. Навч. в 1900-их рр.

Чупрей Іван (1882–1923), видавець, поет, публіцист. Навч. в 1890-их рр.

Шкрумеляк Юрій (18.04.1895–20.11.1965), укр. письменник. Навч. в 1907–1914 рр.

Яворівський Євген (19.09.1893–11.11.1954), педагог, публіцист, редактор, громад. діяч. Навч. в 1900-их рр.

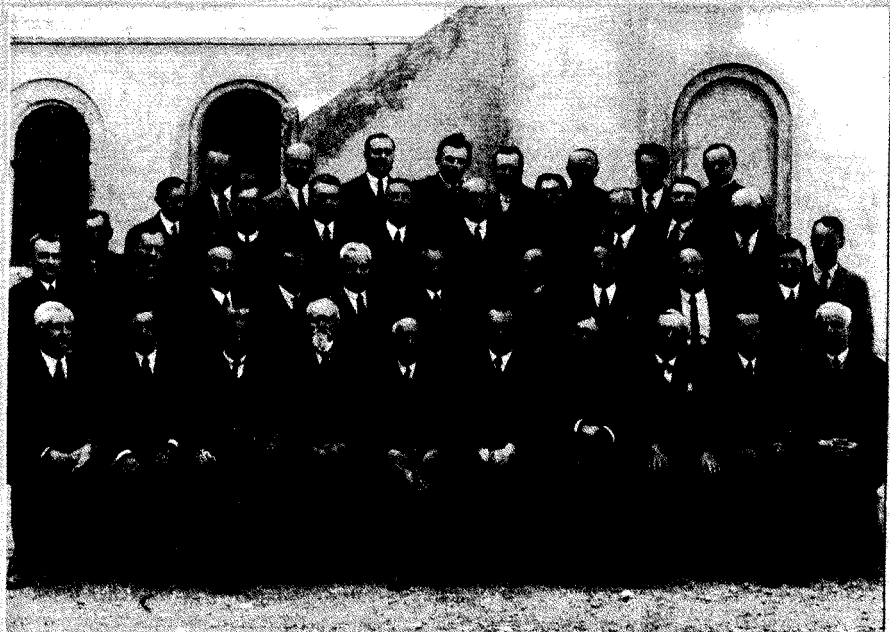
Починаючи з 1872 р. ентузіасти засновували школи на передмістях Коломиї, що завершилося заснуванням народних філіальних шкіл на Надвірнянському та Кутському передмістях на початку 1873–1874 н.р. 1873 р. педагогічне товариство в Коломиї (більшість в якому посідали поляки) заснувало 6-класну вищу дівочу школу. Від 1887 р. вона була доповнена ще двома класами і перетворена на повну 8-класну школу. За повідомленням газети «Руська Рада», «... коломийську жіночу школу (нижчу і вищу) відвідували цього року 1100 учениць, з того числа 600 жидівок, 350 польок, 150 русинок».

1875 р. Крайова шкільна рада дозволили відкрити другу головну 4-класну школу. Разом з тим, цікавими є дані про коломийські школи на передмістях. Так, станом на 1876 р. діяли три тривіальні школи: на Кутському та Надвірнянському передмістях, а також на Багінсбергу. Працювали школи і на Славці й Маріягільфі, проте інформації про їхній статус, на жаль, не вдалося виявити. 1884 р. в Коломиї уже було шість шкіл: дві 4-класні для хлопців, одна 4-класна для дівчат, 2-класна, 1-класна на Кутському передмісті, 1-класна на Надвірнянському передмісті, 1-класна євангелістська.

1914

Товариський З'їзд трьох найвищих клас української гімназії в Коломиї з 1914 р., 18-го червня 1934 р.

1934

Сидять : проф. Р. Шипайло, проф. Б. Левіцький, проф. Й. Чайківський, проф. Л. Дольницький, дир. Пр. Мостович, дир. Ст. Котецький, о. сов. І. Станецький, проф. Ост. Світлик, проф. Вол. Лепкий, проф. Д. Николашин.

Стоять в 2-ім ряді: П. Кривоносок, о. М. Могиляник, І. Васишин, В. Ліщу, Н. Вишиванюк, Ст. Слюсарчук, о. Яр. Посацький, Ом. Бровко, Др. Юл. Бровко, Ю. Шкрумеляк. — в 3-ім ряді: В. Косташук, Яр. Войнаровський, П. Бойчук, Др. П. Шлемевич, Сев. Троян, Вол. Кисілевський, о. М. Сулятицький, П. Арсенич, Юл. Галаревич, Й. Осадца, В. Бокало, — в 4-ім ряді: Б. Кузьма, Т. Стефанів, М. Бачинський, Др. Б. Дольницький, К. Микитюк, о. Л. Бурнада, Вол. Водоставський, о. В. Бабинюк.

*«Товариський з'їзд трьох найвищих клас Коломийської гімназії з 1914 р.»
1934 р. Архівна світлина (МІМК).*

Приблизне уявлення про характер навчання може дати перелік предметів, які викладалися у коломийських виділових школах того часу. Так, за повідомленням газети «Батьківщина», у чоловічих школах «вивчалися наступні предмети: науки віри; язиків; географії та історії свого краю, устрою державного; рахунків; рисунків; писання; наук природничих; господарства сільського або технології промислів; музики; гімнастики».

У жіночих виділових школах замість восьмого предмету викладали «науку господарства домового та робіт жіночих, гімнастика не була обов'язковим предметом, але викладали гігієну. Наука в школах виділових має бути так улаштована, щоб учень міг ступати до семінарії

учительської або до якоїсь фахової школи. З школами виділовими можуть бути заучені школи рільничі, промислові або торгівельні, недільні або вечірні, також наука кошикарства, гончарства, будівництва».

Розширювалась і мережа фахових шкіл. Коломийські москвофіли 1879 р. заснували пасічнянську, кравецьку та городничу школи. На початку ХХ ст. у місті активно працювали: гончарна школа (відкрита 1875 р.), школа деревного промислу (відкрита 1894 р.), шевська школа (відкрита 1903 р.), які мали статус крайових. Ці освітньо-професійні заклади готували фахівців різних національностей для ремісничих підприємств і приватних майстерень. Однак національною за змістом і формою була коломийська фахова спілка «Науковий варстат Гуцульської промислової спілки» (1892–1894) перша школа національної різьби в Україні, яка й стала передвісником школи деревного промислу.

Діяльність фахових шкіл засвідчувала, що наш край має багатий домашній промисел, який зародився і розвивається в глибоких пластах художньо-матеріальної культури українців. Це підтвердили етнографічні й мистецькі виставки у Коломиї (1880 р.), Львові (1890 р.), Парижі

(1900 р.), на яких громадськість побачила вироби цих шкіл, що часто осідали в столичних салонах, ставали надбанням численних музеїв і власністю високих посадових осіб.

Оцінюючи соціальний аспект народного вчителства та майстрів фахових шкіл, сучасники писали, що «бути у нас народним учителем — се значить виречити ся себе самого, відкинути всі утіхи і забави, не думати о красній будуччині. Бути учителем таким, як сего вимагає школа у нас Русинів, то не досить просьвічувати народ, ту треба боротись без ушину не тільки о кавалок хліба, але з такою силою ворожих елементув, що справді сказати можна, се не йти жити, але терпіти муки. Се значить немов

Прадід автора, гімназист Микола Стрільчик. З приватної колекції (ІМ)

вступити в покутні мури монастиря, зза котрих не сьміє бачити ся нічого, лиш науку і дітий. Сьвіт з щасливим житєм і утіха зникає з его очий на віки».

Тому повсякденне життя потребувало великої роботи щодо виховання населення міста й активізації боротьби за свою школу. Але громадські організації, в тому числі найпопулярніше в Галичині товариство «Просвіта», не могли розв'язати багатьох важливих питань. Це призвело до початку діяльності в Коломиї осередків українських педагогічних товариств — «Шкільна поміч» (засноване 28 червня 1892 р.), «Руське педагогічне товариство» (12 березня 1899 р.), «Взаїмна поміч українського вчительства» (27 жовтня 1905 р.), «Рідна Школа» (3 січня 1912 р.). Їхня праця була свідченням того, як у

свідомості коломиїців утвердилася думка, що без освіти і школи неможливе національно-культурне відродження, що саме через розвиток шкільництва лежить шлях до національної свободи.

На першому вічі, влаштованому філією «Просвіти» 8 грудня 1899 р., зазначалося, що товариство поклало собі за мету боротьбу з темністю і бідністю нашого народу. Щоб поліпшити становище, варто «сесянам відправляти дітей до шкіл, не залишати їх і без дальшої освіти, але віддавати їх до шкіл ремісничих, промислових, гончарських, рільничих». Коломиїська газета «Руська Рада» від 1 січня 1901 р. серед найважливіших справ для українського народу називає також і «висилання дітей до шкіл промислових». Така цілеспрямована праця дала свої результати. Так, місцева періодика вже на початку 1904-1905 н.р. відзначала, що «всі школи в Коломиї вже так переповнені учнями, що їх вже нема як помістити».

*Прадочка автора, вихованка
вчительської семінарії Софія Побітуца.
З приватної колекції (ІМ).*

Попередницею школи деревного промислу стала «Гуцульська спілка промислова». Її засновником був професор різьби І. Герасимович, членами-засновниками д-р С. Данилович, професор гімназії Т. Грушкевич, митець В. Крицінський, різьбар І. Семенюк. 1893 р. виділ крайовий і товариство «Гуцульська спілка» створили в Коломиї «Наукову робітню виробів дерев'яних». 1895 р. чернівецька газета «Буковина» писала: «Школа деревного промислу в Коломиї числить 41 учеників, між ними 10 токарів, 10 столярів, 10 різьбярів і один надзвичайний ученик столяра. Школа виробляє також меблі і деякі домашні знаряддя на замовлене».

1902 р. школа (відкрита 15 листопада 1894 р.) налічувала 62 учні та 21 — у класі рисунка. Серед викладацького складу — А. Голігофський, Е. Підгурські, К. Янецький, Й. Чайківський, В. Дзюбінський, Гнатківський, О. Сперо. Першим директором був фаховий архітектор Ф. Калай. 1904 р. австрійський уряд удержавив, школу надавши їй офіційної назви «Цісарсько-королівська фахова школа деревного промислу». Школа мала три навчальні групи: столярську, різьбарську і будівельну.

У школі деревного промислу вписалося на 1904–1905 роки 30 хлопців, у школі шевській — на перший рік 12, на другий — 16. Крім того, записалося на науки крою 24 челядники і майстри. Всі бурси й інститути переповнені. З цього приводу очевидці писали, що «тепер аж народ наш пізнав, що без просвіти ніяк йому жити на світі і вступив на правильну путь».

Чужинецька присутність у коломийському шкільництві простежувалася в діяльності гебрейських, німецьких і польських закладів освіти, різних за статусом і громадським звучанням. Специфіка їхньої роботи полягала зокрема й у пропаганді відомих політичних і культурних постулатів, завжди ворожих українцям.

Найвідомішою з коломийських гебрейських шкіл кінця ХІХ — початку ХХ ст. була чотири-класна чоловіча школа «Шкільного фонду на організацію й утримання шкіл для бідних дітей в Галичині, Буковині та Туреччині», родини відомих німецьких гебвреїв-меценатів Йосифа Гірша (1805–1885) і Моріца Гірша (1831–1896). 1879 р. гебрейська громада Коломиї заснувала 4-класну школу, меценатом якої став паризький банкір Барон Гірш. 1914 р. була заснована і приватна гебрейська школа ім. Барона Гірша.

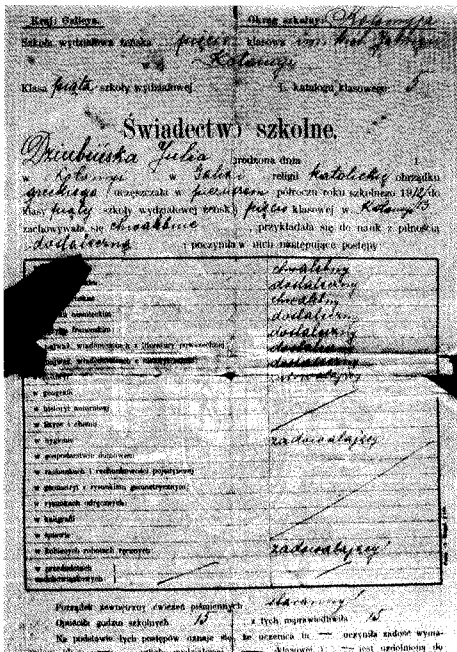
Певне значення мали школи в коломийських німецьких колоніях Багінсберг (від 1820 р.), Маріягільф (від 1825 р.), Флеберг (від 1893 р.) і Розенгек (кінець 1890-х рр.).

Найбільш організаційно та матеріально розвинутим було польське шкільництво. Його розвиток спрямували на збереження панівного

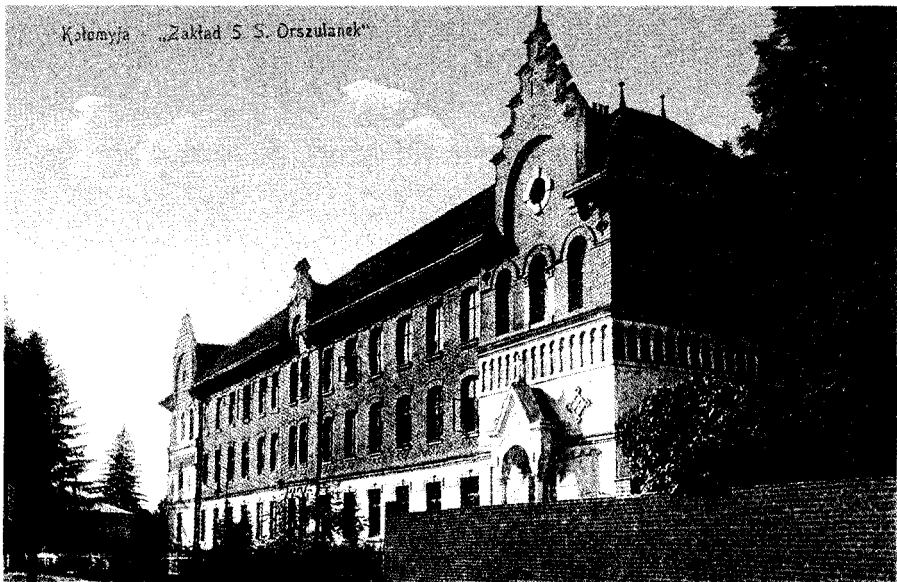
становища польського елемента. Польськомовними були чотири-класна Головна школа (1875–? р.), дівоча школа і вища дівоча школа (1873–1890-ті рр.), дві школи філії в Коломиї, на Надвірнянському і Кутському передмістях (від 1873 р.).

Коломийські поляки дбали і про організаційне оформлення свого шкільництва. Так, 1889 р. вони створили філію польського «Stowarzyszenie Pedagogiczne», до діяльності в якій намагалися залучити і українських учителів. На цей же період припадає спроба завести в народних школах латинський алфавіт при вивченні навіть української мови. Таке рішення було прийняте на повітовій конференції народних учителів у Коломиї 31 травня 1882 р., під натиском інспектора Слоньовського (ймовірно, поляка), проте, зустрівши активний опір української громадськості, воно так і не було втілене в життя.

Рескриптом намісництва від 17 травня 1897 р. в Коломиї створено фонд ім. Франца Йосифа з метою відкриття захоронки та вищого навчального закладу для дівчат без різниці віросповідання. На рахунок фонду засновниками перераховано: касою опіядности – 30 тис. зар (60 тис. корон) і християнською радою – 3,1 тис. зар (6,2 тис. корон) та земельна ділянка. За ці кошти фонд закупили ще одну ділянку землі на вул. Крапівського, 19 (тепер – вул. І. Франка), на якій 1899 р. побудував триповерховий будинок. 18 травня цього ж року фонд уклав угоду з конвентом Сестер Урсулянок, згідно з якою останні власним трудом і коштом мали утримувати захоронку для дітей (в іншій частині міста), а також відкрити й утримувати вищий навчальний заклад для дівчат з польською мовою викладання. 2 серпня 1899 р. дев'ять сестер-монахинь прибуло до Коломиї.

Шкільне свідоцтво учениці виділової школи ім. Королеви Ядвіги Юлії Дзюбіньські. 1913 р. Архівна світлина (МІМК).

Заклад сестер Урсулянок (суч. приміщення Коломийської гімназії ім. М. Грушевського). Поштавік. З приватної колекції (ВК)

Приватна жіноча польська гімназія Сестер Урсулянок розпочала свою роботу 1900 р. Це був восьмикласовий навчальний заклад гуманітарного типу. 1900 р. відразу відкрито п'ять класів, а перша «матура» відбулася 1912 р. Навчальна програма, ймовірно, відповідала програмам, затвердженим для державних середніх шкіл такого типу. Обов'язковими були предмети: релігія, польська, французька, німецька, латинська мови, географія, історія, фізика, математика, хімія, фізкультура та малювання. Українська мова вивчалась як надобов'язковий предмет, а в 7 класі не передбачалася для вивчення зовсім. Велике значення мала багата матеріальна база закладу. У розпорядженні школи було шість шкільних кімнат, два кабінети, канцелярія, 23 господарські приміщення, подвір'я (600 м²) і город (8100 м²).

На поч. ХХ ст. поляки мали в Коломиї 14 навчальних закладів – від так званих виділових до мішаних і приватних шкіл. Виродовж цього періоду найхарактернішою рисою розвитку польського шкільництва була гостра конфронтація між польськими та українськими педагогами, учнівською молоддю. Помітну роль у полонізації місцевого населення відіграла польська державна чоловіча гімназія, яка діяла в 1891–1939 рр. 1907 р. відкрито державну жіночу польську гімназію.

Поодинокі випадки, які свідчили про можливість консенсусу між українськими й польськими інтересами в галузі шкільництва, були радше винятками, ніж правилом. Так, від часу заснування і до початку Першої світової війни школа ім. Шевченка розміщувалася в будинках польської школи ім. Яховича, яка проводила навчання зранку, а школа ім. Шевченка – після обіду. Приміщення цієї школи стояло напроти кам'яниці Білоуса, де містилася військова команда. Не сприятливішою була ситуація в школі ім. Святого Володимира, розташованій на Надвірнянському передмісті. Станом на 1904 р. тут навчалася 250 дітей, з них 150 українців, 50 гебреїв, 50 – латинників (римо-католиків, серед яких більшість становили українці). Незважаючи на статус україномовної школи та на співвідношення учнів української і польської національності, учителька Томашевська змушувала дітей щодня молитися по-польськи, а також співати пісню «Serdeczna Matko», в якій замість слів «o Matko Boska» вимагала співати «Krolovo polska». 1910 р. на Кутському передмісті існувала 4-класна школа з польською мовою викладання, хоча приблизно 75% дітей говорили по-українськи, і жодні заходи місцевих жителів не змогли змінити ситуацію.

Для того, щоб уявити собі повністю співвідношення шкіл у Коломиї, можна поглянути на список шкіл, які існували на території міста 1911 р.: українська гімназія; польська гімназія, 6-класний жіночий ліцей і приватна жіноча семінарія учительська Сестер Служебниць Урсулянок з польською мовою викладання, приватна жіноча семінарія учительська українська; «школа виробу дерев'яного»; краєва школа гончарська і шевська; 2 школи промислово-гендлеві; 9-класна школа виділова жіноча імені королеви Ядвіги (заснована 1911 р.) і 7-класна імені

Повідомлене шкільне

Українська школа (введення до шкільної книги)

Школа № *1* (введення до шкільної книги)

Місто *Коломия* (введення до шкільної книги)

Введення до шкільної книги (введення до шкільної книги)

Школа № *1* (введення до шкільної книги)

№ шкільної книги	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал
1. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
2. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
3. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
4. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
5. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
6. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
7. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
8. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
9. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
10. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
11. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
12. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
13. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
14. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
15. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
16. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
17. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
18. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
19. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
20. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
21. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
22. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
23. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
24. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
25. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
26. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
27. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
28. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
29. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
30. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
31. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
32. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
33. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
34. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
35. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
36. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
37. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
38. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
39. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
40. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
41. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
42. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
43. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
44. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
45. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
46. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
47. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
48. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
49. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
50. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
51. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
52. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
53. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
54. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
55. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
56. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
57. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
58. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
59. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
60. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
61. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
62. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
63. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
64. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
65. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
66. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
67. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
68. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
69. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
70. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
71. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
72. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
73. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
74. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
75. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
76. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
77. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
78. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
79. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
80. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
81. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
82. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
83. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
84. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
85. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
86. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
87. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
88. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
89. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
90. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
91. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
92. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
93. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
94. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
95. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
96. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
97. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
98. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
99. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>
100. ШКОЛА	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>	<i>Українська</i>

Шкільне свідоцтво учениці української народної 4-класової школи ім. Княгині Ольги Ірини Мануляк. 1913 р. Архівна світлина (МІМК)

Франца Йосифа; 9-класна школа виділова чоловіча імені Коперника і 7-класна імені Пірамовича – у всіх мова польська; 4-класна школа чоловіча імені Шевченка українська; дві школи 4-класні чоловічі імені Яховича і Карпінського; три школи 4-класні жіночі імені Синкевича, Гофманової і Міцкевича (усі з польською мовою викладання); чотири школи 4-класні мішані імені святого Миколая, святого Володимира і Костюшка; 4-класна школа жіноча Сестер Служебниць Урсулянок з викладовою польською мовою; 2-класна школа мішана в Шепарівцях і 1-класна школа мішана в Дятківцях з українською мовою; 4-класна школа мішана на передмісті Маріягільф і Багінсберг, 1-класна школа мішана на передмісті Розенгека і Флеберг – усі з викладовою німецькою мовою.

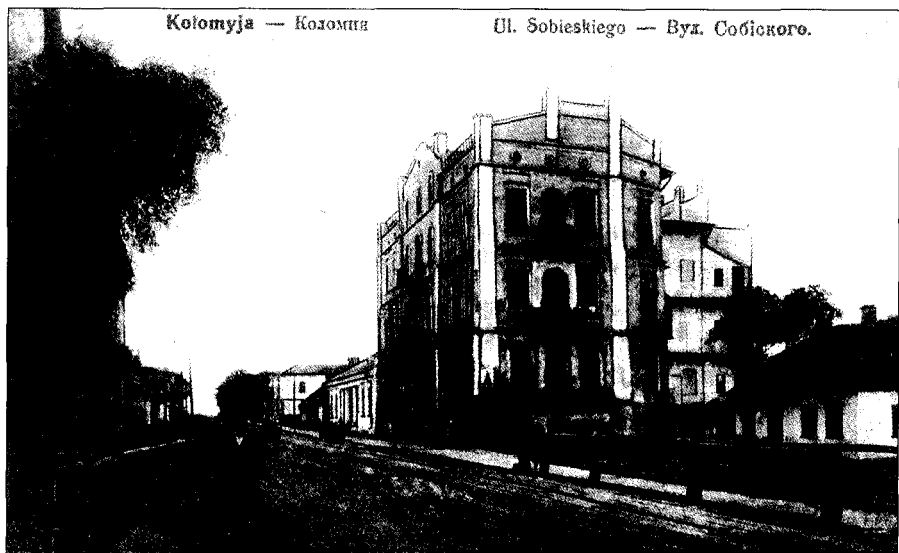
Слід зауважити, що освіта коломийців у XIX – на поч. XX ст. зазнавала певних змін у масштабі тогочасної монархії. Попри небажання австрійського уряду сприяти розвитку українського шкільництва, фінансування шкіл можна вважати задовільним. Так, згідно з бюджетом на 1908 р., Коломия отримала на фінансування шкіл 68 598 корон.

Видимі зміни стосувалися й рівня освіченості і грамотності. Його показник став набагато вищим: від 2,4% в 1871 р. до 18,9% в 1890 р. і до 81,6% в 1912 р. Для порівняння: в Станиславівському окрузі – від 18,8% в 1895 р. до 53,1% в 1910 р. Незважаючи на це, 1910 р. кількість неграмотних (осіб, які не вміли читати і писати) з-поміж населення 15 більших міст Галичини в Коломиї був найвищим і становив 26,36%.

Видавнича справа

Переломною подією в історії Коломиї другої половини XIX ст. була поява української видавничої справи. Відтоді місто стає, без перебільшення, своєрідною цитаделлю національного духу. Адже друковане слово, попри всю складність і суперечливість умов його розвитку, відіграло істотну роль у самовизначенні нашої нації, формуванні її політичної культури й духовності.

Джерела коломийського друкарства сягають 1864 р. – часу, коли тут братами Михайлом (1838–1913) і Теодором (Федором) (1827–1892) Білоусами вперше у Коломиї в межах теперішніх

Вулиця Собєського (суч. просп. М. Грушевського). На передньому плані нині неіснуюча «каменниця і печатня Білоуса». З приватної колекції (ВК)

районних центрів України було започатковано світське українське книгодрукування, а 1865 р. — газетярство. Упродовж другої половини ХІХ—ХХ ст. тут діяли 32 українські друкарні, які стали солідною базою для українського книговидання (за підрахунками коломієзнаців — понад 3 тис. найменувань книг і брошур) та періодики (понад 140 найменувань українських періодичних видань). Впродовж лишень 1864-1941 рр., за нашими підрахунками (*de visu*), у Коломиї побачили світ 890 книжок і брошур українською мовою.

Коломия була першим і єдиним до 1882 р. містом у галицькій провінції, а також першим серед сучасних районних центрів України, де вперше вийшов перший український часопис. Впродовж 1905-1917 рр. найбільшу групу з-поміж повітових україномовних видань Галичини становили коломийські часописи.

Від 1864 р. й до початку Першої світової війни (1860-ті—1890-ті рр. називають становленням української видавничої справи в Коломиї) тут працювали друкарні: Михайла Білоуса і Спілки печатня (1864—1867); друкарня Михайла Білоуса (1867—1913), Яна Брука (Бруха) і спілки (1891—1899), Вільгельма Бравнера (Браунера) (від 1901 р.), А. В. Кисілевського і спілки (1903—1914), А.Й. Мізевича друкарня і літографія (1903—1909), А.Й. Мізевича друкарня під управою Фелікса

Долінського (від 1909 р.), Симона (Шимона) Тайхера (від 1912 р.), Якова Оренштайна (1914); видавництва: «Галицька накладня» Якова Оренштайна (1903–1914), «Видавнича спілка українського вчителства філії товариства «Учительська громада» (від 1909 р.), «Жіноча бібліотека» (від 1912 р.), «Мужицьке видавництво» Кирила Трильовського (1913), «Загальна книгозбірня» Дмитра Николишина (засноване 1914 р.); видавалися книжкові серії: «Бібліотека нових драматичних сочиненій» (1878–1894), «Бібліотека для рускої молодежи» (1894–1913) Юліана Насальського та інших.

Цікаво, що в списку найпродуктивніших видавців та авторів русько-українських книжок в Австро-Угорщині коломийський першодрукар М. Білоус перебував на піонерських позиціях: так, у 1870–1886 рр. він перший (!), який видав за 16 років аж 156 книжок, в той час як Іван Франко лишень на 19 позиції (25 книжок); в 1887–1894 рр. – вже на третьому місці (64 книжки), І. Франко – на четвертій (62 книжки); у 1895–1900 рр. – на четвертій позиції (63 книжки), а І. Франко – вже на першій (94 книжки); у 1901–1905 рр. – вже на шостій позиції (50 книжок), а І. Франко – далі на першій (77 книжок).

Бачимо, що М. Білоус та його видавництво посідали чільне місце в поширенні українських книжок досліджуваного періоду. До того ж періодичні видання М. Білоуса користувалися попитом у межах цілої монархії: так, «Руська Рада» з вартістю річної передплати 4 зр. 1880 р мала наклад у 800 примірників. За показниками русько-українських періодичних видань 1880–1885 рр., її одиноким конкурентом було лише львівське «Слово» (12 зр., 850 примірників). Навіть львівські «Діло» (4 зр., 500 примірників) і «Батьківщина» (600 примірників) не могли досягнути такого високого

Титул першого, в сучасних районних центрах України, українського часопису «Руська рада». 1875 р. Архівна світлина (МІМК)

показника як «Руська Рада». Щоправда, з-поміж періодичних видань, що їх передплачували сільські читальні в Галичині, «Руська Рада» знаходилася лише на п'ятому місці (22 читальні). Попереду були львівські «Батьківщина» (40 читальнь), «Наука» (30), «Діло» (27), «Господар і промишленник» (24).

Упродовж цілого австрійського періоду і далі (до 1939 р.) Коломия вважалася другим після Львова центром за кількістю виданої української преси.

Від 1865 р. і до початку Першої світової війни тут побачили світ 29 періодичних видань з чотирма додатками до них. Ось їхні назви: «Голось Народный» (1865–1868); «Кропило» (1869); «Русская Рада» (1871–1912) з додатками «Зоря Коломыйська» (1875) та «Популярни отчиты, призначени для сельських и мыстких читателей, для товариств ремысничихь и проч.» (1878); «Наука» (1871–1876) з додатком «Слово Боже» (1871–1876); «Фуркало» (1874); «Юнак» (1860-ті?); «Народна школа» (1875); «Весна» (1878–1880); «Пріятель дѣтей» (1881–1883); «Switlo» (1881–1882); «Хлібороб» (1891–1893); «Народ» (1892–1893) з додатком «Изъ Россіи и для Россіи» (1892); «Громада» (1896–1897); «Зоря» (1902–1904, 1910); «Поступ» (1903–1906); «Хлопска правда» (1903, 1909); «Наше слово» (1907–1908), «Сьвітання» (1908); «Прапор» (1908–1912); «Надія» (1909–1911); «Сьміх» (1911); «Життя» (1911); «Покутське слово» (1912–1913); «Учительське слово» (1912–1914); «Вічний революціонер» (1913); «Ukraina Stelo» («Зоря України») (1913–1914); «Перли» (1914); «Коломийське слово» (1914).

Завдяки активній участі в книговидаванні й журналістиці не тільки Галичини чи Наддніпрянщини, а й тогочасної Європи, друковані в Коломійі українські книги й періодика стали загальнонаціональними за своїм значенням, таким чином сприяючи перетворенню Галичини на «український П'ємонт» — осередок політичних, культурно-національних ініціатив для всієї України.

І все ж велику кількість коломийських часописів, книжкової продукції забезпечували спеціалізовані видавничі підприємства. Вони були власністю не лише москвофілів, радикалів, жіночих та педагогічних товариств, окремих осіб, але й місцевих поляків і євреїв. Як свідчать факти, неукраїнські видавництва, побіч культурного взаємовпливу, були чинником потужного впливу на масову свідомість коломийців. Чужинецькі видання визначали їхню національну

ідентифікацію й національні почуття. Однак у масі своїй ці друки не становили серйозної загрози процесам відродження української нації.

Крім українських коломийських часописів, тут видавали ще й газети польською, гебрійською, церковнослов'янсько-російською мовами. З них відомі такі: польські – «Jutrzenka» (1870-?), «Gazeta Pszczelnica» (1874), «Gazeta Nauczycielska» (1883–1893), «Głos Nauczycielski» (1884–1889), «Gazeta Podkarpacka» (1885), «Kurjer Kołomyjski» (1885–1886, 1909–1914), «Pomoc Własna» (1886-?), «O własnych siłach» (1888–1891), «Gazeta Kołomyjska» (1892–1914), «Głos Pokutski»; гебрійські (подано в німецькій і польській транскрипціях) – «Judische Presse» (1880), «Israel» (1880-ті), «Neue Judische Presse» (1880-ті), «Der Volkfreund» (1891–1892), «Österreichische Wochenschrift» (1890-ті?), «Żydowska polityka ludowa» (1906–1907); російські – «Старообрядець» (1878–1886) і «Древняя Русь» (1892).

Атмосферу австрійської Коломиї чудово передають давні поштові картки з краєвидами міста, які починаючи з кінця 1890-х рр. і аж до кінця Першої світової війни включно, великим накладом друкували як у місцевих, так і в іногородніх та навіть закордонних видавництвах.

У газеті «Руська Рада» (№№ 9 і 17 за 1902 р.) було оголошено про випуск трьох серій поштівок з портретами, як зазначає газета, «угодників, заслужених мужів, письменників». Ці серії налічують понад півсотні карток, на яких зображені портрети київських і галицьких князів, українських гетьманів, церковних діячів і письменників. Поштові листівки, видані Михайлом Білоусом, є нині великою рідкістю. Значний внесок у справу видання українських поштових листівок зробив видавець Яків Оренштайн. Особливе місце серед них належить серіям листівок з української тематики. Сьогодні відомі 13 серій на літературно-історичну тематику.

Гордістю української філокартії є три серії листівок з ілюстраціями до поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки», видані Я. Оренштайном. На листівках були репродуковані малюнки Опанаса Сластьона до книжки «Гайдамаки», виданої в Петербурзі 1886 р. Під кожним малюнком на листівках надруковано відповідні рядки з тексту «Гайдамаків». Ось що про них писав коломийський журнал початку ХХ ст.: «Хто хоче знати, як виглядали та як воювали наші славні батьки-козаки, най собі спровадить пачку (16 шт.) переписних листівок, що вийшли накладом

Я. Оренштайна в Коломиї (Ринок). Одна пачка з пересилкою стоїть лише 1 кор. 28 сот. На тих картках є образки, що представляють сцени з «Гайдамаків» Тараса Шевченка...».

Перша серія із 16 чорно-білих листівок з ілюстраціями до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» вийшла 1902 р. Враховуючи великий попит на листівки першої серії, Я. Оренштайн влітку 1902 р. видав наступну серію чорно-білих листівок. 1910 р. видавець випустив нову серію з 15, вже кольорових, листівок з ілюстраціями Сластьона. Серію кольорових листівок, подібних до минулих випусків, було видано ще й 1918 р. Якщо взяти до уваги, що ілюстрована книжка «Гайдамаки» вийшла невеликим тиражем і коштувала доволі дорого, то листівки наблизили цей твір до широких кіл населення Галичини.

Відомо ще 10 серій поштових листівок, виданих Я. Оренштайном. Послідовність видання подана на обкладинці книжок коломийського періоду «Загальної бібліотеки». До цих серій належать: Історія Русь-України, серія з 12 листівок; Рідне слово, серія з 12 листівок; Гоголь М. Українські оповідання, серія з 10 кольорових листівок; Гоголь М. «Тарас Бульба», серія з 16 листівок; Пам'ятник Котляревському, серія з 8 листівок; Франко І. «Захар Беркут», серія з 10 кольорових листівок; Франко І. «Захар Беркут», серія з 10 чорно-білих листівок; Шевченкові офорти, серія з 12 чорно-білих листівок; Куліш П. «Чорна Рада», серія з 16 чорно-білих листівок; «Запорозька січ», серія з 14 чорно-білих листівок. Відомо, що в цей же період Я. Оренштайн видав 50 чорно-білих та 50 кольорових листівок з руськими (українськими. – І.М.) типами та краєвидами гір, а були ще поштові картки з куточками нашого міста, з визначними подіями, які відбувалися в Коломиї.

На коломийських поштівках скрупульозно задокументоване багатоліке обличчя міста: його майдани, вулиці й визначні споруди та пам'ятники, багато з яких невізнанно змінилися, а деякі й не вціліли.

Коломийські виставки

Оскільки однією з характерних ознак розвитку світових суспільств ХІХ ст. був потяг до вивчення, дослідження та опису етнографії народів світу, а в Європі виставки народознавчого плану були зафіксовані у ХVІІ ст., то на теренах Галичини вони з'явилися в середині ХІХ ст., а Коломия стала відомим виставковим містом. Згадаймо деякі з них.

Ринкова площа (суч. пл. Т. Шевченка). Пошта́вка. З приватної колекції (ВК)

Перша відома виставка в Коломиї відбулася ще 1859 р. в приватному помешканні коломийського урядовця Левицького. Тут експонували пам'ятки старовини, що їх зібрав господар-колекціонер у селах і містах краю. А от 1871 р. в нашому місті відбулася і перша в Галичині виставка пасічництва. З цього приводу газета «Руська Рада» писала: «Коломия — не Москва, не Париж, не Варшава; маленьке місце виставки та й і маленько собі тота виставка була».

1871 р. в Коломиї відбулася перша фотографічна виставка робіт фотографа Юліяна Дуткевича (роки життя не встановлені), який вважається першим, хто документально зафіксував на фотоплівку типи коломийських містян, вулиці й кутки Коломиї від 1870-х рр.

Але найвідомішою коломийською виставкою кінця ХІХ ст. стала етнографічна. Вона діяла 15–30 вересня 1880 р. і була другою (!) з черги крайовою виставкою. Їй передували етнографічні виставки у Стокгольмі, Відні, Парижі та Львові. Вона засвідчила великі таланти українського народу, стала важливим джерелом для написання низки етнографічних і наукових праць, а також дала поштовх до створення майбутнього коломийського музею. «Ознайомившись з творами і плянами її від самого початку аж до закінчення і увіковічення тієї вікової справи, сміло твердимо, що вистава коломийська перевершила усі сподівання, заімпонувала світові різноманітністю цінних зібрань ...

була незвичною в прямому значенні того слова», — писав М. Туркавський.

Етнографічна виставка була організована на вул. Зеленій (тепер — бульвар Лесі України, вирогідно в теперішньому міському парку ім. К. Трильовського). Наукове керівництво цією виставкою здійснювали Оскар Кольберг і Леопольд Вайгель. Виставковий комітет складався з 15 членів, переважно поляків на чолі з В. Дідушицьким зі Львова. На цій виставці експонувалося майже 10 000 предметів з Коломийського і Косівського, Городенківського і Снятинського, Заліщицького і Борщівського повітів. Найширше були представлені вироби українців Покуття, Поділля і Гуцульщини, незначною мірою — поляків, вірменів і циганів.

Коломийська етнографічна виставка складалася з двох відділів — етнографічного і природних багатств. У першому були представлені: лляні й конополяні вироби, ліжники; народні строї (24 комплекти); кушнірство (кептарі); оздобні вироби (люлька-файки тощо); бондарство; точені вироби; гончарство; писанки; продукти, зокрема вироби з сиру; вірменські вироби з Кутів; моделі хатів; гончарське знадіб'я; кінська зброя; мисливські вироби; музичні інструменти; предмети й описи обрядів; малюнки, картини й світлини; мапи; циганські вироби; колекція старожитностей (монети, грамоти). У другому відділі можна було побачити свійських тварин гуцулів; дерев'яні вироби (меблі); рослини; а також «мінеральною» — воду з Буркута.

Під час цієї виставки у Коломиї відкрили пам'ятник польському поетові-романтику Францішеку Карпінські — уродженцеві Коломийщини. А з нагоди виставки виготовлено бронзові й срібні пам'ятні медалі, які й нині зберігаються в коломийських колекціонерів і є рідкістю. На кошти від етнографічної виставки (650 золотих ринських) на «Затишку» було закуплено площу під будову майбутнього Народного дому (в джерелах — Інститут «Руський народний дім» у Коломиї). З приводу цього львівська газета «Рада» 1928 р. писала: «... Ще в 1890 році, коли українське життя почало набирати сили, свідомість усього громадянства стало швидко підніматись, найшлися люди, які розуміючи вагу цієї справи, стали запопадливо збирати гроші на фонд Народного Дому в Коломиї. Зібрано грошей, закуплено в найкращій частині міста площу і поки що вибудовано в одній її половині великий двоповерховий дім, а на другій половині площі (від вул. Т. Шевченка) мала бути пізніше після пляну добудована театральна саяя».

Дружина гуцульська під час приїзду С. Вел. Шваря до Коломиї 1880.
Banderia husarów w czasie przyjazdu Najjasn. Pana do Kolomyi 1880

*Гуцульська дружина під час цесарського візиту 1880 р. до Коломиї.
Поштівка. З приватної колекції (ВК)*

Другою коломийською виставкою 1880 р. стала «господарсько-промислова» або «господарського промислу». Вона була організована українськими діячами москвофільського спрямування, проходила лише 16 вересня на «Затишку» (тепер — місце будови музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. о. Йосафата Кобринського). Фактично, це була перша такого типу регіональна виставка в Галичині. Вона започаткувала низку подібних виставок у краю, мала великий успіх, широкий розголос у пресі. Організаторів цієї виставки незабаром почала переслідувати місцева влада, яка зосереджувалася у руках польських шовіністів. Її організаторами були о. Йосафат Кобринський, Михайло Білоус, Тома Фандарис, Микола Колдуняк, Василь Юрченко, Софрон Витвицький та інші діячі-москвофіли з «Общества им. М. Качковского». Взяти участь у цій одноденній виставці запросили відомих культурно-освітніх діячів Галичини. Організатори переслідували таку мету: зацікавлення широких кіл української громадськості крайовим промислом, показ дійсного стану крайової рільничої і промислової продукції, а також розвиток сучасного українського мистецтва, зокрема гуцульського.

Коломийська виставка господарського промислу 1880 р. поділялася на такі відділи: 1. Землеплоди (рослини, копалини). 2. Знаряддя (господарське, домашнє, садівниче, пасічницьке). 3. Домашні промисли (харчові, напої, рукодільні – з вовни, шкіри, дерева, соломи); гончарські. 4. Тваринництво. 5. Мистецтво (малярство; друкування, літографія, фотографія; палітурництво, рибярство; жіночі ручні вироби; шкільництво).

Напередодні відкриття обидвох коломийських виставок 1880 р. місто відвідав цісар Австро-Угорщини Франц Йосиф I.

Славні гості Коломії: Франц Йосиф I Габсбург

[Франц Йосиф I Габсбург (18.08.1830 р., год. 11.00 – 21.11.1916 р., год. 21.00), власний підданий, праправнук цісареві Марії Терезії, правнук цісаря Леопольда II, внук цісаря Франца II (I), син ерцгерцога Франца, перший джентльмен Європи, за освітою палітурник. Після зречення від престолу його стрія Фердинанда Добросердного з 8.00 год. 2.2.1848 р. Його Цісарська і Королівська Величність, апостольський король Єрусалиму, цісар Австрії, король Угорщини, Чехії, Ломбардії, Венеції, Далмації, Хорватії, Словенії, Галіції та Володимирії, Ілїрії, ерцгерцог австрійський, великий князь Трансильванії, Тоскани і Кракова, князь Лотарингії, Зальцбурга, Стирії, Каринтії, Країни, Буковини, Парми, Модени, П'яценци, Фріулі, Рагуци, Цешина, Верхньої та Нижньої Силезії, маркграф Моравії, князь-граф Тиролі і Кобурга, і под., і под. Сам себе він називав (заповнюючи анкету перепису населення) «першим державним службовцем» з річним неоподаткованим доходом 648 216 крон і 51 галер. Монарх, який найдовше панував у Європі, «завдяки якому ХІХ ст. тривало 116 років і закінчилося разом з його смертю». Уже в триденному віці отримав 9-особовий двір; згідно з цісарським наказом на прогулянки їздив тільки шестикінною упряжкою. У 6-літньому віці, як наслідник трону, був підданий інтенсивному (20, а пізніше 50 годин

*Цісар Франц Йосиф I Габсбург –
«вселюблячий батько» народів імперії.
Історичний портрет*

на тиждень) навчально-виховному процесові під наглядом матері – Софії з Віттельсбахів. Знав мови – крім німецької – французьку, італійську і (меншою мірою) чеську та угорську, а також (в залежності від політичного календаря) польську. Танцював танець Аркан, фехтував та їздив верхи. У віці 13 років отримав звання полковника драгунів; 1844 р. провів першу самостійну інспекцію 3-го полку драгунів у Брно. Часто брав участь у парадах, оглядах та навчаннях. 1848 р. був відправлений до Ломбардії на короткі канікули, де замість відпочинку взяв участь в італійській кампанії під командуванням фельдмаршала Радецького. Під впливом бойових емоцій зродилася пристрасть до нікотину. 2 лютого 1848 р. в Оломоуці – для добра своїх народів – приймає трон після свого стриї Фердинанда, в якого виникли проблеми з розумом. Через кілька днів після цього він вполює свого першого зайця (упродовж наступних шістдесят років покладе 50 600 шт. звірини; до кінця життя ще 4400; середній річний показник становить 850 шт.). 1854 р. він одружився з небогою своєї матері Єлизаветою з Віттельсбахів (Сісі). 1859 р. всупереч габсбурзькій традиції бере на себе особисто командування 250-тисячною армією і програє італійську кампанію під Солферіно. Починає лісити. Відмовляється дати згоду на озброєння армії карабінами, що заряджаються з казенної частини, і зазнає поразки у війні з прусами під Садовою. Виражає прихильність до клопотань польських депутатів віденського парламенту щодо допомоги засланим учасникам Січневого повстання (особисте звернення до царя призвело до звільнення навесні 1867 р. значної кількості поляків; повернувшись з Сибіру вони поселилися у Галичині). 1867 р. підтверджує автономію Галичини; 1878 р. ініціатор святкування 600-річчя панування Габсбурзького дому; поборник більш часті і більш значної участі галицьких політиків в органах влади Австро-Угорщини. 1886 р. – початок листування з вибраною для нього цісаревою Єлизаветою подругою життя – акторкою Катериною Шратт; 1889 р. – святкування 50-річчя царювання (за участю 70 тис. дітей). 1907 р. – перша серйозна хвороба; 1908 р. – святкування 60-річчя вступу на трон (82 тис. дітей). Франц-Йосиф I не міг (за винятком «вассеркльозету» – туалету зі зливом) перемогти своєї неприязні до технічних новинок: не зносив автомобіля, ліфту, вентиляторів, телефону, друкарської машинки, військових маскувальних мундирів. Помер у Шенбруні від запалення легенів; похований у цісарських катакомбах костелу капуцинів у Відні (серце)].

Від комітету господарсько-промислової виставки цісаря вітали відомий на Коломийщині дідач, протектор В. Агупсович та священник о. Левицький з с. Нижнього Вербіжа, голова «Общества им. М. Качковского». Цісаря вітали українською мовою, вручивши йому хліб-сіль. Гурт дівчат у національних строях кидав до його ніг квіти, а в самому павільйоні одна коломиїська панночка подарувала високому гостеві в'язку живих квітів. Франц Йосиф I оглядав виставку протягом 10 хвилин під гімн галичан, який співав міський хор. Отець Левицький супроводжував цісаря, пояснював мету і зміст виставки, а також подарував йому гуцульськ-кі різьблені вироби роботи

Юринока. Увагу Франца Йосифа I привернула церковна різьба, майстерно виконані народні вироби, особливо живописні полотна К. Устияновича: портрет самого цісаря, автопортрет, картини «Циганка», «Марія з Христом» та ін. Високий гість зацікавився керамікою О. Бахматюка та купив декілька робіт уславленого гуцульського гончара. Наприкінці цісар уписав своє ім'я до пам'ятної книги, яку разом із золотим пером заховали в коломийській філії «Общества им. М. Качковского». Першого ж дня цю виставку оглянуло майже 1 000 осіб.

П'ять корон. 1907 р. (40-річчя отримання Францом Йосифом титулу короля Угорщини. З приватної колекції (ЗЖ)

Сучасник не без здивування писав: «Якою ж повинна бути ця виставка, коли на неї приїхав цісар і архієпископ!». Особливі сентименти мав цісар до Карпат, зокрема до Гуцульщини та її мешканців, яких називав не інакше, як «тірольцями Сходу». Подейкують, ніби серед особистої охорони імператора було чимало вихідців із цього краю. Франц Йосиф особисто сприяв інвестиціям у розвиток Галицьких Карпат, бо був офіційним патроном Косівщини, Коломийщини та Надвірнянщини.

Коломийський хронограф: рік 1881-й

[Цісарсько-королівське староство у Коломії: поверхня 121 135 кв. миль, 99 359 мешканців в 84 осадах і 75 гмінах кадастрових. З повітові суди: в Коломії, Печеніжині й Гвіздці.

Староста – посол на Крайовий сойм, почесний громадянин міста Коломії Євгеніуш Кучковскі. Заступники старости – д-р, проф. Юліан Шумлянскі, почесний громадянин міста Снятина Юзеф Ланікевіч; ад'юнкт староства – Юзеф Домаїн; практикант-конципісти – Адам Турманн, Ксаверій Францішек Шейбаль; секретар староства – Адольф Красніцкі-Думіч Сас; лікар староства – д-р медицини Вінценти Шимонович.

Будівельний відділ: інженер – Вільгельм Шайєр; ад'юнкт – Адольф Матейко. Також 4 шляхові майстри, 23 шляховиків.

Щаднича каса (суч. Народний дім). Поштівка. З приватної колекції (ВК)

Податковий відділ: інспектор податковий – Юліус Якель; практикан-конципіст скарбовий – Людвік Роман Білінські.

Головний уряд податковий: надподатковець – Станіслав Фішер; надконтролер – Енджей Місінські; ад'юнкти: Еразм Мароморош, Людвік Сміржа, Юзеф Бжезіньські, Францішек Вернер, Антоні Студзеніцкі, Казімеж Кета, Ян Стебніцкі, Казімеж Гутовські, Жигмунд Ястжебські, Адольф Бутковські; практиканти: Владислав Вальтенбергер, Мацей Березовські, Владислав Ходоровські. Також 1 возний.

Рада повітова у Коломиї: члени групи великих землевласників – властитель дїбр Павел Аслан, властитель дїбр Антоні Богдановіч, властитель дїбр граф Станіслав Дзедушицкі, властитель дїбр князь Роман Пузина, властитель дїбр Константи Сівінські, властитель дїбр Гжегож Задуровіч; члени групи міських гмін – держатель дїбр Александер Агопсовіч, промисловець Йозеф Функенштайн, греко-католицький парох і канонік, о. Йоанн Коблянський, адвокат крайовий д-р Вільгельм Раш, нотар Максиміліян Турманн, професор гімназіяльний Леопольд Вайгель, властитель реальности Саламон Вісельберг, книгар Генрик Задембські; члени групи сільських гмін – властитель дїбр Францішек Ясінські, властитель ґрунтів Стефан Юзюк, Василь Іванишин, властитель ґрунтів Міколай Ковбаснюк, греко-католицький парох о. Максиміліян Крушельницький, греко-католицький парох о. Іван Левицький, властители ґрунтів – Семен Мочернюк, Петро Микитюк, Дмитро Романчич, Іван Зваричевський, Іван Вітенко, Онуфрій Заячук.

Виділ повітовий: президент – Францішек Ясінські, віце-президент – о. Йоанн Коблянський; члени виділу – Александер Агопсовіч, Антоні Богдановіч, Міколай Ковбаснюк, Максиміліян Турманн, Саламон Вісельберг; заступники членів виділу – Павел Аслан, Йозеф Функенштайн, о. Максиміліян Крушельницький, князь Роман

Пузина, Леопольд Вайгель, Генрик Задембські; Урядники виділу повітового: секретар – Маврици Гловацкі, інженер – Адам Унгерт, канцелярист – Францішек Любовецькі, бухгалтер – Владислав Роєвські.

Маїстрат в Коломиї: площа міста 7 160 моргів², 17 679 мешканців, з них 5 004 обряду римо-католицького, 2 884 обряду греко-католицького, 377 акатоликів, 9 019 ізраелітів, 18 вірмен, 4 греко-православних, 369 реформованих євангелістів, 4 визнавців інших вір. Бурмистр – д-р права, крайовий адвокат Максиміліян Трахтенберг, заступник бурмистра – д-р права, крайовий адвокат Теофіл Дембіцкі, асесори – Якоб Аслан, Йозеф Функенштайн, Францішек Стадніченко, Генрик Задембські, офіціал – Пйотр Шибальські, будівничий – Кароль Клатецкі, касир – Францішек Кропачек, контролер – Флоріян Кулаковські, бухгалтер – Домінікус Парфановіч, інспектор поліції – Кароль Цесельські, лікар – д-р медицини Владислав Глачиньські, хірург – Абрагам Вінтер, акушерка – Каміла Яворска. Також до міста належать: 1 огородник, 2 капрали, 16 поліціантів, 1 сержант сторожі вогневої (пожежник), 12 шляхових сторожів, 2 наглядачів подвір'я, 1 інтролігатор (палітурник), 2 стражники на вежі (ратуша)].

Вже згодом, у тих самих 1880-х і 1890-х рр., в Коломиї влаштували ще кілька виставок: 1888 р. – виставку старожитностей, яку організував директор гімназії Емануїл Вольф; 1890 р. – хліборобсько-промислову виставку, яку влаштували коломийські поляки; 1894 р. – церковно-етнографічну – заходами окремих коломийців її відкрили у гімназії.

Вітальна листівка українською мовою часів цесарщини.

З приватної колекції (ВК)

На початку нового століття, 1900 р., коломийці захоплено оглядали археологічну виставку, влаштовану в Покутському музеї ім. Старжинських у Коломиї.

Ще однією великою коломийською виставкою за австрійських часів стала «Виставка домашнього промислу», яка урочисто відкрилася 21 вересня й експонувалася до 6 жовтня 1912 р.

Коломийський хронограф: рік 1912-й

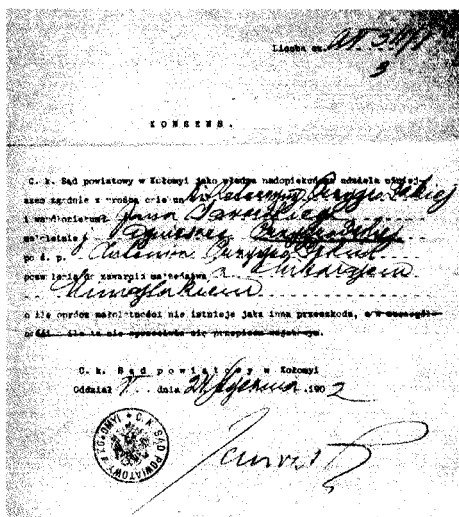
[Цісарсько-королівське староство у Коломиї: поверхня 79 320 кв. миль, 124 850 мешканців у 58 гмінах політичних і 56 гмінах кадастрових. Староста – радник намісництва Фердінанд Павліковскі, почесний громадянин міст Самбора, Гвіздця, Коломиї і Турави Волоської. Заступники старости – Міхал Совінскі, Пйотр Северин Башинскі. Конципіст – Даніель Родлік де Берліненкампф, конципіст-практикант – Альфред Нойман. Інспектор староства для лісівництва – Казімеж Костанскі, лікар староства – д-р медицини Тадеуш Мілевскі, ветеринар староства – Карл Гроховскі, секретарі староства – ІХ-го класу рангу Гжегож Ананієвіч, Міхал Клекан, канцелярист – Францішек Чирило.

Технічний відділ (на повіті Коломия, Косів, Надвірна, Леченіжин і Снятин): старший інженер – Еміль Братро, ад'юнкт будівельний – Тадеуш Пяскевіч, практикант будівельний – Владислав Новак. Також 5 шляхових майстрів і 42 шляховики.

Відділ податків (скарбу): керівник скарбовий – Казімеж Густав Ляйбгарт, секретар скарбовий – Станіслав Грушецькі, комісар скарбовий – Якоб Розенбаум, практикант – Міхал Юрченко, урядники – Владислав Созаньскі, Едмунд Глінскі, Ян Геллер, офіціал – Казімеж Черкавскі.

Уряд податковий: управителі староства – Міколай Зварич, Філіп Білик, урядники – Ян Мардаровіч, Казімеж Лукомскі, Броніслав Вернер, Маріян Чернік, Йозеф Щепаньскі, офіціали – Ігнацій Станіченко, Ярослав Зражевскі, Ян Янішевскі, Францішек Баранюк, асистенти – Казімеж Бушинскі, Карл Гаусер, Бруно Колчинскі, Ромуальд Вітриляк, практиканти – Вацлав Шейбаль, Юстин Кар. Також 2 возні, 6 екекутори (кати).

Рада повітова у Коломиї: члени групи великих землевласників – князь Леон Пузина, Антоні Стшельбіцкі, Каєтан

Взірець дозволу Коломийського повітового суду на одруження. 1902 р. Архівна світлина (МІМК).

Агопсовіч, Станіслав Лажинські; члени групи найбільш опадкованих з категорії купців і промисловців – Ян Клескі, д-р Леон Алерганд; члени групи міських гмін – д-р Максиміліян Трахтенберг, Еміль Філоус, Людвік Щидловські, Лазар Ціспер, Йозеф Функенштайн, д-р Станіслав Гачевські, д-р Теофіл Дембіцкі, Станіслав Ясіньські, Мендель Бреттер; члени групи сільських гмін – селянин Онуфрій Мельник, вїйт Іван Цимбалюк, вїйт Антоній Фединюк, селянин Миколай Григорчук, греко-католицький парох о. Віктор Кисілевський, греко-католицький парох о. Степан Крушельницький, греко-католицький парох о. Теодор Трач, вїйт Миколай Корбутяк, селянин Михайло Миронюк-Заячук; виділ повітовий: голова – Станіслав Ясіньські; заступник – Міхал Левицкі; члени виділу – Степан Крушельницький, Йозеф Функенштайн, Ян Клескі, Еміль Філоус, Станіслав Лажинські; заступники членів виділу – Миколай Корбутяк, Максиміліян Трахтенберг, Леон Алерганд, Станіслав Гачевські, одне місце вільне. Урядники виділу повітового: секретар – Мечислав Ясіньські, канцелярист – вільна посада, інструктор – Едвард Сісак, інженер – Едвард Лер, бухгалтер – Едмунд Рек, асистент – Людвік Піскозуб, керівник бюро праці – Ізидор Торосевіч, дорожній інспектор – Антоні Стшельбіцкі, 4 шляхові кондуктори, 40 шляховиків, 2 округні лікарі, 22 округні акушерки і 1 повітовий садівник.

Магістрат в Коломиї: площа міста 4 124 га, 42 676 мешканців. Бурмистр – Ян Клескі, заступник бурмиистра – Йозеф Функенштайн, асесори – Міхал Кусьоновіч, Еміль Філоус, Генрик Заремба, Еліаш Крісс, радник бурмиистра – Адам Бартошевські, старші офіціали – Адольф Крушинські, Александер Печерські, офіціали – Стефан Ганшер, Мойзеш Краутгаммер, торговельний інспектор – Фелікс Дьольтер, старший інженер – Міхал Кольбучовські, будівничий – Едвард Равські, шляховий інженер – Барух Мунд, бухгалтер – Людвік Маркевіч, касир – Казімеж Гутовські, старший контролер – Северин Лозінські, контролер – Станіслав Букоємський, інспектор поліції – Антоній Микетюк, лікарі – д-р медицини Владислав Пяскевіч, Юліуш Альтербанд, ветеринар – Здіслав Йозеф Могільніцкі, начальник міської сторожі вогневої – Владислав Мяновські, директор газовні – Маріян Пташек. Також до міста належать: 1 газмайстер, 7 лямпарів, 2 ліхтарники, 2 акушерки, 1 сержант, 2 агенти поліції, 6 капралів, 60 лейтенантів, 1 огородник, 8 шляхових наглядачів, 10 візників для міських коней, 3 канцелярські службовці, 3 екзекутори (кати) гмінні, 1 наглядач гмінних будинків, 5 сторожів, 1 доглядач парку і 1 доглядач фільварку].

Організаторами виставки 1912 р. виступили українські товариства Коломиї – «Родина», «Просвіта», «Сільський господар», львівські – «Жіноча громада», «Труд», буковинські – «Школа деревного промислу» у Вижниці та підросійської України – «Полтавське земство». Вона відбулася в просторах приміщеннях «військових уїзджалень» (донедавна спортивна зала, т.зв. Манеж, тепер супермаркет «555 Велес» на вул. А. Чайковського) під протекторатом архієпископа Карла Франца Йосифа і архієпископіні Зіти.

Цікаво, що з нагоди виставки львівська спілка «Труд» (за посередництвом окремої депутації жіноцтва) передала в подарунок

архікнягині Зіті чудову шовкову, багато мережану сукню, в гарній «касетці» гуцульської роботи. Дарування відбулося аж 2 квітня 1913 р. у Відні. Архікнязь і архікнягиня, подякувавши за подарунок, із похвалою відгукнулися про красу й «артистичне викінчення» сукні, з цікавістю розпитували, хто і як довго вишивав цей одяг.

До виставкового комітету увійшли: д-р Зеновій Левицький (президент), д-р Іван Ганкевич (голова комітету), Теодор Примак, Іван Чернявський та Роман Дудинський (члени комітету). Члени почесної президії – член палати вельмож австрійського парламенту Володимир Федорович, коломийський адвокат д-р Теофіль Дембіцький, голова «Союзу українських послів» Австро-Угорщини д-р Євген Олесницький і голова «Клубу буковинських послів» граф Микола Василько.

На відкритті виставки 1912 р. були присутні делегати Галицького намісництва, українські депутати з Галичини і Буковини, начальники

*Ексц. Митрополит
Граф Андрій Шептицький
архиепископ Украинцевъ Австрій.*

*Excellenz Metropolit
Andreas Graf Sheptytzkyj
Erzbischof der Ukrainer in Osterreich.*

Слуга Божий Владика Андрей.
Поштівка. З приватної колекції (ВК)

цивільних і військових властей, місцева інтелігенція, українці Покуття, Гуцульщини і Буковини. Попри непривітну дощову пору, виставку відвідало понад 20 000 осіб, крім шкільної молоді. Серед високих гостей були українські владики на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким.

Славні гості Коломиї: митрополит Андрей Шептицький

[Слуга Божий Андрей митрополит Шептицький (1865–1944) – видатний український церковний, культурний та громадський діяч, митрополит Української греко-католицької Церкви (митрополит Галицький, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський), граф, доктор права (1888), доктор теології та доктор філософії (1888–1890), депутат Галицького сойму і член палати панів австрійського парламенту у Відні (від 1903 р.).

Митрополит А. Шептицький брав активну участь у політичному житті Галичини. 1901р. виступив з протестом проти переслідувань українських студентів Львівського університету, 1902 р. домагався від Галицького сойму заснування української гімназії в Станиславові. У 1903-1913 рр. Шептицький обіймав посаду заступника маршалка Галицького сойму, а 22 січня 1906 р. очолював делегацію до цесаря з вимогами рівних прав для українців Австро-Угорської імперії.

Митрополит Андрей був душею національного і культурного життя Галичини. Він дбав про школи, заснував науковий інститут для студій, сполучений з Богословською академією, та «Академічний дім» у Львові, допомагав приватним школам. На церковні кошти Шептицький посилав молодих священиків до студій у Римі, Відні; надавав стипендії світській молоді для навчання за кордоном, допомагав дитячим садкам та сиротинцям, заснував український шпиталь – «Народну лічницю» у Львові, підтримував видавництва, товариства.

Дбаючи про економічний розвиток Галичини, митрополит підтримав розгортання українського національно-кооперативного руху. А. Шептицький виділяв значні кошти для допомоги кооперативним організаціям на місцях. Так, 1910 р. ним було виділено з власних коштів 2000 крон на підтримку товариства «Сільський господар». Як глибокий знавець мистецтва, митрополит був меценатом митців-малярів, різьбярів. У 1913 р. він заснував у Львові Український Національний музей, в якому зібрані пам'ятки українського мистецтва. Шептицький дбав про постійне поповнення зібрань музею. Наприклад, 1931 р. він передав музеєві 9 880 різноманітних експонатів. Серед них – рукописи XV–XVIII ст., стародруки, архівні матеріали XVI–XVIII ст., ікони, твори живопису і графіки, римські та візантійські монети тощо.

Виступаючи за рівні виборчі права українців і поляків, 26 січня 1914 р. на засіданні Галицького сойму митрополит А. Шептицький виголосив промову в справі соймової реформи, закликав українців і поляків до згоди щодо відкриття українського університету. На засіданні було вирішено внести зміни до крайового статуту й реформувати виборчу систему. Поляки також погодились підтримати справу відкриття українського університету.

Початок Першої світової війни митрополит зустрів у Львові, відмовившись емігрувати, коли російські війська зайняли Галичину. 6 вересня 1914 р. в церкві Успення Пречистої Діви Марії А. Шептицький виголосив проповідь, у якій закликав народ вірно держатися своїй вірі. Російську православну церкву він називав «казьонною», що підпорядковувалась світській царській владі. Маючи великий авторитет серед народу, митрополит відкрито викривав імперіалістичний характер війни, закликав не визнавати нової влади. За розпорядженням графа Шереметьєва А. Шептицького було заарештовано і депортовано до Курська, а потім перевезено до Суздаля.

Лютнева революція в Росії принесла свободу митрополитові. Він виїхав до Петрограда, де висвятив шість священнослужителів Російської католицької церкви. З Петрограда митрополит приїжджає до Києва, де влітку 1917 р. як гість був на засіданні Центральної Ради. Проблема державності України ніколи не покидала владіку. Першою умовою побудови української держави Шептицький вважав «національну єдність і гармонію духу. Це бажання народу складати єдине ціле – свідомо воля всіх

одиниць злучитися в одну організацію...». Мова, на його думку, була одним з головних чинників єдності.

Повернувшись до Львова 10 вересня 1917 р., митрополит активно взявся за церковні справи. На проголошення Західно-Української Народної Республіки Шептицький відповів пастирським листом, в якому закликав вірних жертвувати всім, навіть життям, для захисту і будівництва української держави. Митрополит заохочував священників до «єдності і лучності з народом. Будемо домагатись, щоби...не ставляв ніхто ніякої перепони у всестороннім розвитку національного життя і культури українського народу, а, навпаки, служив йому і зичливо відносився до всіх його справ...». 7-8 травня 1919 р. у Станіславові відбувся з'їзд релігійних діячів, який за дорученням митрополита скликав єпископ Григорій Хомишин. Учасники з'їзду (в ньому брало участь понад 200 священників) закликали духівництво і вірних самовіддано працювати й боронити незалежність ЗУНР. Проте з весни 1919 р. Українська греко-католицька церква стриманіше ставилась до державотворчої діяльності уряду Західно-Української Народної Республіки. Це було викликано законом ЗУНР від 14 квітня 1919 р. про земельну реформу, що передбачав націоналізацію церковних земель - основу матеріального існування церкви.

Паризька мирна конференція 25 червня 1919 р. визнала право Польщі на окупацію Східної Галичини. Навесні 1921 р. митрополит Андрей виїхав за кордон, де зустрічався з президентом Франції Мільєраном, маршалом Фошем, гаряче відстоюючи право українців на власну державу. З цією метою він відвідує Рим і говорить з Папою. Проте за умовами Ризького договору 18 березня 1921р. Східна Галичина відходила до Польщі. А 15 березня 1923 р. рада послів Антанти, ігноруючи інтереси українців, ухвалила передати територію Східної Галичини Польщі за умови надання їй територіальної автономії.

Андрей Шептицький не визнав умов Ризького договору, про що писала газета «Час» від 12 червня 1921 року: «Митрополит Шептицький не визнає Ризького договору та вважає Галичину тереном, де Польща є не менше ніж окупантом. В цім випадку польському урядові вільно буде домагатися в Римі, щоб його місце у Львові зайняла людина, яка визнає існуючий тепер державний порядок». Польський уряд вирішив усунути небажаного владика. 26 вересня 1923 р. за виступи в обороні самостійності України та антипольські настрої митрополита було заарештовано і депортовано до Познаня. Українська громадськість відповіла на арешт А. Шептицького відкритим протестом. Рим також негативно поставився до цього акту польської влади. Тому уряд Сікорського змушений був відпустити владика.

У 20-30-ті роки ХХ ст. А. Шептицький підтримував процес національного відродження, друкували протести проти польської пацифікації. Найжорсткішого переслідування зазнавали православні українці. Вони були об'єктом окатоличення, а потім і ополячення. Позиції Української греко-католицької церкви були дещо міцнішими. Права греко-католиків боронив конкордат між Ватиканом і польським урядом, який було укладено 1925 р. Проте ця умова не захищала від переслідувань священнослужителів і віруючих. Підставою для репресій могло бути спілкування українською мовою, відмова від використання в полонізованій формі прізвищ своїх

парафіян-українців. За вживання етноніма «українець», політоніма «Україна» митрополитові робили зауваження. Про це свідчить лист від 11 квітня 1933 р., надісланий, як зазначено на конверті, «рутенському митрополитові у Львові монсеньйору Андрею Шептицькому» Священною Конгрегацією Східних Церков у Римі. Апостольська столиця пропонувала митрополиту уникати вживання в документах таких небажаних словосполучень, як «його український народ», «більша частина цього народу», «Україна». Проте, як видно з пізніших документів і звернень А. Шептицького, до цієї рекомендації він не дуже прислухався.

Намагаючись зупинити процес ополячення українського населення, наприкінці вересня 1930 р. митрополит вилетів літаком до Варшави, де домагався аудієнції у Пілсудського, проте прийнятий не був. Довідавшись про голод в радянській Україні 1932 – 1933 рр., митрополит Андрей виголосив промову, в якій закликав вірних надати допомогу. Було зібрано кошти і продукти, проте керівництвом СРСР від них відмовилось.

В кінці 30-х років ХХ ст. польський уряд розгорнув масове примусове обернення православних Галичини в католицитво. Особливого розмаху ця акція набула на Волині, де поляки намагалися ввести новий церковний обряд – «нові обжондек» - якусь суміш українського і польського церковних обрядів. Але місцеве населення нову релігію не визнало, і за постановою польського уряду почався процес конфіскації і руйнації православних храмів. Митрополит Андрей рішуче засудив таке варварство, поставив це питання в Римі, а коли не допомогло, звернувся в Лігу Націй. Польський уряд дуже обурився, але руйнацію церков припинив, знищивши приблизно 200 храмів.

Після приєднання Західної України до СРСР предметом особливого занепокоєння більшовицьких керівників стала авторитетна в Західній Україні Українська греко-католицька церква. А. Шептицький, який не присягав польській владі, залишився послідовним поборником прав вірних і після входу Західної України до складу СРСР. Митрополит не боявся апелювати до найвищих урядових чиновників, коли їхні дії зачіпали інтереси його конфесії.

Німецьку армію А. Шептицький зустрів як визволительку, з нею пов'язував надію на відновлення державності. На проголошення у Львові Української держави 30 червня 1941 р. митрополит відповів вітальною телеграмою: «Переможну німецьку армію вітаємо як визволительку від ворога. Встановленій владі належно підкоряємося. Визнаємо головою крайового правління західних областей України пана Ярослава Стецька». Проте дуже скоро владика переконався, що німецька окупація також супроводжується грабунками населення, репресіями і депортацією до Німеччини. Після скасування німцями Української держави митрополит змінює своє ставлення до німців. У листі до Папи Пія XII, що датований 1942 р., він пише: «...Німецька влада люта, майже диявольська і в ступені хіба що вищому, ніж більшовицька».

Антилюдській суті нацизму А. Шептицький протиставляв не тільки слово Боже, а й вчинки. Він відкрито протестував проти фізичного знищення євреїв, особисто врятував приблизно 600 осіб, переховуючи їх спочатку в соборі св. Юра, а коли це стало небезпечно – у віддалених монастирях. Коли у жовтні 1942 р. почали формуватись перші військові загони УПА, митрополит благословив цю справу і розпорядився надіслати

до загонів священників-капеланів. Останні мали організувати богослужіння для повстанців і виконувати іншу духовну опіку.

Влітку 1944 р. в Західну Україну вступила Червона армія. Поки тривала війна, сталінська політика стосовно Української греко-католицької церкви була поміркованою. Церкви трактували як державну власність, але надавали їх в оренду священнослужителям за невелику плату. Священиків і дяків, також студентів теології звільняли від військової служби. Значна роль у досягненні компромісу між урядом СРСР і УГКЦ належала А. Шептицькому.

Помер Андрей Шептицький 1 листопада 1944 р. у Львові, в святоюрських покоях. За свідченнями очевидців, в день похорону біля міста були сконцентровані війська, а місто нашіпиговано енкаведистами. На похороні були присутні релігійні діячі різних віросповідань, представники радянської влади.

А. Шептицький не раз відвідував Коломию і села Коломийщини, зокрема навесні 1900 р. 21 вересня 1912 р. перебував на виставці домашнього промислу в Коломиї. Фінансово підтримував різні українські товариства і установи на Коломийщині, зокрема філії товариств «Просвіта», «Сільський господар», «Рідна Школа», а також Народний дім, кредитну спілку «Покутський союз», допоміг коштами у закупівлі оздоблювальних матеріалів для залів музею Гуцульщини (1926) і допомагав у придбанні нових експонатів. Сприяв становленню і розвитку хліборобської школи у с. Коршеві на Коломийщині.

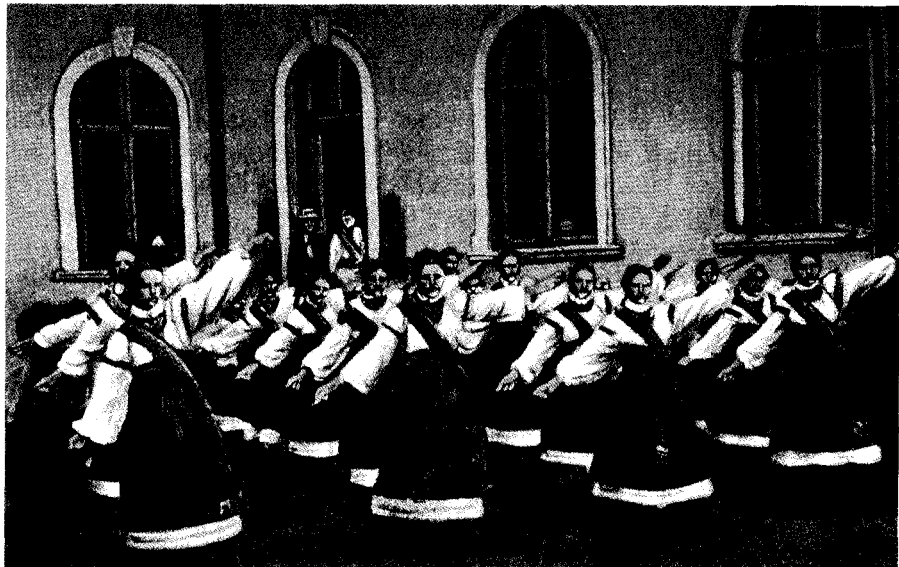
Українська громадськість Коломиї 22 березня 1936 р. урочисто відзначила 70-річчя від дня народження і 35-річчя вступу А. Шептицького на митрополитний престол. Прибуток від ювілейного концерту призначався на «Український шпиталь ім. Митрополита Андрея» у Львові. Одна з коломийських вулиць названа іменем А. Шептицького.

У січні 1955 р. було проголошено декрет про початок процесу беатифікації слуги Божого митрополита Андрея Шептицького.].

Серед інших гостей – архієпископ Макс, міністр праці Тронка і міністр для Галичини Длугош, президент Буковини д-р Меран, відомі українські вчені Хведір Вовк та Іван Раковський.

Під час виставки (площа 1 540 м²) у 18 павільйонах, у т.ч. в 16 т.зв. кабінах свої твори демонструвало понад 260 ремісників та митців з Покуття, Гуцульщини, Буковини, коломийські, львівські й чернівецькі фірми, а також Полтавське земство. Виставка працювала кожного дня до пізнього вечора, бо горіло електричне світло, а при вході на старовинному свічнику горіли ще й електролампи. Через надходження великої кількості експонатів виставковий комітет приймав на виставку тільки високохудожні твори. Кожний відділ обслуговували фахівці, що супроводжували відвідувачів і давали пояснення.

Упродовж трьох перших днів на території виставки виступало інсценізоване гуцульське весілля з танцями та піснями, щодня пара

Коломийські українки під час січових вправ. Поштівка. З приватної колекції (ВК)

молодих приїздила з с. Нижнього Вербіжа фіякром до Коломиї на виставку.

На виставці експонувалися предмети гуцульської кераміки і різьби по дереву, мосяжництва, зразки народної ноші, килими, ліжники, вишивки, а також вперше широко і яскраво — дитячі забавки.

Тогочасна преса писала, що коломийська виставка 1912 р. сподобалась усім добором і красою показаних предметів, багато з яких мали артистичну або культурну вартість. Результатом великої зацікавленості було те, що майже всі предмети розкупили приватні особи, музеї, а багато замовлено у майстрів. Періодика зробила висновок, що українці самі не знають, які «скарби домашнього промислу має український нарід».

На пам'ять про виставку львівські та коломийські видавництва видрукували листівки із зображенням нагороджених учасників, окремих оригінальних цікавих творів народного мистецтва. У Коломиї їх видав Яків Оренштайн, а профінансував коломийський колекціонер Микола Ганькевич. Як наслідок виставки 1912 р., у місті засновано фірму «Український базар» — для збуту художніх товарів. Планувалося відкрити на Покутті спеціальну школу домашнього промислу, однак на перешкоді стала Перша світова війна.

Громадські організації

Конституційні реформи 60-х років ХІХ ст. в Австро-Угорській імперії відіграли далекосяжну роль в історії західноукраїнського регіону, створивши міцний фундамент для висхідного національно-політичного руху. Попри свою недосконалість, австрійська конституція забезпечила народам держави засадничо рівні можливості до здобутків (як і проблем) європейської демократії, стимулюючи, а подекуди просто змушуючи слабших до прискореного розвитку, аби зрівнятися з політично сильнішими. Для галицьких українців така зміна ситуації була надзвичайно важливою.

Початок ХХ ст. відзначався активним самовизначенням української інтелігенції Галичини, визначенням її місця стосовно інших груп суспільства, окресленням статусу цього нового прошарку. «Як би не визначалося явище інтелігенції, — писав один із сучасників, — головною її ознакою необхідно визначити високий інтелектуальний розвиток складу її членів. Крім того, інтелігенція — єдина суспільна група, яка, будучи більш-менш незалежною від впливів, становой, класової і професійної психології, концентрує в собі всі риси загальнонародного генія... Інтелігенція є не тільки творцем усіх

**Колонія. Український Народний Дім.
Колюша. Українські Narodny Dom.**

*Український народний дім. Рисунок проекту. Поштівка.
З приватної колекції (ВК)*

нематеріальних цінностей, що перебувають у культурному вжитку даного народу, а й незмінним розподільником їх; без неї не можливий поступальний рух усієї цивілізації даного народу. Інтелігенція пильнує всі елементи національної свідомости свого народу. Її культурним розвитком визначається рівень культури даного народу, її симпатії і настрої є такими ж для даної національності, її психічний уклад, відкладаючись у народній свідомості, надає остаточного вигляду і форми національної психології; нарешті, головне знаряддя культурно-національної творчости народу — національна мова — перебувають цілковито в її володінні. Інтелігенція є також своєрідною інтелектуальною лабораторією, в якій, крім чисто культурних цінностей, створюються форми і типи національної громадянськості і політичного устрою. В руках інтелігенції перебувають усі ключі від національної долі того народу, представницею якого вона виступає».

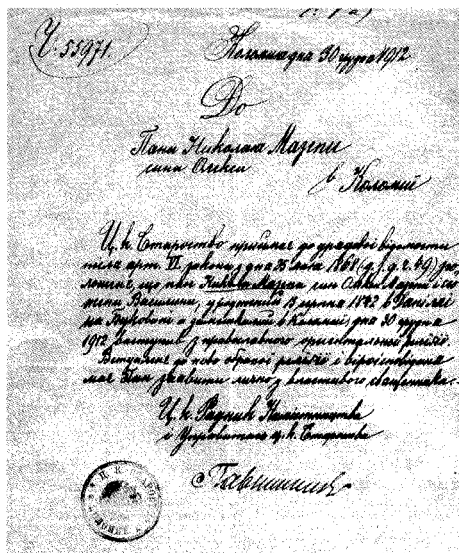
Чверть століття перед Першою світовою війною відбувалося інтенсивне формування основ новітньої національної свідомости української нації. Як відомо, через історичні причини цей процес головним чином мав місце в інтелігентних верствах нації. Інтелігенція мусила стати на чолі нації в боротьбі за здобуття політичних і національних прав. Коломийці й тут не пасли задніх.

Першими громадськими організаціями в Коломиї були різні церковні братства: «Братство Святого Архистратига Михаїла» (1864–1910), «Братство Пресвятої Родини» (1900–1955), «Братство святого Апостола Петра» (1910–?).

Своєрідною ілюстрацією сутности церковних братств є приклади діяльності «Братства Святого Архистратига Михаїла» і «Русько-католицького Товариства святого Іоанна Милостивого» в цей період.

Братство святого архистратига Михаїла було засноване 1866 р. греко-католицьким парохом о. Іоанном Коблянським. Статут цієї установи затверджений намісництвом у Львові 24 березня 1866 р. Разом з братством організовано «Воспиталище для учащогося юношества при руской парохіальній церкві в Коломиї», яке керувалось статутом товариства і «Дневним порядком», затвердженим 8 березня 1866 р. у Львові.

Метою братства було виховання своїх братчиків у дусі релігійної моралі, турбота про піднесення східного обряду, утримання церкви, матеріальна допомога своїм членам, створення гуманітарних інституцій. Статут братства передбачав утримання власної друкарні, читальні з бібліотекою, влаштування виставок, концертів, товариських зустрічей. До фондів братства належали маєтності при вул. Шевченка, 5, вул. Міцкевича, 53, і на Снятинському передмісті так звана «Коблянщина».

Взірець дозволу на вихід з
православного віросповідання,
виданий коломийським повітовим
староством. 1912 р. Архівна
світлина (МІМК)

безнастанну боротьбу з парохом, з
Це сталося лише 9 травня 1910 р.

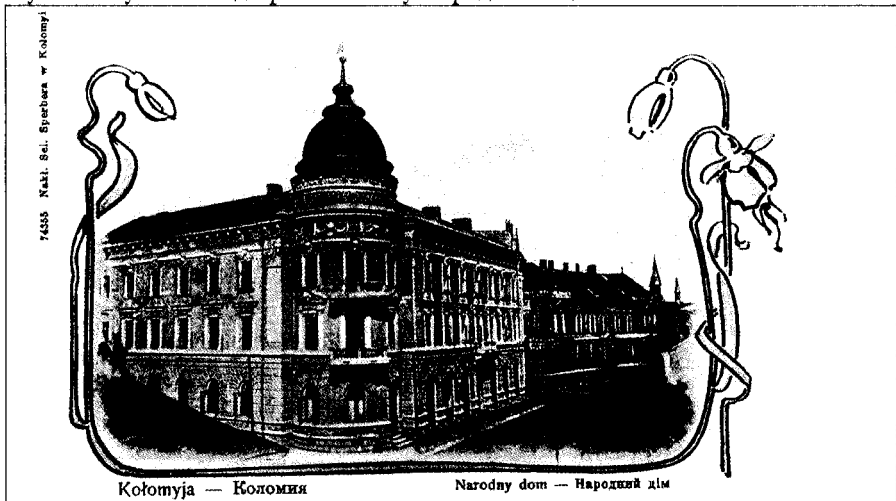
Статут «Русько-католицького Товариства святого Йоанна Милостивого» затверджено намісництвом у Львові 28 жовтня 1911 р. Метою товариства було надання матеріальної допомоги своїм членам. 1911 р. організація нараховувала приблизно 200 членів, які переважно належали до «найбіднішої верстви суспільства». Голова товариства Карло Шипайло наголошував, що «воно є товариством добродітельным, а успіх його залежить від матеріальних средств». Оскільки прибутки товариства з членських вкладок були незначними, джерелом надходження стали пожертви від державних установ міста, товариств, приватних осіб. У грудні 1912 р. крайовий відділ товариства у Львові відмовив коломийській організації в матеріальній допомозі, посилаючись на брак коштів у власній касі. Відомо, що товариство утримувало притулок для сиріт, в якому 1912 р. мешкало 15 сиріт. Через брак матеріальних засобів секретар товариства о. Микола Терлецький 1912 р. звернувся до «Товариства охорони молоді» по допомогу, мотивуючи тим, що місцеві українці, як і поляки, повинні мати однакові права.

Оскільки ця організація була
московофільського спрямування,
то вже 27 липня 1902 р. на
загальних зборах братства його
голова д-р Володимир Дудикевич
запропонував відділити від братст-
ва бурсу і майно при вул. Шевчен-
ка, 5, передаючи бурсу новоство-
реному товариству «Свято-
Михайлівський інститут». За
відверте пропагування церковної
єдності з Москвою і москво-
фільські заклики єпископ-ський
ординаріат Станиславівсь-кої
греко-католицької єпархії своїм
розпорядженням від 12 липня
1906 р. підтвердив обмеження
пароха о. Миколи Семеніва і
звернувся до намісництва у
Львові про розв'язання братства
«за шкідливу діяльність Братства,
марнотратство, як також
моральною шкодою для церкви».

Однією з перших світських громадських організацій у Коломиї було москвофільське товариство ім. М. Качковського – «Общество им. Качковского» (1874 р.). У руках москвофілів перебувало і товариство «Школьная помощь» (від 1892 р.), і перше в Галичині літературно-драматичне товариство ім. Г. Квітки-Основ'яненка – «Литературно-драматическое общество им. Квитки-Основяненка» (від 1890 р.).

На протигагу москвофілам, яких щедро підтримувала Москва, постала найпотужніша громадська організація «Просвіта», філія якої у Коломиї виникла 1877 р. Активно в Коломиї працювали філія Руського (згодом –Українського) педагогічного товариства, філія товариства «Взаїмна Поміч Українського Вчителства» (від 1905 р.), товариства «Родина», «Громада» (від 1906 р.), «Жіночий кружок», «Інститут Руський Народний дім».

1898 р. у Коломиї діяло 20 зареєстрованих громадських організацій: «Товариство охорони звірят» (від 1898 р.), «Інститут «Руський Народний дім», «Братство св. Архистратига Михаїла», кредитове товариство «Самопоміч», філія «Общества им. М. Качковского», філія товариства «Просвіта», товариство «Родина», «Перше руське літературно-драматичне общество», «Коломийський Боян», «Жіночий кружок», «Товариство руських ремісників «Зоря», «Школьная помощь», товариство «Карпатська крамниця», товариство «Власная помощь», радикальне товариство «Народна воля», товариство народних спілок, читальні на Кутському і на Надвірнянському передмістях, міська читальня.

Колотуја — Коломија

Narodny dom — Народний дім

*Народний дім (суч. музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття).
Поштівка. З приватної колекції (ВК)*

Коломийські національні меншини

За цісарських часів більшість населення Коломиї становили українці, питома вага яких відтепер у міському управлінні суттєво зменшувалася. Незважаючи на традиційну поліетнічність та поліконфесійність західноукраїнського регіону (яка простежується ще з середніх віків), одні національні меншини (гебреї, поляки, в певний час – німці) стають панівними більшостями, інші асимілюються з місцевим населенням чи з панівною нацією (чехи, болгари, вірмени) або зберігають окремі елементи національної ідентичності (німці). Відтоді такий національний уклад спостерігається, переважно, до початку і в перші десятиліття ХХ ст.

Значними національними спільнотами Коломиї в австрійську добу були гебреї, поляки, німці, вірмени.

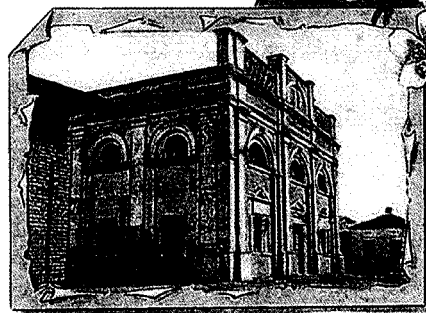
Гебреї

Доволі численну національну спільноту в Коломиї становили гебреї, яких тут до вересня 1939 р. називали жидами. У Коломиї їхні гетта завжди були іноетнічними анклавами стосовно українських, польських, вірменських і німецьких дільниць.

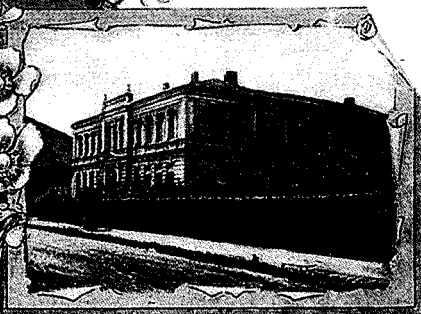
Зазвичай, коломийським гебреям належав значний відсоток земельних ділянок. У їхніх руках були вся торгівля і великі грошові капітали. Відомо, що 1765 р. в Коломиї проживали 1 072 гебреї: здебільшого купці, крамарі, посередники-фактори й орендарі різних промислів, переважно солеварень.

Для підвищення ролі освіти й культури гебрейська громада 1778 р. створила гебрейську школу, що стала першим стаціонарним навчальним закладом коломийських гебреїв. Велику синагогу наприкінці ХVIII ст. було перебудовано, стіни прикрашено декоративними елементами барокового стилю, а під час реставраційних робіт 1798 р. певних змін зазнав інтер'єр. Від 1787 р. при синагозі була традиційна початкова школа – хедер, де вивчали Тору і Талмуд. У 60-х рр. ХІХ ст. коломиянка Гулесова організувала дитячий садок для гебрейських дітей, а 1866 р. було відкрито другу початкову школу.

Статистично в 1869 р., під час офіційного перепису населення Коломиї та її околиць, було встановлено, що число гебреїв дорівнює

Grosse Synagoge

Br. Hirsh'sche Schule

Велика синагога і школа барона Гірша. Поштівка. З приватної колекції (ВК)

9 019 осіб, тоді як на 15 000 городян у 1861 р. їх налічувалося 8 300 осіб. Адміністративно-правне становище гебреїв відображала спеціально створена ізраїльська гміна, до правління якої 1876 р. входили Соломон Вісельбер, Давид Кріс та Йосиф Функенштайн.

Чимале соціальне значення в житті міста мало відкриття 34 квітня 1854 р. лікарні, збудованої на кошти гебрійської громади, в якій, як повідомляють тогочасні джерела, було 20 лікарняних ліжок. Окрема сторінка життя коломиїських гебреїв — діяльність «Будинку для старців та калік», відкритого 1898 р. на кошти ізраїльської гміни.

Релігійно-містичне життя общини проходило не лише в синагогах, але й у молитовних будинках і публічних божницях. 1872 р. тут діяло 16 божниць і 35 молитовних будинків. Раббі Нахман Зев, раббі Іцхак Себ, раббі Іцхак Таубес, раббі Гершон бен Єгуда, раббі Гігель бен Барух Ліхтенштайн, раббі Якуб бен Ефраїм Теомін — ось далеко не повний перелік коломиїських рабинів ХІХ ст.

У другій половині ХІХ ст. гебреї вже становили найчисленнішу групу серед коломиїців, а 1882 р. — 41,4 % усього населення міста. Чисельність коломиїських гебреїв зростала: 8 052 (1869 р.), 9 019 (1876 р.), 10 209 (1882 р.).

Про певне зрушення в українсько-гебрійських освітніх стосунках свідчить і те, що за переписом 1900 р. у Східній Галичині налічувалося

40 475 осіб Мойсеєвої віри, котрі послуговувалися українською як розмовною мовою. Так, уже від 1902 р. до української гімназії в Коломиї вступають перші учні-гебреї, а 1906-го – до приватної української жіночої семінарії.

Напередодні Першої світової війни та польсько-українського конфлікту відсоток гебреїв у навчальних закладах міста помітно зростає: від 6% (в українській гімназії, 1913/14 н.р.) до 15% (українська жіноча семінарія, 1911/12 н.р.) чи навіть 34% (українська гімназія, 1920/21 н.р.). Здебільшого учні-гебреї декларували рідною українську мову, а інколи й українську національність, і це при тому, що їхні батьки мали можливість вибору між польськими та гебрейськими гімназіями і семінаріями.

Позитивну роль у розвитку української національної культури відігравали дрібні підприємці-гебреї, зокрема власники невеликих друкарень. Як правило, провінційні гебрейські друкарні у Східній Галичині мали українські шрифти і друкували значну кількість книжок та періодики українською мовою. Серед них чільне місце посідають друкарня Вільгельма Бравнера (роки існування: 1905-1923) і видавниче підприємство коломийського купця Якова Оренштайна (роки існування: 1903-1919). У друкарні першого виходили у світ науково-популярний тижневик «Поступ», часопис для народу «Хлопська правда», орган українсько-руського вчителства «Прапор», політико-економічний часопис «Право народу», євангелицький часопис «Віра і наука», безпартійний, становий часопис «Голос дяків», селянський двотижневик «Плуг», журнал молоді літератури «Зеркало» та ін.

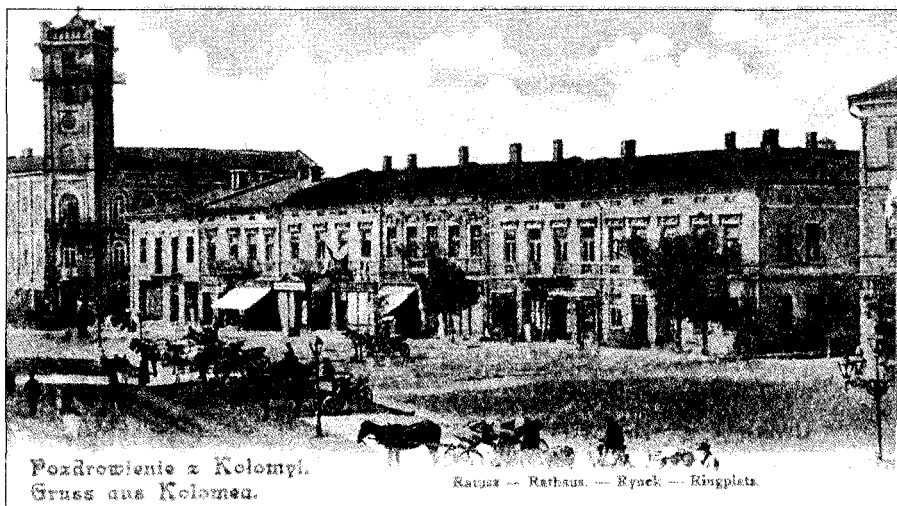
Засноване в 1903 р. видавництво «Галицька накладня» Я. Оренштайна (1875–1943) в анотації до свого першого видання зазначало, що «до цієї праці «Галицька накладня» приєднала собі гурт молодих українських вчених, які певно не пожалують праці для такого епохального діла». Видані Оренштайном твори Т. Шевченка, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Марка Вовчка, С. Руданського, П. Куліша, А. Крушельницького, С. Яричевського, А. Гринюка, Р. Кіплінга, А. Толстого, Л. Андрєєва, А. Франса, Б. Шоу та ін. стали загальноновизнаним внеском цього гебрейського видавця у нашу культуру.

Певним мірилом українсько-гебрейських культурних діалогів є й те, що у 90-х рр. XIX ст. гебрейські аматори влаштували в Коломиї театральний гурток, актори якого поставили невеличку п'єсу «Брандлес – козак з Коломиї».

Не випадково Коломию відвідував і один з найвідоміших гебррейських письменників Шолом-Алейхем (справжнє ім'я – Шолом Нохумович Рабинович, 1859-1916), який на початку 1906 р. дорогою до Швейцарії чотири дні провів у місті, описавши згодом життя і побут східногалицьких гебреїв в оповіданні «Брехня». Дія оповідання відбувається в потягу до Коломиї, а з розмови двох пасажирів, одним з яких є сам автор, дізнаємося, що в Коломиї припадає на «одного багача ледь не тисяча бідняків, щоб не наврочити». Наводимо цей текст:

[«Діалог у Галичині

- Ви їдете, здається, до Коломиї?
- Звідки ви знаєте, що я їду до Коломиї?
- Я чув, як ви розмовляли з кондуктором. Ви таки коломийський чи тільки їдете до Коломиї?
- Таки коломийський, а що?
- Нічого. Просто питаю. Коломия нічого собі місто?
- Що значить – нічого собі місто? Місто, як усі міста в Галичині. Гарне містечко. Дуже гарне містечко!..
- Я хочу спитати, чи є у вас порядні люди, багатії?
- Є різні: є багатії, є бідняки. Звичайно, бідняків більше, ніж багатіїв.
- Те саме, що й у нас. На одного багатія, нівроку, тисяча злидарів. У вас в Коломиї є багач Фінкельштайн?
- Є такий багач Фінкельштайн. А що, ви його знаєте?
- Ні, я його не знаю, але багато чув. Його звуть реб Шая?
- Реб Шая. А що?
- Нічого. Просто так питаю. Він справді, отой реб Шая, такий багатій, як про нього кажуть?
- Хто зна? Його грошей я не лічив. Чого ви так допитуєтесь? Вам це треба знати, щоб одержати кредит?
- Ні, просто так собі. Він, кажуть, має дочку.
- У нього три дочки. Може, сватання? Скільки, сказали вам, дає він посагу дочці?
- Тут ідеться не про посаг, розумієте. Мене цікавить сім'я, сама сім'я реб Шаї Фінкельштайна. Що то за люди, розумієте.
- Яка може бути сім'я? Сім'я, як усі сім'ї. Гебррейська сім'я, порядна, дуже порядна сім'я! Хоч, правда, кажуть, що з погляду вимог релігії там останнім часом... Але то брехня!
- Що саме брехня?
- Хоч би що сказали – брехня. Коломия, треба вам знати, це місто самих брехунів.
- Саме тому цікаво знати, що кажуть, приміром, про його домівку.

Pozdrowienie z Kolomyi.
Gruss aus Kolomea.

Rathaus — Rathaus. — Rynek — Ringplatz.

Середмістя. Поштівка. З приватної колекції (ВК)

— Кажуть, що це вже не те, що колись. Наприклад, колись там суворо додержували прадідівських звичаїв... Сам він бувало їздив двічі на рік до праведника. А тепер... Тепер уже не те...

— Оце все?

— А що ви хотіли? Щоб збрив бороду й пейси і прилюдно їв свинину?

— Ви говорите «кажуть», то я подумав бозна-що! Головне ж — це те, щоб людина була людиною. Тобто мене цікавить, чи він, отой реб Шая Фінкельштайн, порядна, чесна людина? Ось що мене цікавить.

— Що значить — порядна людина? Людина як усі люди. Навіщо не славу пускати? Досить порядна людина. У нас, правда, подекуюють, що він трохи... Але то брехня!

— Що брехня?

— Все, що кажуть про нього, — брехня. Коломия таке місто, де люблять оббріхувати один одного, а я не хочу повторювати, бо це зветься плітки.

— Якщо ви знаєте, що це брехня, то це вже не плітки.

— Кажуть, що він... трохи... крутій.

— Крутій? Кожен купець — крутій. Купець крутить. А ви хіба не крутій?

— Різні бувають крутії. На нього кажуть, розумієте... але то брехня.

— Що ж, власне, кажуть на нього?

— Я ж вам кажу, що це брехня!

— То я хочу знати брехню, яку про нього вигадують.

— Кажуть, що він уже тричі банкрутував. Але то брехня! Я знаю тільки про один раз.

— Оце все? Де ви бачили купця, який не банкрутував би? Купець торгує доти, аж поки проторгується. Коли купець вмирає, не банкрутувавши — це ознака, що він помер передчасно. Що? Хіба не так?

- Різні бувають банкрутства. Про нього кажуть, що він погано збанкрутував. Гроші поклав собі в кишеню, а людям дав дулю. Розумієте?
- Не дурний, видно. Ну, а крім цього, нічого більше?
- Чого вам ще треба? Щоб він людей різав? Докотився до злочину? Що правда, у нас розказують про одну якусь дуже негарну справу... але то брехня!
- А саме?
- Справа з один паном... Дурниці!
- Що за справа з паном?
- Якийсь там пан... Векселі... Мало що Коломия може вигадати? То брехня! Я знаю, що то брехня!
- Коли ви знаєте, що це брехня, то воно ж йому не зашкодить.
- Він, кажуть, мав діло з паном, дуже багатим паном, був у пана в пошані, у великій пошані. А коли той пан помер, він подав на нього кілька векселів. У місті зчинився галас: звідки взялись у Фінкельштайна векселі, коли пан зроду не підписував ніяких документів? Коломия, треба вам знати, це — місто, що стежить...
- Ну?
- Ну-ну! Він мав рахубу...
- Оце все? Кожна людина має неприємности. Ви бачили коли-небудь людину без неприємностей?
- Але ж цей, кажуть, мав три мороки.

**Ulica Franciszka Józefa. — Franz Josefs-Gasse.
Колюмуя. — Kolomea.**

*Вулиця Франца Йосифа (суч. бульв. Лесі Українки). Поштівка.
З приватної колекції (ВК)*

- Три мороки? А саме? Які ще мороки він мав?
- З млином, кажуть, морочився... Але то вже напевне брехня!
- Млин, певно, згорів, а на Фінкельштайна сказали, що млин був старий, добре застрахований і він сам пустив червоного півня, щоб мати змогу потім збудувати новий?
- Звідки ви знаєте, що так було діло?
- Не знаю, але я собі уявляю, що так мало бути.
- Саме так, значить, подекуюють у нас в Коломиї, але то брехня. Можу вам заприсягтися, що то брехня!
- Мене це не хвилює, якщо воно й правда. Яку ще, кажете, мороку він мав?
- Я кажу? Місто каже. Але це вже просто причіпка, наклеп, справжній наклеп.
- Наклеп? Фальшиві гроші?
- Ще гірше.
- Що вже може бути гірше?
- Соромно розповідати, що Коломия вигадує! Нечесні люди... Байдичі... А може, це було навмисне підстроєно, щоб можна було вимангачувати гроші? Хіба не знаєте – маленьке містечко, багатій має ворогів...
- У нього, певно, було щось із служницею?..
- Звідки ви знаєте? Вам уже розповідали?
- Мені не розповідали, але я вже здогадуюсь, йому цей наклеп, певно, коштував чималу копійчину?
- Дай боже нам обом заробляти щотижня, – я вам не ворог, – те, що йому коштувало, хоч він у цьому зовсім не винний. Маленьке містечко... багатій... Йому добре ведеться... Люди заздять... Просто заздять йому!..
- Можлива річ. А діти в нього порядні, хороші? Три дочки, кажете є в нього?
- Три. Дві заміжні, а одна дівчина. Порядні діти, дуже порядні діти... На старшу, правда, кажуть, що... але це брехня!
- А саме, що кажуть на неї?
- Я ж вам кажу, що це брехня.
- Знаю, що це брехня, але я хочу знати брехню.
- Коли схочете вислухати усі побрехеньки, які поширюють у нашій Коломиї, вам не вистачить трьох днів і трьох ночей... Про старшу кажуть, що вона зовсім не носить парика. Я можу бути свідком, що це брехня, бо вона зовсім не така освічена, щоб усім показувати своє волосся. А на другу дочку з доброго дива вигадали, що дівчиною бувши... Та мало що Коломия може вигадати! То брехня!
- Цікаво послухати, що можуть у вас в Коломиї вигадати.
- Я ж вам кажу, що Коломия – це місто самих брехунів, обмовників і плетунів. Хіба не знаєте? У маленькому містечку, коли дівчина вночі прогулюється по місту удвох з молодим чоловіком, то здійсмається галас: чого це дівчина ходить по Коломиї вночі удвох з провізором?

- Оце все?
- А ви ще чого хотіли? Щоб вона з ним утекла в судний день до Чернівцеь, так само, як, кажуть, утнула молодша?
- А що утнула молодша?
- Не варто, слово чести, навіть переказувати всі дурниці, що їх вигадують у нас в Коломиї. Я терпіти не можу повторювати побрехеньки!..
- Ви вже переказали стільки побрехеньок, розкажіть уже й цю.
- Я розкажую не мої побрехеньки, пане добродію. Я розкажую чужі!.. І взагалі не розумію, чого ви допитуєтесь так у мене про кожного окремо, неначе прокурор. Ви, здається мені, з тих, що одно люблять випитувати, нишпорити, витягати з іншого всі жили, а самі боїтесь слово сказати... Пробачте, що я вам кажу щиру правду. Ви, на мою думку, з російських євреїв, а вони мають погану звичку: люблять залазити іншому з чобітьми в серце... Російські євреї, видно, неабиякі обмовники... Зрештою, от уже скоро Коломия... Час пакуватися... Дозвольте, будь ласка!».]

У політичному житті краю гебрейська верхівка впевнено дотримувалася традиційної орієнтації на польські аристократичні кола. Система політичних партій, яку представляли гебреї Східної Галичини, що боролися за депутатські місця в райхстазі й місцевих органах влади та проти антисемітизму і юдофобства польських і українських клерикалів, складалася саме в маленьких містечках.

Сучасник-українець писав, що «життя пливало в місті трьома герметично відокремленими течіями. Українці, поляки і жиди творили цілком замкнені групи, щоб не сказати гетто. Так було на полі мовному, товариському, культурному, політичному й релігійному».

Ще 1880 р. коломийські гебреї заснували у місті осередок сіоністського руху, головою якого був Ізраель Фаденхрехт, котрий видавав часопис «Ізраель» гебрейською мовою. Цікаво, що на Першому сіоністському конгресі в Базелі 1897 р. Коломию репрезентували Соломон Зінгер та якийсь Розенгехт, тоді як столицю коронного краю Львів — лише один делегат.

Згодом, 1914 р., сіоніст А. Таубес видавав у місті часопис «Volks Zeitung». З-поміж партійних лідерів виокремлювалися невідомий нам В. Шаєр і знаний Йосиф Функенштайн, який упродовж перших десятиліть ХХ ст. входив до керівництва магістрату й повітової ради, був бургомістром Коломиї, головою ізраїльської гміни, членом шкільної окружної ради. Значним авторитетом у витлумаченні приписів для членів громади був раббі Шмелкес Гедалі, починаючи від 1902 р. — головний рабин міста.

Яким було життя містян-гебреїв наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., згадує у «Нарисах про моє життя» Альфред Маріа — онук коломийського бурмістра Йосифа Функенштайна: «Коломия, містечко з 40 000 жителів, розтаповане на ріці Прут в східній частині провінції, місце народження моєї матері та батька, стало особливим місцем для мене в мої молоді літа, і я завжди з нетерпінням чекав літа, щоб провести його там. Моя мама була дочкою мера міста Йозефа Функенштайна. Це була людина, яка справила на мене в молоді роки найбільше враження. Дуже високий, мав гарні риси обличчя та бакенбарди, подібні до тих, які носив імператор Франц Йосиф. Тримався з гідністю, але був приязним. Він відігравав важливу соціальну та політичну роль, хоч багатим зовсім не був. Виконував багато почесних функцій. Я гадаю, що успадкував від нього інтерес до справ, пов'язаних з суспільством та етикою, а також постійну зацікавленість громадськими справами. Саме за них він отримав нагороду, цісарський орден Франца Йосифа. Всі ми дуже цим гордилися. Його завжди супроводжував натовп прихильників. Говорив, що серед них не було жодного, котрий не хотів, аби він не зробив для нього яку-небудь незаконну послугу. Звичайно, цього не робилося. Вважалося, що він був одним з найкращих юристів у країні, особливо в сфері адміністративного права, незважаючи на те, що юридичної освіти в нього не було.

Будинок, де народилися я та моя мати, був скромним і одноповерховим в ряді таких самих будинків на одній з головних, але зовсім не елегантних вулиць міста. Це було невелике приміщення. З однієї сторони попереду було два вікна. З другої сторони — одне вікно, а між ними — широкі двері в сіни. Перед будинком стояла лавка, на котрій протягом багатьох-багатьох років сиділа моя прабабуся, Лі Кіслер, мати моєї бабусі, і весь час в'язала шкарпетки для своїх внуків та правнуків. З деяких невідомих причин вона називала мене «довгий Джон», хоча я не був довгим,

Yobate 27/8 2007.

Коломуја — Рунек

Коломия — Ринок

Ринок. Поштівка. З приватної колекції (ЗЖ)

Kołomyja — КОЛОМИЯ — Kolomea
Ul. Sobieskiego — Вул. Собіського — Sobieska Gasse

*Вулиця Собеського. Поштівка.
З приватної колекції (ВК)*

Особливий інтерес в мене викликала невелика колія, що проходила через місто перед будинком. Двічі на день з'являвся локомотив, вкритий бовдурами диму, зі свистом та дзеленчанням дзвінка. Найдивовижнішим було те, що перед потягом біг чоловік, розмахуючи червоним прапорцем, розчищаючи дорогу від свиней, корів та дітей. Я не знаю, яким був вантаж: цукор чи олія, але добре пам'ятаю назву місцевості, з якої він їхав: Слобода Рунгурська...

Від будинку до ринку в центрі міста було недалеко. Там стояла міська ратуша, де керував мій батько. По базарних днях з'являлися багато коней, на яких селяни, українські гуцули, привозили свої товари на ринок. Їх народні костюми були дуже барвистими та яскравими, як і фрукти, вироби, глиняний посуд та інший товар ручної роботи, що вони виставляли на продаж. Земля була дуже плодючою. Птиці та м'яса було в достатку, і вони були дуже дешевими. Особливо популярні-ми були соняшники та їх насіння. Тут завжди спостерігалось особливе пожвавлення. Я пам'ятаю багато бійок між жінками. Поліцейським напевно нелегко було приборкати їх. Пригадую цю яскраву картину: люди, тварини, овочі, глиняний посуд та ручні вироби — все як з полотна хорошого маляра...

Будинок, поруч з нашим був особливо привабливий для нас, дітей. Це був дуже вбогий маленький магазинчик, котрий тримала одна стара жінка і в якому майже не було ніякого товару, вартого уваги, за винятком великих чорних родзинок, котрі ми тоді так обожнювали, як теперішні діти жуйки. Коли нам перепадав якийсь «крейцер» він старших, ми одразу несли його туди.

Місто мало досить гарно спланований парк, в якому ми повинні були проводити час по обіді. Мені це не дуже подобалося. По-перше, тому що ми повинні були ходити пішки, а не їхати в кареті, і по-друге, нам забороняли ходити по траві. До речі, незважаючи на цю заборону, вона все одно погано виглядала. Лише мій наймолодший брат Віктор, котрий в ранньому віці виховувався в домі моїх діда та бабусі, знав вихід зі становища. Він ступав на траву і, коли сторож намагався його прогнати, казав йому: «Я маю право стояти тут. Я онук бурмістра».

Але картина тамтешнього життя не завжди була такою приємною. Були і тривожні часи. Перш за все це були пожежі, холера та вибори.

Принаймі дві третини населення було гебреями. Більшість з них була ортодоксами, так званими хасидами. Дід був президентом гебрейського культурного товариства «Kultusgemeinde», органу з функціями влади для всіх частин жидівської громади. Проте сам він набожним не був, і домашнє господарство не велося строго на гебрейський манер. На столі регулярно була шинка, і молоко часто перемішувалося з м'ясними продуктами. До синагоги він регулярно не ходив. Наскільки мені відомо, він відвідував служби лише під час великих свят. Лише один раз я мав нагоду бути разом з ним. Його почесне місце було поруч з святинею. На стіні синагоги, котра була пишною будівлею, я бачив дошку, яка увіковічнювала заслуги мого діда у відбудові приміщення. Його вбрання ортодоксальним не було, радше в західному стилі й досить дороге, пошите у Відні, на богемських курортах чи у Львові. Єдиний час протягом тижня, коли я спостерігав релігійні ритуали, був вечір у п'ятницю. Тоді моя бабуся запалювала свічки в великому срібному канделябрі й закривала лице руками, для того щоб промовити молитву. Вечеря також була більш святочною, ніж у інші дні, з різноманітними видами білого хліба, риби та кращим вином. (До речі, вино подавали до кожної страви.) А по суботах ми їли лише холодну їжу, оскільки прислуга не працювала. Субота була справжнім вихідним днем у місті. Майже всі крамниці були зачинені. Чоловіки були одягнені у шовкові кафтани та капелюхи, обрамлені хутром, котрі називалися «StrameI». Жінки, котрі після шлюбу майже всі носили перуки, також були одягнені в чорні жакети. Деякі перуки з золотими, срібними та діамантовими прикрасами мали чорні стрічки, що покривали всю голову. Вони ходили взад і вперед по ринковій площі та відвідували друзів. Це була дуже урочиста церемонія, і жодних забав не було. Та мені більше подобалося неділя, коли селяни в своїх різнобарвних костюмах приходили до церкви...».

На початок ХХ ст. число гебреїв продовжувало зростати. Так, 1911 р. в Коломиї разом з приміськими селами Дятьківці й Шепарівці налічувалося 7 850 греко-католиків, 8 244 римо-католиків, 16 750 гебреїв (51% населення). Для забезпечення духовних потреб такої кількості гебреїв на поч. ХХ ст. у місті діяло 16 публічних божниць і 35 молитовних будинків. Залежно від роду занять і соціального стану вірні ходили до тієї чи іншої синагоги.

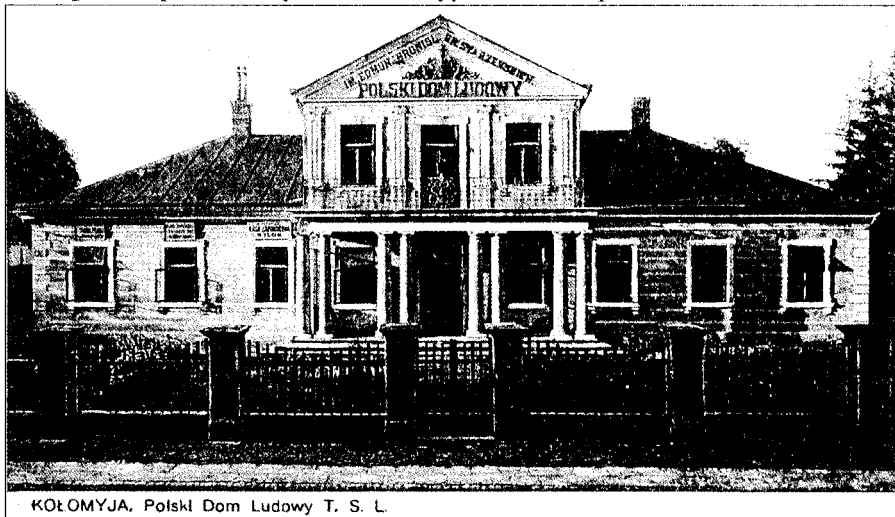
Поляки

Найчисленішою етнічною спільнотою після гебреїв були поляки. Їхній перший вплив до Коломиї і розселення в межах тогочасного міста були пов'язані з хвилею польської колонізації після загарбання у XIV ст. Галичини. Без перебільшення, польська мова, зокрема і польська культура, мали істотний вплив на коломийське життя XIV–XIX ст. Тому, посідаючи важливе місце серед низки вузлових пунктів польського світу, Коломия аж до 1848 р. не була осередком українського відродження.

Польські магнати і шляхта, великі землевласники домінували в усьому політико–економічному житті міста XIX – поч. XX ст. Органи державної виконавчої влади і самоврядування, правосуддя, управління освітою тощо перебували в руках поляків, а фактично – під контролем місцевої польської земельної аристократії. Поступово під тиском поляків відступали давні закони, а чиновники, поставлені дбати про використання в адміністрації німецької мови, само собою, переходили на польську. Відповідно, і частина українського населення, а подекуди й гебреї, особливо шкільна молодь, студенти, службовці й навіть робітники, з чисто практичних міркувань розмовляли польською мовою.

За австрійських часів поляки і далі переважали в усіх професійних групах і галузях міської економіки, крім сільського господарства.

Серед місцевих поляків спостерігався великий відсоток чиновників, які вірою і правдою служили Габсбурзькій монархії, однак мали власний

Коломуя. Polski Dom Ludowy T. S. L.
Польський народний дім (суч. коломийський військкомісаріат).
Поштівка. З приватної колекції (ВК)

Колотуца. — Коломия. — Коломея.

Stach Sokoli. — Будинок Соколів — Sokolenhaus.

Будинок польського «Сокола». Поштівка. З приватної колекції (ВК)

запад державотворення, політичні поривання й культурні ініціативи. У 1862-1907 рр. почесними громадянами міста стали десять коломиєських поляків: перший асесор Коломиї Щепан Каміньські (1862 р.), член Коломиєської повітової ради, посол до Галицького сойму, власник земель у Джуркові Кшиштоф Богдановіч (1874 р.), коломиєський староста Євгеніш Кучковські (1876 р.), президент Коломиєської повітової ради, власник земель у Загайнолі Францішек Ясіньські (1876 р.), комісар Коломиєського староства Юзеф Янікевіч (1882 р.), власник копалень і рафінерій нафти у Печеніжині Стапіслав Щенановські (1885 р.), професор гімназії Леопольд Вайгель (1886 р.), радник Коломиєського староства Северин Баньковські (1897 р.), римо-католицький декан і канонік Жигмонд Павловські (1907 р.), громадський діяч Фердинанд Павліковські (1907 р.). Єдиним українцем, який отримав високе муніципальне відзначення, став греко-католицький священик, директор гімназії, письменник о. Амбросій Шанковський (1871 р.).

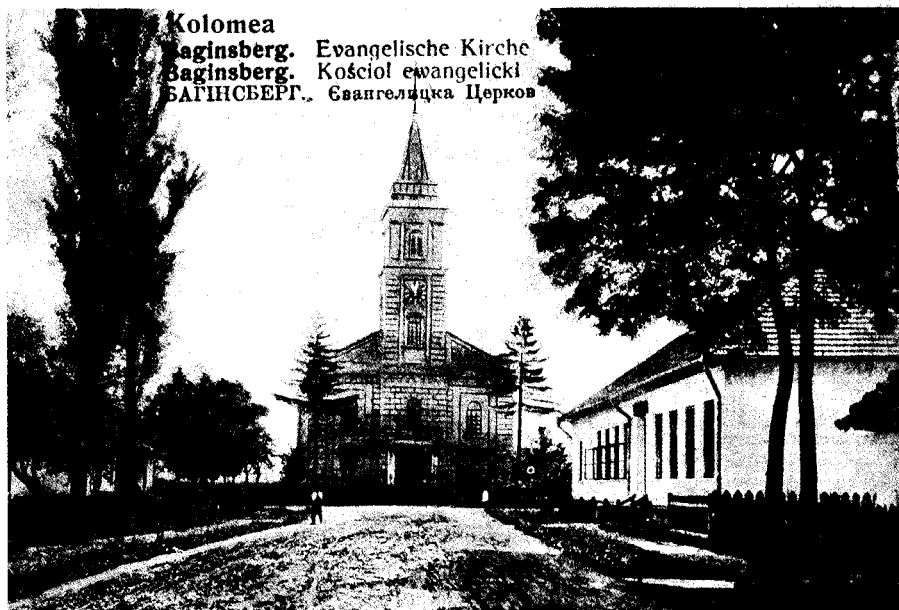
Упродовж ХІХ — поч. ХХ ст. чисельність поляків в етнічній структурі Коломиї стала назагал стабільною, однак суттєво не збільшилася. Якщо ідентифікувати римо-католиків лише з поляками (відповідно до їхнього віросповідання), можна твердити, що у 1911 р. римо-католики склали лишень 25 % (8244 осіб) (у той час як гебреї — 51%, а українці — 24 % населення міста із селами Дягтьківці та Шепарівці).

Німці

Найскладніше визначити точну чисельність і суспільне становище етнічних німців. Вперше вони могли з'явитися в Коломиї в потоці середньовічної міграції німецьких селян та містян на схід – у так званому *Drang nach Osten* (Похід на Схід). Оскільки наше місто було тоді малозаселеним і перебувало на економічно низькому рівні, руські князі, а згодом польські королі, вітали германомовних мігрантів. Вони потребували їхніх знань та вміння обробити землю, торгувати й розробляти корисні копалини, соляні копальні для того, щоб швидко «модернізуватися».

Справжню, нову сторінку в історії коломийських німців відкрило ХІХ ст. – період масової німецької колонізації околиць тогочасного міста та навколишніх територій. Довкола Коломиї заклали колонії Маріягільф (1811), Багінсберг (1818), Славіц (Славці) (1833), Вінцентівка (1833 р.), Розентек (1866), Флеберг (1892).

Яким же було коломийське окружне управління в період першого активного заселення міських околиць німцями?

Євангелістська кірха в колонії Багінсберг (суч. парафіяльна церква УГКЦ).
Поштівка. З приватної колекції (ВК)

[Цісарсько-королівське Коломийське окружне управління: окружний староста – Фердинанд рицар фон Кроненфельд, цісарсько-королівський губерніяльний радник. Окружні комісари: 1-й – Станіслаус фон Пжибильскі; 2-й – Алоїз Лео фон Льовенмут; 3-ті – Ігнац Псгерн, також є ще одна вільна посада. Окружний секретар – Мартін Блаут; окружні концепт-практиканти: Теодор Бжиковскі і Йозеф Вольфельд; окружний протоколіст – Вінценз Делецель фон Дорнберг; рахунковий консієнт – Йозеф Фішер; окружний реєстратор – Міхаель Свобода. Окружні канцеляристи: 1-й – Леопольд Суммер; 1-й – Йоганн Петрі; 2-гі – Емеріт Скржежевскі і Леопольд Вольфельд; 3-ті – Домінік Живачевскі та Йозеф Шмідт. Також 6 драгунів.

Окружний лікар – вільна посада; окружний хірург – Карл Кляйн; окружна акушерка – Текля Шибалінська (Шибалінська?).

Цісарсько-королівська окружна каса: касир – Пауль Румансдорфер; контролер – Валентін Зелінскі; 1-й писар – Антон Вюллер; 2-й писар – Людвіг Горн.

Вермайстер 1-го класу – Вінценз Гікке.

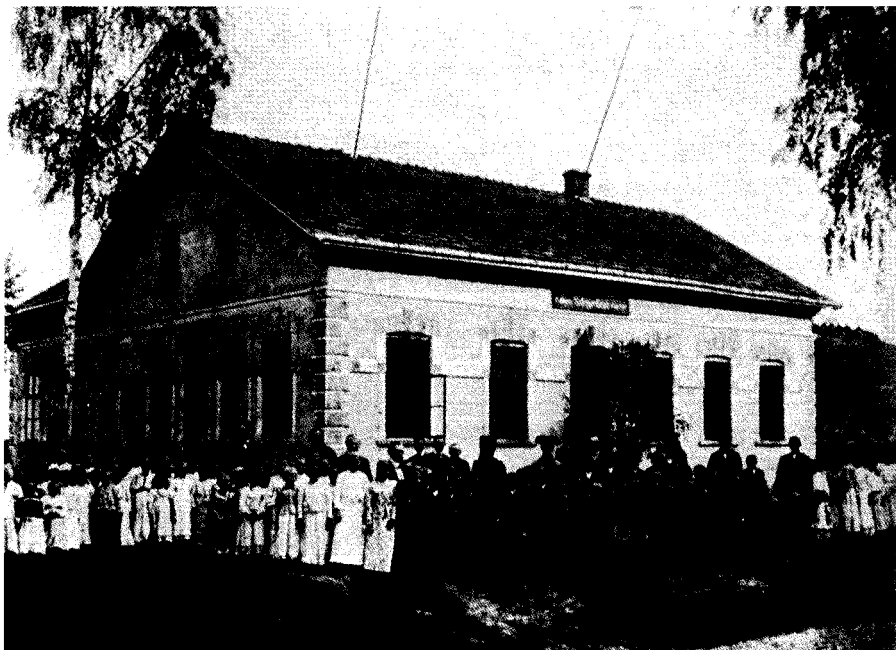
Вулицебудівельний комісаріат Коломиї (під непрямим керівництвом Чернівецької ад'юктури) : комісар 2-го класу – Йоганн Андреукс.]

Першими мешканцями Багінсбергу були сім'ї Марії Ашенбрєнер, Ванєля Барімана, Антона Бауєра, Георга Герштєля, Георга Дайля, Маргарєти Кальман, Йогана Кифнера, Лорєца Кікєля, Георга Лєснера, Йозєфа Лєгнера, Йогана Лєрахє, Георга Ліномґєна та Венцєля Міллєра, Йозєфа Рікєля, Йогана Стєцєля, Якуба Шафґайєра та Франца Штрауба. Вжє 1900 р. Багінсберг нараховувєв 167 дворів з 1 245 особами.

На перших порєх Вінцєнтівкє була малєнькєю, на 3 лютєго 1857 р. тут налічувєвалось 14 нїмєцьких господарств і мєшкало 127 нїмцїв, з них 73 лютєрани і 54 прихильники вчєння Гєльвєцїє. 1890 р. Вінцєнтівкє нараховувєла 20 господарств. А вжє 1900 р. тут у 151 господарстві мєшкало 1 114 осіб, в тому числі українцї, поляки, гєбрєї.

*Бємєрвальдєський бауєр з Марїєгільфу.
1910-ті рр. Архївнє свїтлина.
З приватнєї колекцїї (ІМ)*

*Уроцисте відкриття народної школи «Розстер» у Маріягільфі. 1910 р.
Архівна світлина. З приватної колекції (ІМ)*

Про щоденний побут німецьких колоністів з Флебергу Зигмунд Кольмер описує так: «Житло було досить просто обставлене, але цього було цілком достатньо для задоволення їхніх потреб. У більшій кімнаті з двома-ма вікнами з боку двору, зазвичай, біля стіни стояли два дерев'яні ліжка, бамбеті. Ці ліжка схожі на теперішню спальну кушетку, тільки їх виготовляли з простого дерева. Вдень ці бамбеті накривали дерев'яною кришкою і вони служили лавкою, а ввечері кришку знімали і робили ліжко, де спали діти. Поперек стояла лавка зі спинкою, перед нею був великий стіл з простими дерев'яними стільцями. Біля середньої стіни стояла широка лавка для батьків, а в кутку була з цегли мурована піч. Біля стіни до сіней було достатньо гачків, щоб чіпати на них кухонний посуд — ополоник, цидіако, терку, качалку для тіста. З іншого боку біля входних дверей було місце для підставки на порцелянові тарілки. «Велика» кімната була звичайно невеликою, але цю назву вона отримала тому, що вона була краще обставленою, туди рідше заходили і лише в крайньому разі у цій кімнаті спали. Обидва ліжка справа і зліва від вікна, що виходило на дорогу, служили в першу чергу для того, щоби зберігати там зайві перини на посаг своїх доньок. Численні гачки на стінах використовували для того, аби чіпати на них вихідні святкові сукні, а в дерев'яні скрині складали білизну. Заможніші сім'ї мали вже

навіть шафу для суконь. У снігах стояла літня пічка, інколи також тут була й поличка для щоденного посуду, який постійно потрібен був під руками, але нічого більше. Комірчину використовували влітку здебільшого як їдальню, а взимку — як спальню для дітей. У спекотні літні місяці часто відбувалося переселення з тісних кімнаток у комору, діти вважали це дуже романтичним — розбити нічний табір у коморі зверху на соломі. В останні десятиліття «кращі» господарі придбали собі навіть «міські меблі».

Коломийські німці-високопосадовці нерідко отримували звання почесних громадян міста: бурмістр Рудольф Курцвайль (1859 р., повторно в 1862 р.), керівник повітового уряду Адольф Паулі (1863 р.), президент окружного суду Ян Райнер (1876р.), директор польсько-німецької гімназії Емануїл Вольф (1891 р.).

Попри невелику кількість людности, німецька спільнота (насамперед містяни і державні службовці) в ХІХ — на поч. ХХ ст. залишалася привілейованою і політично впливовою як представник державної нації. Німецькомовне населення Коломиї та околиць (у тому числі австрійці) було, здебільшого, зайшлим, виявляло тенденцію до постійних міграцій у пошуках ліпшого застосування капіталу, високої професійної кваліфікації.

На поч. ХХ ст. на коломийських передмістях мешкало 2 295 німців.

Після євангелістського богослужіння в Батінсбергу. На передньому плані — коломийські українці в національних строях. 1910-ті рр. Архівна світлина. З приватної колекції (ІМ)

*Постановка п'єси «Віра і батьківщина» Шьонгерра в Багінсбергу. 1911 р.
Архівна світлина. З приватної колекції (ІМ)*

Вірмени

Натепер мало відомо про коломийських вірменів, які могли бути ремісниками та купцями. Вони переважно торгували привізним крамом на місцевому ринку. Вірмени могли з'явитися в Коломиї ще 1367 р., коли тут поселилося вісім вірменських родин і було створено вірменську релігійну громаду східного обряду. Після 1374 р. тут поселяється ще одна значна група вірменів, яка жила з торгівлі і ремесла. Можливо, від XVIII ст. під впливом колонізаторської політики польської влади, яка надавала заможним вірменам дворянські титули (шляхетство), відбувалося швидке злиття вірменів з поляками. До кінця XIX ст. вони вже могли цілком асимілюватися. Відомо, що в 40-х рр. XIX ст. найбільше вірменів у Східній і Західній Галичині було саме в Коломийській окрузі. Тут їх нараховувалося 5 793 осіб (щоправда, вже 1858 р. в цій окрузі було 2 087 вірменів). 1866 р. на 15 909 мешканців Коломиї припадало лишень 15 вірменів католицького віросповідання.

На етнографічній виставці 1880 р. місцеві вірмени представляли свої вироби, яких, як повідомляв Маркелій Туркавський, «небагато, до того так порозкидано по різних місцях виставки, що їх своєрідна типовість загубилася серед загальної маси», однак «своїми виробами закидають все Покуття».

Економічне становище вірменів було задовільним. У другій половині XIX — на поч. XX ст. вони мали лишень кілька крамниць продовольчих і промислових товарів, кравецькі й шевські майстерні. До початку Першої світової війни вірмени остаточно асимілювалися. Свого часу відомими коломийськими вірменами були: різник Аксентовіч (1900-ті рр.), дідич Якуб Гасо-Агупсовіч (1845–1917), командор ордену Франца Йосифа, посол до Галицького сойму і Райхсрату, президент повітової ради Стефан Мойса-Росохацкі (1907 р.).

Війська

В усі часи Коломия була адміністративно-територіальною одиницею і важливим торговельним та стратегічно-військовим населеним пунктом. 1788 р. в Коломії вже був полк, що мав казарму (тут їх називали «касарнями», від нім. die Kaserne — казарма) і на околицях міста конюшні.

Коломийці могли й воювати в рядах галицько-французького війська під час подій франко-австрійської війни 1809 р., оскільки Станиславівський циркул, до якого належала тогочасна Коломийщина, з чоловічим населенням 111 372 особи мав зібрати на війну 1 637 рекрутів.

Брали вони участь у історично відомій «Битві народів» під Ляйпцігом 1813 р. у складі Коломийського полку, складеного переважно з гуцулів

Kolomea

K. u. K. Dragoner-Baracken-Kaserne.

Касарні драгунів. Поштаівка. З приватної колекції (ВК)

і покутян. Згодом ці події знайшли відгук у дуже популярному вірші коломийського священика і поета о. Луки Данкевича під назвою «Нема як наша Коломия!», вперше опублікованому 1867 р. в коломийському календарі «Покутянин»:

Тямиш, брате, як з-під Липська гордого француза
Гонили ми як якого небудь боягуза.
Як ми гнали слід за ними аж до їх столиці,
Як смотріли на нас радо діви-молодиці.
Ми розбіглись по Парижу, як по полю вівці.
Коломийку вигравали собі на сопівці.
Та й летіли гадки наші аж до Коломиї,
Де нас стригли у рекрути, зняли хрести з шиї.
Тямиш брате, як ми стали в Парижі столиці,
Як по ринку ми співали «Довбуша» і «Гриця»?
Як розбіглися по місті, мов по плаю вівці,
Коломийки вигравати скочно на сопівці?
Споминали про ватаги та про полонини,
Про пивниці Довбушеві та про гори сині.
Та й чи тямиш, побратиме, пана капітана,
Та ось того гренадира, з Жаб'його Івана?
Пан капітан було, мовить: «Уважайте діти!
І помрете — стільки дива не будете зрїти.
Тут палати, як Бескиди, дома — як палати,
Як мурашки тії люди, а які в них хати?
Верхи церков велетенських блистять, як зірницї.
Від золота та брильєнтів мерехтять крамницї.
Цей чудесний город панський сто плугів не зоре,
Глянь на місто — остовнієш, дійсне чудо — море!»
А Іван, вояк хоробрій — козак заведія,
Здвиг плечима, таки, каже, краще Коломия!

Завдяки воякам, які поверталися з військового відбутку до Коломиї і в довколишні села проникали иншомовні слова. Вони хвалилися перед містянами і односельцями своєю «цимбалізацією» (себто цивілізованістю), розказуючи, як їх закликали до «бефелю» (Befehl, нім. — наказ), давали гроші на «клянігкайти» (Kleinigkeit, нім. — дрібничка), як вони мали «рошток» (Rasstag, нім. — день відпочинку), стояли на

«шальваху» (Schildwach, нім. — стійка) і як їм якогось паздєрніка (razdiєтника, польск. — жовтня), давали фляйш із Knochen (Fleisch mit Knochen, нім. — м'ясо з кістками).

1848 р., внаслідок певної короткочасної лібералізації державного курсу Габсбургів, в Коломиї створили перше українське військове формування. Згодом цей «руський» (коломийський) полк австрійського князя Парми брав участь в австро-італо-французькій війні 1859 р. На початку 1850 р. Коломия урочисто вітала перших вояків полку Парми під командуванням Г. Латенера. Коломийський парох о. Іван Озаркевич відгукнувся на цю подію віршем «Слово до воинов австрійських князя Парми ландверов баталіону і повернувших з брани угорскої до Коломиї на дні 16 януарія 1850 произнесено» і того ж року опублікував його у віденському часописі «Вістник». Участь коломийського полку в угорських кампаніях 1849 р. мала тривалий розголос і ще в 1860-ті рр. якийсь Гермоген Перконосний, мандруючи до Чернівців, записав у Коломиї таку коломийку:

*Коломия — місто наше, Коломия — славна,
З Коломиї на війну йшла «Парма» православна.
А та «Парма» православна, то ретімент жвавий,
Гей на танець йшли легіні з Прейсом в бій кєрвавий.
Хоча Прейси-черевачі лутші івери мали,
Таки ми їх під Травтенав добре проганяли.
Тож і цісар, наш пан милий, казав бєфель дати,
Що він «Парму» все при собі в Відні рад би мати.*

Kolomyja
Kolomea

Kozary
Kaserne

*Касарні. Поштівка.
З приватної колекції (ВК)*

Коломуја — КОЛОМІЯ — Kolomea
Koszary obr. kraj. 36. pułku
Казарна ц. к. оборони кр. 36. полку
Kaserne des K. K. Landw. Inf. Reg. Nr. 36.

*Казарні 36-го піхотного полку крайової оборони.
Почтівка. З приватної колекції (ВК)*

1877 р. в Коломиї квартирують 4 і 5 батальйони 24 піхотного полку резервної команди і 66-й батальйон крайової оборони (ляндверу) під назвою «Коломия». 24 піхотний полк 1902 р. на коротко перекинули до Львова, а в місті тимчасово квартирував 95-й Чортківський полк. 1901 р. в Коломиї нараховувалося 1 860 військових.

Напередодні Першої світової війни в Коломиї квартирували 4-й та 5-й батальйони 24 піхотного полку (Infanterie Regiment); кінний полк (Dragant Regiment); один відділ кінного полку Альфреда князя Віндіні-Гретц; відділ кінного полку Кароля V Леопольда, князя Льотаринського і Бар; 66-й батальйон «Коломия» піхотного полку ляндверу, а згодом цілий піхотний полк (К. и К. Landw. Infanterie Regiment Nr. 36); 36-та окружна команда ополчення; 7-й кінний полк архієпископа Карла Франца.

Що ж до армійських будівель, то для потреб австро-угорської армії в Коломиї було збудовано добротні приміщення: казарми, полігони, склади й конюшні, більшість з яких служить і досі. В казармах на теперішній вул. А. Чайковського містився 66-й батальйон «Коломия» піхотного полку ляндверу (згодом — 36 піхотний полк), утворений у 1889-1901 рр. Штаб полку спочатку перебував у Станиславові, а потім в Коломиї. Згодом, за часів ЗУНР на основі цього

формування було утворено 36-й полк ім. Гетьмана Івана Мазепи, вояки якого уславилися в боях з польськими загарбниками і більшовиками в 1918–1920 рр.

1912 р. в Коломиї у складі VII кінного полку ніс військову службу архієпископ Карл Франц Йосиф (спочатку як ротмістр, а з осені 1912 р. як майор), який користувався популярністю серед українців Галичини. Сучасники оцінювали його як «розумного і енергійного діяча», прихильного до українців з намірами «відбудови великої Української держави». У квітні 1912 р. коломиїці на теперішній пл. Відродження урочисто зустрічали престолонаслідника Карла Йосифа, який переїздив з Відня до Коломиї на постійне місце проживання. У травні того ж року місцева преса згадувала, що містяни тепло приймали високих осіб, які, у свою чергу, висловили лояльність до українського національного руху і рішуче відкинули шовіністичні заяви місцевих поляків. Його дружина Зіта сама робила закупки на коломиїському ринку. Згадують, що, завершивши службу, ерцгерцог Карл прикрасив місто, подарувавши дві вілли (які були збудовані до приїзду Кароля і Зіти) двом милим косівським панянкам. Пізніше, в час Першої світової війни, 19 квітня 1915 р. місто, після звільнення від російських військ, знову відвідали архієпископ Карл Йосиф та архієпископівна Зіта.

*Ulica ewangelicka. — Villa Arcyksięcia Karola Franciszka Józefa
za czas pobytw. w Kołomyji*

*Вулиця Євангелістська (суч. вул. Б. Хмельницького). Вілла архієпископа
Карла Франца Йосифа під час його побуту в Коломиї (не збереглася).
Поштівка. З приватної колекції (ВК)*

Поштівка, видрукувана з нагоди візиту архікнязя Карла і архікнягині Зіти до Коломиї у квітні 1912 р. З приватної колекції (ВК)

звання генерала кавалерії і контр-адмірала. 19 квітня 1915 р. відвідав Коломию. В серпні 1916 р. командував 1-ю армією на Румунському фронті. Через місяць після смерті імператора Франца Йосифа, 30 грудня 1916 р. коронований у Будапешті як король, а його дружина – як королева Угорщини. Від 2 грудня 1916 р. поклав на себе обов'язки верховного головнокомандувача. У травні 1917 р. відновив роботу парламенту, скликав райхсрат. На завершальному етапі війни, 11 листопада 1918р. відмовився від участі у державних справах Австрії, а 13 листопада – Угорщини (однак формального зречення престолу не було). У березні 1919 р. емігрував з сім'єю в Швейцарію, в 1921 р. – заарештований і висланий на португальський острів Мадейру, де помер 1922 р. У 2004 р. Папа римський Іван-Павло II офіційно проголосив Карла Габсбурга блаженним «за творення миру і вірність Христу у вигнанні та хворобі».

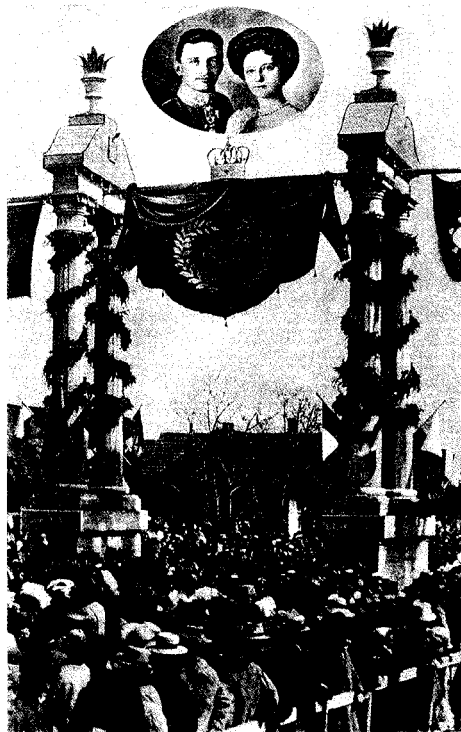
Зіта де Бурбон-Парма фон Габсбург (1892–1989) – остання імператриця Австрії, королева Угорщини, Галичини та Володимирії, дочка герцога Пармського Роберта,

[Карл I Габсбург (1887–1922) – останній цісар Австрії, король Угорщини (як Карл IV), Галичини та Володимирії, син ерцгерцога Отто, внучатий небіж цісаря Франца Йосифа. Народився у замку Персенбойг в Нижній Австрії. В 19 років став другим за рахунком спадкоємцем трону після ерцгерцога Франца Фердинанда, вбитого 28 червня 1914 р. в Сараєво. В чині лейтенанта кавалерії 1905 р. почав військову службу в чеському селі Худержіце біля м. Стара-Болеслав, де містився 7-й драгунський полк. 1911 р. одружився з дочкою останнього герцога Пармського Роберта (по лінії пармської гілки династії Бурбонів) – Зітою де Бурбон-Парма. В 1912 р. в чині ротмістра, а згодом майора, престолонаслідник ніс військову службу в Коломиї, де командував ескадроном 14-го драгунського полку. У квітні 1912 р. коломиїці на теперішній пл. Відродження урочисто зустрічали Карла I та його дружину Зігу. У серпні 1914 р. прикомандирований до Генерального штабу, на початку 1916р. – на Італійському фронті, де командував 20-им армійським корпусом. У свої 28 років, мав

вдова імператора Карла I. У Коломиї мешкала разом з чоловіком під час його військової служби 1912 р., приїздила у квітні 1915 р. Після розвалу Дунайської монархії жила на еміграції в Швейцарії, була вислана на о. Мадейру. Син Карла і Зіти – Отто фон Габсбург 1961 р. офіційно відмовився від претензій на австрійський престол. Після майже 60-річної перерви, в серпні 1982 р., відвідала Австрію. Померла 1989 р.]

До того часу в Коломиї квартирували: кінний полк архікнязя Альбрехта, вояки якого мали зелені (трав'яністі) вилоги та жовті гудзики на одностроях; один відділ кінного полку Альфреда князя Віндіні-Гретц, вояки якого носили червоні вилоги та жовті гудзики на одностроях; відділ кінного полку Кароля V Леопольда, князя Льотаринського і Бар, вояки якого носили сірчано-зелені вилоги і білі гудзики. Один з підрозділів останнього містився на території теперішнього кінотеатру «Джерело», на просп. В. Чорновола, 30. У казармах на сучасній вул. Моцарта (колишній вул. Баньковського), прозваних ще «білими касарнями», служили вояки 36-го піхотного полку крайової оборони (ляндверу).

У нашому місті доживали свого віку капітан і колишній офіцер польських повстанських військ Францішек Ксаверій Білоскурські гербу «Габданк» (1812-1883), італієць, полковник цесарського війська і почесний громадянин міста Юзеф Бочіано (1828-1885) і капітан, кавалер ордена Людовика I класу, володар золотого і срібного ланцюгів за хоробрість і медалі за війну, офіцер служби округи I класу, кавалер ордена Св. Анни Антон Гайнріх Ляйбшанг фон Шаргенбург (1820-1903). Їхній прах покоїться на польському цвинтарі донині.

*Поштівка, видрукувана з нагоди
візиту архікнязя Карла і архікнягині
Зіти до Коломиї у квітні 1912 р.
З приватної колекції (ВК)*

Ринок. Поштівка. З приватної колекції (ІМ)

Статистика і коломийські люди

За австрійської займанщини при переписах населення, які практикувалися від середини XIX ст., особливу увагу звертали на міста, в яких внаслідок історичного розвитку була зосереджена значна частина поляків та гебреїв і які через це «розчиняли» певною мірою українську етнічну людність, знижували її національно-українську однорідність. Під цим оглядом важливим є вивчення національного складу населення Коломиї і Коломийської округи, що важливо ще й тому, що постійно зростала роль міста і околиць у політичному, економічному та культурному житті Галичини.

Цікавим є приклад Коломийської (політичної) округи. 1857 р. у ній налічувалося 24 139 осіб римо-католицького віросповідання, 223 485 осіб греко-католицького віросповідання, 1 546 осіб римо-вірменського віросповідання, 33 греко-православних, 28 вірмено-православних, 597 лютеранів, 704 реформованих євангелістів, 1 унітарій, 31 195 гебреїв.

Рух населення Коломийської округи був таким: 1 528 шлюбів, з них за соціальним статусом: 861 — шлюб неодруженого з неодруженою, 214 — шлюбів овдовілих, 301 — шлюб вдівця з незаміжньою, 152 — шлюб вдови з нежонатим; за віровизнанням: 232 римо-католики, 1 273 греко-католики, 6 євангелістів аугсбурзького визнання, 17 гебреїв (разом — 1 528 осіб).

Народжуваність 1857 р. складала 4 038 осіб, з них 2 126 хлопців і 1 912 дівчат, у тому числі: народжені живими у шлюбі (законнонароджені) – 1 990 хлопців і 1 790 дівчат (разом – 3 780 осіб), народжені живими поза шлюбом (незаконнонароджені) – 117 хлопців і 106 дівчат (разом – 223); народжені мертвими у шлюбі – 17 хлопців і 16 дівчат (разом – 33 особи), народжені мертвими поза шлюбом – 2 хлопці (разом – 2 особи). За віросповіданням: римо-католики – 370 осіб чоловічої статі і 378 особи жіночої статі, греко-католики – відповідно 1 525 і 1 400, євангелісти аугсбурзькі – 15 і 15, гебреїв – 55 і 26.

Того ж року смертність винесла 4 269 осіб – 2 178 чоловіків і 2 091 жінку. З них: римо-католики – 291 особа чоловічої статі і 307 жіночої статі; греко-католики – відповідно 1 681 і 1 578; євангелісти аугсбурзькі – 14 і 5; гебреї – 192 і 201.

Відповідно до закону від 13 березня 1889 р. про 19 більш-менш значних міст Східної Галичини (подаємо їх у визначеній австрійським законодавством послідовності: Бучач, Тереховля, Бережани, Тернопіль, Золочів, Броди, Жовква, Сокаль, Яворів, Городок, Снятин, Коломия, Станиславів, Стрий, Дрогобич, Самбір, Сянок, Перемишль, Ярослав) та закону від 3 липня 1894 р. про 83 малі міста і містечка краю, Коломия належала до 11 міст з населенням від 10 000 до 25 000 мешканців. Наприкінці XIX ст. зокрема понад 20 000 мешканців мали Броди, Перемишль і Коломия.

Згідно з сучасними підрахунками віровизнання та національності населення міст і містечок Східної Галичини в 1880-1910 рр., українці 1880 р. мали абсолютну більшість жителів лише в Яворові (62,7%) та Снятині (51,9%), а відносну більшість – у Тереховлі (39,0%). У решті 16 міст українці

Катехит чоловічої віділової школи, диригент Коломийського «Бояну» о. Зенон Кирилович з сином. 1895 р. Коломия. Архівна світлина (МІМК)

серед трьох основних національностей (українці, поляки та гебреї) становили меншість. Наприклад, у Коломиї їхній відсоток становив 18,3.

Поляки 1880 р. становили в окремих містах значну, абсолютну або відносну більшість усього населення 19 міст. Так, у Коломиї вони хоч і не мали відносної більшості, та посідали за кількістю жителів друге місце – 25,8%.

У групі 19 міст 1880 р. найчисленнішими були гебреї. У 7-ми містах (Бучачі, Тернополі, Бродах, Жовкві, Коломиї, Станиславові, Дрогобичі) вони становили більше половини населення. У Коломиї вони посідали перше місце за кількістю містян – 51,9%.

Упродовж 1881-1910 рр. міське населення Коломиї зросло кількісно, змінилося співвідношення між основними національностями.

Табл. 5.

Населення Коломиї у 1880-1910 рр.

Роки	Всього населення		За віровизнанням та національністю							
	Абсол.	%	Греко-католиків (українців)		Римо-католиків (поляків)		Ізраелітів (гебреїв)		Інших	
1880	23 109	100	4 226	18,3	5 951	25,8	12 002	51,9	930	4,0
1910	42 676	100	8 769	20,5	13 713	32,2	18 930	44,3	1 264	3,0
Приріст населення Коломиї упродовж 1880–1910 рр.										
	19 567	84,7	4 543	107,5	7762	130,4	6928	57,7	334	35,9

Бачимо, що приріст міського населення за 30 років становив 84,7%; так, гебреїв збільшилося на 57,7%, українців – на 107,5%, а поляків – на 130,4%. Тому першою національною спільнотою тепер були не гебреї, як це було 1880 р., а поляки, які тоді посідали 2-ге місце.

Окремо про кількість будинків, родин і загом коломиїців на поч. ХХ ст. дізнаємося з газети «Руська Рада»:

Табл. 6.

Населення Коломиї у 1901 р.

Назва дільниці або передмістя	Кількість будинків	Кількість родин	Кількість мешканців
Ринок	665	1 383	6 943
Надвірнянське	1 379	2 347	10 861
Кутське	646	1 208	4 887
Снятинське	532	1 002	4 321
Станиславівське	654	1 054	5 108
Маріягільф	40	30	208
РАЗОМ	9 906	7 024	32 328

Підсумувати огляд статистики коломиїського населення можна порівняльною таблицею даних за 1869, 1882, 1900, 1910, і для порівняння – за 1921 рр.

Табл. 7.

Населення Коломиї у 1869, 1882, 1900, 1910, 1921 рр.

Роки	Всього населення	
		%
1869	15 909	100
1882	24 662	155,01
1900	30 235	190,04
1910	42 676	268,25
1921	41 097	258,32

Як бачимо, відбувалося постійне зростання кількості городян, і лише 1921 р. маємо спад, зумовлений Першою світовою війною і, можливо, еміграцією коломиїців-гебреїв до Палестини.

І кілька слів про коломиїських людей. У Коломиї упродовж ХІХ – на початку ХХ ст. мешкали довгожителі: 105-літній українець з Надвірнянського передмістя Василь Міняйлюк (1798-1803), 115-літня полька Магдалина Вежбіцка (1789-1804), 125-річна полька (?) Агнес Махуриха (1754-1809), 100-річний українець зі Снятинського передмістя Іван Микитюк (1727-1827). А 3 травня 1891 р. свою 101-у річницю відзначав коломиєць Самуель Стефановіч, який мав вісім доньок, двох синів, 29 внуків і 39 правнуків.

У нашому місті за австрійського періоду народилися відомі неукраїнці, про яких знають у сучасному світі: римо-католицький єпископ і архієпископ Львова Ян Євангеліста Новіцкі (син Еміля і Сабіни з Гонсьоровських) (25.12.1894 – 14.08.1973, Любачов, тепер Польща), комуністичний політик і журналіст Гайріх Зюскінд (псевдо – Гайнріх, Курт) (30.10.1895 – 3.10.1937, Москва, Росія), діяч Євангелістсько-Реформованої Церкви, кальвініст-духівник, капелан 1-ої польської Панцерної дивізії генерала Ст. Мачка Роман Мазєрські (9.08.1899 – 1959, Лондон, Велика Британія), гебрейсько-американський піаніст Емануель Фойєрманн (22.09.1902 – 25.05.1942, Нью-Йорк, США), гебрейсько-американський митець-модерніст, скульптор Хаїм Гросс (17.03.1904 – 5.05.1991, США), гебрейсько-американський композитор і піаніст Джиммі Берг (псевдо – Отто Форст-Берг, Гельмут Раабе, Раймунд Данберг)

Kołomyja

Ul. Jagiełońska niższa

*Вулиця Ягайлонська нижня (суч. просп. В. Чорновола).
Поштівка. З приватної колекції (ВК)*

(справжнє ім'я і прізвище – Самуель Вайнберг) (23.10.1909 – 4.04.1988, Нью-Йорк, США), митець Флоріян Коженювські (1910 – 1995, Краків, Польща).

Також у Коломиї за часів австрійського панування народилися відомі українці, які, на жаль, і нині залишаються маловідомими широкому загалові: поет, перекладач, редактор газет Омелян Карашкевич (1893 – 1969, Нью-Йорк, США), член УВО, педагог, публіцист, редактор, громадський діяч Євген Яворівський (19.09.1893 – 11.11.1954, Детройт, США), мемуаристка Софія Данилович (1894 – ?), стенограф української делегації на переговорах у Бересті Литовському 1918 р., письменник і видавець Ігор Федів (8.09.1895 – 12.12.1962, Монреаль, Канада), член УВО й ОУН, д-р права, перекладач з есперанто, публіцист, член Проводу ОУН і генеральний суддя ОУН Зиновій Книш (16.06.1906 – середина 1980-х рр., Нью-Йорк, США), відома малярка Магріт (Марія) Сельська-Райх (23.06.1903 – 3.02.1980, Львів), видатний митець, поет і перекладач Святослав Гординський (30.12.1906 – 8.05.1993, Верона, США), співробітниця розвідки і контррозвідки ОУН, політ'язень, авторка поезій і спогадів Стефанія Кадоб'янська-Пришляк (1.09.1914 – 12.12.1992, Коломия). І цей перелік можна було б продовжити...

Коломийська цісарська кухня

Ще від ХІХ ст. цісарська кухня вважалася однією з кращих у тогочасній Європі. В ній передусім багато було рецептів страв з борошна. Це і рулети, і рожки, і розмаїття печива, а також омлети з начинкою. Крім того, для цісарських земель — власне Австрії, або українських територій Галичини і Буковини, розташованих у горах (Альпи, Карпати, Бескиди), характерні були книдлі, які тут називали «нокерлан». Звісно, що вони були чужими, у порівнянні із традиційними покутсько-гуцульськими стравами українського населення.

Цісарська кухня і сьогодні користується популярністю у коломиїців, які, в основній своїй масі, вже й не пам'ятають, звідки походить її назва. Щоб пересвідчитися самим, спробуйте приготувати що-небудь — не пошкодуєте. Нижче подаємо деякі давні рецепти з кухарської книжки. Ці рецепти, звісно, готували коломиїці-чужинці, зокрема поляки, гебреї, німці й почасти українці.

Інтер'єр коломийської міщанської вітальні. Реконструкція (МІМК)

Масляні книдлі

60 г масла, 8 ст. ложок молока, 8 ст. ложок муки, 1 яйце.

Масло добре вим'яти та збити. Муку і молоко додавати поступово, по одній ложці, тоді влити збите яйце й замісити тісто. Місити треба доти, доки тісто не перестане прилипати до миски. Якщо потрібно, додайте трохи муки. Тоді столову ложку змочити в гарячій воді й нею повкидати книдлі в окріп. Варити 5-7 хвилин. Такі книдлі – традиційний національний додаток до бульйону.

Книдлі з печінки

150 г печінки, 100 г білого хліба, трохи молока, 1 яйце, по 1 ст. ложці тертої цибулі та дрібно порізаної зелені петрушки, 2 ст. ложки жиру, сіль, перець, мелені сухарі з булки.

Печінку дрібно нарізати або перемолоти. Цибулю й петрушку легенько обсмажити в жирі. Білий хліб розмочити в молоці, розім'яти, додати яйце та спеції. Все добре вимішати, додати сухарі, щоб замісити книдлі. Маса має постояти пів години, тоді з неї зробити кульки. Варити в окропі 10-12 хвилин.

Маріленкнедель – абрикосові книдлі

Для тіста: 1 кг картоплі, 1 яйце, шматок завбільшки з горіх вершкового масла або жиру, 200-250 г муки. Для начинки: абрикоси, цукор-рафінад, мелені сухарі, вершкове масло або маргарин.

Картоплю відварити, натерти на тертці, додати муку, яйце і жир, замісити тісто. Дошку добре посипати мукою і розкачати на ній тісто завтовшки 3 мм. Розкачане тісто розділити на квадрати такої однакової величини, щоб на кожен квадрат можна було покласти один абрикос. А замість кісточки в кожен абрикос покласти шматок цукру. Сформувати книдлі й варити їх у підсоленій воді. Тоді відкинути на друшляк, обкачати в сухарях, посипати цукром й обсмажити. Потім знову посипати цукром і гарячими подавати до столу.

[У Коломиї люблять розповідати, що архікнязь Карл, повертаючись якось з полювання, заблукав у лісі поблизу міста. Він дуже зголоднів і був втішений, коли нарешті набрів на хатину бідного передмістянина. Дружина передмістянина розгубилася, адже дорогої їжі в хаті не знайшлося. Тоді вона спробувала спекти омлет, але, на лихо, він

розламався на дві частини. Жінка дуже перелякалася, та, отямившись, склала обидва шматки омлету на тарілку й подала до столу зі словами: «Може, Вам сподобаються ці рубчики, архікнязю?» Ще й як вони сподобались наступникові трону! Нема сумніву – омлет смакуватиме й вам.].

Цісарський омлет

2 яйця, 1 ст. ложка цукру, 1 склянка муки, 1/8 л молока, 1 ст. ложка масла, 1 чайна ложка родзинок, дрібочка кориці.

Молоко, яйця, цукор і муку добре вимішати. На сковороді розтопити масло і обережно вилити на неї яєчну масу. Коли низ омлета підсмажиться, додати родзинки й корицю, тоді перевернути на інший бік і з допомогою двох виделок порвати омлет на шматочки, після чого засмажити так, щоб він хрустів. Посипати цукровою пудрою й можна подавати. Розраховано на одну порцію.

Коломийський нокерл

80 г масла, 3 яйця, 30 г цукрової пудри, 30 г муки, 3 ст. ложки молока.

Соус ванільний: 2 жовтка, 1 ст. ложка картопляної муки, 80 г цукру, 1 пакетик ванільного цукру, 1/2 л молока.

Половину масла, жовтки й цукрову пудру збивати протягом пів години, додати просіяну муку і збитий білок. Решту масла розтопити на сковороді, влити приготовлену масу, додати молоко й поставити сковороду в добре розігріту духовку. Випікають декілька хвилин при високій температурі. Коли тісто підніметься, його слід викласти на підігрітій таріл, полити ванільним соусом і подавати як десерт.

Соус приготувати так: жовтки змішати з картопляною мукою, цукром та ванільним цукром, розвести невеликою кількістю холодного молока, влити в решту кип'ячого молока й збити на паровій бані до отримання густої маси.

Гугельхупф – ванільна бабка

300 г муки, 20 г дріжджів, 1/8 л молока, 160 г вершкового масла або маргарину, 4 жовтки, 75 г цукру, 1/2 пакетика ванільного цукру, 4-5 ст. ложок родзинок, 1 ст. ложка рому, цедра пів лимона, мелені сухарі.

Дріжджі розвести в теплом молоці, додати розтоплене масло, цукор, ванільний цукор, ром, цедру лимона і наприкінці – жовтки.

Інтер'єр вітальні коломийської заможної родини. Архівна світлина (ІМ)

Додати муку і добре збити. Коли тісто легко відставатиме від миски, додати присипані мукою родзинки (тісто залишити на 1-2 доби на холоді). Тоді змащену маслом і посиану сухарями форму наповнити тістом і поставити в тепле місце, щоб тісто підросло. Випікати в духовці при середній температурі протягом 45 хв. - 1 год. Коли бабка трохи вистигне, обережно витягти її з форми. Перед подаванням на стіл посипати цукровою пудрою.

Яблучний струдель

Гордістю кожної коломийської жінки цісарської доби вважався яблучний струдель. Його приготування потребувало неабияких здібностей, тому що тісто має бути тоненьке, як папір, і таке ніжне, щоб тануло в роті. За австрійської займанщини в Коломиї зчаста вибирали наречену — містянку — за вмінням приготувати цей рулет.

Тісто: 250 г муки, 1 яйце, 2-3 ст. ложки рослинного масла, дрібка солі, 3-4 ст. ложки теплої води, кілька крапель оцту, масло або маргарин.

Начинка: 800-1000 г яблук, 100 г родзинок, 100 г товченого мигдалю, 100 г мелених сухарів, 100 г цукру, 1/2 чайної ложки кориці, масло або маргарин.

Муку просіяти на дошку, долати збите яйце, жир, сіль, оцет і замісити круте тісто. Тісто не слід розкачувати, його треба брати в руки і з силою кидати на дошку доти, доки воно не перестане прилипати до дошки та рук. Тоді взяти суху дошку, посипати її мукою й викласти тісто, скропити теплою водою і прикрити рушником. Залишити тісто на пів години. Потім тісто злегка розкачати і розтягувати руками доти, доки воно не стане зовсім прозорим. Так тоненько розкатане тісто залишити на деякий час, щоб підсохло. Тісто змастити розтопленим маслом або маргарином і 2/3 поверхні покрити начинкою. Тоді обережно згорнути струдель як рулет, міцно заліпити краї і викласти на змащений жиром лист. Скропити зверху розтопленим маслом і випікати при середній температурі 45 хвилин. Струдель слід часто скроплювати розтопленим маслом. Коли він буде готовий, посипати струдель пудрою і розрізати на шматки завтовшки 2–4 см.

Для приготування начинки: яблука почистити, дрібно нарізати або потерти на грубій тертці. Мелені сухарі з булки змішати з невеликою кількістю цукру й легенько обсмажити на вершковому маслі. Цими сухарями посипати тісто, викласти на нього начинку (яблука, родзинки та мигдаль, змішані разом), зверху посипати корицею з цукром, а тоді згорнути струдель.

На різних кулінарних конкурсах та виставках до цього часу користується популярністю славнозвісний віденський торт «Захер», який і нині полюбують в нашому місті. Ось його рецепт:

Торт «Захер»

Тісто: 150 г шоколаду або 30 г какао, 30 г цукрової пудри, 2 ст. ложки вершків, 150 г вершкового масла або маргарину, 180 г цукру, 6 яєць, 150 г муки, 2–3 ст. ложки абрикосового джему. Помадка: 40 г кокосового масла, 50 г какао, 200 г цукрової пудри, 3 ст. ложки гарячої води.

Шоколад розтопити. Масло добре розтерти разом з цукром до однорідної маси, поступово додаючи 6 жовтків. Влити в масу розтоплений шоколад або какао, додати цукрову пудру і вершки. Тоді додати просіяну муку та збити з рештою цукру білки. Білки слід доливати

поступово, помішуючи основну масу. Добре вимашчену жиром форму наповнити тістом. Пекти торт рівно годину при середній температурі. Коли торт охолоне, обережно перекласти на тортівницю і перемастити абрикосовим джемом. Зверху полити помадкою з кокосового масла, какао, цукрової пудри та гарячої води, яку попередньо підігріти на паровій бані.

ДІЯ ТРЕТЯ

**СМЕРТЬ ЦІСАРСЬКОГО МІСТА:
ПІД СКІПЕТРОМ РОМАНОВИХ**

Історична довідка

Зовнішня політика Австро-Угорщини після поразок у війнах з Німеччиною та Італією була спрямована головним чином на Балкани. 1878 р. австро-угорські війська окупували Боснію та Герцеговину, яка була анексована 5 жовтня 1908 р. Це викликало загострення відносин між Австро-Угорщиною та Росією, внаслідок чого 7 жовтня 1879 р. було укладено таємну угоду з Німеччиною, до якої 1882 р. приєдналася Італія. Так було сформовано Троїстий союз, спрямований проти Росії та Франції.

28 червня 1914 р. у Сараєві вбили наступника австрійського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда, що стало приводом до початку Першої світової війни. 28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Сербії, а 6 серпня – Росії. У союзі з Німеччиною, Болгарією та Туреччиною Австро-Угорщина впродовж 1914–1918 рр. вела воєнні дії проти країн Антанти, які закінчилися крахом імперії.

У жовтні – листопаді 1918 рр. на землях Габсбурзької монархії утворились самостійні держави: Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів та словенців (Югославія), Західно-Українська Народна Республіка. Частина колишніх територій Дунайської монархії відійшла до Італії, Румунії, Польщі.

Історики стверджують, що Перша світова війна стала логічним завершенням суперечливих процесів «довгого» (в історичному сенсі) ХІХ ст. і водночас значною мірою визначила основні вектори розвитку людства упродовж наступних десятиліть. Вона з вражаючою силою виявила кризу світогляду й тих цінностей, які були визначальними в попереднє століття, розбила позитивістську віру людей у майбутнє, прогрес, мудрість та доцільність тих форм суспільства, що існували до війни. До того ж, війна 1914–1918 рр. не стала останньою, котра, як сподівалися її учасники, покінчила б з усіма війнами, а стала передвісником нової, ще більш жахливої і руйнівної.

Трагедія Європейської війни була тим страшнішою, що ніхто не був готовим до таких випробувань. Континент не здогадувався про те, що його очікує. Час, що передував «Великій війні», був періодом небаченого економічного процвітання, стрімкого технічного й наукового прогресу, освоєння нових територій, налагодження

системи зв'язку та транспортного сполучення, інтенсивної торгівлі та обміну капіталами, розширення та зміцнення демократичних інституцій, залучення все більшої частини суспільства до політичного життя, зростання добробуту народу, значного покращення умов праці та скорочення її тривалості, розвитку різноманітних форм дозвілля тощо. Саме в цей період з'явилися й почали швидко поширюватися речі, такі звичні нам сьогодні — автомобілі, літаки, електротовари, вироби хімічної промисловости, нафтопродукти, телефон, телеграф, радіо. Преса дійсно перетворилася на засіб масової інформації (телеграфом можна було за лічені хвилини передати інформацію з найвіддаленішого кутка землі). Життя стало значно комфортнішим, і не лише для представників родової аристократії й буржуазної еліти, а й для численних середніх верств суспільства. Пізніше сучасники назвуть цей період «прекрасною епохою».

Цей час був чи не найтривалішим періодом без воєн в європейській історії. Як напишуть дослідники, люди були надто зайняті збагаченням, щоб воювати. Після франко-пруської війни 1870-1871 рр. в Західній і Центральній Європі не було жодної війни. Вони відбувалися головним чином на периферії, в боротьбі провідних держав світу за колонії і сфери впливу в Африці й Азії, хоча всі конфлікти між великими державами вдавалося улагоджувати дипломатичним шляхом.

«Гарячою точкою» планети залишалися Балкани, які тоді підпадали під визначення «Близький Схід», і де відбувалися війни підкорених слов'янських народів за самовизначення проти османського панування, а потім — між собою за територіальне прирощення новоутворених національних держав. Однак війни на Балканах не вважалися європейськими. Бо, як тоді казали, Європа закінчується вже там, де «Остбан» (Східне шосе) виходить з Відня. Хоча залучення до балканських справ двох великих держав — Росії й Австро-Угорщини — робило ситуацію на півострові ще більш напруженою. Саме тут, на Балканах, в спекотний червневий день 1914 р., в неділю 28-го, пролунали постріли, які сповістили про завершення цілої епохи в європейській історії.

Розвиток Коломиї завжди супроводжувався війнами та збройними зіткненнями різних народів, одним з наслідків яких були захоплення міста та його окупація протиборчими силами. Особливого драматизму

воєнна окупація Коломиї набула під час Європейської війни, коли землі Галичини стали полігоном найбільшого збройного конфлікту між Австро-Угорщиною та Росією.

В історії Коломиї періоду Європейської війни було три російські окупації: перша – 15 вересня 1914 – 16 лютого (за іншими даними 12 лютого) 1915 рр.; друга – 12 травня – 10 червня 1915 р.; третя – 13 червня (за іншими даними 30 червня) 1916 – 27 липня 1917 р.

Однак, незважаючи на це, війна для коломиїців закінчилася лише у листопаді 1918 р., відразу ж вступивши в нову фазу подій – проголошення і створення Західно-Української Народної Республіки і початок польсько-української війни 1918–1919 рр.

Коломия, коломиїці, Коломийщина

Четверте видання німецького «Енциклопедичного словника Майєра» (Відень – Лейпциг) за 1885-1892 рр. подає такі відомости про наше місто: «Коломеа (Коломия) – місто, розташоване на плодючій рівнині в південно-східній Галичині, на Пруті і залізниці Львів-Чернівці. Має католицьку і греко-католицьку парафіяльні церкви, синагогу, ратушу, вищу реальну гімназію, навчально-виробничу майстерню для гончарства і (1880 р.) 23 109 мешканців (в т.ч. 12 773 гебреї),

Колюшя - Коломия

Рупек — рынок.

Ринок. Поштівка. З приватної колекції (ІМ)

нафтопереробний завод, парафінове виробництво свічок, ткацьке виробництво, а також значну торгівлю матеріалами. Коломия – місце розташування окружного управління, районного суду і фінансового окружного управління. Приміська залізниця веде з Коломиї до багатих покладів гасу в її околицях (Печеніжин, Слобода Рунгурська). Коломия – мала б виникнути з римської колонії, а пізніше була столицею Покуття. У 15-16 ст. вона постраждала від молдаванів і татарів. Маленьке передмістя Маріягільф – це швабське поселення з часів Йосифа II».

За спогадами сучасників, Коломия початку ХХ ст. мала дуже занедбаний вигляд. Так, С. Каратницька-Фодчук згадувала, що «По вулицях повно було паперів, недокурків з цигарок, лушпиння з овочів і американських горішків – не було ще тоді ані дерев'яних скриньок ані дротяних кошиків на сміття й відпадки. Засмічені за пополудне й вечір вулиці заміталися вранці, курява уносилася в повітря і добре давалася взнаки прохожим. Порохи і сміття з вулиць згорталися на купи, а потім навантажувалися на високі вози, що вивозили це кудись за місто. Забирало це досить багато часу і тільки що скінчилася ранішня очистка міста, як уже знову воно засмічувалося – і так без кінця».

1910 р. в Коломиї налічувалося 4 782 будинки, населення становило 42 676 осіб (з колоніями Маріягільф і Вінцентівка). Напередодні війни, Коломия була третім за чисельністю населення містом Східної Галичини. На 1914 р. поверхня міста обчислювалася в 4 124 га, а в Коломийському повіті, поділеному на 58 політичних і 56 кадастральних гмін, проживало 124 073 особи.

Все ж на той час Коломия була одним з тих галицьких і взагалі українських міст, що найвиразніше зберегли свій український характер. Основою української людності міста Коломиї було її стародавнє містянство, а серед нього вибивалися старі і патріотичні містянські роди Турянських, Микитюків, Білоскурських, Мацкевичів, Михайлюків, Молодіїв та інших.

Коломийські українці залишалися в меншості (24%). Це призводило до того, що сучасники описували: «Провід цілою культурною, економічною і політичною працею в Коломиї і в повіті спочивав на плечах невеликої ще тоді кількості української інтелігенції та свідоміших одиниць з-поміж містянства й ремісництва». А тому українське життя було помітне хіба у наших церквах, українській

Ринок. Поштівка. З приватної колекції (ІМ)

гімназії, читальнях та національних товариствах, а також певною мірою в українських друкарнях.

Поволі модернізуючись, міський соціум вступав у нове століття, ще не знаючи, що саме воно цілковито змінить його традиційне обличчя — з політичними, етнічними та культурними рисами — на зовсім інше, подекуди непривабливе.

Початок війни

Літо 1914 р., за спогадами старожилів і матеріалами преси, було надзвичайно спекотним. Багатьом здавалося, що земля ось-ось розламається від такого пекучого сонця і вибухне. Подекуди температура повітря, сягала понад 28-30⁰ С. Подібна спека, як виявилось пізніше, була присутня у зовнішньо- і внутрішньополітичних відносинах усього європейського континенту.

Внаслідок успішних військових дій наприкінці літа російські війська вступили на територію Австро-Угорщини, захопивши Галичину і частину так званої австрійської Польщі. Коли російські передові

*Українські жовніри в австрійському
війську. 1910-ті рр. Поштівка.
З приватної колекції (ЗЖ)*

Після проголошення першої загальної мобілізації 1 серпня 1914 р., як згадував С. Фодчук, на зарінках над Прутом «зложили ми присягу на вірність цісареві».

У перших лавах на фронт коломиїці пішли до Перемишля і Галича. Першого ж дня на війну вирушив 36-й піхотний полк (краєвої оборони), але у напрямку на Чернівці був несподівано вщент розбитий російськими військами. Крім мобілізованих з Коломиї, від перших же днів війни у ній брали участь і вояки діючої армії, які відбували службу.

Коломиїці на світових фронтах

Австрійське командування навмисне відсилало українські підрозділи поза межі Галичини. Так, 24 піхотний полк воював на Сербському фронті (в ньому було 79% українців і 21% чужинців), 36 стрілецький полк (мобілізовані з Чорткова, Станиславова і Коломиї) – на Італійському фронті під Ізонцо (відповідно – 70% і 30%), а запасна (коломиїська) сотня драгунів 9 кінного полку – у Сербії (29% і 71%).

За роки війни коломиїці воювали на Італійському фронті: під Кустоццою, Сольфіріно, Манджентою, Арсієро, Асіяго, на Венеціанських Полях, р. П'яве.

загони наближалися до Станиславова, Надвірної і Коломиї, австрійська поліція розпочала арешти «підозрілих» і «політично неблагонадійних» осіб. Переважно заарештовували членів москвофільського товариства ім. Михаїла Качковського та симпатиків Росії.

Зчаста жертвами цієї акції ставали далекі від політики містяни й селяни. Інших арештантів вивозили до концтаборів Гмінду й Талєргофа. Одночасно евакуювали державні установи, виїздили німецькі колоністи, втікали польські урядовці та гебрійські багатії.

Коломийські легіонери

Усі чоловіки віком від 21 до 45 років, які годилися до військової служби, були мобілізовані до імперського війська. У серпні почався запис охотників до Легіону Українських Січових Стрільців (УСС).

Національно свідомі коломийці створили громадський комітет, який мав провести серед населення агітацію, зібрати кошти, білизну та харчі для добровольців. У цій акції значну роль відігравали учні Коломийської української гімназії. За кілька днів до міста з'їхалося багато охочих воювати в лавах УСС.

Відомий український військовий діяч ХХ ст. Євген Побігущий-Рен (1901- 1995) згадував про ці події так: «Ми, молоді юнаки, глибоко переживали формування Українських Січових Стрільців. Ми були вже тоді свідомим юнацтвом, і розуміли, що це твориться рідне військо. З нашого села [Воскресінці, тепер Коломийського р-ну] пішли до УСС два добровольці [Білейчук Михайло (1895 р.н.), Шинетюк Микола (1896 р.н.) – І.М.]. Боже, як ми, юнаки їм заздрили, коли вони приїхали на відпустку, а на їхніх уніформах австрійської армії ми бачили синьожовту стяжку. Це були наші вояки. Чому не можна нам, 12–14 літнім хлопцям голоситися до нашого війська? Як ми слухали з увагою

Українські жовніри в австрійській армії — Ukrainian soldiers in Austrian army.

Українські жовніри в австрійському війську. 1910-ті рр.

Поштівка. З приватної колекції (ІМ)

розповідей тих молодих віком вояків, про бої на Маківці й мріяли про цей час, коли й ми зможемо стати українськими вояками».

До бойових відділів Першого полку УСС записалося чимало вихідців з тогочасної Коломийщини. Декілька днів вони відбували військовий вишкіл у Коломиї, а відтак виїхали на збірний пункт до Львова. В лавах УСС перебували й випускники Коломийської гімназії. Про це свідчить наведений нижче поіменний список стрільців-коломийців, випускників Коломийської гімназії, а також коломийських австрійських старшин, які перебували у Легіоні УСС:

Гірнак Никифор – отаман, 1885 р.н. в Струсові Тереховлянського повіту, закінчив Коломийську гімназію. Як старшина запасу австрійського війська у серпні 1914 р. був призначений до легіону УСС командантом сотні. Протягом 1915–1918 рр. обіймав посаду команданта стрілецького Коша. Помер 4 лютого 1962 р. у США.

Голинський Гриць – поручник, 1895 р.н. у Березові Вижньому Печеніжинського повіту, закінчив Коломийську гімназію. Командир Гудульського куреня УСС. Заарештований і розстріляний советськими каральними органами в Станиславівській тюрмі.

Грималюк Дмитро – четар, сотник УГА, 1892 р.н. у Тишківцях Городенківського повіту, закінчив Коломийську гімназію. Здібний співак і диригент. Поданий до нагороди після боїв на горі Маківці, де був поранений. У бою на г. Лисоні біля Бережан 5 вересня 1916 р. потрапив до російського полону, після втечі з якого 1917 р. – хорунжий Корпусу Січових Стрільців у Києві. Помер 12 грудня 1919 р. від тифу на Поділлі.

Гуцуляк Павло – десятник 1-ої сотні, 1895 р.н. у Коломиї.

Горук Сень (Семен) – отаман, нар. 13 вересня 1873 р. в Снятині, закінчив Коломийську гімназію. У серпні 1914 р. ввійшов до складу Бойової управи та, як старшина австрійського війська, був призначений до легіону УСС. Займав посади команданта сотні, потім команданта куреня, з яким брав участь у всіх походах і боях, зокрема відзначився під Семиківцями і на горі Лисоні. У бою під Потуторами 30 вересня 1916 р. пораненим потрапив до російського полону. Під час листопадового зриву 1918 р. очолював штаб Української Генеральної Команди. У квітні 1920 р. заарештований більшовиками у Києві, у червні – вивезений на Соловецькі острови, де був страчений.

Кікаль Франц – підпоручник, чех за національністю. У 1914–1916 рр. служив у 24-му піхотному полку австро-угорської армії. Від березня (за іншими даними – лютого) до липня 1917 р. очолював легіон УСС. У

битві під Конюхами на Бережанщині 1 липня (за іншими даними — 29 або 30 червня) 1917 р. пораненим потрапив до російського полону (за іншими даними — загинув).

Левіцький Омелян — поручник 7-ої сотні, нар. 31 липня 1875 р. у Коломиї, правник, доктор права. Протягом 1907-1912 рр. працював адвокатом у Турці на Львівщині, був політичним організатором того ж повіту, від 1912 р. — адвокат у Долині, член Народного комітету Національно-демократичної партії. У серпні 1914 р. зорганізував 250 добровольців до Легіону УСС. Брав участь у походах і боях УСС від Карпат до Стрипи, спочатку як командант чети, а від квітня 1915 р. — командант сотні. Відзначився як один із кращих провідників стеж у Карпатах та в боях між Стрипою і Серетом у вересні 1915 р. Був учасником духового оркестру УСС. Від грудня 1916 р. очолив Гуцульську сотню, яка брала участь у боях на околицях полонини Кирлибаби в Карпатах, де й загинув 23 березня 1917 р. Похований там же.

Мельничук Степан — четар, закінчив Коломийську гімназію. Учасник багатьох боїв. Розстріляний поляками у листопаді 1922 р. за участь у антипольському повстанському русі.

Павловський Антін — стрілець 3-ої сотні, 1897 р.н. у Коломиї, бондар. Поранений у битві на горі Маківці 1 травня 1915 р.

Паліїв Дмитро — підхорунжий, четар УГА, нар. 17 травня 1896 р. у Перевізці Калуського повіту, закінчив Коломийську гімназію. У Легіоні УСС перебував із серпня 1914 р. У 1918 р., як організаційний референт Центрального Військового Комітету, згодом — Української Генеральної Команди, був одним із керівників Листопадового повстання 1918 р. у Львові. Політичний діяч, посол до варшавського союму, видавець і редактор низки українських газет. У роки Другої світової війни став політичним ідеологом і одним із творців дивізії СС «Галичина». Загинув 20 липня 1944 р. у боях під Бродами.

Серганюк Михайло — старший стрілець 6-ої сотні, 1896 р.н. у Коломиї.

Твердохліб Іван — вістун, 1895 р.н. у Коломиї, робітник. 1 травня 1915 р. під час битви на горі Маківці йому снарядом відірвало ліву ногу.

Цісик Євген — стрілець 3-ої сотні, 1897 р.н. у Різдвянах Терехівлянського повіту, невдовзі з батьками переїхав на Коломийщину, в с. Ліски. У 1914 р. закінчив Коломийську гімназію. Під час одного з боїв потрапив до російського полону; був засланий до Сибіру, де організував аматорську театральну трупку, ставив українські

вистави. Після повернення на батьківщину 1924 р. екстерном закінчив Празьку консерваторію. Працював музичним керівником мандрівного театру. Від 1930 р. — у Львові, працює в театрі Й. Стадника, а від 1935 р. — в театрі ім. І. Тобілевича. Від 1940 р. — художній керівник Коломийського театру. Після Другої світової війни — керівник і диригент народного хору Коломийського будинку вчителя та драматичного театру. Помер 24 вересня 1959 р. в Коломиї, де й похований.

Якимів Євген — підхорунжий, учень Коломийської гімназії. Був учасником оркестру УСС.

Також відомо про коломийців, які, за свідченням різних джерел, були у лавах Українських Січових Стрільців:

Білокурський Антін (1876—1973), стрілець УСС. Був поранений, після війни вчився у Краківській торговельній школі, згодом — кооперативний службовець, а також довголітній політв'язень сталінських таборів.

Букоємський Роман, син бурмістра Коломиї, 1914 р. пішов добровольцем в УСС і, як повідомляє сучасник: «Пішов на Україну і не вернувся, згинув як і сотні, тисячі інших за волю України».

Витвицький Тарас (1899—1973), хорунжий УСС, четар УГА. Був двічі поранений, 1918 р. перебував з УСС на Великій Україні, після 1 листопада 1918 р. — комендант охорони залізничної станції, згодом — на еміграції в Канаді.

Гуменюк Михайло (1892—1919), вістовий УСС, четар УГА. Після 1 листопада 1918 р. — начальник коломийської пошти, потім командир 8-ої сотні 24 піхотного полку ім. гетьмана Петра Дорошенка, загинув під Львовом, похований у Коломиї на цвинтарі Монастирок.

Кирилович Зенон (1892—1944, мешканець Коломиї від 1896 р.), поручник УСС, четар УГА. На фронті був поранений; після війни — власник видавництва «Трембіта» в Коломиї; 1944 р. за фальшивим доносом був розстріляний німцями в Коломиї, згодом перенесений на цвинтарі Монастирок.

Кузьма Богдан (1897—1954, син професора Коломийської гімназії Леонтія Кузьми), хорунжий УСС. Після війни працював у Станиславові, Тлумачі, Львові.

Кузьма Орест (1892—1968, брат Богдана Кузьми), стрілець УСС. На фронті був поранений, згодом — працівник Окружної військової команди в Коломиї, професор гімназії, один з перших в Україні есперантистів; 1939 — делегат Народних зборів у Львові, від 1946 р. —

на засланні в Сибіру, де, як талановитий ботанік-садівник, виростив сад. Похований на цвинтарі «Монастирок».

Кузьмич Антін-Володимир (1896–1944), старшина УСС, УГА. Відомий активіст молодіжного товариства «Січ», згодом військового товариства «Українські Січові Стрільці» в Коломиї. На фронті брав участь у боях; від 1918 р. перебував з УСС на Великій Україні, згодом був у польському полоні. Знаний у Коломиї адвокат, діяльний член товариства «Просвіта» та радикальної партії (УСРП), за що згодом, 1939 р., був арештований більшовиками, висланий у концтабір до Іркутська, де й помер.

Перфецький Олександр (1895–1919), хорунжий 1-ої сотні УСС, санітар, учасник боїв за Львів. Комендант сотні у грудні 1918 р. Помер на тиф у «Чотирикутнику смерті» при кінці грудня 1919 р. на Поділлі.

Прокопович Антін (1895–1919), хорунжий УСС, поручник УГА, брав участь у боях від Карпат до Стрипи. 1918 р. у складі Легіону УСС був на Великій Україні. Після 1 листопада 1918 р. воював за Львів, відійшов за Збруч і 8 листопада 1919 помер у «Чотирикутнику смерті» на Вінниччині.

Стефанюк Володимир (1898–1959), стрілець УСС, поручник УГА. Був поранений під с. Семаківцями на Тернопіллі, перебував у російському полоні в Сибіру, звідки утік, згодом воював в УГА. Після війни працював лікарем у Станиславові, від 1944 р. — на еміграції у Франції.

Турянський Володимир (1894–1918), хорунжий УСС. Брав участь у боях від Карпат до Стрипи. Похований на цвинтарі Монастирок.

Турянський Дмитро (1891–1957), хорунжий УСС. Перед війною був членом товариств «Січ» і «Українські Січові Стрільці». На фронті був у духовому оркестрі. Після війни самотньо жив у Коломиї. Працював у дитячій музичній школі, грав у симфонічному оркестрі під управою Романа Рубінгера. Похований на цвинтарі Монастирок.

Турянський Іван (1889–1956), хорунжий УСС. 1914 р., відбуваючи правничу практику у львівського адвоката С. Федака, організовував Легіон УСС. Згодом брав участь у боях у Карпатах, від 1915 р. — вербував добровольців у Коломиї. У 1930-х рр. — коломийський адвокат, від 1944 р. — на еміграції у США.

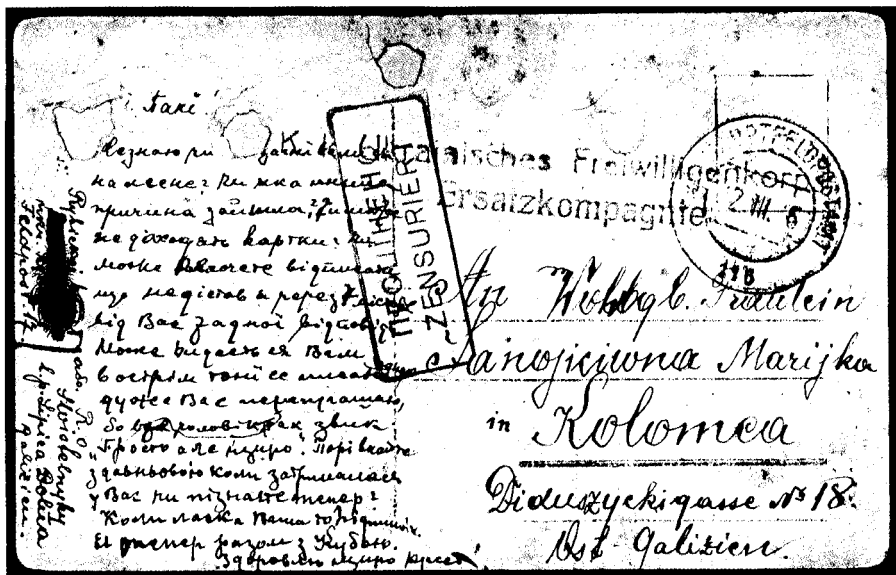
Турянський Микола (1890–1932), десятник 3-ої сотні УСС. Брав участь у боях від Карпат до Стрипи. Після війни тримав у Коломиї власний ресторан. Похований на цвинтарі Монастирок.

Федів Ігор (1895–1962), підхорунжий булавного відділу. Воював у Карпатах, від 1916 р. — у російському полоні, згодом утік і працював у Києві. Після війни був працівником львівських видавництв; від 1939 р.

– на еміграції в Канаді. 1955 р. видав у Монреалі збірник матеріалів «Українські Січові Стрільці. 1914–1920».

Серед вище перерахованих стрільців з Коломиї левову частку становила 17-ти–20-тилітня молодь, хоч поруч них, звичайно, було немало й старших, тридцятирічних чоловіків. Після багатьох кровопролитних боїв у Карпатах сотні втратили дуже багато стрільців, і 1915 р. по Галичині, зосібна у Коломиї, вербували добровольців для поповнення стрілецьких лав.

На цвинтарях, що на вул. Карпатській та Довбуша, лежить понад три десятки колишніх січових стрільців, більшість з яких доживала свого віку в Коломиї. Похована серед них і Аделя Кунинська (1880–1954), санітар УСС, дружина священника УГКЦ в с. Турці о. Володимира Кунинського. Це вона, відходячи 1914 р. на війну, вже будучи внутрішньо готовою до будь-яких можливих наслідків свого вчинку, залишила своїй малолітній донечці лист, який сьогодні зберігається у музеї історії міста: «Нині відходжу від Тебе Дитино моя найдорожжа аби сповнити свій обов'язок взглядом дорогої нам всім Вітчизни України. ...Ворог занадто

Взірець поштового відправлення з Запасного Коша Леґіону УСС. Отримувач – «Марійка Санойіцивна у Коломиї, вул. Дідуцицьких, 18, Східна Галичина». Поштівка. З приватної колекції (ІМ)

розпаношив ся на нашій землі. Віконвічні кривди України мусят бути пімщені; тому хто чує Українське серце в собі хватає нині за обуже і іде бороти ся за Єї вільність. Іду і я за ними. Вірю цілим серцем і душою що побідимо! Що випremo Москаля з наших земель і виборемо собі самостійність! ... Рости здорова на хвалу Богу і пожиток Україні! А коли виростеш най Бог благославит твоє дівоцтво; а коли найдеш собі рідну щиру козацьку душу, най Бог благословит Твої діти і діти дітий Твоїх аби не було ніякої нечести у Твоім роді. А тепер одна просьба до Тебе Дитино моя рідна. **Люби Україну!** Ніколи не забувай молити ся за самостійність України бо ворог могучий і лютий. Бувай здорова ягідко моя; не забувай за твою маму в молитвах твоїх, моли ся щоб Бог Богдана, Гонти і Желізняка, додавав відваги і сили твоїй мамі. ... Списано дня 30 серпня в дни виїзду на війну 1914 р. з Смольницьких Аделя Куниньска твоя мама.

Цей лист зайвий раз свідчив про соборницькі прагнення галичан, зокрема наших краян.

Перша російська окупація
(15 вересня 1914 р. — 16 лютого 1915 р.)

Ситуація на Східному фронті швидко змінювалася, а тому вже 15 вересня 1914 р. російські війська наступали на Коломию. У німецькій колонії Маріягільф 200 вояків краєвої оборони не змогли зупинити великі сили противника. Під натиском російських гармат і солдатів, які з'явилися з боку Кайзерштрассе (Цісарської вулиці), «ляндштурмісти» розбіглися, кілька з них загинуло, а 14 осіб взято в полон. Маріягільф було частково спалено, як і західну частину іншої колонії, Розенгек.

Тодішня російська преса писала про Маріягільф як про фортецю, про те, що взято в полон 80 тис. осіб (що було, звісно, цілковитою вигадкою).

Того ж дня російські війська вступили до Коломиї і пробули тут, за невеликим винятком, до 16 лютого (інші дані — 12 лютого) 1915 р.

«Сейчас по занятю Коломиї, вже тиждень перед тим напав страх на населене. Люди старали ся заховати безпечно свій маєток. Ніхто не відважив ся виглянути на вулицю зі страху перед Москалями», — згадував невідомий дописувач львівської газети «Свобода».

Полковник Євген Побігуний-Рен так згадував про російську займанщину: «Воєнні часи були вельми дошкульні й прикрі для цивільного населення. В нашій околиці проходив кілька разів фронт. Нам довелось бачити не лише вбитих

*Російські козаки в Маріягільфі. 1914? р. Архівна світлина.
З приватної колекції (ІМ)*

вояків, але теж і повішених на ринку в Коломиї зовсім цевинних українців, заідозрених у шпигунстві в користь Росії, а відшати наших людей полюбляли мадяри, котрі в першому році війни повісили сотні Богу духа винних українських селян у Галичині.

Війна затягалась, а одним з її вірних супутників був голод, що заглянув нам усім, дітям і старшим, у вічі, коли всооди відчувався гострий брак харчів. Не раз дехто з учнів радів, коли знайшов пшаток хліба, покритого палеіно, що його хтось викинув з військового поїзду. Одяг ми мали з кропив'яного матеріялу. Влітку до гімназії я ходив босоніж. Крім різних труднощів, небезпек, нестач, що їх прицесла війна, давалися визнаки теж постої вояцтва багатонаціональної австрійської армії. Нам'ягаю, що найкультурніше поводилися хорватські вояки.

Були на постою у нас теж і російські старшини. Українці-старшини царської армії завжди нам допомагали чим могли, бачачи, що сім'я в нас велика. Було нас восьмеро дітей. Старшини-москалі чи иннородді приходили не раз пізно вночі, галасували, п'янствували та взагалі поводилися некультурно. Пригадую такий випадок. У дровітні, де звичайно були нарубані дрова, російські солдати поставили своїх коней. Там тоді не було дров, але під підлогою був сховок нашого скромного майна, тобто того, що в нас було найцінніше. Батько боявся, що коні можуть проламати слабу підлогу й покалічаться, а тоді його можуть за це покарати чи й судити. Тому й виявив старшині-москалеві, що під підлогою є сховок, а в цьому

сховку немає ніякої зброї, лише заховані деякі цінні речі. Старшина вислухав і велів солдатам забрати коней з дровитні. Ця частина пішла на фронт, а по кількох тижнях знову повернулася на відпочинок. Прийшов до нас на квартиру чура того самого старшини, що йому батько сказав про сховок, поклав речі старшини й, відкривши валізу, витягнув з неї наші два дорогі по-мистецькому виготовлені свічники. От старшинське слово москаля-офіцера, який запевнював батька, що все гаразд, він розуміє ситуацію, звелить забрати коней, а в між часі приказав своєму чурі пограбувати вночі наш сховок».

Перші російські чиновники

Від 2 грудня 1914 р. начальником Коломийського повіту Чернівецької губернії було призначено князя Лобанова-Ростовського. Канцелярія і управління російського чиновника містилися в приміщенні щадничої каси (тепер – Народний дім).

Объявляю жителямъ города Коломен и его уѣзда,
что сего числа по распоряженію

Черновецкаго Губернатора

КАМЕР-ІОНКЕРА ДВОРА ЕГО ИМПЕР.ВЕЛИЧЕСТВА

С. Д. Евреинова

я вступилъ въ исполненіе обязанностей Начальника
Коломейскаго уѣзда, Черновецкой Губерніи.

Управленіе Начальника уѣзда помѣщается въ
зданіи Кредитнаго товариства на улицѣ Костюшка №.25.

И. Д. НАЧАЛЬНИКА УѢЗДА

Город КОЛОМЕЯ
2 декабря 1914 г.

Князь Лобановъ Ростовскій.

*Листівка-оголошення про вступ у повноваження в.о. начальника
Коломийського повіту Чернівецької губернії князя Лобанова Ростовського.
2 грудня 1914 р. Архівна світлина (МІМК)*

Священники

За російської займанщини чималого значення нова влада надавала церковній політиці на окупованих територіях, зокрема стосовно греко-католиків.

У рапорті урядника Чеботарьова до помічника начальника Коломийського повіту від 18 вересня 1914 р. знаходимо твердження, що «на дорученій мені ділянці православних церков, парафій і священників не числиться». Далі чиновник вказує, що «з числа [греко-католицьких] священників [Коломийського повіту. – І.М.] добровільно в Австрію ніхто не виїхав, а також не було випадків арештування австрійцями православних священників 1914 р.». Згідно з рапортом, попередньою австрійською владою були заарештовані два греко-католицькі священники: в с. Сороках – о. Митрофан Могильницький і в с. Кулачківцях – о. Стефаній Крушельницький. Можемо припустити, що так священники були покарані за свої проросійські настрої і промосковську агітацію в парафіях. Далі вказувалося, що на території повіту восени 1914 р. «православних священників не було і не має на даний час».

Пізніше, 19 серпня 1916 р., урядник корницької ділянки Поляков повідомляв Коломию, що там православних парафій немає, місцеве духівництво до Австрії не втікало, 1914 р. за «симпатії до Росії» австрійці заарештували о. Йоана Майковського.

Середмістя після відступу російських військ. Архівна світлина (МІМК)

«Благотворительний комітет»

Російська окупація Галичини передбачала й певні заходи щодо благодійності в бік недавніх москвофілів, симпатиків Росії і так званих жертв австрійської влади за свої політичні переконання.

Наприкінці 1914 р. до складу Коломийського повітового благодійного комітету входила, окрім чотирьох коломиїців, ще 21 особа, яка представляла 21 село тогочасного повіту (в тому числі один учитель і п'ять священників). Очолював його начальник повіту князь Лобанов-Ростовскій.

Офіційна прокламація, надіслана зі Львова, повідомляла, що «(...) комітет ... повинен з'ясувати розміри нужди населення ... без різниці народности і віросповідання, але ... треба звернути особливу увагу на сім'ї тих російських галичан, які страчені чи поміщені в австрійські тюрми за відданість своєму російському народу або православної вірі (...)».

У Коломиї до комітету входили міський голова Маркелій Денисович Дяковський, Михаліна Дяковська, Николай Березюк і Онуфрій Залуцький. Секретарем було обрано Онуфрія Пашука. Засідання комітету відбувалися в приміщенні Народного дому (тепер – музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського).

Відомо про такі засідання наприкінці 1914 р., 15 і 31 січня 1915 р. Від січня 1915 р. міський комітет налічував, окрім голови і секретаря, ще 12 осіб.

На початку 1915 р. в Коломиї та повіті розповсюджували окремі, великого формату, звернення до мешканців краю, підписані головою Коломийського повітового благодійного комітету Лобановим-Ростовским і коломиїським міським головою М. Дяковським. Прокламація закликала всіх небайдужих допомагати убогим, сиротам і вдовам, особливо тим, котрі постраждали від австрійських властей. Зі свого боку, комітет запевняв про допомогу з боку російської влади.

Для пропаганди російської «благодійности» вже наприкінці 1914 – в перші місяці 1916 рр. практикували одноразові грошові виплати.

Окремим сім'ям, заарештованим австрійською військовою адміністрацією за співпрацю з російськими військами і промосковську агітацію в повіті, а також родинам страчених та погорільцям, комітет у грудні виплатив 175 рублів. Яскравий приклад вірнопідданости окремих коломиїців – грошові подачки 15 жінкам, чоловіки і сини яких були заарештовані за симпатії до Росії.

Fahnenst. H. Uzakiewicz
T.R. 90-10. Кош. Fr. 36

Feldpost

Дата 14. I. 1916. Коломия
нашого десанту. На
лінії до правої сторони.
у. Хобіва, лінійну команду
Schmid лінійна команда
Василь Іванович, сидить
в середній частині дів.
по правій стороні лінійної
лінійної і дубельного
оленка. По лівій стороні
офіцій з палицею і френдом
василь Іванович. Ли
гарна і тиша в дивізіоні
всього. [Redacted]

K. u. k. Infanterieregiment Nr. 98.

Frau Maximira

Uzakiewicz

Kolomea

Galizien

Galizien

Взірець відправлення польової пошти.

Отримувач — «Володимира Ушакевич у Коломиї, вул. Українська, 69, Галичина».

Поштівка. З приватної колекції (ЗЖ)

«Сім'ї аренгованих австрійцями в Коломиї»

До такого спеціального списку внесли переважно коломийських москвофілів. Це, зокрема, якась Тофан, Анна Болахівська, Марія Болахівська, Агнешка Яремчук, Катерина Яремчук, Михайлина Яремчук, Павлина Білоскурська, Катерина Залуцька, Стеблицька, Сузанна Стадниченко, Міняйлук, Оборова, Атаманюк, Катерина Мушук і Йосифа Кобелецька. Жінкам, які разом виховували 34 малолітніх дітей, виділялося 69 рублів одноразової допомоги.

«Прошення»

Непоодинокими були й так звані прошення коломийців, адресовані новим окупантам.

20 січня 1915 р. вдова Михайлина Кобринська з Герасимовичів, дочка о. Йосафата Кобринського (1818-1901), пароха с. Мишина, фундатора та ініціатора побудови Народного дому в Коломиї, надіслала листа до князя Лобанова-Ростовського. Його зміст зводився до прохання матеріальної допомоги або якої-небудь праці.

Адресантка, яка мешкала в Коломиї на вул. Міцкевича, вказувала, що «Нисше підписана, есмь дочерию бл. О. Йосафата Кобринського, пароха въ Мышини, многозаслуженого и многострадального такъ отъ роду якъ и отъ ворогѡвъ Росіи русскаго патріота, котрого мозольною працею естъ взірцево проваджене руское село Мышинъ».

Далі М. Кобринська переконувала російські влади, що «Нисше пфдписана, естъ такою горячою патріоткою, чересь что на каждом майже кроци сдѣбуются съ рѣжного рода сикатурами и переслидованіями, такъ со стороны бувшихъ австрийскихъ властей, какъ и съ стороны приватныхъ людей — ворогив великой Росіи». Що ж відповів російський чиновник, сьогодні невідомо. Можна лише припустити, що її листа, як й інших, було передано до повітового благодійного комітету.

Саме до цієї установи надходили й інші «прошення» коломиїців. Так, 2 лютого 1915 р. Марія Степкевич скаржилася, що її батько, колишній міський чиновник, був «взятий яко москальофіль, лишив цілу родину на велике нещастє». Довший час сім'я не отримувала жодних виплат, а тому просила нову владу про матеріальну допомогу.

Подібними мотивами на початку 1915 р. були пронизані листи коломиїців — вдови греко-католицького пароха Пєлагії Слюсарчук, провізоричного поштового возного Петра Рудницького, старшого управителя і начальника податкової управи Н. Зварича, Вероніки Костецької. Двоє останніх просили ще й дозволу на придбання казенних дров для опалювання службових кімнат і помешкання.

*Вступ австро-угорських військ у середмістя. 1915 р.
Поштівка. З приватної колекції (ВК)*

Absender:
Odeslatel:
Podawca:
Posylatelj:
Mittente:
Posiljatelj:
Posiljat:
Prezentator:

Feldpostkorrespondenzkarte

K. u. k. Infanterieregiment
Frau 10. Feldkompanie

Wlad. Uszackiewicz

Kolomyja

Galicja

Ukrainische

Handwritten notes in the left margin:
Feldpost
K. u. k. Infanterieregiment
10. Feldkompanie
14. V. 16

Взірець відправлення польової пошти .

Отримувач — «Володимира Ушакевич у Коломиї, вул. Українська, 69, Галичина».
Поштівка. З приватної колекції (ЗЖ)

Коломийські жінки австро-угорських офіцерів

Архівні документи містять окремі згадки про колабораціонізм місцевого населення. Особливо це стосується жінок, чоловіки котрих перебували на військовій службі в австрійському війську.

У листі до чернівецького губернатора коломийські жінки писали: «Ваше Високе Превосходительство! Підписані жінки фельдвєблів австрійської армії покликаних до війни позістали з родинами без жадних средств до життя від часу занятої території через війська російські, жиють в крайній нужді і котрим вже голодова смерть грозить катастрофічно. В глибокій покорі удають ся з уклінною просьбою в спосіб можливий зарядити виплату пенсії призначену через власть австрійську на наше удержанє. (...)». Таким чином, жінки просили російські окупаційні власти матеріальної допомоги.

Такими, зокрема, були Петронеля Томас, жінка Рудольфа (7 полк драгунів), Стефанія Попович, жінка Константина (24 полк

піхоти), Станислава Ожеховська, жінка Володимира (24 полк піхоти), Теофіля Бойчук, жінка Івана (24 полк піхоти), Матильда Нагірна, жінка Теодора (36 полк краєвої оборони), Юлія Туєшин, жінка Михайла (36 полк краєвої оборони), Кароліна Тухля, жінка Вацлава (36 полк краєвої оборони), Анна Лошак, жінка Йосифа (36 полк краєвої оборони), Катерина Ювна (?), жінка Михайла (20 полк піхоти), Марія Будік, жінка Франца (36 полк краєвої оборони), Анна Кузьма, жінка Василя (36 полк краєвої оборони). Не пізніше грудня 1914 р. листа було скеровано на розгляд повітового благодійного комітету.

Католицькі жінки

Матеріальна скрута торкнулася й коломиєських жіночих товариств.

Так, товариство католицьких жінок святого Вікентія а Павло, фактично польське, повідомляло, що утримує на власний кошт 50 убогих сімей. Однак уже 29 грудня 1914 р. підписані голова товариства Ванда Яворська і секретар Марія Філоцева просили російські влади про допомогу, оскільки не мали жодних засобів для подальшого існування.

«Безплатна кухня»

Для харчування найбільш вразливих, 10 жовтня 1914 р. було засновано так звану безплатну кухню. Вона призначалася для безплатних обідів коломиїців «без різниці народности та убогих».

За повідомленнями російських властей, від 17 жовтня 1914 р. до 26 січня 1915 р. було видано 38 192 обіди задармо (у жовтні – 3 136, листопаді – 833, грудні – 11 363, січні – 15 362), а загальний дохід становив 5 497 австрійських корон 94 сотика, витрати – 7 585 кор. 36 сот.

Через збільшення голодних і вбогих, у січні 1915 р. російські чиновники планували відкрити вже другу безплатну кухню.

*Einzug unserer Truppen
in Kolomoja*
Вступ австро-угорських військ у середмістя. 1915 р. Поштівка.
З приватної колекції (ВК)

Внаслідок Карпатської битви 1915 р. ситуація на Східному фронті змінилася.

Між 14 і 16 лютим 1915 р. відбувалися жорстокі бої за Коломию та її околиці. Російські війська відступали з убитими і пораненими. Кілька вибухів і пострілів пролунало і в самому місті, вбивши двох і поранивши трьох містян. Поміж 20.00 – 21.00 год. коломийці вийшли на пл. Ринок вітати австро-угорські війська. Тогочасна преса писала, що «по дводневних боях Австрійці заняли Коломию, при чім взяли 2 000 росіян в полон».

19 квітня 1915 р. місто відвідали архікнязь Карл Йосиф та архікнягиня Зіта.

Друга російська окупація (12 травня – 10 червня 1915 р.)

Навесні 1915 р. ситуація знову змінилася. Першого травня російські війська розбили на р. Дністер австро-угорські частини. Цісарські вояки відступили на лівий берег р. Пруту і за допомогою підвезеної залізницею підмоги та резервів – саперів, етапних частин і тиловиків – закріпилися на плацдармі в районі Коломиї.

Серія 31.1. Östl. Kriegsjahrbuch, Kolomea nach hartem Kampfe von öst.-ung. Truppen besetzt.

*Вступ австро-угорських військ у середмістя. 1915 р. Поштаівка.
З приватної колекції (ВК)*

У ніч проти 6 травня російські війська вели успішні дії по обох боках р. Пруту. Бої між австро-угорськими та російськими військами відбувалися в нашому краї ще до 10 червня 1915 р., завдавши чималої шкоди населенню.

Третя російська окупація (13 червня 1916 р. – 27 липня 1917 р.)

Використовування бронепоездів дозволило австрійцям врятувати свої оточені війська і зупинити російський наступ влітку 1916 р. в Галичині. В кінці червня війська російського Південно-західного фронту вели наступ на Коломию. 30-а австрійська піхотна дивізія опинилася в дуже важкому становищі. Два її батальйони з останніх сил билися в оточенні. У критичний момент в бій вступив австрійський бронепоезд Panzer Zug No. II, терміново доданий до 30-ї дивізії. Відкривши з дистанції 300-500 метрів вогонь зі своїх двох гармат та шістьох кулеметів по російських військах, розташованих вздовж залізниці, він знищив чотири кулемети й майже чотирьохсот солдатів і офіцерів, надихнувши австрійську піхоту. У другій половині дня команда

<p>GALICJA.</p> <p>Karta dla kontroli</p> <p>spżuzycia cukru</p> <p>5. 6. 7. i 8. tydzien</p> <p>16/IV. do włącznie 13 V. 1916</p> <p>№№№ 28 dnl: 1 kilogram</p> <p>Sprzedaz dozwolona tylko wedle wagi za okazaniem tej karty i odesianiem odpowiedniego kuponu.</p> <p>Продаж дозволено лише за ваги за сканням цієї карти і відіаннем відповідного купону.</p> <p>Та карта дозволять тільки в Галичії</p> <p>СИ КАРТА ДОЗВОЛЯТЬ ТІЛЬКИ В ГАЛИЧІИ</p> <p>Postanowienia karte. Za przekroczenia karanyi beda tak sprzedawany jak kupażca przuwna 5000 K lub areżenia do 6 miesiaczy, oprócz tego možna ożesz utracit prawnictwa prz-mysłowego.</p> <p>Положення карти карано будуть według ustawy kartej C. K. Намісництва</p> <p>Карні постанови. За перекошення карани будуть як продавати так купувати тривати до 5000 К або арештом до 6 місяців, крім того можна ожезт утратити промислового управління. Фабрикане карти будуть карани після карнесь акциона.</p> <p>Ц. К. НАМІСНИЦТВО.</p>	<p>ГАЛИЧИНА.</p> <p>Контрольна карта</p> <p>НА СПОЖИВУ ЦУКРУ</p> <p>5. 6. 7. i 8. тиждень</p> <p>16/IV. до включно 13/V. 1916</p> <p>Скількість на 28 днів: 1 килограм</p> <p>Спродати дозволено тільки за ваги за показаннями цієї карти і відіанням відповідного купону.</p> <p>Та карта дозволять тільки в Галичії</p> <p>СИ КАРТА ДОЗВОЛЯТЬ ТІЛЬКИ В ГАЛИЧІИ</p> <p>Postanowienia karte. Za przekroczenia karanyi beda tak sprzedawany jak kupażca przuwna 5000 K lub areżenia do 6 miesiaczy, oprócz tego možna ożesz utracit prawnictwa prz-mysłowego.</p> <p>Положення карти карано будуть według ustawy kartej C. K. Намісництва</p> <p>Карні постанови. За перекошення карани будуть як продавати так купувати тривати до 5000 К або арештом до 6 місяців, крім того можна ожезт утратити промислового управління. Фабрикане карти будуть карани після карнесь акциона.</p> <p>Ц. К. НАМІСНИЦТВО.</p>	<p>1/8 kg кг cukru цукру</p>	<p>1/8 kg кг cukru цукру</p>
		<p>1/8 kg кг cukru цукру</p>	<p>1/8 kg кг cukru цукру</p>
		<p>1/8 kg кг cukru цукру</p>	<p>1/8 kg кг cukru цукру</p>
		<p>1/8 kg кг cukru цукру</p>	<p>1/8 kg кг cukru цукру</p>

Контрольна карта на споживання цукру на період від 16 квітня до 13 травня 1916 р., видана за розпорядженням цісарсько-королівського намісництва Галичини. Архівна світлинка (МІМК)

бронепоезда відбила атаку донських козаків, що намагалися захопити потяг. Австрійським військам вдалося утримати позиції, а піхоті вирватися з оточення.

Однак відносний спокій у Коломиї тривав лише до 13 червня 1916 р. (за іншими джерелами — 30 червня), коли внаслідок так званого Брусилівського прориву місто знову, втретє, опинилося під останньою, до вересня 1939 р., російською займанщиною.

Російська адміністрація

За наказом Тернопільського губернатора 19 липня 1916 р. для виконання обов'язків начальника повіту в Коломию прибув Ніколай Лопатін, який 30 липня був офіційно затверджений на посаді. Одразу ж, 2 серпня 1916 р., він заборонив публічні зібрання у місті, а 9 серпня наказав чинам поліції позирати всі оголошення і стежити, щоб без його дозволу їх не клеїли. Коломийським друкарням рекомендували не друкувати нічого без особливого дозволу.

Ще у липні чиновник зауважив, що постові городові цілком безвідповідально ставляться до своїх обов'язків. Траплялись і випадки пияцтва. Так, 22 липня городового Антона Бахарєва за появу на вулиці в нетверезому стані заарештували на сім діб (як перший раз і тому, що випити йому запропонував російський солдат).

Начальник повіту вважав, що кожен городовий повинен знати все місто, тому вимагав вивчити міські дільниці, адже відповідальний мав зберігати свій пост, громадський порядок, майно і спокій мешканців. Зокрема, у разі похорону когось із містян постовий повинен був зустріти процесію і супроводжувати її до наступної міської дільниці, йти попереду і приготувати подальший шлях, стежачи за порядком.

Інша проблема, з якою зіткнулася третя російська адміністрація, – антисанітарний стан Коломиї. Вже 15 серпня 1916 р. Н. Лопатін обурювався незадовільним станом у комунальному господарстві й погрожував строго карати винних. Такими, за його словами, були російські солдати, які зовсім не пильнували за чистотою поблизу своїх частин, зауважуючи «кучи навоза почти на улицах і грязь невиносимую». У вересні того ж року чиновник у розпорядженні до відповідних міських служб писав, що до цього часу не побачив необхідних заходів для приведення Коломиї в належний стан: «Пилюка на вулицях, бруд на дорогах, у подвір'ях та інші безчинства».

Допит «ляндитурміста» російськими військовими у Коломиї. 1916 р. На стіні – зірвані пагони полонених. Архівна світлина. З приватної колекції (ІМ)

Для допомоги в адмініструванні 25 вересня 1916 р. помічником начальника повіту було призначено дійсного колезького асесора Топальського. Згодом це дозволило Н. Лопатіну відбутися ніж як двотижневу відпустку (6-26 жовтня), що у військовий час означало дуже багато.

Відомо, що в цей період збільшилися й крадіжки майна коломийців. Не домогло й те, що в жовтні – грудні 1916 р. комендантом міста був штабс-капітан барон Бодє. Адже ще у вересні запровадили комендантську годину і пропускну систему для коломийців. В циркулярі про порядок видачі останніх вказувалося, що необхідно з'ясувати у контррозвідальному відділі чи немає неблагонадійних відомостей про особу, подати ті відомости, якими володіє помічник начальника (радше, його канцелярія), перевірити всі документи, що посвідчують особу, і, найцікавіше, довідатися, чи не був прохач «ляндштурмістом».

Це зайвий раз засвідчило, що російські влади побоювалися, що тимчасові посвідки отримують особи, запідозрені у подіях вересня 1914 р., коли частина коломийської краєвої оборони безуспішно намагалася обороняти околиці міста зокрема німецькі колонії, і саме ляндштурмісти чинили опір ворогові.

Коломийська телеграма російському цареві

На доказ свого вірнопідданства 8 вересня 1916 р. коломийські росіяни – чиновники повітового управління – надіслали через генерал-ад'ютанта Трепова російському цареві Ніколаю II Романову (царив у 1896–1917 рр.) телеграму наступного змісту: «Освятить Управление съ горячей молитвой о здравіи Нашого Обожаемого Монарха в присутствіи представителей всехъ ведомствъ я и чины в ввереномъ симъ Управленіи просимъ Ваше Превосходительство повернуть стопамя Его Императорскаго Величества чувства безпредельной любви и преданности и искренней готовности въ новъ возвращеной Червонной Руси честно и правдиво исполнять Святые Завиты Верховного Вождя». Телеграма, як бачимо, пізнавало стверджувала перемогу російських військ у ході Брусилівського прориву і початок другої російської окупації Галичини.

26 вересня надійшла відповідь, в якій Трепов повідомив головнокомандувача Південно-Західним фронтом: «Государь Императоръ повелель благодарить всехъ чиновъ Коломыйского Уездного Управления за выраженные чувства и пожелалъ имъ честной службы для пользы края и возвелеченія имени русскаго».

Контрибуція. Реквізиції

15 жовтня 1916 р. коломийський бурмістр С. Букоємський надіслав чернівецькому губернаторові перелік 88 заможних гебреїв, які сплатили контрибуцію російським окупаційним властям на загальну суму 55 663 37 російських рублів.

Внаслідок втечі деяких власників крамниць з Коломиї під час другої російської займанщини, а саме Гофмана, Вітмана, Зінглера, Геллера та інших, російська тимчасова адміністрація розпорядилася відпускати їхні товари за вимогою різним військовим частинам. Так, у листопаді 1916 р. повідомлялося, що в місті є приблизно 5 000 пудів «заліза різного сорту», покинутого в крамницях біженців-гебреїв. Зокрема, емальований посуд у крамниці Абраґама Геллера було оцінено на 36 869 рублів 27 коп. 21 грудня 1916 р. крамницю А. Геллера передали у власність коломийського магістрату, який розпочав розпродаж майна попереднього власника вже за два дні.

З наказу начальника Коломийського повіту полковника Кодачковського (?) від 4 грудня 1916 р. знаємо, що на лінії р. Прут – Коломия – Кулачківці відбувалися реквізиції для 16 армійського корпусу російської армії.

Дозволи на проживання

З листування коломийського поліцеймейстера з начальником контррозвідувального відділення VIII російської армії у листопаді 1916 р. відомо, що на тимчасове проживання у Коломиї скеровувалися мешканець Бердичева Роман Бойкевич та мешканець Києва Станіслав Гачевський. Додому з Ростова-на-Дону повертався коломиець Іван Салаш.

Удостоверение.

Сим удостоверяется, что г. Владимир Буковинский
имеет светлицу в г. Коломые по улице
в. Подузова и. дом № 57 в занимает помещение в 2 комнаты.

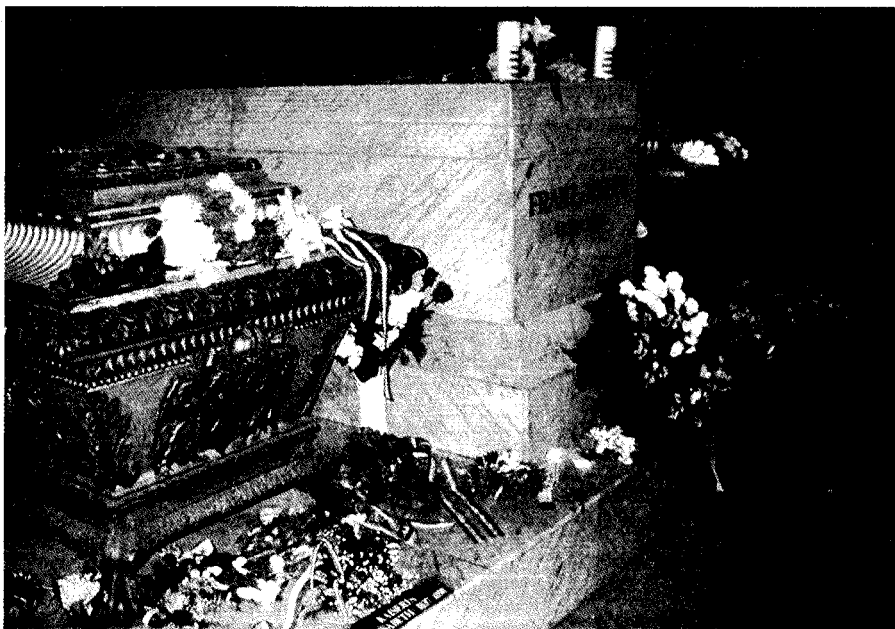
Городской голова

Настоящее владѣніе находится под охраною Русскихъ Властей. Занимать его безъ особаго разрѣшенія СТРОГО ВОСПРЕЩЕНО

Командантъ г. Коломыи

ПОЛКОВНИКЪ

16. 11. 1916
Посвідчення, видане емеритованому радникові суду Володимирові Глинському в тому, що він дійсно проживає в Коломиї за вказаною адресою і його маєток знаходиться під охороною російської влади.
16 серпня 1916 р. Архівна світлина.
(МІМК)

Гробівець «Його Цісарської і Королівської Величності, Апостольського короля Єрусалиму, цісаря Австрії, короля Угорщини, Чехії, Ломбардії, Венеції, Далмації, Хорватії, Словенії, Галіції та Володимирії, Ілїрії, ерцгерцога австрійського, великого князя Трансільванії, Тоскани і Кракова, князя Лотарингії, Зальцбурга, Стирії, Каринтії, Країни, Буковини, Парми, Модени, П'яченци, Фріулі, Рагузи, Цешина, Верхньої та Нижньої Сілезії, маркграфу Моравії, князя-графу Тиролю і Кобурга, і под., і под.» Франца Йосифа Першого у катакомбах церкви отців капучинів у Відні. Сучасна світлина (ІМ)

Смерть цісаря. Престононаслідник

21 листопада 1916 р., на 87 році життя, помер Франц Йосиф I – імператор Австрії та король Угорщини, який так і не зміг пережити свій час і свою «стару, добру Австрію». Сам же небіжчик запам'ятався коломийцям участю в етнографічній та господарсько-промисловій виставках 1880 р. До того ж, чільників монаршого дому тут добре пам'ятали, наприклад, архікнязя Ратнера, який разом з імператором відвідав коломийські виставки 1880 р.

1909 р. у Коломиї вперше міг опинитися внук австрійського імператора Франца-Йосифа, архікнязь, ерцгерцог Вільгельм-Франц Льотрінген Габсбург, який таємно мандрував Покуттям і Гуцульщиною.

Славні гості Коломиї: архікнязь Василь Вишиваний

[Вільгельм Франц фон Габсбург-Льотринген (Василь Вишиваний) 10 лютого 1895 – 18 серпня 1948) – український військовий діяч, політик, дипломат, поет, австрійський архікнязь (ерцгерцог), полковник Легіону Українських Січових Стрільців. Вільгельма Габсбурга знали в Україні як Василя Вишиваного, під ім'ям, яке йому дали українські вояки під час Першої Світової Війни. Він вважався одним з неофіційних претендентів на український трон в разі утворення монархічного ладу. Хоча він сам офіційно ніколи не проголосував своїх намірів бути українським монархом і навіть не мав до цього можливостей, Василь прославився військовими та дипломатичними здібностями, поезією і любов'ю до України.

Вільгельм фон Габсбург народився 10 лютого 1895 р. у родинному маєтку австрійських архікнязів Габсбургів-Лотаринзьких, розміщеному близько м. Пули (сучасна Хорватія) в Адриатичному морі на острові Люсін у тогочасній австро-угорській провінції Істрія.

Вільгельм фон Габсбург походив із відомого австрійського імператорського роду Габсбургів. Родинною гілкою цього роду, до якого належали батьки Вільгельма, була династія Габсбургів-Лотаринзьких.

Вільгельм Франц був наймолодшою дитиною з шести в родині Марії Терези і Карла Стефана Габсбургів-Лотаринзьких. Його братами і сестрами були Елеонора (1886-1974), Рената Марія (1888-1935), Карл Альбрехт (1888-1951), Мехтильда (1891-1966), Лео Карл (1893-1939).

Від 1905 р. Вільгельм Франц навчався у Віденському реальному училищі, яке закінчив 1912 р. Наступного року Вільгельма і його брата Лео було відправлено на навчання до військової академії в м. Вінер-Нойштадт. Окрім військової справи, Вільгельм вивчав літературу та мови, серед яких обрав вільним факультативом українську.

Його знайомство з українською культурою почалося в польському Живці, де українців не було так багато. За власної ініціативи Вільгельм подорожував Гуцульщиною інкогніто протягом 40 днів. Він мешкав разом з селянами і подорожував Карпатами. Ще в академії Вільгельм почав серйозно цікавитися українською культурою – вивчав

*Архікнязь Василь Вишиваний
(Вільгельм Франц фон Габсбург-
Льотринген), полковник УСС.
Поштівка. З приватної колекції (ВК)*

мову, читав українських письменників, захоплювався творами Івана Франка, Федьковича, Стефаника, Шевченка та іншими. Зокрема, першою українською книжкою, з якою він ознайомився, була «Мала Історія України» М. Грушевського. Цю книжку Вільгельм прочитав ще взимку 1915 р. з допомогою одного українського солдата його сотні на прізвище Пришляк. Згодом просте зацікавлення культурою переросло в активну участь у політичному житті українців Австро-Угорщини.

У лютому 1915 р. Вільгельм Габсбург закінчив військову академію, отримав звання лейтенанта і був відправлений до 13-го полку уланів. Ця військова частина формувалася переважно з українців Золочівського повіту. У полку відбувалося подальше ознайомлення Вільгельма з українцями, до яких він виявляв неабияку прихильність. Під його командуванням та з його ініціативи сотня Вільгельма повністю українізувалася – з її складу були виключені поляки й угорці, місце яких заступили українці. Всі вояки мали синьо-жовті відзнаки на уніформі. У війську відбулася своєрідна трансформація поглядів і свідомости Вільгельма Габсбурга: він не тільки опанував українську мову, але й почав вважати себе українцем разом зі своїми солдатами. Він заохочував підлеглих до активного національного самовизначення, стверджуючи, що «коли я признаюся до українського народу, то і вони можуть сміло це робити». Один з солдатів подарував Вільгельмові вишиту сорочку, яку він носив як у полку, так і поза ним. За це, а також за його патріотизм і любов до України, його прозвали Василем Вишиваним. Братерство і приємні спогади про службу з українцями Василь проніс крізь більшу частину свого життя і навіть гізніше присвятив своїм бойовим товаришам збірку віршів і підписався під нею не як Габсбург, а як Василь Вишиваний.

Під час служби на фронті Вільгельма Габсбурга нагородили декількома нагородами Німеччини і Австро-Угорщини, зокрема однією з найвищих – залізним хрестом Прусії 1 класу.

За законами Австро-Угорщини кожен член імператорської родини по досягненні 21-річного віку автоматично ставав членом сенату країни. Таким чином в 1916 р. Вільгельм Габсбург став членом парламенту і налагодив там контакти з українськими депутатами, зокрема з головою Української Парламентарної Репрезентації Євгеном Петрушевичем. Для українських політиків у Відні підтримка члена імператорської родини виявилась справжнім благословенням. За протекції архієпископа вдалося призначити міністром охорони здоров'я країни українця Івана Горбачевського.

Детальніше ознайомлення Вільгельма з українськими справами Австро-Угорщини сталося після його знайомства з одним з провідних українських політиків імперії, К. Гужковським. Гужковський був полковником австрійської армії і одним з небагатьох українців, що обіймав адміністративну посаду в Галичині. Через останнього архієпископ постулово прийшов до розуміння необхідности державного оформлення етнічних українських земель. На цьому етапі мова йшла передусім не про незалежність, а про відокремлення українських земель у складі Австро-Угорської імперії, де вони б мали більше самоврядування і контроль над культурним життям. В цей час також відбувається перша зустріч Вільгельма Габсбурга з урядовими колами країни, зокрема головою Генерального штабу архієпископом Фрідріхом, стосовно перспективи українських проблем. Ніяких конкретних обіцянок надано не було, однак завдяки клопотанням молодого Габсбурга уряд почав звертати більше уваги на справи українців.

Згодом Вільгельм познайомився з іншими провідними українськими політиками Костем Левицьким, Євгеном Олесницьким та Миколою Васильком. Вони, безумовно, підтримували ідею утворення українського коронного краю в межах Австро-Угорської імперії, а допомога і протекція члена імператорської родини наближала їхні мрії до здійснення. Сам Олесницький вважав залучення архієпископа до української справи найбільшим успіхом українських політиків. Передусім, головною проблемою і завданням українців Австро-Угорщини була нейтралізація польського впливу на політику в Галичині, усунення поляків з керівних посад, українізація освіти, зокрема відкриття українського університету у Львові. Також розглядалося питання об'єднання Буковини з Галичиною в одну провінцію або коронний край, де переважало б українське населення. Проте довгий час вирішення українських проблем не було першочерговим завданням для центрального уряду, тому навіть протекція молодого Габсбурга не мала відчутного впливу на зміну традиційного політичного курсу імперії.

Перед початком Першої світової війни не було одностайності щодо майбутнього українських земель не лише серед українців, але і серед австрійських урядовців. З одного боку, Австро-Угорщина не хотіла позбутися українських земель, а з іншого – приєднання до імперії мільйонів українців Росії могло б небажано змінити національний баланс у імперії. Відчуваючи, що з загостренням відносин з Росією і наближенням війни ідея поєднання держав у рамках династії Габсбургів може знайти підтримку серед керівних кіл імперії, Вільгельм зацікавився нею і почав шукати підтримку серед урядовців Австро-Угорщини та Німеччини. Розуміючи, що розбудова великої незалежної держави на сході на даному етапі була маловірогідною, він зосередився на проекті перетворення імперії на федерацію. Передбачалося, що Україна зі столицею в Києві мала бути разом з Угорщиною третьою складовою частиною імперії, на чолі якої стояв би ерцгерцог-регент, можливо з династії Габсбургів. Саме на цьому була зосереджена діяльність Вільгельма Габсбурга аж до осені 1918 р.

Після більшовицького перевороту 1917 р. в Росії до влади прийшов новий уряд на чолі з Леніним, який вирішив укласти мирний договір з Центральними державами. Вільгельм Габсбург відіграв важливу роль у проведенні переговорів у Брест-Литовську, які передували укладанню цього договору. Він був одним з тих небагатьох політиків, яким було відомо про таємний додаток до договору, де Австро-Угорщина на вимогу делегації УНР не тільки погодилася визнати незалежну українську державу, але й поділити Галичину на українську і польську частини. Завдяки персональним контактам Вільгельма з австрійським міністром іноземних справ графом Чернінім було домовлено, що до складу української частини Галичини включать також Холмщину і з усіх цих земель буде утворено окремий коронний край у складі імперії. Цим планам, однак, не судилося здійснитися – польський вплив на уряд Австро-Угорщини виявився надто сильним, під його тиском ці статті протоколу в липні 1918 р. були денонсовані.

Одним з проявів української політичної активності в Австро-Угорщині було формування Легіону Українських Січових Стрільців 1914 р. З поразкою Росії навесні 1918 р. Вільгельма Габсбурга призначено командиром австрійської «Групи архієпископа Вільгельма», до якої входив і курінь УСС. За Берестейським мирним договором загопи

німецьких та австро-угорських військ також передислокували в Україну – серед них і загони Українських Січових Стрільців. 1 квітня 1918 р. Вільгельм Габсбург перейняв командування УСС біля Херсону. Перебуваючи на півдні України, він не тільки оберігав леґіон УСС від розформування, якого ждали деякі як в Україні, так і в Австрії, але проводив на чолі цього загону напрочуд незалежну політику підтримки українських сил. За його власним визнанням, він не лише не бажав брати участь у ревізіях збіжжя в мирного населення, але й відверто відмовлявся придушувати народні повстання, які спалахували повсюди у відповідь на репресії окупаційної влади. Прихильність місцевого населення до архієпископа Вільгельма зростає до такої міри, що це викликало занепокоєння гетьмана Павла Скоропадського. Він відчував конкуренцію з боку Габсбурга і навіть мав агентурні дані, що навколо нього гуртується опозиція владі гетьмана. Від Скоропадського до німців було направлено декілька скарг, а ті своєю чергою вимагали від Відня більшого контролю над поведінкою члена імператорської родини. Підкорившись тиску Німеччини, австрійська влада намагалася всіляко обмежити діяльність архієпископа в Україні. Невдоволення Відня досягло такої міри, що Вільгельма Габсбурга було відкликано до столиці, де він мусив давати пояснення в зв'язку з численними доносоми. Незважаючи на опір своїй діяльності, а також на нові спроби ліквідувати УСС, молодому архієпископу вдалося відстояти цей український підрозділ і по поверненні в Україну знову очолити його.

Побоювання Скоропадського щодо Габсбурга виявилися небезпідставними. У травні 1918 р. серед соціалістів Одеси виник задум підняти повстання проти влади Скоропадського і проголосити Габсбурга-Вишиваного новим гетьманом. На таємній нараді соціалістичних партій та представників УСС було вирішено дати запит архієпископу стосовно його участі в повстанні. У разі його згоди планувалося почати підготовчу роботу для заколоту в Києві. Однак сам Габсбург не був до цього готовий і мотивував свою відмову тим, що жадав підтримки всього українського народу в разі приходу до влади.

З поваленням гетьманату Скоропадського в грудні 1918 р. Вільгельм Габсбург-Вишиваний почав співпрацювати з урядом Директорії. Він отримав звання полковника армії УНР і у вересні 1919 р. був призначений головою відділу закордонних зв'язків Головного Управління Генерального Штабу УНР. Переїхавши до Кам'янець-Подільського, де на той час були розташовані керівні установи Директорії, Вишиваний розпочав формування мережі військових шкіл для армії УНР. Використовуючи своє знання мов, Вільгельм налагодив контакти з військовими місіями держав Західної Європи. Однак діяльність архієпископа в армії Директорії була нетривкою. Він вкрай негативно поставився до укладеної Петлюрою в квітні 1920 р. Варшавської угоди з Польщею, за якою визнавалась приналежність західних земель, і зокрема Галичини, до Польщі. На знак протесту Вільгельм пішов у відставку і виїхав через Румунію до Чехословаччини. У березні 1920 р., після перенесеного тифу, він нарешті прибув до Відня, де написав в австрійській газеті «Neues Wiener Journal» 9 січня 1921 р. гостру антипольську статтю, в якій охарактеризував союз Польщі з УНР як «неприродний». Стаття мала скандальні наслідки для самого Вільгельма, оскільки розгнівила його батька – затятого полонофіла і претендента на польську корону. У відповідь поляки

навіть опублікували гнівну відповідь батька Вільгельма Карла Стефана Габсбурга, яка фактично була зреченням від сина.

Опинившись в еміграції, Вільгельм Габсбург спочатку брав активну участь у житті української діаспори в Австрії. 1921 р. у Відні виникло Українське національне вільнокозацьке товариство, яке обрало головою управи Габсбурга-Вишиваного. Товариство випускало газету «Соборна Україна», яка дуже прихильно ставилася до особи архідіяка. Серед деяких українських емігрантських монархічних кіл він усе ще користувався певною популярністю і розглядався як потенційний кандидат на український трон. Однак у номері «Соборної України» від 19 грудня він однозначно заперечив свої претензії на верховну владу в Україні. Це не завадило Вільгельмові активно цікавитися подіями як в Україні, так і серед українських емігрантських кіл. Зокрема, використовуючи своє ім'я, він намагався знайти підтримку українській справі серед європейських політиків. Проте великого успіху починання Вільгельма не мали, оскільки він не мав політичної ваги і за ним не стояло жодних впливових політичних сил. Поступово Габсбург став непомітним у політичному житті української еміграції.

У різні часи він зустрічався з представниками української еміграції – Павлом Скоропадським, Євгеном Коновальцем, Євгеном Петрушевичем, В'ячеславом Липинським, Віктором Андрієвським та іншими, але згодом навіть ці контакти зійшли нанівець. Хоча ім'я Вільгельма використовували для власних цілей різні емігрантські кола, серед них Габсбурга вважали радше замріяним ідеалістом, аніж дієвим політиком. Його збірка віршів українською мовою «Минають дні» (1921) рішуче засвідчила основне зацікавлення Габсбурга-Вишиваного – спогади та література.

Пізніше Вільгельм Габсбург займався власним бізнесом – продажем земельних ділянок в різних частинах Європи. Деякий час він мешкав у Франції та Іспанії, займаючись ріелторською справою. Під час Другої світової війни він, як і всі Габсбурги, рішуче відмовився від співпраці з нацистами і перебував під наглядом гестапо, оскільки існували підозри стосовно його співпраці з англійською розвідкою. Після війни далі займався власним бізнесом – мав лакофарбовий завод у Відні, одружився, мав двох синів, Піча і Франца.

Певні побоювання щодо Габсбурга-Вишиваного мала й советська розвідка. Проте її головна увага була прикута до співпраці Вільгельма з українськими націоналістами – зокрема, з Євгеном Коновальцем до війни та з представниками ОУН – після неї. Хоча Коновальця вбив агентом НКВС Судоплатов у Роттердамі, советські органи довгий час не мали підстав знищувати або навіть арештовувати колишнього архідіяка з огляду на його пасивність в українській політиці. Однак відомості про його контакти з чільниками ОУН тримали ім'я Габсбурга в колі зору сталінської розвідки. Вже по закінченні війни, під час окупації Відня в 1944-1947 рр. советськими військами, сталінська розвідка таємно стежила за ним.

Привід для арешту з'явився, коли агент французької розвідки капітан Пеліс'є мав зустріч у Відні з Вільгельмом Габсбургом. Ймовірно, французи сподівалися налагодити через нього стосунки з українським рухом опору в самій Україні, зокрема з представником ОУН в еміграції Романом Новосадам. 26 серпня 1947 р. Вільгельма Габсбурга разом з Р. Новосадам заарештувала советська секретна служба СМЕРШ і

перепроводила до Карлс-Баденської тюрми, де тривало попереднє слідство. Йому інкримінували шпигунську діяльність із західними державами, союзниками СРСР по антигітлерівській коаліції, та звинувачували в зв'язках з ОУН.

Наприкінці листопада 1947 р. Вільгельма Габсбурга перевели до Лук'янівської тюрми Києва. Протягом півроку його щоденно допитували, переважно вночі, вимагаючи зізнатися в контактах з оунівським підпіллям та західними розвідками. Однак Вільгельм заперечував свою причетність до будь-яких політичних рухів чи партій за останні 20 років, наголошуючи, що всі зустрічі й контакти були окремими подіями і не мали постійний характер. Він відмовився видавати прізвища своїх друзів та вигадувати наклепи на соратників по еміграції. Слідчі рекомендували йому 25 років ув'язнення в советських таборах, однак ця рекомендація і наступний вирок залишилися невиконаними. Умови утримання в тюрмі та брак медичного догляду призвели до захворювання Габсбурга на туберкульоз. Вільгельм Габсбург хворів на легені вже давно, втім тюремний лікар нічого іншого, крім захворювання серця, не згадувала в історії хвороби. Свідцтво смерті вказує на двосторонній туберкульоз, від якого він помер о третій годині ночі 18 серпня 1948 р. в тюремній лікарні. Не збереглося навіть відомостей про місце захоронення – ймовірно, його поховали десь біля огорожі Лук'янівського цвинтаря Києва без будь-яких позначень.

В часи перебудови і переоцінки діяльності Сталіна та його секретних служб справа Габсбурга-Вишиваного знов була переглянута комісією з реабілітації незаконно засуджених в СРСР. 16 січня 1989 р. його посмертно реабілітували.

У Коломії В. Вишиваний вперше міг опинитися 1909 р., під час таємної мандрівки на Гуцульщину. Наприкінці 1917 р. взяв участь у поїздки цесаря Карла I, який відвідав Калуш, Станиславів, Надвірну, Делятин, Коломию, Тернопіль.

Наприкінці січня 1919 р., на запрошення коломийської військової старшини, до Коломії приїхали В. Вишиваний і сотник Едвард Рубеш-Ляришенко. Преса повідомляла, що «полковник Вишиваний приїхав до Коломії на довгий час і тиху співпрацю, до якої він і його ад'ютант забралися щиро й охоче».]

1912 р. в чині ротмістра, а згодом майора, престолонаслідник Карл (1887–1922), син ерцгерцога Отто, внучатий небіж імператора, ніс військову службу в Коломії, де служив у 7-му кінному полку. У травні того ж року місцева преса згадувала, що містяни тепло приймали Карла, який, своєю чергою, висловив лояльність до українського національного руху і рішуче відкинув повіністичні заяви місцевих поляків.

Тому-го, побоюючись велелюдних маніфестацій коломийців після смерти Франца Йосифа I, чернівецький губернатор надіслав на ім'я начальника Коломийського повіту таємну телеграму наступного змісту: «В виду смерті імператора Франца Йосифа вступлення престолонаслідника примите меры недопущенію панихидь маніфестацій возложенія венков».

Останній цесар Австро-Угорщини Карл I в оточенні коломицьких гебрєїв, які підносять йому сувій Тори. 19 квітня 1915 р. Архівна світлина. З приватної колекції (ІМ)

Через місяць після смерти імператора Франца Йосифа, 30 грудня 1916 р., престолонаслідник Карл був коронований у Будапешті як угорський король Карл IV й австрійський імператор Карл I Габсбург, а його дружина — як королева Угорщини. Він виявився останнім імператором Австрії, а також, формально, останнім королем Галичини та Володимирії.

Присяга Тимчасовому урядові

5 травня 1917 р. стало днем офіційного зречення коломицькими росіянами своєї присяги на вірність російському монаршому двору. У петиції, підписаній усіма чиновниками повітового управління, зазначалося, що «Ми, усі чини управління Коломицького повіту, як вірні сини своєї Батьківщини підкоряємося визнаному усією Росією Новому Урядові, як законній владі, яка прийняла на себе завдання повернення порядку і спокою життя в Державі і вважаємо себе зобов'язаними свято виконувати усі його розпорядження для дотримання нормального розвитку громадського і державного життя для швидкої перемоги над ворогом».

Громадський порядок

Як відомо, перші загони міліції діяли в місті від часу першого вступу російських військ. Однак, внаслідок кількох бійок коломиїців з солдатами, громадянський патруль було замінено військовою поліцією.

12 березня 1917 р. коломиїська російська поліція склала офіційну присягу на вірність Тимчасовому урядові, а вже через два дні за розпорядженням начальника повіту так звана наружна поліція була реорганізована у військову міліцію. Для міліціонерів встановили нову уніформу: погони захисного кольору, неметалеві гудзики, солдатська фуражка з кокардою, червоний шнур для револьвера, пов'язка на рукаві білого кольору з ініціалами «В.М.» («Військова Міліція». — І.М.). Від 20 квітня 1917 р. на постійну службу охорони громадського порядку в місті й повіті було направлено 40 поранених солдатів 132 піхотного (запасного) полку російської армії.

Зважаючи на численні випадки крадіжок і пограбувань у середмісті, магістрат за домовленістю з купецтвом ухвалив на засіданні 16 травня 1917 р. створення міського караулу.

Видавнича справа

На 1914 р. Коломия вирізнялася з-поміж інших міст краю як центр культури й літератури, і як місто з високим рівнем національно-політичного поступу. Важливою складовою цих процесів була видавнича справа. Загальновідомо, що події війни, евакуація частини коломиїської інтелігенції вглиб імперії, а також три російські окупації дестабілізували український друкарський і видавничий процес у Коломиї.

Все ж таки, в роки російської окупації було видруковано кілька книжок. Так, в 1915 р. в друкарні В. Бравнера надруковано окремим виданням поему Т. Шевченка «Гайдамаки», а також книжку В. Саводника «Краткій курсъ исторіи русской словестности» (рік видання невідомий) — видавцем Яковом Оренштайном.

В листопаді 1916 р., в середовищі коломиїських гімназистів, видавалася рукописна газета «Перла». Вона, як зазначалось у вступній статті, «має на цілі якнай докладніше інформувати читачів о военній

ситуації на всіх фронтах...». Більшість матеріалів видання була просякнута гумором, іронією над воєнними подіями і побутом.

Внаслідок постійних змін влади роки війни стали роками певного застою в коломийському друкарстві. Не були тут винятком і видавництва коломийських чужинців – поляків і гебреїв. Свідчення тому – історія з видавництвом «Галицька накладня» Якова Оренштайна, яке в часи російської інвазії зазнало суттєвих матеріальних втрат.

Початок війни перервав продуктивну діяльність Якова Оренштайна як видавця української книжки. Однак національно-культурні проблеми не перестають хвилювати підприємця. Навпаки, саме під час війни вони набувають для нього особливої гостроти.

Архівні документи засвідчують, що задля наведення порядку в справах місцевої гебрейської общини, 26 квітня 1917 р. Оренштайн (як голова) та Ізмаїл Ціманд (як заступник) звернулися до начальника Коломийського повіту з проханням дозволити вибори управи гебрейської общини і взяти під охорону усі справи, що стосуються місцевої громади.

Комітет виборців складався з Оренштайна (голова), Ціманда (заступник); Йосифа Тернера, Менделя Ротштейна, Ляйбніца Горовіца, Ізидора Гінзберга, Генріка Кестена (члени комітету). Підписаний комітет просив російську окупаційну владу «прийняти вищезазначене до відома і за дозволом провести згадані вибори і в справах, що стосуються ізраїльської общини, звертатися до вищезгаданого комітету (...) в будинку Управи ізраїльської общини при ул. Шпитальній (тепер – вул. Романа Шухевича, 78)». Оренштайн взяв активну участь у виборчій кампанії до гебрейської общини, хоч йому

Єврейський видавець українських книжок Яків Саулович Оренштайн.

Архівна світлина.

З приватної колекції (ІМ)

так і не судилося стати її головою й переконати російську окупаційну владу в необхідності репресій щодо цивільного єврейського населення.

На знак протесту проти несправедливої політики тимчасової влади 12 липня 1917 р. Оренштайн, «власник накладової книгарні і типографії», у листі до Тимчасової російської управи в Петрограді повідомив, що «дня 24 лютого 1917 [р.] вніс я просьби до В. П. Міністра Внутренних справ і до П. Міністра внутрішніх справ, через американського посла, вкотрих я доніс про шкоди і знищення, які заподіяла мені російська армія і російська управа і просив о розсліджене. Дня 14 марта вніс я нову просьбу в тій самій справі до нової революційної Управи Росії. Між тим вернув я до своєї вітчизни [і] при помочі нотаря перевів точний спис моїх шкід і позволю собі ось тим предложити точний виказ шкід. Після спису інвентаря з дня 30 червня 1916 [р.] коли руські війська увійшли до Коломиї, вартість мінімальна товарів в моїх складах виносила 401162 р[у]б[лів]. Стан товарів в день мого повороту з Росії виносив 80031 рб. Недобір — 321131 рб. Дальші вломаня і напади з днів 3 мая 1917 [р.] виносять шкоди 3103 рб. Крім того через несправне арештоване і вислане мене до Росії поніс я шкоди в сумі 8000 рб. Загальний недобір — 332234 рб. Сі всі шкоди нанесла мені 8 і 9 руска армія а іменно через рабунок і реквизиції. Ті шкоди зголосив я рівнож обласному комісареві для Галичини і Буковини. Подрібний спис шкоди доручаю до поданя і прошу о зворот понесення страт».

3-поміж товарів, пограбованих вночі проти 3 травня 1917 р. у книгарні на пл.Ринок, 7, Я. Оренштайн і Й. Капко стверджували відсутність серій краєвидів Коломиї (6000 шт.), Городенки (2000), Яблунова (1000), Делятина (2000), Яремчі (4000), «карток воєнних» (2000), краєвидів серії «Карпати» (8000), карток «Типи» (7000), карток «з історії України» (11000); накладу польських книжок власного видання (вартістю 200 рб.), «польських книжок до моленя» (20 рб.), українських книжок власного видання (35 рб.) тощо, загальною вартістю 310350 рб.

Однак, незважаючи на такі несприятливі умови, необхідно наголосити, що воєнні події, матеріальні втрати не пригасили відданости Я. Оренштайна справі розвитку української культури та ідеї українського національного відродження.

Кінематограф

За часів російської займанщини в місті функціонували кілька кінотеатрів, які були самотніми культурними посередниками між життям у заплілі і навколишнім світом. Окупаційна влада саодосібно видавала дозволи на відкриття або закриття кінотеатрів. Зокрема, 7 серпня 1916 р. начальник Коломийського повіту дозволив відкрити у місті кінотеатр «Олімпія» («Кино-Олімпія»). Відомо, що й міська влада утримувала один кінотеатр, який був комунальною власністю.

У вересні 1916 р. бурмистр С. Букоємський повідомляв російську владу, що магістрат утримує за власний кошт кінотеатр, а також віддає на добродійні цілі для Коломийського повіту майже 25 % прибутків цього підприємства. Однак запаси технічних засобів були невеликі, і їх, як свідчать документи, мало б вистачити тільки до 23 вересня. Тому, «Позаяк в містах Галичини не можна заосмотритися в світляні образи, а замкнене кіна позбавилоби Магістрат доходів, та і жителів міста саодонокі гідної розривки, – про се Магістрат просить о ласкаве призволенє щоби управитель кіна Маріян Пташек міг виїхати до Києва задля випозиченя світляних образів з тамошних кінотеатрів».

Допоки окупантн думали, що відповісти, бурмистр вдруге звернувся до них з проханням відрядити М. Пташека до Києва і вже 15 вересня зауважив, що «магістрат доносить, що більше кіна не може платити на добродійні цілі, бо дохід з кінотеатру на заспокоєнє видатків магістрату не єсть і так великий».

Незважаючи на війну, під час великого посту в Коломії кінотеатри, звичай, не діяли. Так, 13 лютого 1917 р. заступник бурмистра С. Вербер писав до начальника Коломийського повіту: «Внаслідок розпорядження Світлого начальства міське кіно повинне бути за увесь час Великого посту зачинене. Вистави кінематографічні відбувалися в нас, звичайно, увесь піст, окрім трьох днів на Страстному тижні. Не дивлячи ся на це, Магістрат повинен зауважити, що кіно це саодонокє джерело приносячий великі доходи Магістрату, в силу чого просить ся ласкаво дозволу давати вистави в кіно під час Великого посту». Уже 17 лютого помічник чернівецького губернатора відповів, що незважаючи на прохання коломийської влади, демонстрація фільмів може відбуватися в місті, окрім першого, четвертого і сьомого тижня посту.

Невідомо, як склалася доля власне міського кінотеатру, а от щодо російської «Олімпії» (до другої російської окупації вона належала

якомусь коломийцю Іванкові), то знаємо, що за використання приміщення власникові будинку д-ру Юліушу Аллерганду щомісячно сплачували 10 російських рублів, за використання технічних апаратів і крісел у залі – відповідно 6 рублів, за динамік з приладами з крамниці «Гуманік» – 5 рублів. Комплект фільмових стрічок, за одноразову оплату в сумі 50 рублів, використовували з іншого коломийського кінотеатру, «Геліос». Так, принаймні, було у березні 1917 р.

Торгівля і промисловість

Економічний чинник завжди був коломийській історії більш ніж визначальним. Ця думка підтверджується історичними фактами й самим виникненням Коломиї як міста. Тому й у досліджуваний нами період торгівля і промисловість залишалися, без перебільшення, основними важелями в життєдіяльності міста.

Починаючи від 1776 р. і, ймовірно, до початку війни ярмарок у Коломиї відбувався 12 разів на рік на великому ринку (тепер – пл. Т. Шевченка). Торгували й на малому ринку (тепер – пл. Старий Ринок, ділянка в середмісті між вулицями Т. Шевченка, О. Довбуша і просп. В. Чорновола), який існував від XVII ст., де продавали переважно збіжжя та овочі.

Покищо мало відомо про господарський стан міста в 1914-1918 рр., окрім хібащо загальних тез про занепад міської економіки, численні реквізиції на користь окупантів тощо. Однак достовірно знаємо, що коломийська влада в притаманний їй спосіб намагалася стабілізувати цю важку ситуацію.

Так, бурмістр С. Букоємський подав до начальника Коломийського повіту спеціального листа, в якому повідомив про засідання міської ради 20 серпня 1916 р. У ньому зокрема вказувалося, що «на засіданню мійської Ради з дня 20/8 (2/9) с.р. постановлено звернути ся до Світлого Начальства з прошенем о призволене на отворене магазинів і лавок покинутих їх властителлями задля провадження продажі товарів, які там знаходять ся та для жителів міста необхідно суть необхідні а то з слідуєчи причини: людність і прибуваєчи тепер в місті і в околици части войск покривають свої потреби товарами, які знаходять ся ще в місті. Запас тих товарів стало і то з дня на день чим раз дужче зменшує ся так з причини недостачі комунікації з промисловими центрами як також з причини нічних грабежей повторяючихся безупинно.

10g chleba / 10g хліба		10g chleba / 10g хліба		10g chleba / 10g хліба		10g chleba / 10g хліба			
К а р т а - Контрольна Карта dla kontroli sprzedaży - для контролю chleba i maki - хліба і муки				К а р т а - Контрольна Карта dla kontroli sprzedaży - для контролю chleba i maki - хліба і муки					
83 i 84 tydzień - tygodnie od 16/4, do włącznie 29/4 1916				53 i 54 tydzień - tygodnie od 16/4, do włącznie 29/4 1916					
Rozs na 14 dni - Chlebostka na 14 dni 1900g chleba albo 1200g maki i 600g chleba albo 1200g maki i 600g chleba albo 1200g maki i 600g chleba				Rozs na 14 dni - Chlebostka na 14 dni 1900g chleba albo 1200g maki i 600g chleba albo 1200g maki i 600g chleba albo 1200g maki i 600g chleba					
Sprzedaż dozwolona tylko w sklepach i w punktach sprzedaży chleba i maki. Sprzedaż dozwolona tylko w sklepach i w punktach sprzedaży chleba i maki.				Sprzedaż dozwolona tylko w sklepach i w punktach sprzedaży chleba i maki. Sprzedaż dozwolona tylko w sklepach i w punktach sprzedaży chleba i maki.					
C. k. Hauptbestellamt. H. v. Haselbauer				C. k. Hauptbestellamt. H. v. Haselbauer					

„Górna albo dolna część karty nie do grubszej linii musi się z wzniesić, inaczej cała karta słowami. Ty część karty należy oddać wydając kartę osobom, które się stoją w lokalu fabrycznym.”

„Ako część nie słuszy wstać kartę nie do grubszej linii wzniesić się z wzniesić, inaczej cała karta słowami. Cała część karty należy oddać wydając kartę osobom, które się stoją w lokalu fabrycznym.”

Контрольна карта на споживання хліба і муки на тиждень (16-29 квітня 1916 р.), видана згідно розпорядження цісарсько-королівського намісництва Галичини. З печаткою Коломийського магістрату і штампом повітового староства. Архівна світлина (МІМК)

Щоби отже дати людині спроможність набуття необхідно потрібних артикулів перед над ходячою змогою та хоть в часті урахувати майно неприсутніх кунців, просить магістрат о позволене продаваня товарів в опущених магазинах і лавках по попереднім їх зінвентованю і оцінок дотичними комісіями.

До установлених цін додавалобися 20-28% на прибуток доходу для громади на видатки адміністраційні. Продаж товарів провадилиби люде до того призначені».

Значно пізніше, 25 жовтня 1916 р., начальник Коломийського повіту повідомляв чернівецького генерал-губернатора, що штабом VIII-ї російської армії коломийському магістратові дозволено відчинити крамниці, власники яких утекли до Австрії. Гроші, отримані від продажу товарів, мали «покищо залишатися в магістраті».

На згаданий період уже було реквізовано крамниці аптекаря Фельдмана, продавця посуду Абрагама Геллера, продавця скляних виробів Самуеля Гірша, канцелярських товарів – Зіненсба. 7 грудня 1916 р. бурмістр Букоємський повідомляв російську окупаційну владу, що «реквізиції були проведені російськими військами як військовими, так і цивільними у присутності чиновника магістрату. (...) Копії актів реквізиції магістрат не отримав».

Особливе економічне значення для нашого міста у роки війни мав водяний млин Мойсея Гартенберга. Згідно з інвентарем від 24 жовтня

1916 р., він складався з трьох окремих частин: будівлі млина, дерев'яного магазину на його території і водяного млина.

Наголошуючи на важливому економічному значенні млина в повсякденному житті Коломиї і складності воєнного стану в умовах російської окупації, 9 вересня 1916 р. бурмістр Букоємський повідомляв начальника Коломийського повіту «задня заосмотрення людности міста Коломиї (водяного) спуску, якого недостача дає ся дїткливо відчувати, наміряє Магістрат пустити в рух млини фірми Гартенберг при ул. Староміській і евантуально також млин при ул. Млинській нисшій (тепер – вул. Д. Січинського). Тому просить Магістрат іменем громади міста Коломиї о уділенє призволеня та пушенє в рух сказаних млинів».

Окупаційна влада не поспішала з відповіддю, а тому вже 20 вересня 1916 р. заступник бурмістра С. Вербер знову звертається до керівництва повіту: «В тутейшнім місті дає ся дїткливо відчувати недостача муки і людність звертає ся до Магістрату з прошенням о пушенє млинів в рух, аби могла збіже молотити. Покликуючи ся на своє прошенє з 9/9 1916 ч. 11990 просить проте Магістрат о ласкаве виданя призволеня на пушенє в рух млинів фірми Гартенберг і Си(л)ки».

Проблему підприємства М. Гартенберга розглядали вище російське командування Південно-Західного фронту та генерал-губернатором у Чернівцях, внаслідок чого 21 жовтня 1916 р. начальник Коломийського повіту отримав телеграму з твердженням, що «командування 8-ої армії

Контрольна карта на споживання хліба і муки на тиждень (14-27 травня 1916 р.)				Контрольна карта на споживання хліба і муки на тиждень (14-27 травня 1916 р.)			
№ п/п	хліба	хліба	хліба	№ п/п	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба
70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.	70 р.
хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба	хліба

Контрольна карта на споживання хліба і муки на тиждень (14-27 травня 1916 р.), видана згідно розпорядження цісарсько-королівського намісництва Галичини. Архівна світлина (МІМК)

не зустріло перешкод відкриттю в Коломиї млина». 22 жовтня 1916 р. голова районної евакуаційної комісії Південно-Західного фронту генерал-майор барон Кноррінг розпорядився, щоби «млин, що знаходиться у власности магістрату передати, не припиняючи обробіток збіжжя для населення, Всеросійському Земському Союзу, який зобов'язується пустити її повним ходом і буде відпускати борошно місцевому населенню...».

Цікаво, що млин не передали у розпорядження міста, а реквізували відразу ж по завершенні ремонтних робіт і передали інженерові Яцеку Домбровському, царському службовцю відділу допомоги населенню Коломийського повіту. 15 листопада 1916 р. млин, згідно з наказом командувача 8-ої російської армії, було передано у власність Всеросійському земському союзу для прохарчування російських військ і цивільного населення.

На спеціальному засіданні ради міста 27 листопада 1916 р. члени магістрату та особисто бурмистр обурено вимагали від начальника Коломийського повіту, щоби «за великі труди і наклади, якими відремонтовано млин Гартенберга», російська сторона повернула кошти, вкладені містом у відбудову млина. Створена спільна комісія у складі інженера Юзефа Стоєвського, віце-бурмистра С.Вербера і помічника начальника Коломийського повіту Б.К. Домова так і не дійшла згоди. Кошти, витрачені на ремонт млина, російська сторона не відшкодувала, запевнивши, що Всеросійський земський союз буде роздавати безоплатно частину борошна місцевому населенню і продавати його решті вже нижче від встановленої такси на 15 коп. Фактично млин став власністю російської армії.

Окремо в цей період, в 1916–1917 рр., у Коломиї ще функціонував млин Якоба Байдафа поблизу залізничного вокзалу, який використовували для потреб царських збройних сил.

Нічия земля?

25 грудня 1916 р. начальник Коломийського повіту в спеціальному рапорті повідомив чернівецького губернатора про маєтності на території повіту, покинуті власниками унаслідок війни. За його підрахунками, таких було 48, а тому до кожного з них чиновник вказав попереднього власника і обсяг земельної площі. Як свідчать джерела, це

були як великі, так і дрібні землевласники польського, гебрійського і подекуди вірменського походження (цілком засимільовані з поляками).

Так, у список потрапили Мечислав Агупсовіч – (Балинці, 400 моргів землі), Калачковці (400 моргів землі); Каетан Агупсовіч (тут і далі вказую місцевість і кількість моргів – Трофанівка, 70); Ванда Ясіньска (Загайпіль, 500); Миколай Лукашевіч (Підгайчики, 700); Броніслава Зданьска (Острівець, 460); князь Рузя Пузина (Рогиня, 400); князь Тадеуш Пузина (Хвалибога, 380); Андрей Мойса (Слобідка Пільна, 600); Соломон Марморорш (Сороки, 500); Зиновій Левицький (Коршів, 300); Андрей Мойса (Росохач, 445); Казимир Кобилянські (Виноградівка, 350); Білось Антонов (Виноградівка, 900); Айзин Штейн (Хомяківка, 700); Анкель Брітлер (Турка, 3500); Владислав Комаровські (Старий Гвіздець, 1500); Леон Пузина (Гвіздець, 1200); Ушер Крумгольд (Коршів, 26); Нусим Каглер (Коршів, 22); Меєр Кельнер (Слобідка Лісна, 330); Янкель Штар (Слобідка Лісна, 30); Жуковский (Слобідка Лісна, 1400); Герш Іко (Слобідка Лісна, 2000); Станіслав Ленде (Черемхів, 70); Евеліна Жулиньска (Черемхів, 200); Юліуш Ленде (Черемхів, 100); Карл Ляховські (Черемхів, 295); Іван Хлебовські (Черемхів, 45); Петро Кузій (Черемхів, 34); Павло Христан (Хлібичин, 600); Хастель Кіян (Хлібичин, 300); граф Волянські (Велика

**Zusammenstoß von Honvedhusaren
mit Kosaken bei Kolomea**

*«Сутичка гусарів гонведу з козаками під Коломєєю».
Поштівка. З приватної колекції (ВК).*

Кам'янка, 4000); Шайло Габер (Мала Кам'янка, 280); Наттан Каннер (Ліски, 1300); компанія «Дітман» (Королівка, 300); Євгеній Татарчук (Корнич, 1000); Лянда Ясінська (Перерів, 300); Антон Богдановіч (Матіївці, 300); Кая Косинські (Замулинці, 300); Грифель (Дебеславці, 80); Антон Шебельські (Волове, 400).

У переліку маєтків знаходимо й відомости про сиротинець у Залуччі над Прутом (939 моргів), а також земельні площі німецьких колоній Маріягільф (відповідно – 550), Розентек (302), Славці (330), Флеберг (620) і Багінсберг (500).

Коломийські колонії

Землями, які за часи війни запустили, російська адміністрація вважала і маєтності німецьких колоністів на околицях міста, тобто Флеберг, Багінсберг і Маріягільф.

Ще восени 1916 р. 64 піших і 16 робітників з підводами і кіньми зібрали й обробили врожай, зібраний на сільськогосподарських ділянках у Флебергу на суму 502 рублі 50 копійок. Додатково з колонії продано продуктів і фаражу на 406 рб. 10 коп.

«Росіяни утікають з міста при вступі наших військ в Коломию».
Поштавка. З приватної колекції (ВК)

Взимку 1917 р. колонія перебувала в запустінні, оскільки будинки були непридатні до життя, а тому 31 січня 1917 р. землі Флебергу і все нерухоме майно передали у володіння Міністерства хліборобства Російської імперії. Останніми законними власниками Флебергу залишалися 45 німецьких колоністів, які обробляли 245 моргів землі.

Аналогічною була ситуація з колонією Багінсберг. Восени 1916 р. там працювало 139 вільнонайманих робітників. Їхній розрахунок обчислювався в 982 рб. 25 коп. Коли 31 січня 1917 р. Багінсберг передавали в російську власність, члени комісії записали, що фактично в колонії є 15 уцілілих будинків, 30 – напівзруйнованих, а землі – 280 моргів, які належали 51 колоністу.

У Маріягільфі, де мешкало 107 колоністів, які обробляли 500 моргів, половина з понад сотні будинків була зруйнована. Врожаю там не збирали, а лише 30 січня 1917 р. передали всю власність російським чиновникам.

Магістрат і його службовці

У будь-які часи представники влади посідали у міському соціумі вигідні позиції.

1915 р. на 82 році життя, помер довголітній повітовий староста Фердінанд Павліковські, очевидець багатьох подій коломийської історії, який своїми вірою і правдою служив Габсбургам, а понадто – інтересам коломийських поляків.

У 1916 р. – на початку 1917 р. коломийський магістрат публічно репрезентували 57-річний бурмистр Стефан Букоємський (українець), заступники бурмистра 54-річний Станіслав Вербер (професор польської гімназії) і 40-річний Альбін Якубовські, який одночасно був бухгалтером магістрату (обоє – поляки).

Членами магістрату були 69-річний українець Йосип Кашко (ногар), 54-річний поляк Мартін Іванович Шіндлер, 59-річний поляк Тадеуш Зіма і 54-річний поляк Йосиф Рафаїлович Стоєвські. Стосовно ж платні, то якщо ще в жовтні 1916 р. бурмистр і члени магістрату отримували платню за рахунок міста (бурмистр – 150 рублів, а члени магістрату – по 120 рублів щомісяця), то вже у грудні того ж року ця сума дещо збільшилася (бурмистр – 200 рублів, а його заступники – відповідно по 150 і 80 рублів).

Наприкінці 1916 р. магістрат налічував, окрім бурмистра та його двох заступників (товаришів), ще 20 постійних службовців: інженера Едуарда Равського, касира Казимира Гувовські, контролера Євстахія Букоємського, старшого офіціала Олександра Печерського, офіціала Володимира Бонковського, диктарок Теофілю Беєрівну, Євгенію Делерову, диктара Казимира Баранські, урядника Станіслава Гарлинські, концепта практиканта Івана Геффнера, асистента торговельного бюро Йосифа Санойцу, управителя млина Йосифа Стоєвського, перекладача Івана Обару, інженера і директора газовні Маріяна Пташека, газмистра Казимира Єдлиньські, диктарки Яніни Косевіч, диктарів Броніслава Рековські, Николая Івасюка і Тадея Томаєра.

До названих чиновників документи 1917 р. додають уже згаданого Едуарда Равського вже як міського будівничого і д-ра Матея Моравські як міського лікаря.

Коломийські вибори

Зазвичай вибори завжди, за будь-якого політичного режиму були процедурою, яку сучасники визначали подібно до холери. Це стосувалося як виборів загальнодержавних, так і місцевих.

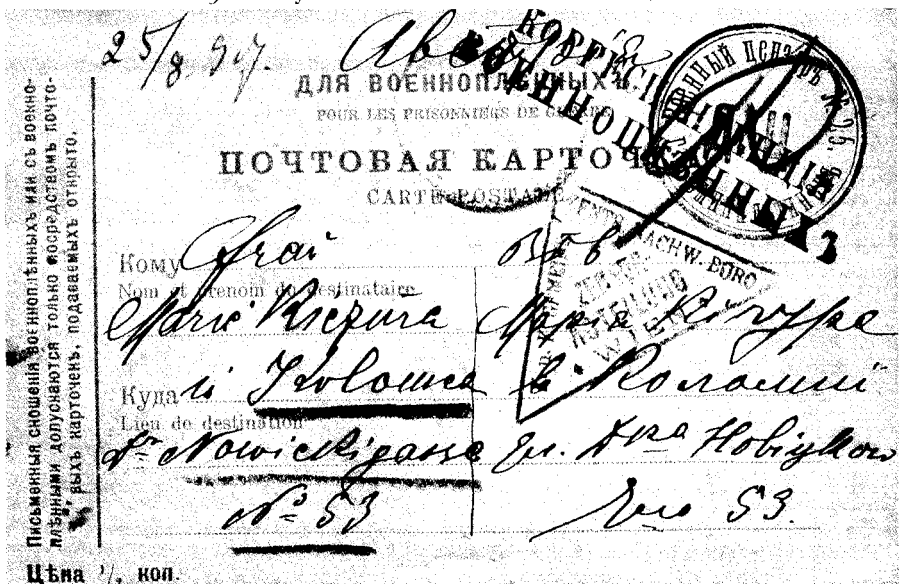
Ще 8 лютого 1917 р. бурмистр С. Букоємський надіслав листа начальникові Коломийського повіту з проханням звільнити його від обов'язків міського голови, покликаючись на незадовільний стан здоров'я. Виходячи з цього, у рапорті до чернівецького губернатора вказувалося, що в такому разі новим бурмистром можна було б призначити довголітнього члена магістрату українця Йосифа Капка, який «являється вполні́ підходящимь для заняття этой должности».

Для більшої аргументації такої думки у рапорті наводилася думка радних магістрату: «щоб на засіданнях Магістрату число поляків не перевищувало числа русинів в ціли встановленія рівноваги». Для цього, пропонувалося ввести у склад магістрату ще чотирьох українців: директора української гімназії Прокопа Мостовича, колишнього директора приватного банку Захара Скварка, завідувача українською народною торгівлею Коновала і суддю Андрія Аронця. Фактично, як виявилось пізніше, це була особиста позиція вже колишнього бурмистра, українця С. Букоємського.

У такій непростій ситуації, коли місто в лихолітті війни могло опинитися без бурмистра і дієздатного магістрату, 23 лютого відбувається засідання ради міста під головуванням заступника бурмистра, поляка С. Вербера. На ньому присутні члени магістрату поляки Альбін Якубовські (одночасно і заступник бурмистра) і Йозеф Стоєвські, а також українці Йосиф Капко (член ради) і Євстахій Турянський. Виявилось, що, окрім бурмистра, скласти повноваження бажає і радний, член магістрату, поляк Тадеуш Зіма.

Обмірковуючи такий стан справ, присутні погодилися, що в такому випадку нова кількість членів ради, разом із членами магістрату, мала б становити 11 осіб – по п'ять поляків і українців, а також один гебрей. З цього приводу для урівноваження складу ради, було запропоновано п'ять нових радних – чотирьох українців (З. Скварка, П. Мостовича, А. Аронця і Миколу Вербового замість Коновала) і одного гебрея (Йосифа Тернера).

Однак, як показав час, це відбувалося без дотримання встановлених процедур та інформування неприсутніх членів магістрату, головним чином поляків. Це стосувалося саме тих чиновників, які лишень de facto

Взірець поштового відправлення військовополонених, насильно вивезених у глиб Російської імперії. Отримувач – «Марія Кічура у Коломиї, вул. д-ра Новіцького, 53, Галичина». Зі штампамі «Воєнний цензор», «Кореспонденція військовополонених». 25 серпня 1917 р.
Поштівка. З приватної колекції (ЗЖ)

залишалися членами коломийського магістрату ще з австрійських часів, проте de jure жодного разу, за часи трьох російських окупацій, не брали участі в його роботі.

Противники такого одноосібного рішення магістрату апелювали до чинного навіть у тих умовах статуту міст Галичини від 13 березня 1889 р. На його підставі Коломия входила до 30 міст краю, в яких магістрат складався із 36 членів і 6 заступників бурмистра. Це положення підтвердив і новий статут від 3 червня 1896 р.

Однак їм пригадали зміст листа С. Букоємського, в якому він запевняв: «Тому що теперішні відносини у місті перемінилися, з 42.000 мешканців залишилося не цілими 12.000, так і відновлення повної [міської] управи було б получено з великими труднощами». Хоча зауважимо, що 36 членів магістрату могли бути затверджені лише у разі, якщо місто мало б під ту пору понад 20 тис. мешканців. Лишень тоді Коломия підтвердила б попередній (довоєнний) статус міста — центру політичної округи.

Отож було зрозуміло, що кожна зі сторін конфлікту стоятиме на своєму.

Семіпалатинск 30/5/1916 г.

Письменим сообщенія допущаются только на русском, французском и немецком языках. — Взяв річку

Най дорядна.

Зображені до селас Колячків — однак і його сир
 Зійшли само менше велике об'єкту от раз то
 що діє з в'яз. Колячків іше що він в'яз
 роби і що адже окрема ірочка боді в'язи сє.
 В'яз в'яз історіє не не ширі в'язи — бє ад
 ширше сє брї тожко в'язи в'язи
 Шире бє не бє в'язи ад не не в'язи
 ді в'яз в'язи до в'язи — сє сє в'язи
 ширше. — Колячків до р'язи, в'язи
 в'язи ширше — в'язи в'язи, до
 Чолов'язи сє не в'язи ширше. Що
 в'язи ширше в'язи? — Ад в'язи ширше
 до в'язи? — Ширше і ширше в'язи, в'язи
 в'язи до в'язи ширше в'язи ширше.

Взірець поштового відправлення військовополонених, насильно вивезених у гліб Російської імперії (зворот). Отримувач — «Марія Кічура у Коломій, вул. д-ра Новицького, 53, Галичина». Семіпалатинск (Росія), 30 травня 1916 р.

Поштавка. З приватної колекції (ЗЖ)

Як показують документи, в середовищі коломийського муніципалітету спалахнув конфлікт саме на національному ґрунті. Майже два місяці перемовин результату не дали, а тому 24 квітня до магістрату надійшла термінова телеграма наступного змісту: «Внаслідок телеграфічного розпорядження пана Чернівецького губернатора, доручаю Магістрату негайно провести встановленим порядком нові вибори бургомистра його заступників та усіх членів магістрату і про день виборів донести мені. Начальник Коломийського повіту». Це вже була офіційна позиція окупаційної адміністрації, а тому треба було її виконувати за будь-яких обставин.

Лишень 8 травня 1917 р. в ратушевій залі відбулися загальні збори «громади міста Коломиї». Переважну більшість на них становили поляки, значну меншість – українці, гебреї та німці. Однак, не дійшовши згоди в організаційних питаннях щодо майбутніх виборів і незважаючи на заклики чиновників магістрату щодо важливості зібрання, усі вони, демонстративно залишили залу. Тому, як певний компроміс, було вирішено провести спочатку збори кожної з національностей міста і делегувати на загальні збори своїх представників.

Найчисленніші й перші з них – збори польської громади (107 учасників) – відбулися 19 травня 1917 р. Враховуючи серйозність намірів учасників, обрано президію на чолі з д-ром Тадеєм Красьніцькі (голова), секретарем Яном Геффнером і двома заступниками голови – Яном Патковські і Блажеєм Вішневські. Учасники відразу ж стверджували, що до цього часу в Коломиї не було жодних національних непорозумінь, однак, незважаючи на це, «главное собрание гражданъ польской народности протестуетъ противъ какихъ небудь выборовъ новой городской управы или временного городского правления и установляетъ на эти выборы не явится и в выборахъ не принимаетъ никакого участія».

Збори гебрейської громади, які відбулися 27 травня в ратушевій залі й були, мабуть, найкоротшими з усіх подібних, визнали ситуацію, що склалася, проблемною і постановили обрати делегатів на майбутні збори. Ними стали Ізмаїл Ціманд і Яків Оренштайн.

Останніми в цій шерензі подій були збори українців і німців міста, які відбулися 28 травня 1917 р. в два тури: спочатку в залі

магістрату (де поза будь-яким дозволом намагався бути присутнім С. Вербер), а згодом, по обіді, в залі Народного дому (тепер — музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття). Головував на них професор гімназії Йосиф Чайківський, секретарем обрали Юліана Колцуняка.

Інтереси обидвох громад Коломиї репрезентував 41 учасник, з яких лишень один, Вільгельм Фрік, був представником коломиїських німців. З-поміж них обрано двох делегатів на загальні збори коломиїців — Йосифа Капка і Прокопа Мостовича.

На зборах постановили, що «... в виду того, що містом займаєсь тепер тимчасова управа накинена місту старим російським правительством без вибору і вислухання голосу горожан міста Коломиї, збори уважають конечним вибране негайно тимчасової управи міста, в склад якої входилиб вибрані представителі усіх 4 народів замешкуючи Коломию с.е. Українців, Поляків, Німців і Жидів». Далі вказувалося, що «число представників Тимчасової управи, яка має бути вибрана по національним куріям має виносити 15-16 осіб, з тим, що в тій управі представників української народности не може під одним услів'ям бути менше ніж числа представників народности польської».

Однак, як бачимо, згоди сторони конфлікту (з одного боку — поляки, з другого — українці, німці та гебреї) не дійшли. Це змусило директора банку «Покутський союз» З. Скварка виступити з публічною заявою, в якій говорилося: «Неможна прецінь задля того оставати притім, щоби всі жителі громади Коломиї в ХХ. столітю і до того ще в часах так виїмкових і тяжких як воєнні, не мали відповідної, їх жизненим інтересам відповідаючої, зорганізованої, автономної, громадської репрезентації і управи, до того в часах, коли і окупаційні власти оставляють сю справу свобідній волі австрійських громадян міста Коломиї».

І все-ж таки, допоки існувала конфронтація у взаєминах між громадою міста, підконтрольний російській окупаційній адміністрації «Виконавчий комітет депутатів солдат, робітників і громадських організацій міста Коломиї» вже 6 червня 1917 р. настійно рекомендував бурмистрові «вибори провести пропорційно чисельности кожної народности міста Коломиї».

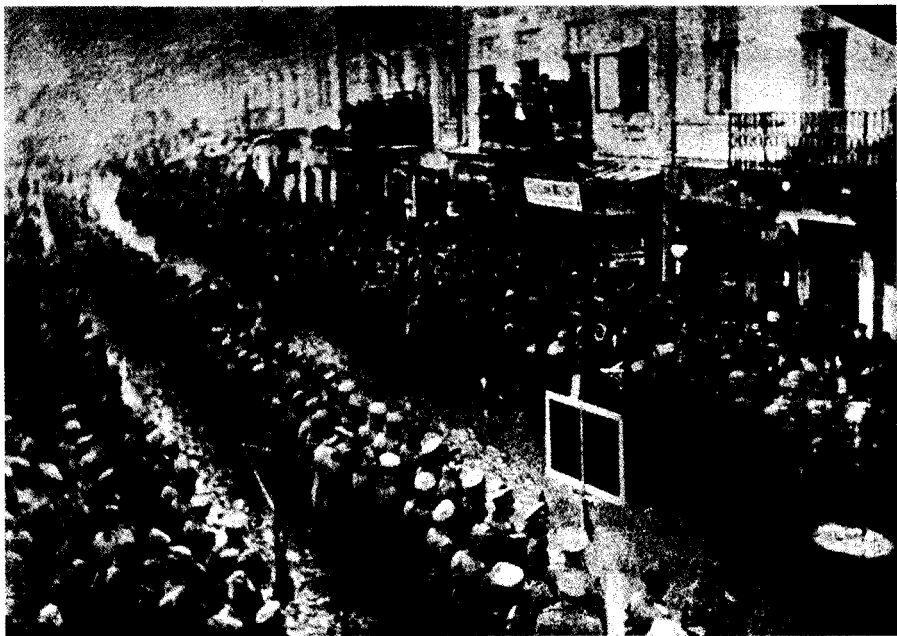
«Тимчасовий міський комітет»

Внаслідок революційних настроїв, громадянських заворушень у Росії, ситуації на Східному фронті, 14 червня 1917 р. комісар Коломийського повіту наказав бурмістрів і членам магістрату скласти повноваження.

Через два дні, 16 червня, було утворено «Тимчасовий міський комітет», до якого увійшли сім представників від усіх національних громад міста. Від українців до складу комітету було делеговано нотаря Йосифа Капка і директора гімназії Прокопа Мостовича, від поляків – Владислава Дроздєвіча і професора гімназії Яна Гурчака, від гебреїв – Еліяша Ціманда і Лейбеша Горовіца, від німців – Вільгельма Фріка.

Головою комітету одноголосно обрано українця Й. Капка, якому доручили тимчасово виконувати обов'язки бурмістра.

Про всі організаційні заходи і перші збори комітету комісар Коломийського повіту повідомив чернівецького губернатора у спеціальному рапорті.

Мітинг російських військ на ринковій площі в Коломійі з нагоди російської «Лютневої революції». 1917 р. Фоторепродукція з кінохроніки.

Архівна світлина (МІМК)

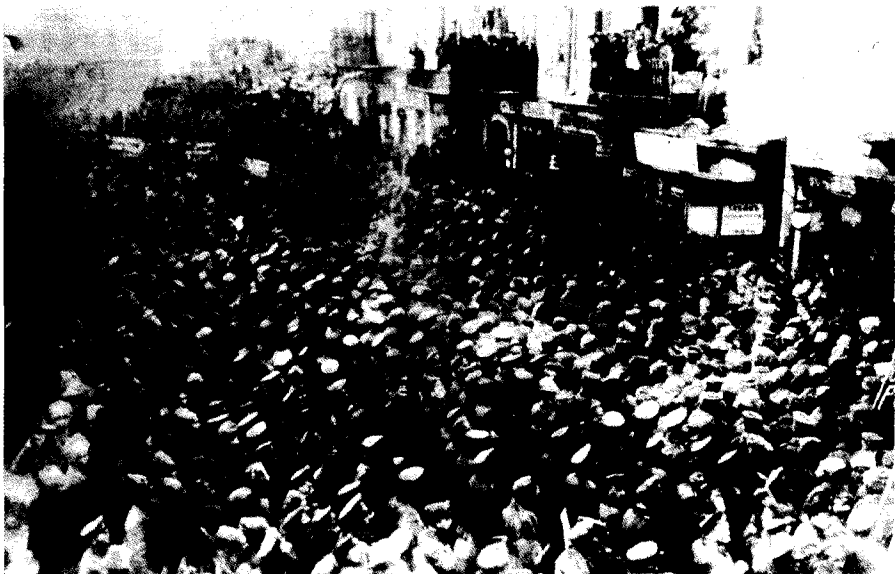
Адміністративні і господарські служби

Цікавим джерелом до історії повсякденного життя коломийців є «Перелік чинів магістрату міста Коломиї» (січень 1917 р.), в якому подано відомости про міські адміністративні й господарські служби того часу.

Коломийськими поліціантами були вахмістр Григорій Палендюк, капрала Йосиф Станер, Константин Шнейдер, Тимофій Русковолошин, Михайло Зіюлковський, поліціанти Андрій Крілик, Іван Ключик, Роман Багрійчук, Станіслав Лис, Антон Німчук, Петро Лютник, Йосиф Волошинський, Прокоп Клапчук, Михайло Врублевський, Ілько Смеричинський, Яків Регула, Александер Бійовський, а також службовий перекладач Просулецький.

Пожежна служба була представлена заступником брандмистра Іваном Голодняком і пожежниками Петром Семенюком, Йосифом Яворським старшим, Геронімом Бартошевським, Дмитром Полюком, Іваном Матовичем, Антоном Говерою, Йосифом Яворським молодшим та Юліаном Тишкевичем.

Міськими лампарями були Андрей Марчук, Роман Шолтик і Михайло Заячківський. Фірманами – Іван Енгель і Михайло Жміяк.

*Мітинг російських військ на ринковій площі в Коломиї з нагоди російської «Лютневої революції». 1917 р. Фоторепродукція з кінохроніки.
Архівна світлина (МІМК)*

Дорожниками – Іван Боднарчук, Петро Болехівський, Николай Гринюк і Владислав Кобилецький.

У міській газівні працювали директор Маріян Пташек, газмистр Казимир Єдлинські, дикторка Яніна Косевіч, монтер Йосиф Юрчишин, інкасент Михайло Крупа, палячі Іван Возняк і Петро Слівінські, лямпарі – Йосиф Смеричинський, Миколай Кавалерській, Михайло Турлуковські і Дмитро Томчук.

У магістраті працювали й сталі робітники – Танасій Кравчук, Іван Бек, Рудий, Водзічко, Піскозуб, Остащук, машиніст в різниці Кубіч і слюсар Гойден. Їх доповнювали возний Антон Бальдит, інкасент Йосиф Книгініцькі, а також службовці – Іван Бакес, Гаврило Волощук і Марія Францішкєвіч.

Урядники, вчителі, емерити, вдови

На 12 січня 1917 р. в Коломиї, згідно з документальними джерелами, налічувався 171 урядник і вчитель, які постійно мешкали в місті. Відповідно до чинних правил і посад, вони разом отримували місячну платню в розмірі 34 572 австрійські корони і 95 сотиків.

До числа емеритів (пенсіонерів) і «вдів по урядниках» зараховано 70 осіб із щомісячною виплатою 10 705 корон і 30 сотиків.

Школи

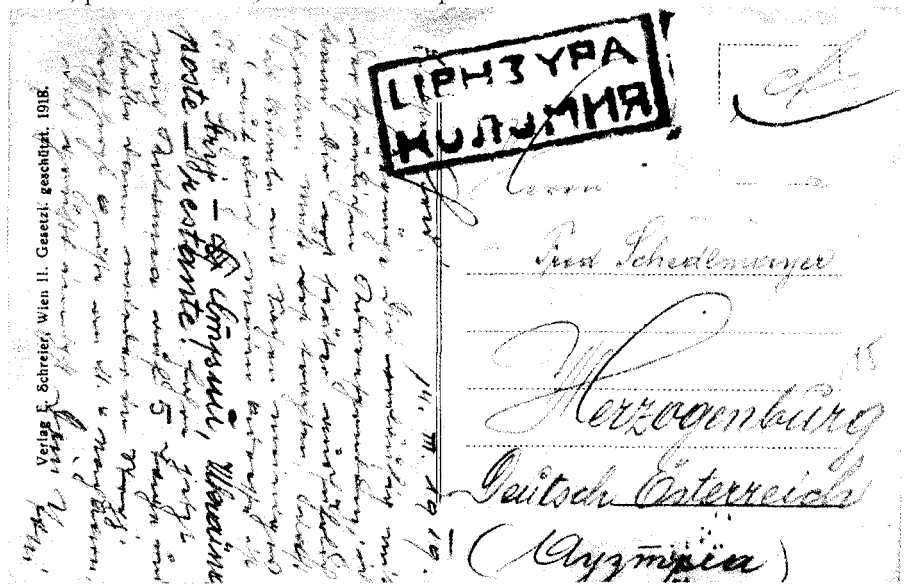
Ще впродовж першої російської окупації (вересень 1914 – лютий 1915 рр.) школи фактично не зазнали якихось великих змін, окрім хіба що тимчасового закриття. Найбільше змін зазнали школи регіону внаслідок другого приходу російських військ влітку 1915 р. В цей же період відновлюється навчання і на Кутському передмісті в школі ім. св. Миколая – завдяки старанням поляка Едмунда Мистецькі; пізніше ця школа стала утраквістичною: викладали двома мовами: польською (учитель Е.Мистецькі) та українською (Юдвиг Ютник). Поділ школи на українську та польську відбулося 21 квітня 1917 р. Згодом було відновлене навчання і в інших навчальних закладах Коломиї. Російська окупаційна влада ставила перед ініціаторами відновлення навчання низку вимог, серед яких найголовнішими були самофінансування, заборона використовувати німецькомовні підручники та недопущення вивчення німецької, угорської і гебрійської мов.

У Коломиї станом на 31 травня 1917 р. існувало 10 навчальних закладів, з них 5 з польською мовою викладання і 5 українських: школа на вул. Собеського, 41; школа на Кутському передмісті; жіноча семінарія; українська гімназія; жіноча гімназія Сестер Урсулянок. Останній навчальний заклад ніколи українським не був.

Коломийські священики, храми

У Коломиї 1916 р., за повідомленнями окупаційної влади, діяли дві греко-католицькі церкви: мурована св. архистратига Михаїла (на вул. Собеського – тепер просп. М. Грушевського) і дерев'яна – цвинтарна Благовіщення Пресвятої Богородиці (на вул. Карпатській). В обох храмах настоятелем був о. Віктор Лозинський, а сотрудниками – о. Василь Попович і о. Степан Жибчин. Окрім того, в гімназії та школах Закон Божий викладали катехити о. Іван Станецький і о. Євгеній Гісовський.

Від листопада 1916 р. на потреби коломийських церков окупаційна влада щомісячно виділяла 52 пляшки білого вина. Так, церква св. архистратига Михаїла отримувала 15 пляшок, римо-католицький костел Успіння Божої Матері – 15, римо-католицький костел св. Ігнатія – 18, римо-католицький монастир – 4.

Взірець поштового відправлення пошти часів Першої світової війни зі штампом «Коломия цензура». Поштівка. З приватної колекції (ЗЖ)

Притулки

З повідомлень магістрату коломийському поліцмейстеру 12 лютого і 15 лютого 1917 р. відомо, що в Коломиї в час війни діяли чотири католицькі притулки. Перший з них, заснований ще 1899 р. для українських і польських дітей на вул. Шевченка, 236, постійно містив 28 дітей, а ще 52 особи приходили «на цілий день і отримували їжу».

На цій же відомій вулиці, в будинку під числом 5, містився «Український притулок» (заснований 1908 р.), в якому перебувало 62 українські дитини.

В іншій дільниці Коломиї, на вул. Міцкевича, 71, розміщувався католицький притулок для українських і польських дітей, спеціально створений 1 березня 1916 р. У ньому, в лютому 1917 р. було 42 дітей, які приходили туди «на цілий день».

Останній, «Католицький притулок для польських і українських дітей та стариків», містився ще від 1908 р. на вул. Фільварочній. У ньому в часи війни постійно перебувало 42 дітей.

Госпіталі, лазарети

За останньої російської займанщини, в жовтні 1916 – на початку 1917 рр., в Коломиї розміщувалися «подвижной» (пересувний) запасний лазарет, пензенський госпіталь Червоного Хреста, краєвий госпіталь Всеросійського земського союзу комітету Південно-Західного фронту. Останній, найімовірніше, міг міститись у приміщенні тогочасної гімназії (тепер – ЗОШ № 1 ім. В. Стефаніка).

Український національний рух

Революційні події в Росії 1917 р., процеси деморалізації царського війська, призвели до того, що загарбники втрачали боєздатність. 27 липня 1917 р. Коломия знову перейшла до рук австро-угорських військ. У місто повернулися 24-й і 36-й піхотні полки і заквартирував 41-й Чернівецький піхотний полк. Певний час тут перебували угорські підрозділи, а також військові частини, що поверталися з південного

*Поворотці з фронту на коломийському залізничному вокзалі.
16 червня 1918 р. Архівна світлина (МІМК)*

фронту — Румунії. Така ситуація зберігалася до листопада 1918 р., коли остаточно розпалася імперія Габсбургів і була проголошена ЗУНР.

3 травня 1918 р. в Коломиї відбулося «Свято мира і української самостійности», як згадували, «несподівано гарно і величаво». На нього прийшло приблизно 32 тис. осіб. На вічі промовляли К. Трильовський, Петрук, проф. Кузьма. Останній «своєю бесідою зробив велике вражінє».

16-17 липня 1918 р. депутація гуцулів Косівщини зустрілася з цісарем Карлом I і керівництвом австрійського парламенту, вимагаючи поліпшення становища населення краю. Учасниками зустрічі були 22 селяни і 2 селянки з Косівського і Печеніжинського повітів, а також українські політичні й громадські діячі: Кирило Трильовський, Павло Лаврук, Кость Тимувальський (з Печеніжина), Іван Гавришук (з Княждвора). Учасники зустрічі подали меморандум, в якому зокрема просили, «щоби здержано всякі реквізиції і викупи худоби, збіжжя і папі в повітах Косів, Печеніжин, Коломия, Снятин (звідки Гуцули спроваджують збіжжє) рівнож до кінця серпня».

Враховуючи ту обставину, що 29 жовтня 1918 р. у Кракові була створена Польська ліквідаційна комісія, яка повинна була перейняти владу в цілій Галичині від австрійських властей і оформити перехід краю

до Польщі, а на 1 листопада було призначено офіційну передачу влади польській адміністрації, український Таємний Центральний Військовий Комітет видав розпорядження про захоплення влади у Львові.

Одночасно вживалися заходи для організації виступу в цілій Галичині. О 16 год. до всіх повітових центрів надійшов наказ такого змісту: «В ніч з 31 жовтня на 1 листопада ц.р. Українська національна рада переймає владу над українськими землями Австро-Угорщини. Тієї ночі українські військові частини займають Львів. Те саме заряджено по всіх містах Східної Галичини. Після одержання цього наказу негайно опанувати містом». Зміст документа був розісланий нелегальним окружним військовим комітетом у Станиславові, Коломиї, Стрию, Раві-Руській та інші повітові центри довіреним українським політичним діячам з чіткою вимогою «зібрати якнайбільше боєздатних селян і спільно з українськими військовими захопити владу у повіті». Це завдання мали виконати українські патріоти передусім у важливих осередках громадського життя – Перемишлі, Стрию, Дрогобичі, Станиславові, Тернополі й Коломиї.

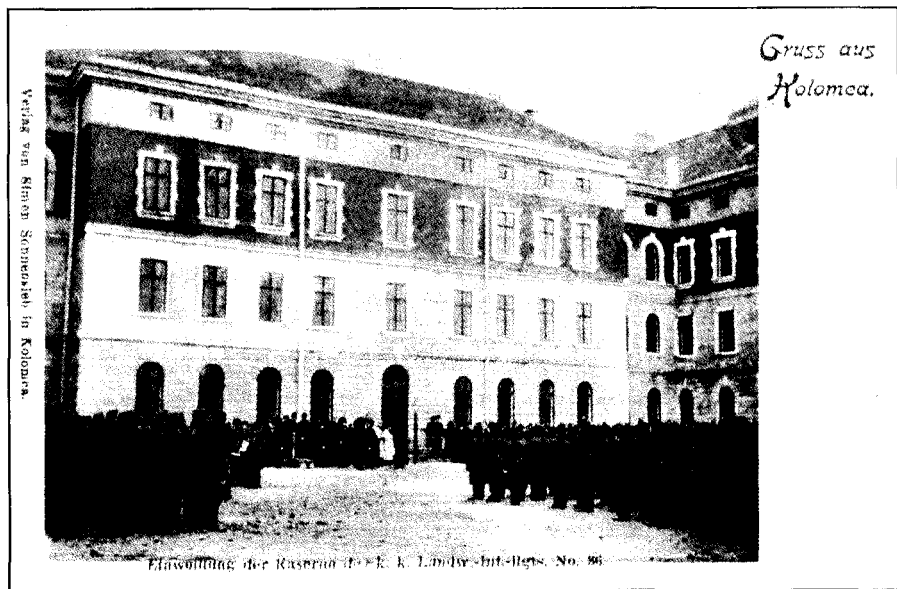
Створена ще у червні 1918 р. «Читальна секція» коломийського товариства «Родина», заходами проф. Василя Витвицького і д-ра Володимира Бемка розпочала планування листопадового повстання у Коломиї. Наприкінці вересня під конспіративною вивіскою «Український клуб» при Народному домі було утворено Коломийський окружний таємний військовий комітет Структурно він охопив територію Покуття і Гуцульщину, тобто Коломийський, Печеніжинський, Снятинський, Городенківський, Косівський, Надвірнянський і Деятинський повіти. До складу комітету ввійшли Богдан Білінкевич, Степан Свирида, Дмитро Легкун, Теодор Примак і Мацієвич.

31 жовтня 1918 р., до одержання наказу зі Львова, комітет прийняв ухвалу, в якій відзначалися успіхи революції в цілій імперії; закликав Українську Генеральну Команду у Львові, щоб та «найдовше до 5 днів дала наказ про проведення перевороту, а якщо вона цього не зробить, щоб у Покутті на власну руку зробилася на своїй території і тим самим приневолено решту Галичини до того самого кроку». Це був відвертий заклик до самостійних революційних дій. Потенційною силою у даному випадку ставали військові підрозділи у Коломиї, укомплектовані переважно з українців. Пізно ввечері зі Львова прибув кур'єр – хорунжий УСС Володимир Мурович привіз наказ у ніч проти 1 листопада захопити владу в Коломиї й краї.

Цікавий факт: 31 жовтня 1918 р. М. Лев, перебуваючи у Львові в «Народній гостинниці», був свідком наказу четаря М. невідомій особі про перебрання влади в Коломиї: «Ви, товаришу, поїдете найближчим поїздом до Коломиї. Ось приказ. Сьогодні в ночі місто має зайняти наш гарнізон». Однак, як згадують, невідомий — «якийсь рутенський слабодух» — відповідав, що не може їхати до Коломиї, оскільки в нього «інші пильні справи». Пізніше невідомий піддався наказові...

Знесилена поразками у Першій світовій війні, могутня колись Австро-Угорська імперія розлізалася на шматочки, як старий кожух. Цією ситуацією вирішили скористатися національно свідомі сили Галичини для відновлення української державности. Військовий переворот у Коломиї був безкровним. Близько до ранку 1 листопада 1918 р. місто вже було в руках українців. Коломийці засинали в Австрії, а прокинулися у незалежній Українській державі...

За погодніх умов час закінчення війни — листопад 1918 р. в Коломиї — було доволі поганим. Так, проти ночі 31 жовтня і 1 листопада падав проливний дощ, а температура повітря була досить низькою (приблизно $+7^{\circ}$ C). Полковник УСС Василь Вишиваний, який три

Вітання з Коломиї. Залога коломиїського полку крайової оборони.
1910-ті рр. Поштаівка. З приватної колекції (ВК)

листопадові дні 1918 р. провів у Коломиї, писав, що «було вже зимно і дуже мрячно». Здавалося, що осінній дощ хотів змити усі болі й страждання вже минаючої війни. Чи це йому вдалося, невідомо.

Вранці 1 листопада, коломиїці прокинулися вже в новій державі – Західно-Українській Народній Республіці. Сучасник записав: «вулиці прямо роїли ся від людей. Вулиця з двірця до міста була забита автами і підводами ... Хоч був ще будний день, то головні вулиці і площі були переповнені цікавим цивільним населенням. Десь пропав той страх, що ще день перед тим бачило ся на лиці у кожного прохожого, скільки разів стрічало ся довгі похоронні гуртки неначе з соромом перекрадали ся через головні вулиці, а прохожі неначе питали себе: «Невжеж є ще такі, що можуть умирати сьогодні, де ми тішимо ся новою волею?». І справді, невже були й такі, які відійшли у вічність наприкінці війни і за проголошеної українцями незалежної держави?...

Коломиїський хронограф: листопад 1918-го.

* [Урядове оповіщенє.

Перебравши власть іменем Української Держави легальною дорогою по мысли Цісарського Маніфесту, назначив Український Військовий Секретаріят мене Управителем Староства в Коломиї.

Силою сеї власти розпоряджаю що слідує:

1) Що до національних відносин

поручаю всім націям шанувати себе взаємно і памятати, що нинішні всесвітні поступові ключі щирого братаня народів на основі самоозначеня заняли місце давного поганого шовінізму і безуспішних змагань до винародовлення та жажди гнету! Українці будуть на своїй землі уважати себе немов старшими братами других народів! Всякі обиди чужої нації як і виступи против Української Держави і власти будуть строго карані.

2) Що до публичного ладу і спокою

заряджую безуслівне підчиненє і послух новій власти, яка супротив палаючої анархії кругом нашої держави, має і так незвичайно тяжку задачу: зберігати лад і порядок для взаємного добра нас всіх. Небудь захвату власти Українським Військовим Секретаріятом дня 1. падолиста 1918. – так безуслівно наставби розклад порядку. На разі на порученє війскових властей забороняє ся без дозволу відбувати які небудь публичні збори чи маніфестації, як рівнож невільно без дозволу на се видавати ані друкувати політичних відкликів чи проклямацій; всі співвинні, особливо управителі друкарень будуть за сі проступки строго карані.

* Подаємо мовою оригіналу.

3) Оружжя в приватній власності як і всяке військово-добро приказують безпосередньо віддати найближчій військовій команді, бо затаєне оружжя чи військово-добро буде як найстрашніше каране так у того, хто його переховує, як і хто знаючи не доніс власті! Хто повідомить о перехованні оружжя чи незаняті новою властю воєннім добром, одержить відповідно високу нагороду грошеву.

4) Місця продажі алкоголю

мають бути отверті тільки в будень і не довше, чим до 6-ї год. вечером! Отвиране таких льокалів в неділі і свята поза 6-ї вечером, дальше уряджене прилюдних забавових виступів і т.п. без дозволу властей, буде каране грішми і навіть замкненем дотичних льокалів. Нові того рода льокалі можуть бути відчинені тільки за дозволом властей.

5) Харчове прокормлене

є під окремою дбалою властю, а тому, що Східна Галичина видала більше поживи, чим сама потребує, а тепер вивіз замкнений, нема причини боятись недостачі, і то тимменьше, що в місті находять ся значні запаси. Тому всяка спекуляція торгівельна, щоби на средствах щоденної потреби, як пожива, світло, опал, одіж, обув, біле чи необхідні знаряди або матеріали, – здобути надмірний зарібок, або торгівля ланцушкова, будуть карані доскулюючими карами тай конфіскацією товарів.

6) Всі реквізиції

з виїмкою військових, – будуть по змозі скоро застановлені.

7) Виконуване промислу і ремесла

зависить від дозволу політичної власті, бо хоч бажаним є, щоби якнайбільша була всяка продукція, одначе, власті мусять мати перегляд, щоби неумілі люди не наражали нікого на шкоду чи то партаченем, чи то безконтрольною продажею шкідливих річий, особливо поживи. Промисловане без дозволу буде строго каране.

8) Задля небезпечних хоріб

треба удержувати якнайбільшу чистоту, бо заразки всіх заразливих хоріб плодять ся в нечистоті! Користаючи з утяженого стану вивозу смітя і чищення збірників гною та кльоаків, деякі мешканці запустили зовсім свої доми і подвір'я та занечищують публичні площі і дороги. Розпоряджаю отже на підставі порозуміння з військовою Властю, щоби в якнайскоротшім часі переведено вичищене подвір'я і кльоазетів, та залишено уживати доріг і площ на смітники, бо винні сего будуть карані високими карами або арештом.

9) Ширене непокоячих вісток, підбурюване против властей і суспільного ладу буде строго каране, а **УРЯДНИКИ**, які з нагоди переходу власті затаїли для себе державне добро, будуть карані за злочин споневірення або крадіжки.

10) Дотепершні закони і права горожанські приватно-правні остаяють і на дальше в силі.

11) Подаю до відома, що всі давніші власті і уряди урядують дальше; до уряду може кождий горожанин відноситись в своїй рідній мові. Так само будуть і школи продовжати свою діяльність. Всякі зміни в урядах можуть бути зроблені лише на дозвіл властей зверхних.

12) Зі згляду, що на першім місці мусять бути залагоджені загальні справи, прощу всіх приватних інтересентів бути терпеливим зі своїм особистими справами, коли нові власті не зможуть їх ще так скоро залагодити.

13) Що до причинків, (війскових підмог)

то з причини, що багато жовнірів вернуло домів, мусять бути справлені признаня і аркуші платичі, і тому виплата на короткий час здержана, – а відтак наступлять дальші відповідні зарядженя.

14) Дезертирів і урльопників

взиває ся, щоби задля загального добра і оборони рідної землі та своїх найблизших, вертали якнайскорше під оруже до Коломиї; вони будуть служити лише в Коломиї без огляду на свої полки, а треба боронити ся перед небезпекою, що ворожі і неупорядковані війська можуть в переїзді з України на Мадярщину нападати на села, рабувати і убивати наших людей, коли не буде у нас порядку і війська.

Коломия 2. падолиста 1918.

Повітовий Комісар-Управитель Староства Коломия

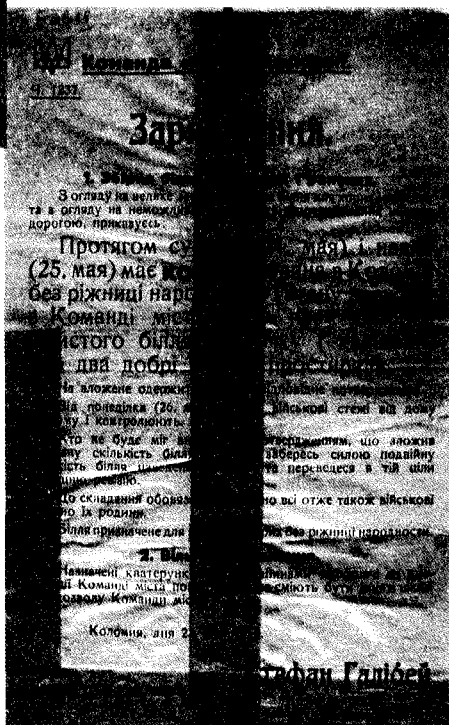
Др. І. Стрийский.]

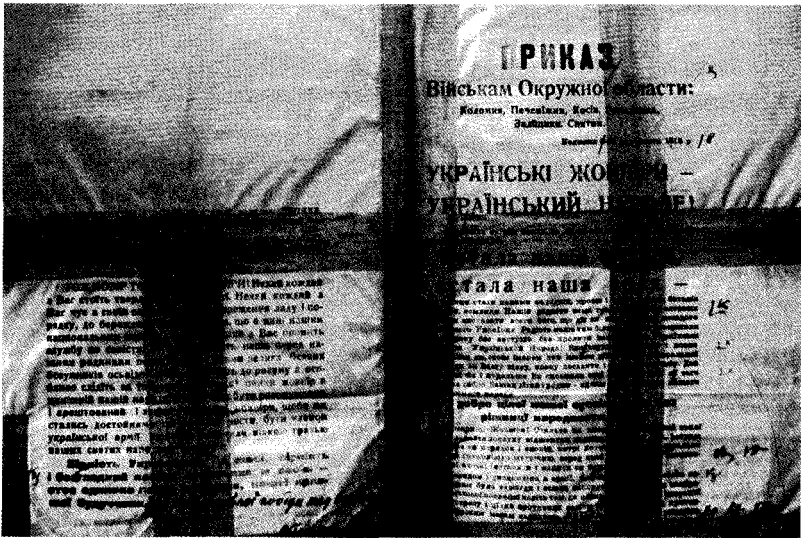
Так починалася Нова доба...

Оголошення окружної військової команди про мобілізацію бувших австрійських жовнірів української народности 1883—1900 р.н. до українського війська. 25 листопада 1918 р. Архівна світлина (Державний архів Івано-Франківської області)

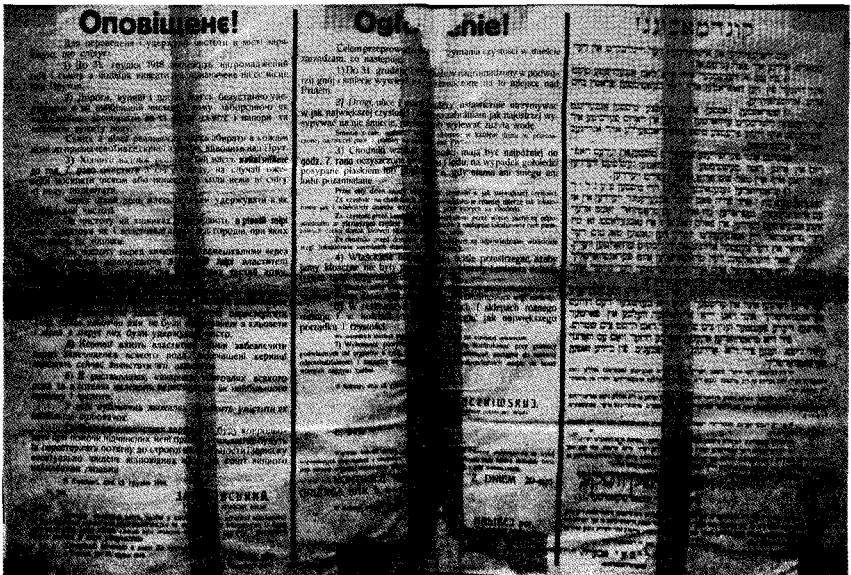
Розрядження Команди міста про збір білизни для хворих і поранених та вільні помешкання. 23 травня 1919 р. Архівна світлина (Державний архів Івано-Франківської області)

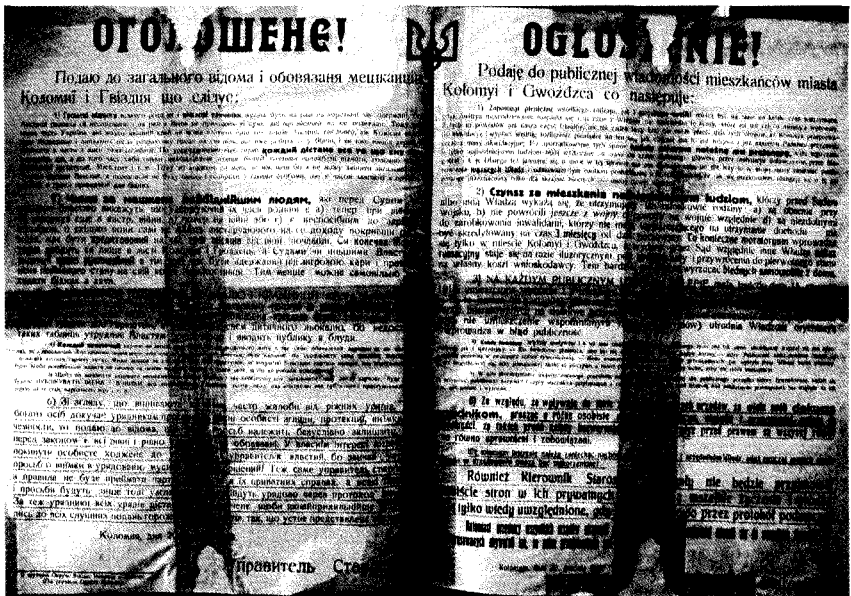
Наказ військам окружної області Коломия, Печеніжин, Косів, Городенка, Залищики, Снятин. 6 листопада 1918 р.
Архівна світлина (Державний архів Івано-Франківської області).

Розпорядження Державного секретаріату і державного комісара повіту українською, польською і німецькою мовами. 12 грудня 1918 р.
Архівна світлина (Державний архів Івано-Франківської області).

Повідомлення українською, польською та їдиши мовами про наведення чистоти і порядку в місті. 15 грудня 1918 р. Архівна світлина (Державний архів Івано-Франківської області).

Оголошення управителя староства мешканцям Коломиї і Гвіздця. 20 грудня 1918 р. Архівна світлина (Державний архів Івано-Франківської області).

ЕПІЛОГ

ЦІСАРЩИНА ЯК ПІДМУРІВОК УКРАЇНСЬКОЇ КОЛОМІЇ

Прохолодного і дощового падолиста 1918 р., нібито кудись поспішаючи, відійшли у засвіти гонорові панночки в оточенні струнких і випуцуваних офіцерів коломиїської залоги крайової оборони.

Наввипередки один перед одним зникли комерсанти у білосніжних сорочках із бриліновими фризурями й атласними метеликами.

Деся поділися багачі-коломиїці у фраках, перекривлених набитими пулярями, і камізелках, відтягнутих важким золотом швайцарських дзигарків.

За щільно зачиненими дверима своїх перукарень заховалися фризієри у батистових фартухах і під тонким вусом.

Утекли наповнені толеранцією й жагою бандерки і веселі, викупані та напарфумлені комівоаяжерами з Парижа алярмові коханки за гроші.

Місцеве панство вже не шпацирує бруківкою з чорного тесаного каменю.

Засумували сповнені грації, достатку та впевнености у завтрашньому дні молоденькі мами у мереживних капелюшках і діти у бриджах чи пошитих найкращими модистками сукеночках і смішних панталонах.

Заметушилися коломиїські гebreї у старомодних циліндрах, з довгими рудими пейсами, обмірковуючи, як жити далі.

Одного дня загубилися «англіки з Коломиї» зі своїми фряерськими витребеньками.

Посерйознішали міські стражники, перед тим роздобрілі від порції руму під дві гальби пива, святкуючи чергове повернення цісарсько-королівської влади після третьої московської займаницини.

Коломиїські дзигарки — на Михайлівській церкві й ратушевій вежі — почали ходити парканами.

Коломиїський трамвай, наша «льокалька», важко сопучи і торохтячи на вулицях, почав чомусь припізнятися.

На ринковій площі не чекає вже на пасажирів оглядовий фіякр.

Не приймали візки з теплим вранішнім молоком.
Зачинилися склени, обвішані будженням м'ясом і прозорими, на
сонці висушеними ковбасками.

Враз зникли життєдайні, з чистого збіжжя горілки, правдиві вина і
шампанське у рестораціях...

І лише на одвірках вітер тріпотів клепсидрою, яка оголошувала:

З глибоким жалем сповіщаємо,
що вночі проти 31 жовтня і 1 падолиста
року Божого 1918-го
після важкої і невиліковної хвороби

ЦІСАРСЬКО-КОРОЛІВСЬКЕ МІСТО КОЛОМІЯ

упокоїлося у Бозі та людях

*Горем прибиті влада і урядники
вже неіснуючої держави*

А ось далі, на ратуші, повітовому старостві, церковних брамах і
кам'яницях, виднілися щойно видруковані проклямації Українського
Покутського військового секретаріату:

ПРОКЛЯМАЦІЯ

Виконуючи волю
Центральної Української Ради у Львові ...
переняли ми сьогодні владу
на цілій Покутті в свої руки...

Коломия, 1 падолиста 1918 р.

Відкривалася нова сторінка в житті нашого міста. Міста
українців, чільного міста Української держави галичан...

Перефразовуючи одну відому німецьку оповідку про міста за
цісарщини, міста Галичини і Буковини часто порівнюють з кораблем
задоволені із українською командою, німецькими офіцерами, а потім,

дуже швидко, з польськими керманічами і гебрейськими пасажирами на борту. Кораблем, що під австрійським прапором постійно тримав курс між Заходом і Сходом. Годі їй вигадати щось химерніше та нетривкіше для Центрально-Східної Європи ХІХ — початку ХХ ст., як компанію українця, німця, поляка і гебрея на одному судні! Але саме такою була реальність співжиття у містах і містечках нашого краю за царської доби. Однак той корабель мав би почуватися самотнім посеред океану, що закипав нетерпимістю «своїх» до «чужих».

Коломійці, могли б висловити своє ставлення до ясновельможного цісаря словами Осипа Маковея: «Люблю я пана цісаря — страх люблю! Він мене і десятої частини так не любить, як я его». Місцеві українці їй справді ставилися з великою повагою до цісаря, навіть тоді, коли величали його «рудим лисом» і дозволяли паскудити клятим мухам його богоподібний портрет. Задивляючись на Франца Йосифа, українці не лише Коломій, а й інших міст Дунайської монархії не думали про революцію і в покорі сприйняли зміцнення польського сепаратизму і власне відсторонення у формуванні адміністративно-політичного життя у Галичині, особливо після 1867 р.

Бо регіони Австрійської імперії у різний спосіб пізнавали лібералізм, брали його у корони, і неоднаковою мірою пішли шляхом побудови власної державності після розвалу імперії. Але саме Франц Йосиф асоціювався для народностей імперії як гарант культурно-національного та політичного розвитку, такий собі вселюблячий батько, «татко цісарь», що думає лише про добро своїх підданих.

Історики засвідчують, що Австрія була дивною імперією, надто після 1848 р. Адже саме тоді Франц Йосиф ступив на шлях лібералізму й парламентаризму, підтвердив це 1860 р. і не сходяв з цього шляху до початку Першої світової війни. Революційна епоха піймала Франца Йосифа і змусила піти шляхом компромісу між, образно кажучи, цісарською короною Габсбургів та окремими національними коронами. Такої корони українство Дунайської монархії так і не наважилося запропонувати Францові Йосифу. Іншими словами, українці виявилися безпрецедентно лояльним народом, що підживлював помираючу династію.

Спочатку молодий цісар викликав надії, потім потроху став набридати. Урешті-решт з «татунька» перетворився на «дідка». Урядове вшанування його особи з боку вірних підданих химерно

перепліталось із саркастичною сатирою ворогів імперії, незадоволенням вічно покривджених аутсайдерів монархії та із суто людським співчуттям до численних нещасть, які звалювались на цісарську родину. По-справжньому цісаря та стару добру Австрію почали цінувати після 1918 р., коли її втратили. Бо більшість режимів і правителів, яких довелося відтоді пережити Галичині й краям колишньої імперії, значно програвали порівняно з цісарським правлінням.

Однак ліберально-конституційні реформи, запроваджені цісарем, змушують вкладати у зміст слова «імперія» цілком инше трактування. Імперія не як «тюрма народів», а як солідарна й добровільна обітниця народностей «триматися купи».

А от деякі дослідники називають Франца Йосифа «першим бюрократом цісарства». Це він міг іменувати прем'єр-міністрими фахівців вищого класу та своїх найближчих працівників і при тім дуже легко усував їх від влади (за 50 років, від 1848 до 1898 рр. тут змінилося 24 прем'єр-міністри, а міністерські крісла обіймали понад 100 осіб). Австрія (чи згодом Австро-Угорщина) була країною, де постійна ротація кабінетів стала звичним явищем і свідчила про циркуляцію еліт, що не давало змоги заржавіти віденській бюрократії.

Сам же гарант реформ вже ніби й не одноособний монарх, часто вдавався до дрібниць у рапортах, різноманітних циркулярах, перш ніж зважити на певне державне рішення. Апарат усіляко намагався мітологізувати постать Франца Йосифа. Цьому також сприяла можливість кожного підданого записатися на аудієнцію до цісаря. Відомо, що Франц Йосиф стоячи винагороджував короткою зустріччю, інколи залишався наодинці з підданим (аудієнція, як правило, велася німецькою або ж французькою мовами, не зважаючи на те, що австрійський монарх знав ще декілька мов). Та можна собі уявити, що лише той чи инший підданий міг нафантазувати, коли переповідав громаді, як вони вкупі з цісарем вели бесіду про справи державні й приватні.

У традиції габсбурзької монархії цісар дбав про три стовпи імперії — армію, бюрократію і церкву. У другій половині ХІХ ст. до цих стовпів додався ще один — народности, які чим дужче підривали основи імперії, але фактично під кінець ХІХ ст. досягли політичного консенсусу, політичного балансу, який більш-менш задовольняв як офіційний Відень, так і сепаратистські регіони.

Упродовж всього періоду цісарства Франц Йосиф дбав про збереження єдності імперії. Демократичний централізм, як відомо, він замінював ліберальним парламентаризмом, згодом знову закручував гайки і знову відтвінчував, пішовши на відчутні ліберальні кроки 1860 р. Згодом чергова спроба заморозити 1865 р. і вже кінцеве примирення з конституційними реформами від 1867 р. Наступна ж «ера федералізму» стала для Австро-Угорщини чимось на зразок шлюбнорозлучного процесу. Дунайська імперія повільно руйнувалася, національності роздирали її, забираючи «стільки суверенітету, скільки могли». Але імперія стояла до тих пір, допоки нею правив саме цей цісар.

В історичній пам'яті коломийців Франц Йосиф викликає позитивні асоціації. Єй нині в покоління, що може судити про Австрію лише з переповідок та передруків, певна ностальгія за цим старим добрим часом, часом не до кінця реалізованих надій, але невтомної та жертвовної праці.

Цю ностальгію, зазвичай, підтримує портрет Франца Йосифа, котрий ще лежить на бюрку в кількох коломийських хатах. У дитинстві хтось, наприклад, чув казки про Франца Йосифа. Багато коломийців і донині зберігають удома горнятка, монети, медалі із зображенням цісаря. Так підживлюється мит про доброго цісаря, який і не думав, що, стане таким популярним у свідомості галичан.

Достатньо навести слова о. Миколи Устияновича, яким він вітав 1861 р. заведення в Галичині, як і в інших краях імперії, парламентаризму: «І розніслав письма (Монарх і Отець) по всіх краях, і в тих письмах своїх казав ласкаво кожній області своєї Держави власть вибирати собі людей, народови найщиріших і в народі наймудріших, і послати їх на сойм, щоби там урядили межи собою: який би язык любив собі народ завести в своїй області, як би податки уменьшити або відмінити без ущербу цілої Держави..., а напоследок, щоб в законах ізмінити або нового щось положити, аби кождому було добре та безпечно».

Ніде правди діти, австрійські політичні процеси у другій половині XIX ст. переконують, що «вселюблячий батько» таки більше любив галицьких поляків, ніж українців. Для галицьких українців на довгі роки стало практикою відправляти до Відня монархові незчисленні листи з проханням «боронити руський нарід». Щодо полагодження стосунків між поляками та українцями у Східній Галичині, то австрійська

корона від 1867 р. (за винятком короткого періоду «нової ери» 1890-1894 рр.) посіла «позицію невтручання».

За цісарщини західні українці виплекали в собі традицію парламентської демократії, традицію організованого суспільно-політичного життя, політичну еліту, традицію реальної багатопартійності, реальних змагань і дискусії політичних ідеологем. Але така спадщина є незрівнянно біднішою у порівнянні з поляками, угорцями, та навіть чехами. Так, ліберально-конституційна монархія відкривала широкі можливості перед галицьким українством, але воно не завжди здатне було ними ефективно скористатися.

Розширення галицької суспільності за мовними та ідеологічно-партійними критеріями уповільнювало культурно-політичний поступ та робило неможливим ефективну конкуренцію передусім з польськими інституціями. Але Франц Йосиф у широкій народній свідомості завжди посідав помітне місце.

Саме за Франца Йосифа, а в ширшому розумінні — за «мамуні Австрії» і «бабуні Австро-Угорщини», українці еволюційно дозріли до державного життя і повною мірою інституціоналізувалися перед проголошенням Західно-Української Народної Республіки.

Конституційний лад Австро-Угорщини забезпечив можливості для господарського, політичного та культурного розвитку українців. Треба було лише вміло й наполегливо їх використовувати. Адже галичани тоді жили за західноєвропейськими стандартам і в одній державі з такими тепер «далекими» Віднем, Прагою чи Трієстом. Більшість наших країн цінувала широкі можливості для національної освіти, розвитку культурного і церковного життя, особисті свободи, за які підданам Романових і Гогенцоллернів довелося запекло боротися.

Та все ж таки цісар не виявляв надмірних симпатій до українців Галичини й інших країв Австро-Угорщини. Усі здобутки українського руху давалися після впертої боротьби, навіть якщо для цього були законні підстави. Так і не було здійснено обіцяного поділу Галичини на українську й польську частини, не дочекалися наші прадіди українського університету та державного театру.

Поза цим, саме австрійський період в історії нашого міста є знаковим для коломийських українців, адже виходить, що саме германці-неслов'яни дали українцям більше громадських прав та свобод, ніж наші сусіди поляки, слов'яни.

По-перше, міське суспільство кількісно і якісно модернізувалося, стало спільнотою реальних, а не уявних містян.

По-друге, за відносно короткий час цісарщини (особливо після «Весни народів» 1848 р.) відбулося національне відродження української спільноти — через діяльність українських читалень і шкіл, української гімназії, українського театру, українських громадських установ і національно-культурних товариств, українських друкарень і видавництв, українських національних виставок; українське, хоча й штучно обмежене, представництво в крайових, окружних та повітових органах влади, яке відстоювало інтереси власного народу.

Після 1867 р. й аж до 1918 р. українське національне відродження, боротьба за національні права і громадянські свободи були для коломиїців-українців, які перебували між місцевими поляками і гебреями, основою їхнього міського життя.

По-третє, було сформовано місцеву еліту — українське греко-католицьке священицтво, вчительство народних шкіл та гімназіальне професорство, українських видавців, які твердо і переконано стояли на державницьких позиціях і усвідомлювали себе українськими патріотами. Вже у другій половині XIX ст. відбулося входження коломиїських українців до таких груп професіоналів: урядники державної адміністрації, магістратів, староств, службовці пошти, колії; правники — судді, адвокати, нотаріуси; інженери в галузях, що почали динамічно розвиватися у краї: гірничо-видобувна, машинобудування, будівництво, шляхи сполучення (насамперед — залізниця); лікарі. Пізніше, за польської займаниціни, доступ неполяків до адміністративних посад фактично було закрито. Єдиною доступною посадою у суспільному управлінні для українців залишилася посада сільського вйта в громаді, оскільки вона була виборною, а не призначуваною.

По-четверте, в цей період почали відбуватись асиміляційні процеси всередині міського населення — на перший план в управлінні висуваються не гебреї, а поляки; поза цим українці й далі входять у трійку найбільших національних спільнот Коломиї. Проте гебрейські капітали і торгівля, експортно-імпорتنні акції і надалі визначають економічне зростання міста.

І, нарешті, місто набуло сучасного вигляду в прямому розумінні — з його архітектурним ландшафтом і культурно-мистецьким середовищем. Цьому сприяло й політико-територіальне

адміністрування першої австрійсько-німецької адміністрації (до 1860-х рр.), започаткування залізничного руху через Коломию (1865 р.) і відповідна муніципальна політика (особливо містобудівельна) переважно місцевих поляків і гебреїв (після 1867 р.).

Коломийське місто габсбурзької цивілізації — дуже важливе соціоісторичне і культурне середовище функціонування українців як нації містян, вже не нації русинів-українців із коломийських передмість, а саме як творців власної історії середини ХІХ — перших двох десятиліть ХХ ст. Адже коломийські містяни-українці вже усвідомлюють себе частиною великого європейського народу, який насильно роз'єднаний окупаційними режимами...

Від листопада 1918 р. в океан світової історії вплив коломийський корабель уже під українським прапором, з українською командою, з польськими і гебрейськими пасажирами на борту. Але плавання це було не надто довгим і успішним, а тому обернулося крахом для цісарської Коломії і народів, що створили її яскравий образ. Кожен з них спромігся на власний, невеличкий, але свій (!) човник.

Івано-Франківськ — Торунь — Вроцлав — Івано-Франківськ,
2006-2008 рр.

(Завіса закривається)

РЕКОМЕНДОВАНЕ ЧИТАННЯ з історії та культури цісарської Коломиї

1. Андріїшин С. Вулиці коломийські // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 234-236.

2. Біланюк І. Вибори // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 97-102.

3. —Військові підрозділи // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 167-170.

4. Бойцан В. «Вечерки» // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 88-89.

5. —Читальня // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 12, літера Ч. / За ред. М. Савчука. — Коломия: Вік, 2001. — С. 38-45.

6. —Шкільництво // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 13, літера Ш. / За ред. М. Савчука. — Коломия: Вік, 2003. — С. 45-62.

7. Бойцан В., Нагірний В. «Вечерниці» // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 89-91.

8. Васильчук М. Письменство на Коломийщині (друга половина XVI-1939 р.). Коломия: Народний дім, 1993.

9. Васильчук М. Українська видавничча справа в Коломиї (друга половина XIX-XX ст.). Коломия, 2003.

10. —Друкарня // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 5, літера Д. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2007. — С. 118-119.

11. Грабовецький В. Історія Коломиї. — Частина I: З найдавніших часів до початку XX ст. — Коломия: Вік, 1996.

12. Коломия: Фотопутівник. / Авт. вступ. ст. С. Андріїшин. — Ужгород: Карпати, 1991.

13. Коломия давня і нова: міська цивілізація в історії та культурі / Матеріали регіональної науково-теоретичної конференції, присвяченої 600-річчю надання Коломії маґдебурзького права. Коломия, 27 жовтня 2005 року. / За ред. І.Монолатія. — Коломия: Вік, 2005.

14. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Філядельфія: Комітет коломиян, 1988.

15. Кочержук М. та ін. Школи коломийські // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 13, літера Ш. / За ред. М. Савчука. — Коломия: Вік, 2003. — С. 62–79.

16. Кочержук М. Гімназії українські // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 4, літери Г, Г. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2006. — С. 55–67.

17. — Депутат // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 5, літера Д. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2007. — С. 36–38.

18. Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття. / Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боєвої Управи Кирила Трильовського, 17 травня 2007 р. / Упор., ред. І. Монолатія. — Коломия: Вік, 2007.

19. Мельник І. Коломия // Ї: Незалежний культурологічний часопис. Ч. 36: Галичина — країна міст. — Львів, 2005. — С. 308–313.

20. Мельник А. Архітектура Коломії // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 1, літера А. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 1996. — С. 27–29.

21. Мельник А. Будівництво в Коломії // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 2, літера Б. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 1998. — С. 101–104.

22. — «Вечори» // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 91–93.

23. Мельник А. та ін. Виставки // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 128–133.

24. — Віче // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 195–200.

25. Мельник А. та ін. Чужомовні гімназії // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 4, літери Г, Г. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. – Коломия: Вік, 2006. – С. 69–72.
26. Монолатій І. Коломиезнавство. Нариси історії Коломиї у контексті взаємовідносин слов'янських народів. Коломия, 1996.
27. — Друковане слово Коломиї. Коломийські книжкові видання 1864–1941 рр. Каталог // Літопис Коломийський. Науково-популярний вісник музею історії міста Коломиї [Коломия]. – 1993. – Ч. 1.
28. — Коломия в часи Західно-Української Народної Республіки. – Коломия, 2000.
29. — Видавець Яків Оренштайн і проблема міжнаціональних відносин у Галичині. – Коломия: Коломийський осередок НТШ, 2003.
30. — Єзуїти в Коломиї // Людина і світ. – 1995. – № 11/12. – С. 44–47.
31. — Коломия як видавничий центр західноукраїнської провінції (друга половина 19 – перша чверть 20 ст.) // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 6. – С. 24–26.
32. — Коломия у контексті історії взаємовідносин представників слов'янських народів // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 1998. – Вип. 7. – С. 174–178.
33. — Яків Оренштайн: життя і праця в Галичині // Україна у поштової листівці видавництва Якова Оренштайна. / Кол. авт.: В. Ковтун, С. Полегенький. – Коломия: Вік, 2003. – С. 7–14. [Серія: Українське мистецтво у старій листівці. – Вип. 2].
34. — Коломия давня і нова: міркування про походження та історію міста // Коломия з минулого в сьогодення. / Кол. авт.: В. Ковтун, І. Монолатій. – Коломия: Вік, 2005. – С. 19–76. [Серія: Українське мистецтво у старій листівці. – Вип. 4].
35. — Коломийські національні спільноти: досвід мультикультурного середовища // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі ХХ століття. / Збірник науково-теоретичних статей. – Вип. 2. / Гол. ред. Павлюк С.П. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 164–170.
36. — Коломия в Європейській війні 1914–1918 років // Українські Січові Стрільці – лицарі рідного краю. / Кол. авт.: В. Ковтун, І. Монолатій та ін. – Коломия: Вік, 2007. – С. 67–100. [Серія: Українське мистецтво у старій листівці. – Вип. 5].

37. Романюк М.М., Галушко М.В. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. — Львів, 1996.
38. Савчук М. Часописи Коломиї (1865–1939). Івано-Франківськ: Облвидав «Галичина», 1991.
39. —Війни світові: Перша світова війна (1914–18) // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С.157–160.
40. —Військовий відбуток // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 163–166.
41. —Видавництво // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 103–104.
42. —Видання // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М.Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 105–113.
43. —Ярмарок // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 14, літера Щ, Ю, Я. / За ред. М. Савчука. — Коломия: Вік, 2002. — С. 48–50.
44. Сіреджук П. Багінсберг (Baginsberg) // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 2, літера Б. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 1998. — С. 13–15.
45. —Вінцентівка (Wincentówka) // Енциклопедія Коломийщини. Зшиток 3, літера В. / За ред. М. Васильчука, М. Савчука. — Коломия: Вік, 2000. — С. 180.
46. Brykowski R. Kolomyja. Jej dzieje, zabytki. Warszawa: Stowarzyszenie Wspólnota Polska; Ośrodek do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju w Warszawie, 1998.
47. Kolmer S. Die historische Entwicklung der deutschen Sprachinseln Galizien. Mariahilf, Flehberg, Rosenheck. Vororte der Stadt Kolomea. Gifhorn, 1995.
48. Pinkes Kolomey. Memorial Book of Kolomey. / Shlomo Bickel, Rausen Bros. — New York, 1957.
49. Sefer zikaron le-kehilat Kolomey ve-ha-seviva: Kolomeyer memorial book, D. Noy, M. Schutzman. — Tel Aviv, 1972.
50. Wajęł L. Rys miasta Kołomyi. Kołomyja: Drukiem H. Zadembskiego i spółki, 1877.

Дійові особи	4
Пролог. Про коломийське місто габсбурзької цивілізації	5

Дія перша.

Народження нового міста: під владою Габсбургів	11
<i>Історична довідка</i>	<i>13</i>
Політичний і адміністративний устрій	15
<i>Коломийський хронограф: рік 1815-й</i>	<i>25</i>
<i>Коломийський хронограф: рік 1862-й</i>	<i>31</i>
Коломийські вибори і послы	37
Господарська діяльність містян	43
Ремесло	46
Торгівля	55
Промисловий розвиток	65
Транспорт	73
Будівництво	79
Пам'ятники	87
Парки	89
Духовність коломийців	91
<i>Коломийський хронограф: рік 1854-й</i>	<i>94</i>

Дія друга.

Змужніння нашого міста:

національне відродження коломийських українців	109
<i>Історична довідка</i>	<i>111</i>
«Весна народів»	113
<i>Коломийський хронограф: рік 1848-й</i>	<i>113</i>
«Руські стрільці»	116
Коломийська Руська Рада	118
Театр	119
Коломийські читальні	123
Коломийські віча	126
<i>Славні гості Коломиї: Іван Франко</i>	<i>127</i>

«Коломийський Боян»	130
«Вечірки» і «Вечерниці»	132
Коломийський хронограф: рік 1883-й	133
Шкільництво	137
Коломийський хронограф: рік 1820-й	138
Коломийський хронограф: рік 1869-й	139
Коломийський хронограф: рік 1900-й	144
Видавнича справа	162
Коломийські виставки	167
Славні гості Коломій: Франц Йосиф I Габсбург	171
Коломийський хронограф: рік 1881-й	173
Коломийський хронограф: рік 1912-й	176
Славні гості Коломій: Андрей Шептицький	178
Громадські організації	184
Коломийські національні меншини	188
Гebreї	188
Поляки	200
Німці	202
Коломийський хронограф: рік 1826-й	203
Вірмени	206
Війська	207
Славні гості Коломій: Карл і Зіта	212
Статистика і коломийські люди	214
Коломийська цісарська кухня	219

Дія третя.

Смерть цісарського міста: під скіпетром Романових	225
<i>Історична довідка</i>	227
Коломия, коломиїці, Коломиїщина	229
Початок війни	231
Коломиїці на світових фронтах	232
Коломийські легіонери	233
<i>Перша російська окупація</i>	239
Перші російські чиновники	241
Священики	242
«Благотворительний комітет»	243

«Сім'ї арештованих австрійцями у Коломії»	244
«Прошення»	244
Коломийські жінки австро-угорських офіцерів	246
Католицькі жінки	247
«Безплатна кухня»	247
<i>Друга російська окупація</i>	248
<i>Третя російська окупація</i>	249
Російська адміністрація	250
Коломийська телеграма російському цареві	252
Контрибуція. Реквізиції	253
Дозволи на проживання	253
Смерть цісаря. Престононаслідник	254
<i>Славні гості Коломії: Василь Вишиваний</i>	255
Присяга Тимчасовому урядові	261
Громадський порядок	262
Видавнича справа	262
Кінематограф	265
Торгівля і промисловість	266
Нічия земля?	269
Коломийські колонії	271
Магістрат і його службовці	272
Коломийські вибори	273
«Тимчасовий міський комітет»	278
Адміністративні і господарські служби	279
Урядники, вчителі, емерити, вдови	280
Школи	280
Коломийські священики, храми	281
Притулки	282
Госпіталі, лазарети	282
Український національний рух	282
<i>Коломийський хронограф: листонад 1918-20</i>	286
Епілог. Цісарщина як підмурівок української Коломії	292
Рекомендоване читання з історії та культури цісарської Коломії	300

Іван Монолатій

Народився 20 грудня 1976 р. у Коломиї.

Закінчив Коломийську гімназію ім. М. Грушевського (1994), з відзнакою історичний факультет Прикарпатського університету ім. В. Стефаника (1999), філософський факультет Українського Вільного Університету в Мюнхені (2001).

Магістр (від 1998 р.) і доктор (від 2001 р.) філософії в галузі історії Українського Вільного Університету в Мюнхені.

Кандидат історичних наук (від 2002 р.), доцент (від 2003 р.) Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Стипендіат Кабінету Міністрів України для молодих учених (2006–2008), стипендіат Уряду Республіки Польща для молодих науковців (2006–2007).

Член Наукового Товариства ім. Шевченка, Національної спілки краєзнавців України, редакційно-видавничого комітету «Енциклопедія Коломийщини», далечний член «Клубу коломиїців».

НБ ПНУС

800372

Іван Монолатій

1772 ЦІСАРСЬКА КОЛОМІЯ¹⁹¹⁸

*Драма на три дії
з життя другого міста Галичини габсбурзької доби*

Науковий редактор *Юрій Терещенко*
Літературний редактор *Дмитро Карп'як*
Дизайн обкладинки *Олени Рубановської*
Верстка *Стефанії Шеремети*
Коректура *Лідії Левицької*

Монолатій І.

М-77 **Цісарська Коломня. 1772–1918.** – Івано-Франківськ: Лілея-НВ,
2010. – 312 с.